H. Daicoviciu

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2
ANUL XI
1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

P. 1827

H. Daicoviciu
23. II. 1961

2
ANUL XI
1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

https://biblioteca-digitala.ro

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. EM. CONDURACHI, *redactor responsabil;* D. BERCIU, MARIA COMŞA, acad. C. DAICOVICIU, VLADIMIR DUMITRESCU, MIRCEA D. MATEI, *secretar ştiinţific de redacţie*, BUCUR MITREA, I. NESTOR, membru corespondent al Academiei R.P.R., C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, D. M. PIPPIDI, DORIN POPESCU, GH. ŞTEFAN, membru corespondent al Academiei R.P.R., RADU VULPE, *membri*; ANA MATROSENCO, *secretar de redacţie.*

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacţia: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Bucureşti, str. I. C. Frimu 11

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XI, nr. 2 — 1960

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

https://biblioteca-digitala.ro

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XI, nº 2 1960

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

https://biblioteca-digitala.ro

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XI, № 2 1960

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA CULTURA CU CERAMICĂ LINIARĂ DE PE TERITORIUL R. P. R. ŞI DIN REGIUNILE VECINE *

În toamna anului 1958, cu prilejul călătoriei de studii din R. S. Cehoslovacă şi R. P. Polonă, am avut posibilitatea, datorită bunăvoinţei arheologilor din centrele vizitate, să cercetez numeroase materiale din epoca neolitică. Cunoştinţele îmbogăţite în cursul călătoriei amintite şi mai ales datele publicate în ultima vreme în revistele de specialitate, constituie un îndemn de a analiza din nou, în funcţie de documentarea actuală, unele probleme ale culturilor neolitice timpurii din ţara noastră şi din regiunile vecine [1].

Pînă în prezent, pe teritoriul amintit, după cum rezultă din cercetările lui V. N. Danilenko de la Kiev, cea mai veche cultură neolitică a fost cultura Bugului sudic [2], documentată pînă în preajma oraşului Soroca. Această cultură, prin caracteristicile principale ale inventarului, prezintă elemente de asemănare cu cele din regiunea Niprului [3]. Este foarte probabil că în zona din preajma Nistrului trecea limita vestică a marelui complex cultural neolitic nord-pontic. În inventarul ceramic din faza a II-a a culturii Bugului sudic se întîlnesc unele fragmente ceramice şi vase aproape identice cu cele de tip Criş. Astfel se poate presupune, în funcţie de documentarea actuală, că faza a doua a culturii Bugului sudic a fost paralelă în timp cu una din fazele culturii Criş [4]. Comunităţile culturii Criş au locuit pe un teritoriu vast, pînă la o limită nordică ce trecea în ţara noastră pe la Botoşani—Valea lui Mihai, iar în R. P. Ungară, în regiunea

* Comunicare prezentată la 17 martie 1959, la secţia orînduirii comunei primitive de la Institutul de Arheologie din Bucureşti.

[1] Ne vom referi la culturile neolitice timpurii din ţara noastră, din nordul Ungariei, Cehoslovaciei, sudul Poloniei, vestul R.S.S. Ucrainene şi din R.S.S. Moldovenească.

[2] Informaţii de la V. N. Danilenko.

[3] Este vorba de complexul descoperit lîngă pădurea Trifăuţi de lîngă Soroca. Materialul ceramic este caracterizat prin pastă amestecată cu calcar pisat sau cu pleavă. Pe unele cioburi decorul e făcut cu pieptenele, pe altele e incizat. Informaţii din comunicarea prezentată de V. Markievici în cadrul seminarului sovieto-romîn de arheologia comunei primitive din luna mai 1958, ţinut la Chişinău (U.R.S.S.).

[4] V. N. Danilenko ne-a informat că a mai descoperit materiale de tip Criş în săpăturile pe care le-a făcut în anul 1958.

https://biblioteca-digitala.ro

Budapesta [1]. Complexul Criş, care a avut desigur cîteva faze şi eventuale variante regionale, făcea parte din marele complex cultural neolitic carpato-balcanic.

Prin evoluţie treptată pe teritoriul locuit de purtătorii culturii Criş şi pe temeiul ei, s-au format în regiuni deosebite mai multe aspecte culturale: în sud, complexul Fiera-Dudeşti [2], în componenţa căruia au intrat şi unele elemente sudice mai noi (ca de ex. ceramica neagră cu caneluri fine). În regiunea de sud-vest, cultura Banatului [3] este o ultimă manifestare a culturii Criş în regiunea Banatului. Aspectele culturale: Fiera-Dudeşti, Vădastra I, Rast, Banatului şi Vinča — Turdaş sînt strîns înrudite şi fac parte din acelaşi grup cultural. Ele s-au format din elemente de origine sudică răspîndite pe un fond larg spre nord.

În nord-vest, în regiunea cuprinsă aproximativ între Debreţin—Nyiregyhaza [4]—Košice, s-a dezvoltat aspectul numit de arheologii maghiari cultura Szilmeg, iar de arheologii cehoslovaci, cultura liniară est-slovacă [5]. În cadrul ceramicii sînt elemente similare celor ce se observă şi pe vasele de tip Criş. După părerea lui L. Hájek, acest aspect cultural a fost în parte paralel în timp cu cultura Criş şi, avîndu-se în vedere aria lui de răspîndire, s-a dezvoltat pe un teritoriu vecin culturii Criş. Ţinînd seama de faptul că în cadrul culturii cu ceramică liniară est-slovacă sînt relativ multe elemente de tip Criş, considerăm că ele nu pot fi explicate prin simple legături de schimb, ci mai curînd prin relaţii de rudenie. Se cuvine remarcat faptul că se pot cita unele analogii, în privinţa decorului, între cultura liniară est-slovacă şi cultura Dudeşti.

Pînă acum în vestul Slovaciei, în Moravia şi Cehia nu se cunosc alte culturi neolitice timpurii în afară de cultura cu ceramică liniară. Majoritatea arheologilor sînt de acord că această cultură s-a format pe teritoriul Europei Centrale. Au fost însă arheologi care au considerat şi regiunile învecinate de la nord-est ca făcînd parte din zona unde s-a format cultura cu ceramică liniară [6].

Să ne îndreptăm atenţia asupra complexelor liniare din R. S. Cehoslovacă, deoarece acolo se cunosc cele mai vechi materiale de acest tip şi pentru că acolo ele au fost studiate de curînd cu multă migală.

Pentru precizarea periodizării culturii cu ceramica liniară a fost nevoie de cunoaşterea foarte amănunţită a materialelor din numeroase aşezări şi de folosirea cîteodată a stratigrafiei propriu-zise şi uneori a « stratigrafiei orizontale ». De la începutul secolului şi pînă în anul 1926, pentru complexele

---

[1] Ida Kutzián, *A Körös-Kultúra*, I, 1944, Budapesta, harta pe pag. 155.

[2] Eugen Comşa, *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpaţi*, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 41—49—52; idem, *Săpăturile de la Dudeşti*, în *Materiale*, V, 1958, p. 91—98.

[3] János Banner şi Mihály Párducz, *Contributions nouvelles à l'histoire du néolithique en Hongrie*, în *AÉ*, s. III, vol. VII—VIII—IX, 1946—1948, Budapesta, 1948, p. 30—41.

[4] Pentru Ungaria cf. Korek J. — Patay P., *A Bükki kultúra elterjedése Magyarországon*, în *Régészeti Füzetek*, II, 2, 1958.

[5] L. Hájek, *Nova skupina páskové keramiky na východnim Slovensku*, în *AR*, IX, 1957, 1, p. 3—8—9.

[6] De exemplu: E. I. Kricevski, *Древнее население Западной Украины в эпоху неолита и ранней бронзы*, în *KS*, III, 1940, citat după I. K. Sveşnikov, în *SA*, XX, 1940, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

culturii cu ceramică liniară de pe teritoriul Cehiei şi Moraviei s-au făcut patru încercări de periodizare [1]. Mai importante sînt însă ultimele două periodizări publicate în anul 1954 de către dr. B. Soudský [2] şi în anul 1956 de către Evžen Neustupný [3].

După studiile făcute, dr. Soudský este de părere că din punct de vedere cronologic cultura cu ceramică liniară poate fi împărţită în trei faze: timpurie, mijlocie şi tîrzie, ultimei corespunzîndu-i tipul Šárka [4]. Acelaşi arheolog, studiind aria de răspîndire a complexelor liniare din Cehia şi Moravia, a ajuns la concluzia că aşezările din faza timpurie sînt documentate numai în Moravia de unde apoi purtătorii culturii cu ceramică liniară s-au răspîndit şi în Cehia De cîţiva ani dr. B. Soudský conduce săpăturile de pe şantierul de la Bylany, unde se află o întinsă aşezare cu ceramică liniară. Folosind diferite metode: stratigrafică, acolo unde a fost posibil, şi mai ales metoda tipologico-stilistică, el a reuşit să formuleze o periodizare mai amănunţită a diferitelor etape documentate în aşezarea amintită [5]. Periodizarea fiind încă inedită, nu putem prezenta alte amănunte.

Celălalt arheolog cehoslovac, Evžen Neustupný, folosind datele cunoscute pînă la el şi adăugînd o serie de observaţii proprii, a publicat o altă periodizare a culturii cu ceramică liniară, pe care o împarte, pe teritoriul R. S. Cehoslovace, în cinci faze de evoluţie. Prima fiind mai veche decît, fazele propuse de dr. B. Soudský, a doua corespunzînd fazei timpurii, a treia şi a patra, fazei mijlocii şi, în sfîrşit, a cincea, fazei tîrzii din periodizarea dr. Soudský. Discuţiile asupra fazei I propuse de Evžen Neustupný încă nu s-au încheiat. Sînt unii arheologi cehoslovaci care o contestă, considerînd-o ca fiind o variantă regională sau simplă categorie ceramică.

Am avut posibilitatea să văd destul de multe fragmente din prima fază şi să le analizez împreună cu Evžen Neustupný. Este adevărat că materialele de acest tip sînt încă relativ puţine, dar numărul descoperirilor creşte mereu. Materialele din prima fază sînt caracterizate prin forme şi ornamente specifice şi se găsesc adesea în complexe închise. În stadiul actual al cercetărilor, cred că Evžen Neustupný are dreptate în ceea ce priveşte existenţa primei faze. S-au adus obiecţii că materialele din faza I se găsesc în aceleaşi complexe împreună cu cioburi din ultimele faze. Faptul nu trebuie să ne mire, căci el poate fi explicat prin condiţiile locale specifice. În majoritatea cazurilor, aşezările culturii cu ceramică liniară avînd o întindere apreciabilă, au fost locuite în decurs de mai multe generaţii, totuşi, pe locul lor nu s-au format straturi

---

[1] Pentru complexele de pe teritoriul Boemiei şi Moraviei de către J. A. Jíra în 1910, de J. Palliardi în 1914, de J. Axamit în 1924 şi de Stocký în 1926. Date citate după B. Soudský, în *PA*, XLV, 1954, p. 75.

[2] Bohumil Soudský, *K methodice třídění volutové keramiky*, în *PA*, XLV, 1954, p. 75—104—105.

[3] Evžen F. Neustupný, *K relativni chronologii volutové keramiky*, în *AR*, VIII, 1956, 3, p. 386—407, 461—462; Dr. B. Soudský, *K relativni chronologii volutové keramiky*, *ibidem*, p. 408—412, 462—463.

[4] Date stratigrafice s-au obţinut prin săpăturile mai vechi de la Tetin I (B. Soudský, în *PA*, XLV, 1954, p. 79) unde s-a găsit un strat de cultură cu materiale liniare din faza mijlocie (a IV-a) suprapus de un altul format în cursul locuirii liniare din faza tîrzie (de tip Šárka).

[5] Informaţii personale de la dr. B. Soudský.

https://biblioteca-digitala.ro

de cultură groase, ci se găsesc mai ales resturi de locuinţe de suprafaţă alăturate sau chiar suprapuse şi în parte deranjate. Materialele arheologice nu se scot de sub resturile locuinţelor, ci din gropile mari de lîngă ele. Fiind vorba de vieţuire îndelungată, de multe ori materialele din pămîntul de umplutură al gropilor sînt amestecate şi de aceea se produc uneori încurcături.

Cunoscîndu-se aria de răspîndire a primei faze şi mai cu seamă inventarul ei, se ridică problema originii culturii cu ceramică liniară. În această privinţă cei doi arheologi, ca şi alţii, sînt de acord că în cadrul culturii respective sînt o serie de elemente de tradiţie Criş. Alţii însă afirmă că e vorba numai de un contact şi paralelism în timp între cele două culturi. Din punctul de vedere al primului grup de cercetători, la care ne alăturăm, cultura Criş poate fi considerată ca unul din elementele ce au contribuit la formarea culturii cu ceramică liniară. În cazul de faţă credem că nu poate fi vorba de cultura Criş propriu-zisă, ci de un aspect cultural (făcînd parte din complexul mare carpato-balcanic) strîns înrudit cu cultura Criş.

Precizarea şi cunoaşterea conţinutului fazei I, după periodizarea lui Evžen Neustupný, permit definirea elementelor de tradiţie Criş. Purtătorii culturii cu ceramică liniară au folosit pe scară largă vase mari lucrate din pastă amestecată cu multă pleavă, specifice, comune şi în cadrul culturii Criş. Ne referim la vasele cu corpul globular, alungit, cu gît cilindric şi cu cîte patru sau şase torţi, dispuse în două şiruri. Sînt de amintit străchinile adînci avînd adesea fundul îngroşat şi străchinile cu cîteva picioruşe, comune ambelor culturi. Dintre elementele decorative, menţionăm proeminenţele rotunde, cu adîncituri pe mijloc, proeminenţele împărţite în două. Pe buza unor vase cu decor liniar sînt făcute adîncituri ovale sau rotunde, ca şi pe vasele de tip Criş. De asemenea, pînă tîrziu pe vasele din pastă primitivă s-au făcut ornamente compuse din şiruri de adîncituri duble în formă de « spic » ca şi pe olăria de tip Criş [1].

Se cuvin a fi amintite şi alte elemente care s-au altoit (ca şi acelea de tip Criş) pe fondul vechi local, şi anume elementele de tip Vinča. Numai prin intermediul acestei culturi au putut fi transmise spre nord unele elemente de decor şi de inventar ce nu sînt documentate în cadrul numeroaselor aşezări locuite de oamenii culturii Criş. În cursul fazei I se întîlneşte foarte rar decorul alcătuit din caneluri fine paralele verticale, ca şi pe ceramica din complexele culturii Vinča [2]. Un alt decor caracteristic acestei culturi şi bine reprezentat pe numeroase vase liniare este acela alcătuit din benzi cu suprafaţa punctată. El se întîlneşte pe ceramica liniară de la sfîrşitul fazei a II-a şi mai ales în cursul fazei a III-a [3]. Tot unei origini sudice din aria culturii Vinča, îi sînt atribuite cîteva spatule-figurine specifice [4] şi unele figurine cu corpul plat şi cu capul alungit [5].

---

[1] Aceste date au fost menţionate de Evžen Neustupný în comunicarea prezentată în luna iunie 1958 la Institutul de Arheologie din Bucureşti.

[2] Informaţie de la Evžen Neustupný. Un fragment ceramic de acest tip a fost descoperit în cursul săpăturilor de la Hurbanovo (Bacherov Maier) din Slovacia.

[3] Evžen Neustupný, *op. cit.*, p. 400—404. De asemenea în comunicarea amintită în nota 1.

[4] *Ibidem*, p. 395, fig. 176, 1—2 şi p. 403.

[5] În comunicarea amintită la nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă de la începutul evoluţiei lor, o parte din triburile culturii cu ceramică liniară, din cauze pe care nu le cunoaştem cu exactitate (unii specialişti sînt de părere că din pricina unei perioade de secetă), au pornit în căutare de terenuri noi pentru agricultură. La sfîrşitul primei faze şi mai ales în cursul fazei a doua, un grup de triburi purtătoare ale culturii liniare au trecut munţii şi s-au răspîndit în sudul Poloniei. De acolo, mai tîrziu, au început să se răspîndească treptat pe trei direcţii: spre nord, de-a lungul Vistulei şi Odrei [1], spre sud-est, de-a lungul Carpaţilor şi spre vest de-a lungul fîşiei de loess. În răspîndirea lor maximă, triburile liniare au ajuns, mai tîrziu în apus pînă în sudul Belgiei şi nordul Franţei [2].

Pe noi ne interesează situaţia din partea răsăriteană a ariei lor de răspîndire şi asupra acesteia vom insista.

Triburile culturii cu ceramică liniară pătrunse în sudul R. P. Polone, au introdus acolo cultivarea primitivă a plantelor şi creşterea vitelor; în răspîndirea lor treptată spre nord au venit în contact cu diferite comunităţi locale. Unele dintre acestea trăiau în pădurile din preajma rîurilor, foloseau unelte macrolite şi se ocupau cu pescuitul şi vînatul, iar altele vieţuiau pe dune şi întrebuinţau unelte microlite. Triburile liniare ajunse în regiunile mai nordice s-au amestecat cu comunităţile locale de pescari şi vînători şi le-au transmis metodele de cultivare primitivă a plantelor, păstrînd de la ei unele categorii de unelte [3].

În cursul fazei a III-a şi mai ales a IV-a, după Evžen Neustupný, şi mijlocie, după dr. B. Soudský, unele triburi liniare au ajuns pînă la ţărmul Mării Baltice [4]. În perioada de răspîndire pe cursul inferior al Odrei şi în Kujavia unde sînt regiuni de cernoziom, aceste triburi au format două centre puternice [5].

S-a afirmat că pătrunderea în spre sud-est, pe teritoriul R. S. S. Ucrainene s-ar fi produs la sfîrşitul fazei a II-a şi la începutul fazei a III-a. Pînă acum însă nu au fost publicate materiale tipice din regiunea amintită. În schimb, se cunosc vase şi fragmente ceramice caracteristice pentru fazele a III-a şi a IV-a.

Cu problemele culturii cu ceramică liniară din vestul R. S. S. Ucrainene s-a ocupat cu cîţiva ani în urmă arheologul I. K. Sveşnikov [6], dar din cauza lipsei pe atunci a unor date precise, a ajuns la unele concluzii cu care nu sîntem de acord. După părerea d-sale, cultura cu ceramică liniară s-a dezvoltat pînă în perioada de trecere spre epoca bronzului. Dacă ne referim la cultura cu ceramică liniară propriu-zisă, vom constata că această concluzie nu mai poate fi menţinută.

---

[1] Bogdan Kostrzewsky, *Le rôle de l'Odra aux temps préhistoriques*, în *PrzegArch*, 25, VIII, 2, 1949, p. 249.

[2] *Grosser Historischer Weltatlas*, München, 1954, harta 2b.

[3] Informaţie de la T. Wiszlanski de la Poznan.

[4] Cele mai nordice puncte de descoperire din Polonia sînt situate la nord-vest de oraşul Sczeczin.

[5] B. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 249, harta 1.

[6] J. K. Sveşnikov, *Культура линейно-ленточной керамики на территории верхнего Поднестровья и Западной Волыни*, în *SA*, XX, 1954, p. 100—130.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

de pe teritoriul ţării noastre şi trei puncte din nordul R. S. S. Moldoveneşti, cu resturi aparţinînd purtătorilor culturii cu ceramică liniară. Cel mai important complex cercetat pînă acum la noi este aşezarea de la Glăvăneştii Vechi, în rest în majoritatea cazurilor este vorba de grupe izolate de fragmente ceramice şi unelte rare.

★

Pe teritoriul ţării noastre se cunosc următoarele puncte de descoperiri aparţinînd culturii cu ceramică liniară:

1. *Turdaş, r. Orăştie.* Încă din secolul trecut Zsófia Torma a descoperit printre numeroasele materiale neolitice din cunoscuta aşezare şi un ciob ce se aseamănă foarte mult cu cele liniare. Asupra fragmentului şi asupra altor cioburi a atras atenţia M. Roska [1] în anul 1936. După caracteristicile sale, fragmentul ceramic amintit poate fi considerat ca «import» sau cel puţin ca o influenţă din partea aspectului sau fazei Želizovce din vestul şi nordul R. P. Ungare şi din Slovacia. Celelalte fragmente menţionate de M. Roska, prin caracteristicile decorului nu aparţin culturii cu ceramică liniară. La aceleaşi materiale se referă şi N. Vlassa într-un articol recent [2]. Dînsul face aceeaşi greşeală de a atribui culturii cu ceramică liniară toate cioburile considerate ca atare de către M. Roska. În articol mai admite, pe bună dreptate, că o parte din fragmente trebuie puse în legătură cu cultura « protobükk » (= cultura cu ceramică liniară est-slovacă). La Muzeul de la Cluj.

2. *Cipău, r. Luduş* (I). În cursul lunii februarie 1955, pe terenul îngrăşătoriei de porci ICIA de la Cipău, în cuprinsul unei aşezări Criş, a fost delimitată o groapă de mormînt în care se afla un schelet în poziţie chircită. În pămîntul de umplutură al gropii s-au găsit mai multe fragmente ceramice de tip Criş şi cîteva cioburi liniare [3]. Acestea din urmă (pl. II/13—16), prin tehnica de lucru, prin forme (mai ales pahare cu corpul bombat), şi prin decor se aseamănă cu cele descoperite în Moldova şi datează cu aproximaţie din faza a IV-a a culturii liniare. La Muzeul de la Cluj.

3. *Cipău, r. Luduş* (II). În toamna anului 1957, E. Zrinyi, de la Muzeul regional de la Tîrgu-Mureş, a descoperit resturi de locuire destul de bogate, aparţinînd culturii cu ceramică liniară (pl. II/17—20), în cursul cercetărilor de suprafaţă din cuprinsul unei cariere de nisip din preajma gării Cipău. Stratul conţinînd materialele liniare « a apărut sub forma unei depuneri de înfăţişare lenticulară încastrată în stratul de loess... la adîncimea de circa 1—1,20 m. Împreună cu ceramica au apărut cărbuni, cenuşă, precum şi numeroase oase,

---

Popovţi şi Zveniacika sînt adăugate după harta publicată de T. S. Passek (*op. cit.*, p. 35, fig. 2, nr. 18 şi 19) şi Luka Raikoveţkaia (I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 105, nota 5). Descoperirea de la Skibenţi a fost făcută de V. N. Danilenko (informaţie primită prin intermediul prof. M. Petrescu-Dîmboviţa).

[1] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma..*, Cluj, 1941, pl. CXIII, 17; idem, *La stratigraphie du Néolithique en Transylvanie*, în *Dolg*Szeged, XII, 1—2, 1936, p. 42—51 şi p. 27, fig. 1/1.

[2] N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 239.

[3] *Ibidem*, p. 240—242.

https://biblioteca-digitala.ro

dinţi şi copite de cervideu *(Cervus elaphus)* [1]. Materialele datează din cursul fazei a IV-a a culturii cu ceramică liniară. La Muzeul regional de la Tîrgu-Mureş.

4. *Moreşti, r. Tg.-Mureş.* Cu prilejul vizitei făcute în iunie 1958, conf. K. Horedt ne-a arătat un lot de materiale tip Criş, descoperite în cursul săpăturilor de la Moreşti. Printre fragmentele de tip Criş se aflau şi cîteva de tip liniar, determinate ca atare de Evžen Neustupný. La Muzeul de la Cluj.

5. *Rupea, r. Rupea.* La marginea de sud a oraşului, la poalele dealului Cohălmel, M. Ion Iosif, directorul Muzeului raional de la Rupea, a făcut cercetări de suprafaţă şi a descoperit în malurile unei cariere, diferite fragmente ceramice de tip Criş, printre care se afla şi unul caracteristic aparţinînd culturii cu ceramică liniară [2]. Prin decorul său alcătuit din linii verticale şi alveole în chip de note muzicale, fragmentul poate fi atribuit perioadei de la sfîrşitul fazei a III-a sau cel mult începutului fazei a IV-a. La Muzeul raional de la Rupea.

6. *Sălceni, r. Tecuci.* Pe teritoriul satului, pe valea Bogatei, în anul 1950, prof. Alexandru Obreja, de la Facultatea de Geografie din Iaşi, a găsit un fragment ceramic de tip liniar. Este cel mai sudic punct cunoscut pînă acum pe teritoriul Moldovei [3]. La Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

7. *Perieni, r. Bîrlad.* Complexul descoperit în primăvara anului 1949 se află pe valea Roşcanilor. Pe acest loc se găsesc resturile de locuire ale unei aşezări Criş şi pe alocuri, pe acelaşi teren, sînt răspîndite mici complexe liniare. Săpături M. Petrescu-Dîmboviţa în anii 1949 şi 1955. Au fost adunate materiale destul de puţine (pl. III/32—39) din faza IV. La Perieni, în 1955 a fost stabilită pentru prima oară cronologia relativă dintre cultura Criş şi cultura cu ceramică liniară [4]. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

8. *Pietriş, com. Ciocani, r. Bîrlad.* După cum ne informează Gh. Bichir, pe teritoriul satului au fost descoperite mai multe cioburi cu decor caracteristic culturii cu ceramică liniară. La Muzeul raional de la Bîrlad.

9. *Traian, r. Buhuşi.* În cursul săpăturilor din întinsa aşezare de pe Dealul Fîntînilor s-au descoperit în ultimii ani şi complexe aparţinînd unei aşezări a purtătorilor culturii cu ceramică liniară. Primul grup de materiale de acest fel a fost descoperit încă din anul 1952, în partea de nord a complexului nr. 2. Acolo s-au găsit în afară de fragmente ceramice caracteristice (pl. III/55—70), cîteva topoare de piatră în formă de calapod şi o aşchie de obsidiană. În anii următori s-au cercetat în cadrul aşezării şi alte complexe liniare. La început

[1] N. Vlassa, *Cultura ceramici liniare în Transilvania*, în *SCIV*, *X*, 2, 1959, p. 242.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Céramique du type Criş et fragment rubané dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 402—405.

[3] I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*..., în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 19.

[4] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colectivul, *Raport asupra săpăturilor arheologice din judeţele Covurlui şi Tutova*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 67; idem, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 65, 79, 82.

https://biblioteca-digitala.ro

s-a crezut şi s-a scris că ele se găsesc la partea superioară a stratului de cultură Precucuteni. De curînd, după criticile aduse şi în funcţie de observaţii stratigrafice mai clare — s-a revenit asupra părerii vechi şi se admite că materialele liniare se află într-un strat suprapus de cel care conţine obiectele de tip Precucuteni. Unii dintre arheologii noştri încă de la început nu au fost de acord cu observaţiile stratigrafice de la Traian, referitoare la cultura cu ceramică liniară. Materialele liniare de la Traian datează din faza a IV-a, probabil de la sfîrşitul acesteia şi de la începutul fazei a V-a. O parte din ele au fost publicate în rapoartele preliminare [1]. Materialele se păstrează la Institutul de Arheologie din Bucureşti.

10. *Negreşti, r. Piatra-Neamţ.* În privinţa descoperirii de pe teritoriul satului Negreşti s-a produs o încurcătură. Grupul de fragmente ceramice descoperit acolo de C. Matasă a fost arătat prof. I. Nestor în anul 1942. Cînd s-a pus întrebarea unde au fost găsite cioburile s-a răspuns că la Ilişeni. Un sat cu acest nume nu există în preajma oraşului Piatra-Neamţ. Aceeaşi numire greşită este dată locului descoperirii şi pe harta arheologică a fostului judeţ Neamţ, ce însoţeşte un articol al lui C. Matasă. În schimb, în textul articolului se precizează că este vorba de Dealul Ilişeştilor de pe teritoriul satului Negreşti. La suprafaţa solului, pe dealul amintit, C. Matasă a găsit diferite fragmente ceramice printre care şi vasul fragmentar atribuit de prof. I. Nestor culturii cu ceramică liniară [2]. La Muzeul raional de la Piatra-Neamţ.

11. *Zane, r. Iaşi.* Prin cercetările de suprafaţă efectuate de membrii colectivului Muzeului de Istorie a Moldovei, de la Iaşi, pe teritoriul satului au fost descoperite resturi de locuire aparţinînd culturii cu ceramică liniară [3]. Alte informaţii lipsesc. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

12. *Dumbravă, r. Iaşi.* În apropierea satului s-au adunat fragmente ceramice aparţinînd culturii cu ceramică liniară [4]. Alte informaţii lipsesc. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

13. *Păuşeşti, r. Tg. Frumos.* La aproximativ 2 km spre sud de sat, în dreptul cantonului silvic, s-au adunat de la suprafaţa solului diferite fragmente ceramice dintre care unele par a aparţine culturii cu ceramică liniară [5]. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

14. *Ciurbeşti, r. Iaşi.* La aproximativ 1 km spre sud de sat, pe locul numit Malul Iazului, s-au adunat printre altele şi cioburi ce indică o locuire

---

[1] H. Dumitrescu şi colectivul, *Şantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 50; idem, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 36; idem, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1956, p. 462—469, fig. 6—10; Jiři Neustupný, *Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens*, în *Slovenska Archeologia*, VI, 2, Bratislava, 1958, p. 280—282.

[2] C. Matasă, *Cercetări din preistoria judeţului Neamţ*, în *BCMI*, XXXI, fasc. 37, harta nr. 31 (Ilişeni), dar pe p. 125 (Dealul Ilişeştilor); I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*..., în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 18.

[3] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi*, în *SCŞ* Iaşi, VII, 2, 1956, p. 45.

[4] N. Zaharia, *op. cit.*, p. 45.

[5] Idem, *Cercetările de suprafaţă efectuate în Moldova, în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 905.

https://biblioteca-digitala.ro

a purtătorilor culturii cu ceramică liniară [1]. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

15. *Valea Lupului, r. Iaşi.* În cursul cercetărilor de suprafaţă pe locul aşezării în care a efectuat săpături Vlad Zirra în anul 1950, au fost găsite mai multe fragmente ceramice liniare şi un toporaş calapod aparţinînd aceleiaşi culturi [2]. Este vorba de resturi liniare izolate. Remarcăm descoperirea lor pe locul aşezării Criş. Credem că faptul se explică prin preferinţa purtătorilor celor două culturi de a alege drept loc de aşezare, terenurile joase din lunca rîurilor. Materialele la Institutul de Arheologie de la Bucureşti.

16. *Leţcani, r. Iaşi.* Lîngă biserica din sat au fost adunate diferite fragmente ceramice printre care şi unele cioburi aparţinînd culturii cu ceramică liniară [3]. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

17. *Criveşti, r. Tg.-Frumos.* Pe un tăpşan situat între două rîpe, la est de biserică, se află o bogată aşezare cu materiale din diferite epoci. Acolo s-au adunat şi unele cioburi ce par a aparţine culturii cu ceramică liniară [4]. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

18. *Larga Jijia, r. Vlădeni.* În partea de sud a grindului numit « La Grădină », s-au descoperit la suprafaţa solului materiale aparţinînd culturii Precucuteni şi culturii cu ceramică liniară. În funcţie de aceste date s-a încercat acolo, prin efectuarea unor sondaje, rezolvarea cronologiei relative dintre cele două culturi. Pe locul cercetat s-au găsit numeroase fragmente ceramice specifice fazei a IV-a a culturii cu ceramică liniară (pl. III/40—54), dar, din cauza dimensiunilor reduse ale suprafeţei săpate nu s-au putut descoperi resturi de locuinţe [5]. Materialele la Institutul de Arheologie de la Bucureşti.

19. *Bădeni, r. Hîrlău.* La circa 3 km spre est de sat, pe Dealul Movilei, pe locul numit Movila Grădiştii au fost descoperite fragmente ceramice liniare [6]. Alte informaţii lipsesc. Materialele la Muzeul de Istorie a Moldovei de la Iaşi.

20. *Glăvăneştii-Vechi, r. Vlădeni.* Complexul arheologic de pe terasa inferioară a Jijiei a fost descoperit de Adrian Florescu. Săpăturile executate acolo în anii 1949—1950 au dus la descoperirea, printre altele, şi a unor aşezări neolitice timpurii: una aparţinînd culturii Criş şi alta alăturată, aparţinînd culturii cu ceramică liniară. În cuprinsul acesteia din urmă s-au dezvelit resturi

---

[1] N. Zaharia, *Recunoaşteri arheologice executate de colectivul Muzeului de Antichităţi din Iaşi, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 293.

[2] Ion Nestor şi colectivul, *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi — Botoşani — Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 57.

[3] N. Zaharia, *op. cit.*, p. 291.

[4] Idem, *Cercetări de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 903.

[5] Alexandrina Alexandrescu, *Sondagiile de la Larga Jijia ...*, în *SCIV*, III, 1952, p. 47—48, 55—56.

[6] N. Zaharia, *loc. cit.*, p. 900.

https://biblioteca-digitala.ro

de locuinţe de suprafaţă, vetre simple, gropi mari de formă ovală neregulată şi diferite categorii de materiale liniare [1]. În funcţie de caracteristicile ceramicii (pl. III/21—31), aşezarea datează de la sfîrşitul fazei timpurii şi din faza mijlocie a culturii cu ceramică liniară (după periodizarea dr. B. Soudský), sau din fazele a III-a şi a IV-a (după periodizarea lui Evžen Neustupný). Materialele la Institutul de Arheologie de la Bucureşti.

21. *Suceava*, *r. Suceava*. În sectorul Şipot, pe un mic platou, a fost dezvelit un complex din pietre mici de rîu, plate. Printre pietre se aflau fragmente ceramice liniare ce provin din vase modelate din pastă amestecată cu pleavă. Au fost găsite cioburi din vase de dimensiuni diferite ornamentate cu proeminenţe rotunde sau cu proeminenţe simple [2]. Materialele la Institutul de Arheologie de la Bucureşti.

★

Se cuvine să remarcăm şi cele cîteva fragmente ceramice mici de aspect liniar, din vase de culoare cenuşie, cu corpul bombat specific şi cu decor compus din linii incizate paralele şi orizontale, întrerupte prin alveole în chip de note muzicale. Aceste cioburi au fost descoperite de Corneliu N. Mateescu, în aşezarea de la Vădastra (din sud-estul Olteniei) [3], în asociere cu materiale de tip Vădastra I. Este o descoperire cu totul izolată ce se găseşte la cîteva sute de km distanţă de cel mai apropiat punct locuit de purtătorii culturii cu ceramică liniară.

★

Oamenii culturii cu ceramică liniară de pe teritoriul R. P. Romîne şi din regiunile vecine, obişnuiau să-şi construiască aşezările, pe marginile teraselor (Perieni, Floreşti) sau chiar pe grinduri scunde din luncile rîurilor (Glăvăneştii-Vechi). Ca şi în regiunile mai îndepărtate de ţara noastră, de unde s-au răspîndit, aşezările lor erau relativ întinse, fără urme de întărituri. Aşezările nefiind delimitate, locuinţele erau distanţate şi de aceea s-au format straturi de cultură foarte subţiri. În cazul aşezării de la Glăvăneştii-Vechi este vorba de grupuri de colibe [4].

Prin cercetările şi săpăturile executate pînă acum nu a fost rezolvată în chip convingător problema tipurilor de locuinţe folosite de purtătorii culturii cu ceramică liniară din regiunea noastră. În lucrările consultate sînt formulate păreri diferite. Prin săpăturile de la Nezvisko s-au descoperit resturile unei

---

[1] I. Nestor şi colectivul, *Activitatea şantierului de săpături arheologice Iaşi — Botoşani — Dorohoi*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 27—32; idem, *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi — Botoşani — Dorohoi), în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 51—76; Ion Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova (pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvăneştii-Vechi (Iaşi))*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 17—26.

[2] B. Mitrea şi colectivul, *Şantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, VI, 3—4, p. 777.

[3] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VII, *(sub tipar)*.

[4] Ion Nestor şi colectivul, *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi — Botoşani — Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

locuinţe de suprafaţă [1] şi groapa unui semibordei mare [2]. În porţiunea cercetată se aflau găurile (cu diametrul de 0,20 m) a trei pari din scheletul construcţiei. Intervalul dintre pari era de 3 m. Parii fuseseră îngropaţi pînă la 0,40 m adîncime. Cu toate că resturile locuinţei au fost în parte răscolite în cursul locuirii mai tîrzii, tripoliene, totuşi i s-au putut determina dimensiunile şi orientarea. Locuinţa avea aproximativ 12 m lungime şi circa 7 m lărgime. Axul lung era orientat pe direcţia NE—SV. Podeaua era din pămînt bătătorit. Vetrele simple se făceau din lut direct pe podea. Lîngă vetre se aflau platforme mici. Una din ele a fost făcută (din lut curat) direct pe podea, alta, de formă pătrată (2,2 × 2,2 m) tot din lut, dar pe o podea de lemne cioplite, iar ultima făcută pe o podea de piatră. Pe platforma cu podea de lemne se aflau patru pietre de rîşniţă. În apropierea locuinţei liniare de la Nezvisko se afla o groapă de caracter gospodăresc.

La Kotovane, nu departe de Nezvisko, au fost golite şi studiate două locuinţe de tipul bordeielor [3], cu gropi de formă ovală neregulată. Pe podeaua lor nu s-au găsit resturi de vetre.

În nordul R. S. S. Moldoveneşti, la Floreşti, T. S. Passek a cercetat în decurs de mai mulţi ani cîteva locuinţe de tipul bordeielor. Semnalăm, de exemplu, bordeiul nr. 3. care avea forma ovală, alungită, cu lungimea maximă de 12 m şi lăţimea maximă de 4 m. Bordeiul era orientat cu axul lung pe direcţia N—S. Podeaua bordeiului a fost cu suprafaţa neregulată şi ajungea pe alocuri la 1,50 m, iar în alte locuri pînă la 2,50 m adîncime. Într-o adîncitură din podea s-au găsit resturi de cenuşă şi cărbuni, considerate ca fiind ale unei vetre [4].

La noi, resturi de locuinţe liniare au fost cercetate şi studiate numai în aşezarea de la Glăvăneştii-Vechi. Pe terenul dintre movila I şi movila II, apoi pe locul acesteia din urmă, s-au dezvelit resturi din cîteva colibe de suprafaţă. După starea de conservare a rămăşiţelor păstrate se poate presupune că au stat multă vreme descoperite şi supuse variaţiilor de temperatură. Cercetarea resturilor găsite duce la concluzia că acele colibe au fost construite la suprafaţa solului din pari, împletitură de nuiele şi apoi acoperite sumar cu lipitură de lut amestecat cu paie. Bucăţile de chirpic ars sînt din lut cu bobul mare, amestecat cu o cantitate redusă de paie. Pe unii bulgări de lipitură se observă urme de pari. În legătură cu colibele de la Glăvăneştii-Vechi s-au găsit rămăşiţe de vetre simple [5].

Resturile de locuinţe de suprafaţă păstrate la Glăvăneştii-Vechi şi mai ales cele de la Nezvisko, precum şi gropile studiate la Kotovane şi mai cu seamă cele de la Floreşti, sînt, după părerea noastră, indicii că foarte probabil şi pe teritoriul zonei estice a ariei lor de răspîndire, purtătorii culturii cu ceramică liniară şi-au construit locuinţele după acelaşi sistem ca şi în partea de apus a teritoriului pe care au vieţuit, numai că resturile unor astfel de locuinţe

---

[1] E. K. Cernîş, *op. cit.*, p. 52.

[2] În comunicarea ţinută la Seminarul sovieto-romîn de arheologia comunei primitive de la Chişinău (U.R.S.S.), E. K. Cernîş a amintit că în aceeaşi aşezare liniară a descoperit şi resturi de bordei.

[3] I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 113—114.

[4] T. S. Passek, *op. cit.*, p. 41.

[5] I. Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 53—55.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie căutate prin suprafeţe de cîteva sute de metri pătraţi. În consecinţă, credem că pe locul unde au fost locuinţele liniare se vor găsi pînă la cîte cinci şiruri paralele de găuri de pari, iar lîngă locuinţe şi în lungul lor se vor delimita gropi de formă ovală prelungă, ca groapa din sectorul III 1949 de la Glăvăneştii-Vechi sau ca gropile de la Kotovane şi de la Floreşti.

După cum am arătat, singura aşezare liniară de la noi, cercetată mai intens, este cea de la Glăvăneştii-Vechi (pl. II/1). De aceea, în prezentarea ce urmează ne vom referi mai ales la materialele descoperite acolo [1].

Purtătorii culturii cu ceramică liniară din aşezarea de la Glăvăneştii-Vechi au folosit unelte de silex, de obsidiană, de piatră şi de os, dar pînă acum nu avem nici o dovadă că ar fi folosit şi metalul.

Pentru făurirea instrumentelor de silex (pl. II/2—7) se întrebuinţau mai multe feluri de cremene, de obicei procurată din regiune. În majoritatea cazurilor sînt piese de silex de calitate, de culoare fumurie, mai rar galben închis sau cenuşiu-alburie. O serie din uneltele de la Glăvăneştii-Vechi sînt patinate parţial, din cauză că au fost făcute din unelte paleolitice reutilizate [2]. Din silex se realizau micro-lame fine (desigur din nuclee lunguieţe şi subţiri) numeroase răzuitoare, rîcîitoare discoidale, lame obişnuite şi percutoare sferice. Mai sînt de amintit un străpungător, un vîrf de săgeată din lamă cu peduncul şi o lamă scurtă ce a servit la o unealtă compusă (cu jghiab). Lama păstrează urme de lustruire pe un colţ (pl. II/6), pe muchia lucrătoare are mai multe retuşe. Unele piese par a reprezenta o tradiţie mezolitică. Remarcăm faptul că printre unelte s-au găsit cîteva piese de formă geometrică.

În complexul liniar de la Traian, s-au găsit şi unelte făcute din cuarţit.

În legătură cu aşezările cu ceramică liniară de la Glăvăneştii-Vechi [3], de la Traian [4] şi de la Floreşti [5] s-au descoperit cîteva aşchii şi unelte de obsidiană. Materia primă era obţinută pe cale de schimburi intertribale de obicei întîmplătoare, probabil de la comunităţile ce trăiau în preajma munţilor vulcanici din sud-estul Transilvaniei. Nu putem exclude însă şi faptul că pînă în regiunea aşezării de la Glăvăneştii-Vechi ar fi putut ajunge şi unele piese lucrate din obsidiană originară din regiunea cursului superior al Tisei.

Se cuvine să insistăm asupra uneltelor de piatră şlefuită. De obicei, din cuprinsul complexelor liniare s-au scos la iveală topoare în formă de calapod. În cursul săpăturilor sub movila II—1949, de la Glăvăneştii-Vechi, s-au descoperit şi topoare neperforate, plate, de formă dreptunghiulară (pl. II/9). Pe locul menţionat se afla un « atelier » mic pentru prelucrarea unor astfel de topoare [6].

---

[1] Materialele descoperite acolo le-am putut vedea şi studia datorită bunăvoinţei prof. Ion Nestor, căruia îi aducem şi cu acest prilej mulţumirile noastre. Alte materiale scoase la iveală cu prilejul săpăturilor de la Larga Jijia ne-au fost arătate cu multă bunăvoinţă de Alexandrina Alexandrescu. În rest am folosit numai materialele şi datele publicate.

[2] I. Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 54—55.

[3] *Ibidem*, p. 55.

[4] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954)*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 466.

[5] T. S. Passek, *op. cit.*, p. 43.

[6] Ion Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

Spre deosebire de uneltele descrise, cele de os erau destul de rare. Ele sînt reprezentate prin cîteva sule de os (Glăvăneştii-Vechi, Floreşti) şi prin spatule (Floreşti) [1].

Din răspîndirea punctelor de descoperire de la noi şi din alte părţi rezultă că purtătorii culturii cu ceramică liniară preferau locurile situate pe cîmpie sau stepe (majoritatea aşezărilor din Moldova sînt grupate în stepa Jijiei). Preferinţa se explică prin ocupaţia dominantă a acelor oameni: cultivarea primitivă a plantelor. Se pot aduce o serie de argumente de ordin arheologic. Aşa, de exemplu, amintim că lutul pentru lipitură de pe pereţii colibelor era amestecat cu paie. O mare parte din ceramică, inclusiv greutăţile de lut, au fost modelate din pastă amestecată cu multă pleavă. Cîteodată, în spărtura cioburilor liniare din categoria amintită se pot observa urme de boabe de cereale. În spărtura cîtorva fragmente ceramice liniare de la Glăvăneştii-Vechi s-au găsit urme de boabe de grîu (de tipul *Triticum monococcum)* [2]. În privinţa uneltelor folosite la adunarea recoltei avem indicii (lama de silex cu urme de lustruire pe un colţ) că existau unelte compuse, un fel de seceri de tipul celor descoperite de exemplu la Karanovo [3]. În fiecare locuinţă liniară, de la Glăvăneştii-Vechi, s-a găsit cîte o rîşniţă de piatră, de dimensiuni reduse [4].

În afară de grîu, oamenii cultivau şi alte plante. Cu prilejul săpăturilor de la Nezvisko s-au descoperit resturi de boabe de alac *(Triticum monococcum)* şi de mazăre [5].

Cultivarea primitivă a plantelor cu unelte încă slab dezvoltate, presupunea efortul comun al întregii comunităţi din aşezare. Faptul că membrii comunităţilor locuiau şi munceau în comun este oglindit în documentarea arheologică mai ales prin locuinţele de dimensiuni apreciabile, cu mai multe încăperi şi vetre.

Observaţiile privitoare la tipurile de aşezare, de locuinţe şi la ocupaţii permit să se tragă concluzia admisă în general, că oamenii culturii cu ceramică liniară duceau trai semistabil. Din cauza secătuirii solului, după un şir de ani, comunităţile erau nevoite să se mute dintr-un loc într-altul.

O altă ocupaţie bine documentată în aşezarea de la Glăvăneştii-Vechi era aceea a creşterii animalelor domestice [6]. În preajma locuinţelor liniare s-au găsit numeroase oase de animale printre care predomină bovinele de talie mare [7]. S-au mai adunat oase de oi sau de capre şi de porc [8]. Date foarte interesante cu privire la materialul faunistic găsit în aşezarea liniară de la Floreşti (R. S. S. Moldovenească) sînt publicate de T. S. Passek [9]. Din cuprinsul bordeielor liniare nr. 1 şi 3 au fost scoase la iveală 250 de oase de animale domestice şi sălbatice, aparţinînd la 34 de indivizi. Dintre animalele domestice

---

[1] T. S. Passek, *op. cit.*, p. 43.

[2] Ion Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova. . .*, p. 22.

[3] V. Mikov, *Культура неолита энеолита и бронзы в Болгарии (по данным раскопок за последние годы)*. în *SA*, 1958, 1, p. 50, fig. 3,1.

[4] Ion Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 53.

[5] T. S. Passek, *Семинар по вопросам первобытной археологии Молдавии, Румынии, и прилегающих районов Украины*, în *SA*, 1959, 1, p. 330.

[6] Ion Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 55.

[7] Informaţie de la Corneliu N. Mateescu.

[8] *Ibidem*.

[9] T. S. Passek. *Новые открытия на территории СССР . . .*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

sînt reprezentate mai bine — ca şi la Glăvăneştii-Vechi — bovinele (10 indivizi), apoi urmează porcinele (5 indivizi) şi în sfîrşit ovi-caprinele (2 indivizi). O proporţie asemănătoare între animalele domestice s-a constatat şi în aşezarea de la Nezvisko [1].

Oasele de animale sălbatice descoperite în aşezările liniare din ţara noastră nu au fost încă studiate. Numai în cazul descoperirii din preajma gării Cipău sînt amintite copite de cervideu *(Cervus elaphus)*. În schimb, la Floreşti [2] au fost adunate şi determinate numeroase oase de animale sălbatice. Între ele predomină mistreţul (5 indivizi), urmează apoi cerbul (4), bourul sau zimbrul (3), căprioara (2), castorul (2). Aceste resturi sînt dovezi evidente ale faptului că la comunităţile liniare, vînătoarea mai juca un rol destul de important.

În cuprinsul staţiunii de la Glăvăneştii-Vechi, în diferite puncte s-au dezvelit grupuri de greutăţi de lut ars (pl. II/12). Ele au fost modelate din lut amestecat cu paie şi pleavă şi sînt foarte sfărîmicioase. Unele greutăţi au forma ovoidală, plată, iar altele sînt de formă sferică, turtită. Ambele categorii au cîte un orificiu spre una din extremităţi. Greutăţile precum şi prezenţa unui număr destul de mare de fusaiole de lut ars (pl. II/10—11), lucrate cu mai multă grijă, sînt indicii cu privire la ocupaţia ţesutului la războiul vertical [3].

Mai multe oase de peşti mari, valvele de scoici şi cochiliile de melci găsite într-o groapă din aşezare sînt indicaţii că acei oameni se ocupau, de asemenea, cu pescuitul şi cu culesul. După informaţiile primite de la Corneliu N. Mateescu, cochiliile sînt de la melci de tipul *Cepaea Vindobonnensis* şi *Helicella striata*. Astfel de melci trăiesc în regiuni cu vegetaţie şi climă de stepă.

Ceramica folosită de oamenii culturii cu ceramică liniară este reprezentată la Glăvăneştii-Vechi [4] şi în celelalte aşezări de la noi, prin două categorii principale: prin vase din pastă amestecată cu multă pleavă, cu ardere slabă (în spărtură ele au de obicei culoare neagră, cu strate superficiale de culoare cenuşie sau roşcată) şi cu ornamente relativ puţine. Este vorba de vase cu corpul bombat cu marginea în prelungirea directă a pereţilor vasului. Pereţii au grosimea variabilă între 1—2 cm în majoritatea cazurilor suprafaţa exterioară a vaselor a fost netezită fără prea multă grijă. Ornamentele sînt în general simple şi constau din şiruri de adîncituri (mai dese sau mai rare) în lungul buzei din adîncituri făcute cu unghia pe corpul vasului alteori se făceau adîncituri cu un instrument de formă neregulată. Decorul în relief se compunea din brîuri alveolate în relief, scurte, din proeminenţe plate aplicate de formă rotundă cu albiere regulată pe mijloc; pe alte cioburi proeminenţele sînt ţuguiate sau prelungi (pe verticală), unele din ele erau împărţite în două sau în trei părţi. Cîteodată pe proeminenţe se făceau grupuri de adîncituri rotunde. Astfel de vase au fost întrebuinţate, în mare măsură, la păstrarea rezervelor de hrană.

A doua categorie ceramică este alcătuită din vase lucrate din pastă fină. Majoritatea vaselor au forma de pahar, cu corpul bombat. Marginea paharelor este totdeauna în prelungirea rotunjimii corpului, adesea e îngroşată puţin.

---

[1] T. S. Passek, *Семинар по вопросам первобытной археологии* . . ., p. 330.
[2] Idem, *Новые открытия на территории СССР* . . ., p. 44.
[3] Ion Nestor şi colectivul, *op. cit.*, p. 53.
[4] *Ibidem*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

Buza paharelor se constată a fi de obicei aproape ascuţită. La Glăvăneştii-Vechi se întîlnesc adesea şi străchioare adînci, tronconice. Mai rar sînt documentate şi vasele piriforme, cu gît scund. Trecerea de la pereţi spre fundul vaselor este abia perceptibilă. Paharele au de obicei suprafaţa lustruită cu atenţie deosebită. Unele pahare au suprafaţa netedă compactă, în timp ce altele, probabil din cauza arderii defectuoase sînt sfărămicioase. Decorul acestei categorii ceramice este compus mai cu seamă din linii incizate, subţiri, făcute

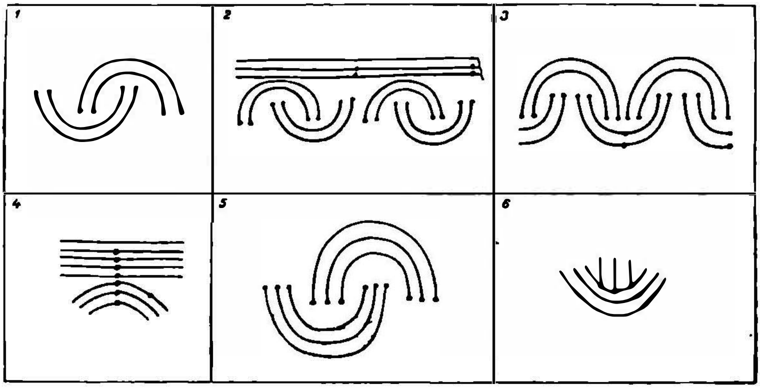

Fig. 1. — Motive ornamentale spiralice întregite în funcţie de porţiunile de decor păstrate pe diferite fragmente ceramice liniare descoperite în diverse aşezări de pe teritoriul R.P.R.

cu un instrument ascuţit. Pe cioburi rare de la Glăvăneştii-Vechi se întîlnesc grupuri de linii paralele verticale (element decorativ vechi) şi benzi cu suprafaţa punctată. De obicei, în lungul marginii paharelor (şi a altor vase) erau trasate de la 1 la 4 linii paralele, orizontale, distanţate la intervale aproape egale. Pe vasele din aceeaşi aşezare se mai întîlnesc grupuri de semicercuri îmbucate şi mai cu seamă în zig-zag sau alte motive decorative de caracter geometric. Destul de rare sînt cioburile cu decorul divizat în metope avînd suprafaţa haşurată cu linii paralele oblice. O caracteristică importantă o constituie obiceiul de a împodobi colţurile unghiurilor sau capetele liniilor cu adîncituri ovale asemănătoare cu « notele muzicale », sau cu alveole ovale prelungi. În urma arderii vasele din această categorie dobîndeau culoarea cenuşie, cu diferite nuanţe ajungînd uneori pînă la negru.

În aşezările de la Zveniacika şi Nezvisko se constată adesea că pe unele vase intervalele dintre linii au fost vopsite cu culoare roşie [1]. Aceeaşi metodă de ornamentare se observă şi pe unele vase liniare din Cehoslovacia. În schimb, pînă acum obiceiul nu este documentat la noi şi nici pe teritoriul R. S. S. Moldoveneşti.

Pînă acum în aşezările culturii cu ceramică liniară din U.R.S.S. şi de la noi nu s-au găsit figurine antropomorfe sau zoomorfe. Cunoscînd însă situaţia din partea apuseană a ariei de răspîndire a acestei culturi, putem crede că

[1] T. S. Passek, *Семинар по вопросам первобытной археологии* . . ., p. 330.

https://biblioteca-digitala.ro

ele vor fi descoperite în viitor şi la noi, atunci cînd se vor face săpături mai intense în astfel de aşezări.

Ritul funerar al acestei culturi este foarte slab documentat în regiune. Mormîntul cu schelet chircit, descoperit la Cipău ar putea aparţine culturii cu ceramică liniară [1]. Lîngă schelet nu s-au găsit obiecte depuse intenţionat odată cu cadavrul. În pămîntul de umplutură al gropii sînt cioburi de tip Criş (care probabil au fost antrenate din stratul de cultură al aşezării Criş, în care a fost săpată groapa mormîntului) şi mai multe fragmente de ceramică liniară. Întrucît acestea sînt mai noi, credem că ele constituie elementul ce permite datarea mormîntului şi considerarea scheletului ca fiind al unui purtător al culturii cu ceramică liniară. Pînă în prezent în U.R.S.S. se cunoaşte numai mormîntul de la Nezvisko [2], găsit la 2,38 m adîncime faţă de nivelul actual al solului. Din descrierea complexului rezultă că este vorba de un mormînt de incineraţie parţială făcută pe acel loc. Din schelet s-au păstrat doar o parte din oasele lungi şi fragmente din cutia craniană. Lîngă resturile scheletului s-au dezvelit numeroase fragmente de vase. În funcţie de cioburile adunate s-au putut număra circa 18 vase fragmentare sau sparte cu totul. Vasele de ofrandă fuseseră aranjate lîngă cap şi picioare. Din inventarul funerar mai făceau parte cîteva lame de silex şi un toporaş calapod. Mormîntul de incineraţie parţială descris constituie o raritate în aria culturii cu ceramică liniară.

Cercetătoarea cehă Maria Steklá, care s-a ocupat cu problema ritului funerar al acestei culturi, arată că pînă în anul 1956 erau cunoscute morminte aparţinînd culturii cu ceramică liniară în 169 de localităţi [3], dar ritul incineraţiei — după datele prezentate de M. Steklá — apare mai tîrziu în zona dunăreană de-abia la începutul culturii cu ceramica ornamentată cu benzi de înţepături succesive [4]. În funcţie de datele cuprinse în lucrarea de sinteză a M. Steklá şi avînd în vedere faptul că pînă în prezent la noi, din epoca neolitică, se cunosc numai morminte de inhumaţie (începînd cu cultura Criş) considerăm că şi purtătorii culturii cu ceramică liniară de pe teritoriul nostru au cunoscut şi folosit mai ales ritul inhumaţiei, ca şi comunităţile înrudite din aria de răspîndire vestică. Obiceiul cunoscut acolo era acela de a înmormînta pe cei decedaţi în gropi simple în poziţie chircită, mai adesea pe partea stîngă. Orientarea scheletelor era variabilă dar predomina direcţia est-vest [5].

★

Pentru o încadrare mai precisă a complexelor culturii cu ceramică liniară de la noi şi din teritoriile vecine de la nord şi nord-est, ne vom folosi de unele caracteristici ale ceramicii. Categoria de vase de uz comun, din pastă amestecată cu pleavă încă nu a fost studiată suficient pentru a fi folosită ca indiciu cronologic. În schimb, ceramica fină prezintă destule indicaţii în acest sens.

După cum am arătat cele mai vechi materiale liniare din vestul R. S. S. Ucrainene cunoscute din publicaţii aparţin fazei a III-a a culturii cu ceramică

---

[1] N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 240-241.
[2] E. K. Cernîş, *op. cit.*, p. 52.
[3] M. Steklá, *Pohrby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou*, în *AR*, VIII, 1956, 5, p. 770.
[4] *Ibidem*, p. 771.
[5] *Ibidem*,

https://biblioteca-digitala.ro

liniară [1]. Din aceeaşi fază datează şi un fragment ceramic descoperit la Floreşti [2]. Ciobul este ornamentat printr-o bandă cu suprafaţa punctată. În cadrul complexelor de pe teritoriul Moldovei pînă acum sînt foarte puţine elemente ce pot fi legate de asemenea de faza a III-a. La Glăvăneştii-Vechi au fost descoperite mai multe fragmente de acest tip. Ne referim de exemplu la un ciob ornamentat cu o bandă cu suprafaţa punctată, un altul avînd pe corp pînă la buză un grup de două linii paralele verticale (pl. III 26); marginea nu este delimitată cu linii orizontale. Asemănător este ciobul descoperit la Rupea. Cert este faptul că din R. S. S. Ucraineană pînă la Glăvăneştii-Vechi şi mai la sud este bine reprezentată faza mijlocie sau faza a IV-a. Materialele descoperite pînă acum constituie o dovadă că răspîndirea triburilor de pe teritoriul R. S. Cehoslovace prin sudul R. P. Polone s-a continuat şi în decursul fazei a IV-a. Elementele ei caracteristice printre altele sînt şi decorul executat cu deosebită grijă; marginile vaselor erau subliniate prin cîteva linii paralele mai jos urmînd decorul de caracter geometric; alveolele de formă ovală regulate superficiale.

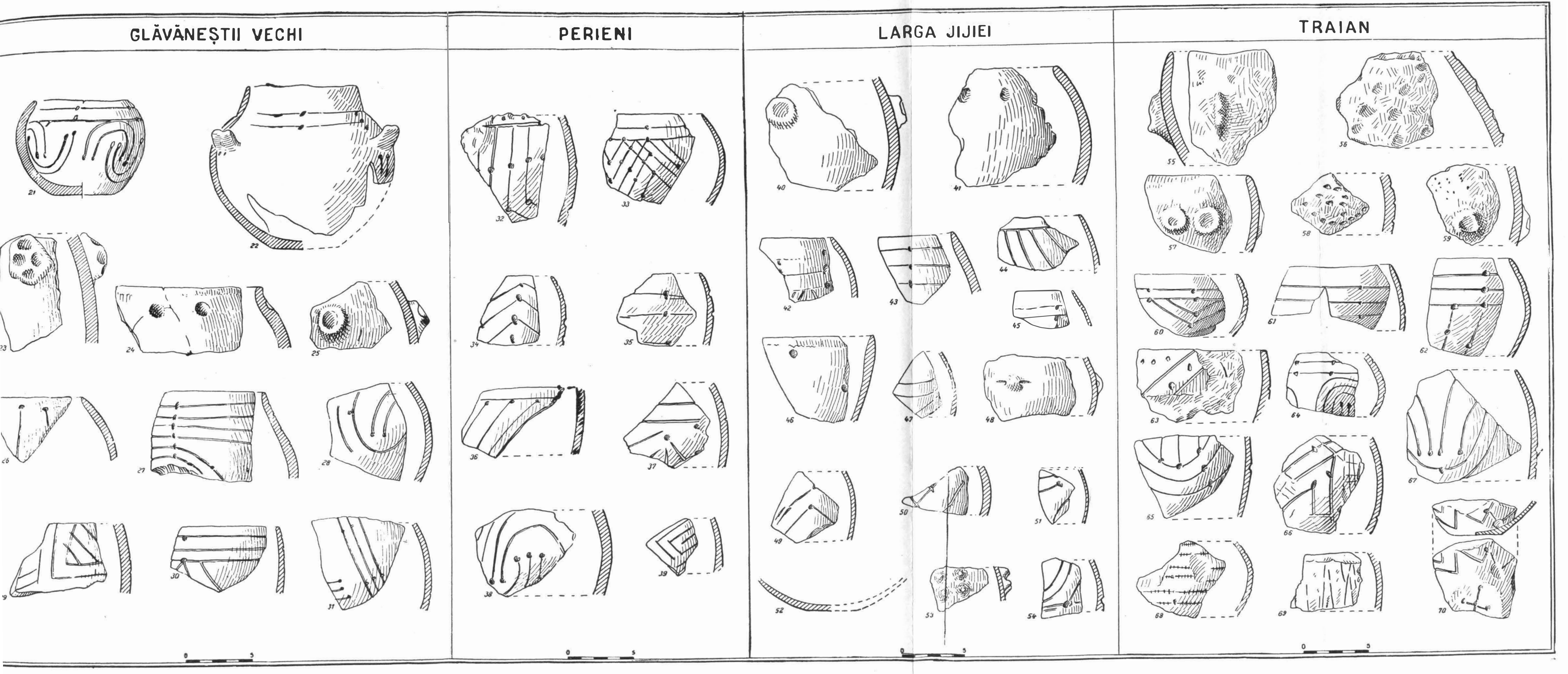
Pe cîteva vase găsite la Nezvisko, la Floreşti, la Glăvăneştii-Vechi şi la Larga Jijia se observă un sistem de lucru caracteristic pentru ceramica din faza a IV-a a culturii cu ceramică liniară din Moravia. Anume, după modelarea vasului şi după executarea decorului incizat toată suprafaţa lui exterioară era lustruită cu multă migală din care cauză o parte din linii şi alveole erau astupate cu totul iar la celelalte, marginile alveolelor ajungeau şi ele lustruite.

Studiind tehnica de lucru şi motivele ornamentale de pe materialele liniare descoperite pe teritoriul ţării noastre am ajuns la concluzia că pe baza lor se pot deosebi trei etape din cursul locuirii purtătorilor culturii cu ceramică liniară. La Glăvăneştii-Vechi sînt documentate, precum am arătat, unele materiale din faza a III-a probabil de la sfîrşitul ei (pl. III/26) dar predomină materialele specifice pentru faza a IV-a (pl. III/21, 28, 30). La Perieni şi mai ales la Traian, pe lîngă ornamentele din faza a IV-a, sînt unele elemente decorative ce permit să presupunem că ele sînt de la sfîrşitul fazei a IV-a, eventual de la începutul fazei a V-a. Printre cioburile de la Perieni sînt unele cu decorul trasat cu grijă ca în faza a IV-a (pl. III/34—38). În schimb, pe alte cîteva fragmente liniile sînt neregulate şi asimetrice (pl. III/33, 39). Extremităţile liniilor nu sînt unite şi nu au alveole (pl. III/37, 39). Printre materialele descoperite la Traian, de asemenea, pot fi menţionate o serie de cioburi ornamentate cu grijă (pl. III/60—62), iar altele au decorul incizat fără alveole, compus din linii întretăiate, asociate cu unghiuri simple, izolate. Pe un ciob s-a făcut decorul din linii subţiri, paralele cu linii mai groase. Din două linii groase s-a făcut un unghi ce are pe vîrf o adîncitură ovală prelungă (pl. III/66). Grupului de materiale liniare mai tîrzii îi atribuim şi un ciob interesant, descoperit la Traian. Fragmentul provine dintr-un vas avînd pe corp decorul alcătuit din linii paralele; din loc în loc, la intervale mici, aceste linii sînt întretăiate de liniuţe verticale (pl. III/68). Un astfel de ornament este specific pentru faza

---

[1] De exemplu, I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 12, pl, III/5.
[2] T. S. Passek, ***Новые открытия на территории СССР***..., p. 43, fig. 9/6.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. III. — Vase şi fragmente ceramice liniare descoperite în diferite aşezări de pe teritoriul Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro

a V-a din Cehia şi el se întîlneşte cîteodată, în sudul Germaniei şi în sudul Poloniei.

Pe teritoriul R. P. Ungare şi R. S. Cehoslovace, cultura cu ceramică liniară s-a dezvoltat paralel cu alte culturi. Precizarea raporturilor cronologice dintre diferitele aspecte s-a făcut pe baza unor observaţii stratigrafice. În Slovacia estică, în aşezarea Barca III, L. Hájek [1] a determinat mai multe straturi de cultură, primul, cel inferior, conţinea materiale aparţinînd culturii cu ceramică liniară est-slovacă, iar următorul, ceramică de tip Bükk propriu-zisă. Raporturile în timp dintre cultura cu ceramică liniară cu culturile Bükk şi Tisa sînt destul de bine cunoscute prin diferite descoperiri. Astfel, în nordul Slovaciei, în cursul unor săpături din peştera Şarkanova Dîra de lîngă satul Porač [2], Juraj Bárta a descoperit în acelaşi strat de cultură, materiale de tip Bükk şi altele aparţinînd culturii cu ceramică liniară. După ornamentele de pe cioburile liniare, se poate spune că este vorba de faza mijlocie, a IV-a.

Observaţii interesante s-au făcut şi pe locul Bacherov Maier de la Hurbanovo, în vestul Slovaciei, unde pe acelaşi vas erau motive ornamentale de tip Želizovce asociate cu elemente de decor de clară influenţă Bükk [3]. Descoperirile din R. P. Ungară de la Nagytétény [4] şi din alte puncte confirmă contemporaneitatea dintre aspectul Želizovce (ultima fază a culturii cu ceramică liniară din regiunea de vest a Slovaciei) cu culturile Bükk şi Tisa. Din datele citate, în stadiul actual al cercetărilor, se degajă concluzia că evoluţia culturii Bükk s-a produs în cursul unei perioade mai îndelungate şi în acest caz ea a putut fi contemporană în parte cu faza a IV-a liniară şi cu faza ultimă Želizovce. Se cuvine remarcat faptul că în sudul Poloniei pînă în preajma Krakoviei s-au găsit rare fragmente ceramice de tip Bükk [5] explicabile prin influenţe sau mai curînd prin « import ».

De asemenea, se cuvine să amintim că şi triburile din faza Želizovce au avut o răspîndire destul de mare; elementele cele mai sudice, probabil ajunse pe cale de « import », sînt: cele din aşezarea de la Vinča [6], din stratul Vinča B 2 şi fragmentul ceramic semnalat de M. Roska şi descoperit la Turdaş, în condiţii stratigrafice neclare [7]. Triburile fazei Želizovce s-au răspîndit treptat şi spre nord, pe teritoriul R. P. Polone şi au pătruns pînă în regiunea Krakoviei [8] şi chiar mai departe pînă la Zlota, în regiunea Sandomierz [9].

Pe teritoriul U.R.S.S. şi la noi s-au făcut observaţii stratigrafice importante. Primele date ne-au fost furnizate de săpăturile făcute de E. K. Cernîş,

---

[1] L. Hájek, *Nová skupina páskové keramiky na východním Slovensku*, în *AR*, IX. 1957, 1, p. 3—9.

[2] Dr. J. Bárta, *Neolitické osidlenie jaskýň pri Poračí na Slovensku*, în *AR*, VIII, 1956, 5, p. 637.

[3] Bohuslav Novotný, *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1958, p. 13; idem, *Slovensko v mladšej dobe Kamenej*, Bratislava, 1958, pl. VII/1.

[4] Gallus Sándor, *A nagytétényi neolitikus str*, în *AE*, XLIX, 1936, p. 85—86.

[5] Informaţii de la Janusz Kozlowski de la Kraków.

[6] Miloje M. Vasić, *Преисториска Винча, IV, керамика*, Beograd, 1936, p. 42, 52, fig. 54, adîncimea 6,6 m.

[7] M. Roska, *op. cit.*, p. 27, fig. 1/1.

[8] Bohuslav Novotný, *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1958, p. 13.

[9] Informaţie de la prof. Zsofia Podkovinska de la Institutul de Arheologie din Varşovia.

https://biblioteca-digitala.ro

în anul 1953, la Nezvisko[1]. Acolo, la baza depunerilor arheologice au fost descoperite: un strat cu materiale liniare, suprapus de un nivel cu materiale de tip Tripolie B 1 (după periodizarea T. S. Passek), adică de tip Cucuteni A, şi de un alt nivel din faza Tripolie B 2, materiale care la noi corespund cu cele de tip Cucuteni A—B (aspectul de la Corlăteni).

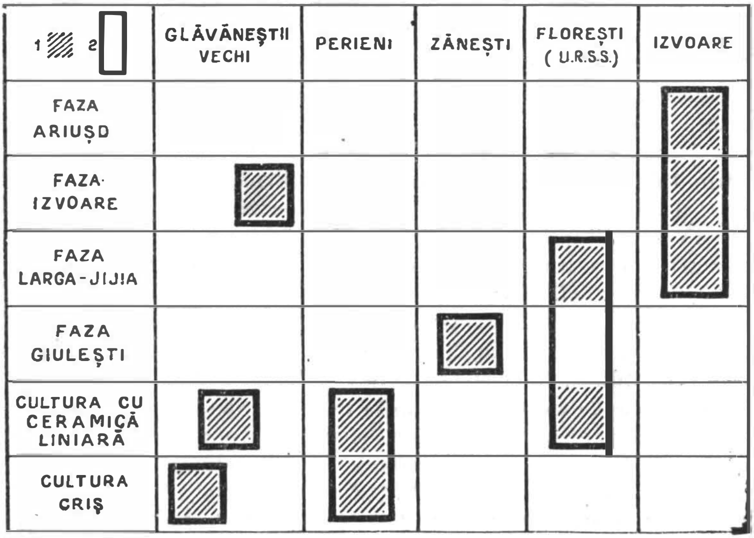

Fig. 2. — Tabel comparativ cu precizarea succesiunii cronologice relative a diferitelor culturi din epoca neolitică din estul ţării noastre şi din sud-estul U.R.S.S.; 1, aşezare; 2, loc de descoperire cu una sau mai multe aşezări suprapuse.

Încă din anul 1951, prof. Ion Nestor ajunsese teoretic la concluzia că, în timp, cultura cu ceramică liniară de la noi este mai tîrzie decît cultura Criş[2]. Ipoteza a fost confirmată prin săpăturile prof. M. Petrescu-Dîmboviţa, din anul 1955, de la Perieni[3]. Acolo s-a observat că stratul de cultură Criş este suprapus şi deranjat de un altul conţinînd fragmente ceramice de tip liniar.

Ultimele observaţii importante s-au făcut la Floreşti (R. S. S. Moldovenească), unde, în anul 1956, în cursul săpăturilor conduse de T. S. Passek[4], s-a descoperit un strat cu materiale aparţinînd culturii cu ceramică liniară suprapus şi deranjat de un alt strat cu materiale caracteristice fazei Larga Jijia. Prin urmare, aspectul liniar de la noi şi din sud-vestul U.R.S.S. este mai recent decît cultura Criş (aspectul din Moldova) şi mai vechi decît faza Larga Jijia.

---

[1] E. K. Cernîş, *op. cit.*, p. 48—56.
[2] I. Nestor, *op. cit.*, p. 21.
[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 65—79—82.
[4] T. S. Passek, *op. cit.*, p. 38—46.

https://biblioteca-digitala.ro

Pînă aici am folosit date stratigrafice. Deoarece perioada dintre cultura Criş şi faza Larga Jijia a fost destul de îndelungată, vom folosi diferite metode pentru a încerca o încadrare mai precisă a culturii cu ceramică liniară din Moldova şi din estul Transilvaniei.

Cele patru complexe cu ceramică liniară descoperite la Moreşti, la Cipău (II) şi la Rupea, nu pot fi interpretate — după părerea noastră — ca simple elemente ajunse acolo pe cale de schimburi intertribale, ci, foarte probabil, ele reprezintă dovezi de locuire efectivă pe acele locuri a oamenilor culturii cu ceramică liniară. Se pune problema raportului cronologic dintre această cultură şi faza Giuleşti a culturii Boian. După cum am arătat prin observaţiile stratigrafice de la Floreşti, stratul cu materiale din faza Larga Jijia suprapune un strat cu materiale liniare. Atît faza Giuleşti cît şi cultura cu ceramică liniară preced în timp faza Larga Jijia şi (aspectele lor cunoscute) ar putea fi contemporane. Faptul că ariile de răspîndire ale celor două aspecte culturale coincid parţial exclude contemporaneitatea lor. De aceea trebuie să admitem succesiunea lor. Înclinăm să considerăm cultura cu ceramică liniară din această regiune ca fiind mai veche decît locuirea din faza Giuleşti. Faptul poate fi argumentat cu date indirecte. Unele indicii ni le furnizează descoperirile din aşezarea Vinča. După cum am mai amintit, un vas de tip Želizovce a fost găsit în stratul corespunzător fazei Vinča B 2 [1], iar faza Giuleşti are analogii de-abia în faza Vinča C (după periodizarea lui Vl. Milojčić) sau Vinča-Pločnik I, după M. Garašanin. Materialele liniare de la noi sînt însă de la sfîrşitul fazei a III-a, din faza a IV-a şi de la începutul fazei a V-a. Acestea preced sau sînt în parte paralele cu faza Želizovce din Slovacia şi din Ungaria. Aşadar şi datele indirecte pot servi ca argumente că faza Giuleşti este mai nouă decît locuirea purtătorilor culturii cu ceramică liniară din Transilvania şi din Moldova. Atunci poate cultura cu ceramică liniară este paralelă în timp cu faza Bolintineanu? Să analizăm situaţia în ansamblu, în funcţie de documentarea arheologică de la noi în comparaţie şi cu situaţia din Slovacia.

La începutul expunerii am arătat că pe fondul local Criş, în sud-est s-a format cultura Dudeşti, în sud-vest cultura Fiera, iar în nord-vest, în parte paralel cu cultura Criş (de la care a primit o serie de elemente), s-a dezvoltat cultura cu ceramică liniară est-slovacă. Ţinînd seama de observaţiile stratigrafice de la Barca III [2] şi de la Porač [3], trebuie să admitem că în Cehia, Moravia şi în vestul Slovaciei, paralel cu cultura ceramică liniară est-slovacă, se dezvolta cultura cu ceramică liniară (primele faze).

În nord-vest şi vest s-a continuat evoluţia normală fără modificări mai serioase. În zona complexului sudic Fiera-Dudeşti, situaţia a fost deosebită. Pentru teritoriul Olteniei, pe baza documentării arheologice, se poate dovedi că de la cultura Fiera, pe temeiul evoluţiei locale, s-a ajuns, trecîndu-se treptat prin mai multe faze, pînă la începuturile culturii Sălcuţa. În schimb, în aria culturii Dudeşti s-a produs o evidentă transformare a culturii, atunci s-au format triburile din faza Bolintineanu a culturii Boian. Faptul că pe teritoriul de răspîndire al culturii Fiera s-a produs o evoluţie treptată, continuă, fără

[1] Miloje M. Vasić, *op. cit.*, p. 42, 52, fig. 54.
[2] L. Hájek, *op. cit.*, p. 3—9.
[3] Dr. J. Bárta, *op. cit.*, p. 637.

https://biblioteca-digitala.ro

transformări brusce, iar în cuprinsul teritoriului locuit de comunităţile culturii Dudeşti, au avut loc modificări serioase ne îndreptăţeşte să admitem că în această regiune a intervenit un element nou, din afară. Fenomenul îl punem în legătură cu pătrunderea în regiunile apropiate din sudul Moldovei şi apoi probabil chiar în nord-estul Munteniei, a comunităţilor din faza a IV-a a culturii cu ceramică liniară.

Ipoteza unei legături genetice dintre cultura cu ceramică liniară şi cultura Boian a fost formulată, mai mult teoretic, încă din anul 1940, de către E. I. Kricevski [1]. Pe atunci încă nu fuseseră publicate materialele din prima fază a culturii Boian. O părere asemănătoare a susţinut, în anul 1951, şi prof. Ion Nestor scriind « pentru cultura Boian trebuie postulată o componentă liniar-ceramică şi o componentă „balcanică" respectiv Vinča (pentru ceramica plisată) » [2]. În prezent sîntem în măsură să aducem o seamă de argumente pentru a încerca să demonstrăm originea complexă a primei faze a culturii Boian. Ţinînd seama de complexele şi materialele cunoscute pînă în prezent, faza Bolintineanu s-a format dintr-un trunchi local balcanic, cultura Dudeşti, pe care s-au altoit, prin asimilare, elemente ale culturii cu ceramică liniară transmise prin unele comunităţi pătrunse din spre nord-est în zona culturii Dudeşti. În cadrul noului aspect cultural format predomină elementele locale. Dintre elementele caracteristice ceramicii din cultura Dudeşti, în faza Bolintineanu s-au păstrat două categorii ceramice principale şi anume: ceramica din pastă amestecată cu multă pleavă avînd forme şi ornamente specifice şi ceramica din pastă fină, de culoare neagră sau cenuşie, ornamentată cu caneluri. Ţinem să precizăm că această ultimă categorie o considerăm ca fiind balcanică, iar nu originară din aria culturii Vinča. Ea a fost răspîndită în regiunile noastre treptat, pe un front larg dinspre sud spre nord, iar nu de la vest spre est.

După părerea noastră, datorită intervenţiei culturii cu ceramică liniară, s-a format a treia categorie ceramică specifică fazei Bolintineanu. Mă refer la vasele ornamentate cu linii incizate mărginite de şiruri de triunghiuri mici. Dacă vom cerceta cu atenţie materialele din categoria ceramică menţionată şi cele din complexele cunoscute din Moldova, ce aparţin culturii cu ceramică liniară, vom constata unele elemente de asemănare. Astfel, pe vasele din faza Bolintineanu ca şi pe cele liniare, se observă obiceiul de a trasa în lungul marginii cîte una pînă la cinci linii paralele, mai jos de care se desfăşoară restul decorului. Pe mai multe cioburi de la Perieni şi de la Glăvăneştii-Vechi sînt motive decorative, din linii incizate, în formă de meandre. Tot în aşezarea de la Glăvăneştii-Vechi se întîlnesc cioburi cu decorul împărţit în metope despărţite prin benzi de cîte două linii, iar suprafaţa metopelor este haşurată prin linii paralele oblice. Motive decorative similare se găsesc şi în cadrul ceramicii din faza Bolintineanu şi mai tîrziu în faza Giuleşti. Pe ceramica liniară de la Traian se observă unghiuri din linii incizate avînd pe colţuri alveole prelungi [3]. Astfel de alveole constituie unul din elementele specifice decorului

---

[1] E. I. Kricevski, *Из истории дунайского понизовья в неолитическую эпоху*, în *KS*, VIII, 1940, p. 54.

[2] I. Nestor, *op. cit.*, p. 24.

[3] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954)*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 466, fig. 9/12.

https://biblioteca-digitala.ro

olăriei din faza Bolintineanu, păstrat vreme îndelungată de purtătorii culturii Boian şi transmis apoi în Moldova prin ceramica fazei Giuleşti pînă în faza Izvoare I_2. Ţinem să remarcăm şi ciobul descoperit la Traian, pe care liniile incizate sînt întretăiate de liniuţe verticale [1]. Ele constituie o indicaţie că fragmentul datează de la sfîrşitul fazei a IV-a sau de la începutul fazei a V-a a culturii cu ceramică liniară. Credem — în stadiul actual al cercetărilor — că printr-un astfel de ornament se poate foarte probabil explica decorul din faza Bolintineanu, alcătuit din linii incizate mărginite de şiruri de triunghiuri. În legătură cu această problemă notăm că sînt şi unele cioburi din faza Bolintineanu descoperite recent, pe care în lungul liniilor incizate s-au făcut un fel de alveole prelungi ce ţin locul sau poate preced în timp şirurile de triunghiuri. Remarcăm că în faza Bolintineanu încă nu cunoaştem forme asemănătoare cu cele din cultura cu ceramică liniară.

Dacă admitem că faza Bolintineanu s-a format din elementele despre care am vorbit, atunci implicit trebuie să admitem că aşezările şi materialele liniare cunoscute pînă acum în Moldova şi Transilvania sînt mai vechi și decît faza Bolintineanu.

În funcţie de datele prezentate și de argumentele aduse, înclinăm să admitem că pe teritoriul Transilvaniei de sud-est, culturile neolitice s-au succedat în ordinea Criş I — Criş II. Între această fază şi cultura cu ceramică liniară, sîntem de părere că în acea regiune au locuit oamenii unui aspect cultural format din cultura Criş şi înrudit cu cultura Dudeşti. Acestui aspect i-a urmat în timp cultura cu ceramică liniară (sfîrşitul fazei a III-a şi faza a IV-a). După care cred că iarăşi este o lipsă în documentarea noastră. Seria aspectelor culturale din neoliticul mijlociu, din sud-estul Transilvaniei, s-a încheiat cu faza Giuleşti ale cărei comunităţi gata formate au pătruns (în etapa de sfîrşit a acestei faze) în regiune dinspre sud din Cîmpia Dunării.

Vasul de tip Želizovce din care provine fragmentul descoperit la Turdaş a fost adus de-a lungul Mureşului, pe cale de schimburi întîmplătoare făcute cu triburile ce locuiau la apus de ţara noastră.

Succesiunea cronologică a culturilor din neoliticul timpuriu şi mijlociu de pe teritoriul Moldovei şi din regiunile vecine cu ea, adică din sud-vestul R. S. S. Ucrainene şi din R. S. S. Moldovenească, a fost următoarea: probabil « precriş » (mai curînd o fază veche a culturii Criş) [2], sigur cultura Criş (cu cel puţin două faze de evoluţie) ai cărei purtători au locuit şi la est de Prut, fiind de curînd semnalaţi, prin cercetările lui V. N. Danilenko, pînă în preajma cursului superior al Bugului sudic [3]. În zona Nistrului mijlociu este documentată cultura Bugului sudic. Din evoluţia neoliticului din regiune lipseşte o verigă ce corespunde în timp cu o parte din perioada de dezvoltare a comunităţilor culturii Dudeşti din sud şi cu primele faze ale culturii cu ceramică liniară din nord-vest. Înclinăm să admitem şi pentru această regiune existenţa

[1] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954)*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 466, fig. 9/11.

[2] Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrţu—Ceahlău (Notă preliminară)*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 265—271—273. Aspect cultural documentat pînă acum numai în lungul munţilor Carpaţi de la Ceahlău pînă la Sita Buzăului.

[3] Materiale certe de tip Criş au fost descoperite de V. N. Danilenko la Pecera (r. Spikov). Informaţie primită prin intermediul prof. M. Petrescu-Dîmboviţa.

https://biblioteca-digitala.ro

unui complex dezvoltat din cultura Criş. În perioada următoare dinspre nord-vest şi dinspre nord au pătruns oamenii culturii cu ceramică liniară de la sfîrşitul fazei a III-a, în principal din faza a IV-a şi avem documentat şi începutul fazei a V-a. Purtătorii acestei culturi s-au răspîndit pînă în sudul Moldovei şi de acolo încă dintr-o perioadă timpurie au trecut prin trecătorile Carpaţilor Răsăriteni şi au locuit în partea de sud-est a Transilvaniei. După părerea noastră, triburile culturii cu ceramică liniară din Moldova au pătruns şi în nordul Munteniei contribuind la formarea culturii Boian [1]. Pentru Moldova de est şi regiunile vecine ne lipsesc — în stadiul actual al cercetărilor — datele cu privire la perioada dintre ultimele elemente liniare cunoscute la noi şi faza Giuleşti, reprezentată prin aşezarea de la Zăneşti [2] şi probabil prin materialele de la Rugineşti [3]. În legătură cu această problemă semnalăm că la Muzeul de Istorie a Moldovei, de la Iaşi, este expus un fragment ceramic cu decor caracteristic fazei Giuleşti, ciob descoperit, după informaţiile primite, la Vlădeni (r. Vlădeni). Fragmentul pare să constituie o indicaţie că triburile fazei Giuleşti au locuit şi pe teritoriul dintre Siret şi Prut.

Prezenţa pe ceramica de tip Giuleşti de la Zăneşti a unor ornamente de aspect liniar ne face să presupunem că pe teritoriul Moldovei sudice, s-a produs un contact tîrziu între comunităţile fazei Giuleşti (pătrunse dinspre sud-vest) şi unele triburi liniare tîrzii deosebite de cele cunoscute.

Din cele expuse rezultă că admitem o intervenţie dublă a triburilor cu ceramică liniară în evoluţia culturilor neolitice din ţara noastră. Prima lor contribuţie a fost aceea care a dus la formarea triburilor fazei Bolintineanu. Prin evoluţia locală la aceste triburi s-a modificat treptat cultura materială dobîndind caracteristicile fazei Giuleşti. Pentru acea perioadă, documentarea arheologică arată că oamenii culturii Boian s-au răspîndit treptat spre nord şi nord-est. Triburile Giuleşti pătrunse în Moldova au întîlnit acolo — după cum am arătat — triburi tîrzii liniare. Îmbinarea acestor două elemente, dintre care cel corespunzător fazei Giuleşti mult mai puternic, iar cel liniar avînd în acest caz un caracter secundar, ne este oglindită prin materialele descoperite în aşezarea de pe Dealul Viei de la Zăneşti. Dintre materialele ce provin de acolo şi publicate mai ales în rapoartele preliminare este evident un procent foarte ridicat de elemente specifice etapei tîrzii a fazei Giuleşti din sud-estul Transilvaniei şi din Muntenia. Pe de altă parte sînt şi unele elemente de aspect liniar toate asociate cu ornamente Giuleşti, pe vase din pastă caracteristică aceleiaşi faze.

Mai tîrziu, pe teritoriul Moldovei, al R. S. S. Moldoveneşti şi în regiunile vecine la nord şi est s-a continuat evoluţia locală de-a lungul fazelor: Giuleşti (încă nu cunoaştem aspectul cultural ce-i corespunde în regiunea de la est şi nord) — Larga-Jijia (Floreşti) — Izvoare I_2 (Tripolie A), apoi Protocucuteni în vestul Moldovei, iar în est şi nord continuîndu-se evoluţia triburilor Tripolie.

---

[1] Este adevărat că în sudul Moldovei şi în nord-estul Munteniei încă nu sînt cunoscute descoperiri aparţinînd culturii cu ceramică liniară; explicaţia lipsei lor, pînă în prezent, este aceea că în regiunea amintită s-au făcut puţine cercetări de suprafaţă.

[2] Săpăturile de la Zăneşti au fost efectuate de C. Matasă şi apoi de H. Dumitrescu.

[3] Informaţii de la prof. Ion Nestor.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe tabelul ce urmează am grupat datele referitoare la cronologia relativă a culturilor neolitice timpurii din ţara noastră şi din regiunile vecine de la est şi nord-est.

Discuţiile cu privire la cronologia absolută a culturii cu ceramică liniară sînt în plină desfăşurare. În conformitate cu datele mai vechi, această cultură

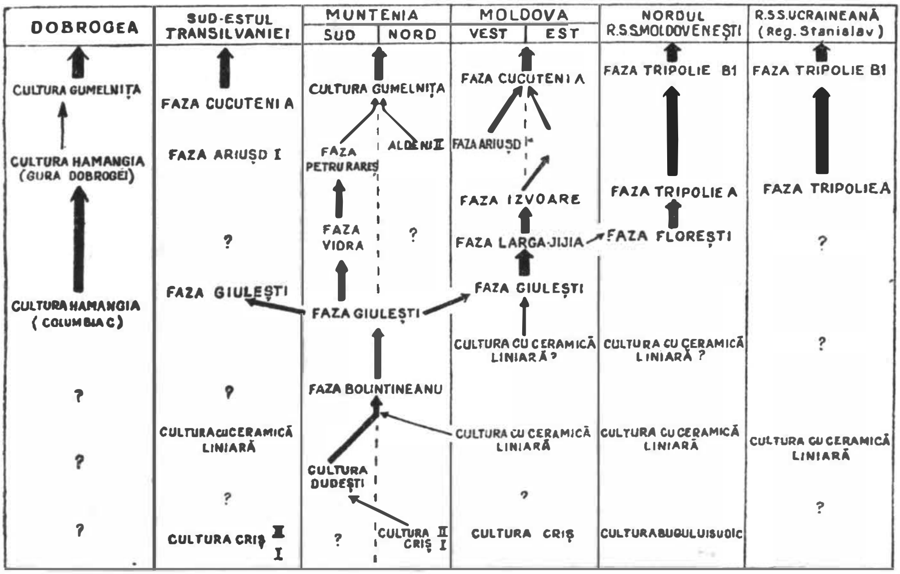

Fig. 3. — Tabel cronologic referitor la succesiunea aspectelor culturale din epoca neolitică timpurie şi mijlocie, din partea de est a R.P.R. şi din sud-vestul U.R.S.S.

începea în prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. [1]. În ultimul timp însă, de cînd se caută precizarea cronologiei absolute a culturii prin determinările făcute cu ajutorul Carbonului 14, se propun date mai ridicate. Astfel vom aminti, după R. Pittioni [2] că, în funcţie de unele determinări, complexele culturii cu ceramică liniară din Germania şi Belgia sînt datate în a doua jumătate a mileniului al V-lea î.e.n. În acele regiuni — după cum se ştie — sînt documentate complexe liniare din fazele mijlocie şi tîrzie. În acest caz începutul culturii cu ceramică liniară ar trebui fixat în prima jumătate a mileniului al V-lea î.e.n. Complexele liniare din regiunile noastre, aparţinînd în principal fazei mijlocii, sînt apropiate în timp cu acelea din Germania şi prin urmare datează şi ele din a doua jumătate a mileniului al V-lea sau eventual de la

[1] Vladimir Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 100 pl. 10.

[2] R. Pittioni, *Der Beitrag der Radio-Karbonmethode zur absoluten Datierung urzeitlicher Quellen*, în *Forschungen und Fortschritte*, 1958, prezintă o serie de date obţinute cu ajutorul determinărilor cu C 14. Pentru complexele din sudul Germaniei şi din Belgia, s-au obţinut următoarele date: 4250 ± 150; 4150 ± 140; 4250 = 200; 4080 ± 110. Date citate după Vladimir Dumitrescu, *Poziţia arheologilor faţă de rezultatele metodei radio-carbonului (C 14) în domeniul cronologiei absolute*, în *SCIV*, IX, 1, 1938, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

începutul mileniului al IV-lea î.e.n. Admitem această datare pînă atunci pînă cînd prin perfecţionarea metodei determinărilor cu C 14 se va ajunge la alte precizări sau pînă cînd se vor inventa noi metode de datare absolută a diferitelor complexe arheologice.

*

Unele dintre problemele expuse în lucrare, în funcţie de datele existente, le considerăm ca fiind corespunzătoare cu realitatea istorică; pentru altele documentarea noastră este încă destul de săracă. Am considerat totuşi utilă punerea şi a acestor probleme pentru a le supune discuţiei specialiştilor. Prin eforturi comune şi mai ales prin săpături noi se vor putea rezolva şi astfel de probleme precum şi altele legate de evoluţia triburilor culturii cu ceramică liniară de pe teritoriul ţării noastre şi din regiunile vecine.

EUGEN COMŞA

О КУЛЬТУРЕ ЛИНЕЙНОЙ КЕРАМИКИ НА ТЕРРИТОРИИ РНР И В СОСЕДНИХ ОБЛАСТЯХ

РЕЗЮМЕ

В начале работы автор вкратце описывает древнейшие неолитические культуры на данной территории; затем, на основании работ чехословацких археологов, он излагает результаты настоящего этапа исследования вопроса о происхождении культуры линейной керамики на территории Чехословакии и в соседних с нею областях. Далее перечисляются и характеризуются известные уже поселения культуры линейной керамики в Молдавии и юго-восточной Трансильвании. По мнению автора комплексы с линейной керамикой можно отнести к концу III, к IV (в большинстве случаев) и началу V фазы культуры линейной керамики (согласно периодизации, применяемой главным образом в комплексах с линейной керамикой на территории Чехословакии).

В настоящее время стратиграфическая связь между этой культурой и другими неолитическими культурами установлена на основании раскопок в Периенах (РНР) и Флорештах (СССР). Культура линейной керамики датируется временем между культурой Криш и фазой Ларга Жижия.

В заключение автор допускает повторное влияние племен, носителей культуры линейной керамики, на эволюцию неолитических племен на территории РНР. Их первый вклад в сочетании с элементами культуры Дудешти привел к образованию общин фазы Болинтиняну. Постепенно изменяясь вследствие местных условий развития (в Валахии), материальная культура этих племен приобрела черты фазы Джулешти. Исходя из современных археологических данных, можно утверждать, что носители культуры Боян постепенно продвинулись к северу и северу-востоку. Проникшие в Молдавию племена конца фазы Джулешти весьма вероятно встретили здесь племена-

https://biblioteca-digitala.ro

носителей поздней культуры линейной керамики. Слияние обоих элементов фазы Джулешти и линейной керамики, имевшей второстепенное значение, отражается в открытиях на поселении Дялул Вией в Зэнешти. На территории Молдавии продолжали развиваться местные племена фазы Джулешти, в большой степени содействовавшие образованию общин культуры Кукутени-Триполье.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Карта распространения археологических комплексов культуры линейной керамики на территории РНР и в соседних областях СССР.

Табл. II. — 1—12, типы поселений, жилищ, орудий, характерных для культуры линейной керамики; 13—20, характерные черепки линейной керамики, найденные в Чипэу.

Табл. III. — Сосуды и черепки линейной керамики, найденные в различных поселениях на территории Молдавии.

Рис. 1. — Спиральные декоративные мотивы, восстановленные на основании частей узора, сохранившихся на отдельных черепках линейной керамики, найденных в различных поселениях в РНР.

Рис. 2. — Сравни тельная таблица суточнением хронологической последовательности различных культур эпохи неолита на востоке РНР и на юго-востоке СССР; 1, поселение; 2, место находки с одним или многими перекрывающимися поселениями.

Рис. 3. — Хронологическая таблица последовательности культур эпохи среднего и раннего неолита в восточной части РНР и на юго-западе СССР.

CONSIDÉRATIONS SUR LA CIVILISATION DE LA CÉRAMIQUE RUBANÉE SUR LE TERRITOIRE DE LA R. P. ROUMAINE ET DES RÉGIONS VOISINES

RÉSUMÉ

L'auteur présente succinctement les plus anciennes civilisations néolithiques de cette aire puis, tenant compte des études effectuées par les archéologues tchécoslovaques, il expose le stade des recherches relatives à l'origine et à l'évolution de la civilisation de la céramique rubanée sur le territoire de la Tchécoslovaquie et des régions voisines. Ensuite, il énumère et caractérise les données concernant les stations à céramique rubanée situées en Moldavie et dans le Sud-Est de la Transylvanie. Les complexes à céramique rubanée du territoire roumain peuvent être mis en rapport avec la fin de la IIIe phase, mais surtout avec la IVe et le début de la Ve phase de la civilisation de la céramique rubanée (d'après une périodisation valable plus particulièrement pour les complexes à céramique rubanée situés sur le territoire de la Tchécoslovaquie).

Le rapport stratigraphique entre cette civilisation et les autres civilisations néolithiques est élucidé à présent en fonction des résultats fournis par les fouilles de Perieni (R. P. Roumaine) et de Floreşti (U.R.S.S.). La civilisation de la céramique rubanée se situe dans le temps entre la civilisation de Criş et la phase Larga-Jijia.

https://biblioteca-digitala.ro

Pour conclure, l'auteur admet une double intervention des tribus de la céramique rubanée dans l'évolution des tribus néolithiques de Roumanie. Leur première contribution a conduit, en association avec les éléments de la civilisation de Dudeşti, à la formation des communautés de la phase Bolintineanu. L'évolution locale (en Valachie) a modifié peu à peu la civilisation matérielle de ces tribus qui acquièrent les caractéristiques de la phase Giuleşti. Pour la période considérée, la documentation archéologique actuelle permet de soutenir que les tribus de la civilisation de Boian se sont graduellement répandues vers le Nord et le Nord-Est. Les tribus de la fin de la phase Giuleşti qui avaient pénétré en Moldavie y rencontrèrent certainement des communautés de la dernière période de la céramique rubanée. La jonction de ces deux éléments, dont celui correspondant à la phase Giuleşti était bien plus fort — celui de la phase rubanée n'ayant qu'une importance secondaire — se reflète dans les découvertes effectuées dans l'établissement de Dealul Viei-Zăneşti. L'évolution locale des tribus de la civilisation de Giuleşti, qui ont beaucoup contribué à la formation des communautés de la civilisation de Cucuteni-Tripolje, s'est poursuivie sur le territoire de la Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Carte de l'expansion des complexes de la civilisation de la céramique rubanée sur le territoire de la R. P. Roumaine et des régions avoisinantes de l'U.R.S.S.

Pl. II. — 1—12 types d'établissements, d'habitations et d'outils spécifiques de la civilisation de la céramique rubanée ; 13—20, fragments de céramique rubanée, caractéristiques, découverts à Cipău.

Pl. III. — Vases et fragments de céramique rubanée découverts dans divers établissements de la Moldavie.

Fig. 1. — Motifs ornementaux spiralés reconstitués à l'aide des portions de décor subsistant sur divers fragments de céramique rubanée découverts dans différentes stations situées dans la R.P. Roumaine.

Fig. 2. — Tableau comparatif précisant la succession chronologique relative des différentes civilisations de l'époque néolithique découvertes dans l'Est de la R. P. Roumaine et le Sud-Est de l'U.R.S.S. ; 1, établissement ; 2, endroit où ont été trouvées une ou plusieurs stations superposées.

Fig. 3. — Tableau chronologique de la succession des aspects culturels de la première période de l'époque néolithique et du néolithique moyen dans l'Est de la R. P. Roumaine et le Sud-Ouest de l'U.R.S.S.

https://biblioteca-digitala.ro

O NOUĂ STATUETĂ DE TIP TESALIC DESCOPERITĂ LA GUMELNIŢA

S-au împlinit 20 de ani de cînd am avut prilejul să public o statuetă de lut ars de la Gumelniţa [1], pe care — ţinînd seama de caracteristicile sale — am considerat-o ca aparţinînd unui tip tesalic binecunoscut, acela al statuetelor prevăzute la partea superioară cu o gaură pentru a se introduce capul modelat aparte; şi deşi aş fi dorit încă de mult să revin asupra acelei descoperiri, pentru a preciza unele aspecte ale problemei, împrejurările m-au făcut să nu pot reveni decît cu totul în treacăt asupra ei, cu prilejul discutării uneia dintre caracteristicile statuetelor descoperite de mine în necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna [2]. Iată însă că acum cîţiva ani Barbu Ionescu, întemeietorul Muzeului raional din Olteniţa, căruia i-a donat o importantă colecţie de piese arheologice, în special din epoca neo-eneolitică, aparţinînd culturii Gumelniţa — a mai descoperit o statuetă de acelaşi tip, tot la Gumelniţa, pe care a avut bunăvoinţa să mi-o încredinţeze spre publicare. În felul acesta problema pusă de mine pentru prima oară acum două decenii poate fi reluată şi completată pornindu-se de la această nouă descoperire.

Statueta pe care o publicăm aci (fig. 1) este o piesă aproape întreagă, avînd un corp cilindric puţin turtit, ceva mai îngust la partea inferioară, mai bombat pe faţa anterioară şi mult mai plat pe cea posterioară. În fapt corpul se prezintă ca un fel de tub quasi-cilindric, gol în interior, al cărui perete are o grosime mai mare spre bază (unde atinge 1,5 cm) şi mai mică la marginea superioară (unde nu depăşeşte 1 cm). De altfel nici sus nici jos, peretele nu are o grosime uniformă, iar pe de altă parte atît baza cît şi partea superioară sînt retezate aproape perfect orizontal. Din trunchiul cilindric se desprind

[1] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien découverte à Gumelniţa*, în *Dacia*, VII–VIII, p. 97–102.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Cîteva observaţii în legătură cu modelarea prismatico-cilindrică a capului la statuetele de lut ars din cultura cîmpurilor de urne din epoca mijlocie a bronzului*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 89–102; idem, *Les statuettes de l'âge du bronze découvertes dans la nécropole de Cîrna (R. P. Roumaine)*, în *JPEK*, 19, 1954–1959, p. 16–48 şi pl. 13–20; idem, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna (sub tipar)*.

https://biblioteca-digitala.ro

şi se întind lateral braţele lungi de cîţiva centimetri; vîrful braţului drept este bont, iar al celui stîng este rupt din vechime. Înălţimea statuetei este de 17 cm, diametrul maxim al corpului depăşind 8 cm, între vîrfurile celor două braţe fiind 17,2 cm. Lutul din care a fost modelată statueta este foarte fin şi dens, aşa cum se poate observa din ştirbiturile de la bază şi din spărtura braţului rupt. În timp ce peretele corpului a fost pătruns pînă la roşu de arderea din cuptor, interiorul braţului rupt a rămas ceva mai cenuşiu. Învelişul a fost brun şi păstrează în multe porţiuni (mai ales pe spate) lustrul original. În schimb,

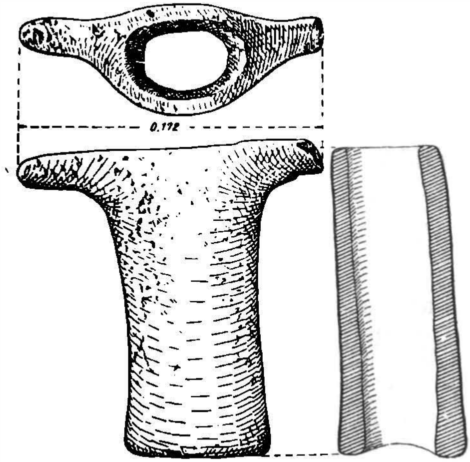

Fig. 1. — A doua statuetă de tip tesalic de la Gumelniţa (fotografie şi desen).

faţa statuetei este parţial înnegrită şi parţial scorojită, desigur în urma contactului cu flăcările incendiului ce au distrus locuinţa în care se va fi aflat această statuetă.

Din descrierea de mai sus rezultă că este vorba de un « torso » de statuetă, destul de rudimentar modelat, care însă aparţine — aşa cum am mai spus — aceluiaşi tip ca şi acela publicat în 1941. Se pot observa însă cîteva deosebiri de detaliu (de exemplu în privinţa raportului dintre înălţimea şi lăţimea pieselor), însă cea mai importantă deosebire o constituie faptul că piesa publicată acum nu are indicaţia sînilor, spre deosebire de aceea mai veche (fig. 2/1); în felul acesta ea se apropie însă şi mai mult de prototipurile tesaliene. Nici de data aceasta nu dispunem însă de capul mobil care va fi fost şi el de lut sau — eventual — de piatră.

În ceea ce ne priveşte, socotim valabile în linii generale concluziile la care ne-am oprit acum douăzeci de ani: atît prima piesă de la Gumelniţa cît şi a doua, publicată acum, aparţin unui tip specific tesalic — fie că reprezentările de acest fel descoperite pe teritoriul Greciei au a fi atribuite perioadei a II-a tesalice, fie că ele datează de la începutul celei de-a treia perioade [1]. Întrucît însă de la data publicării primei piese şi pînă astăzi, fără să se mai fi

[1] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien, loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

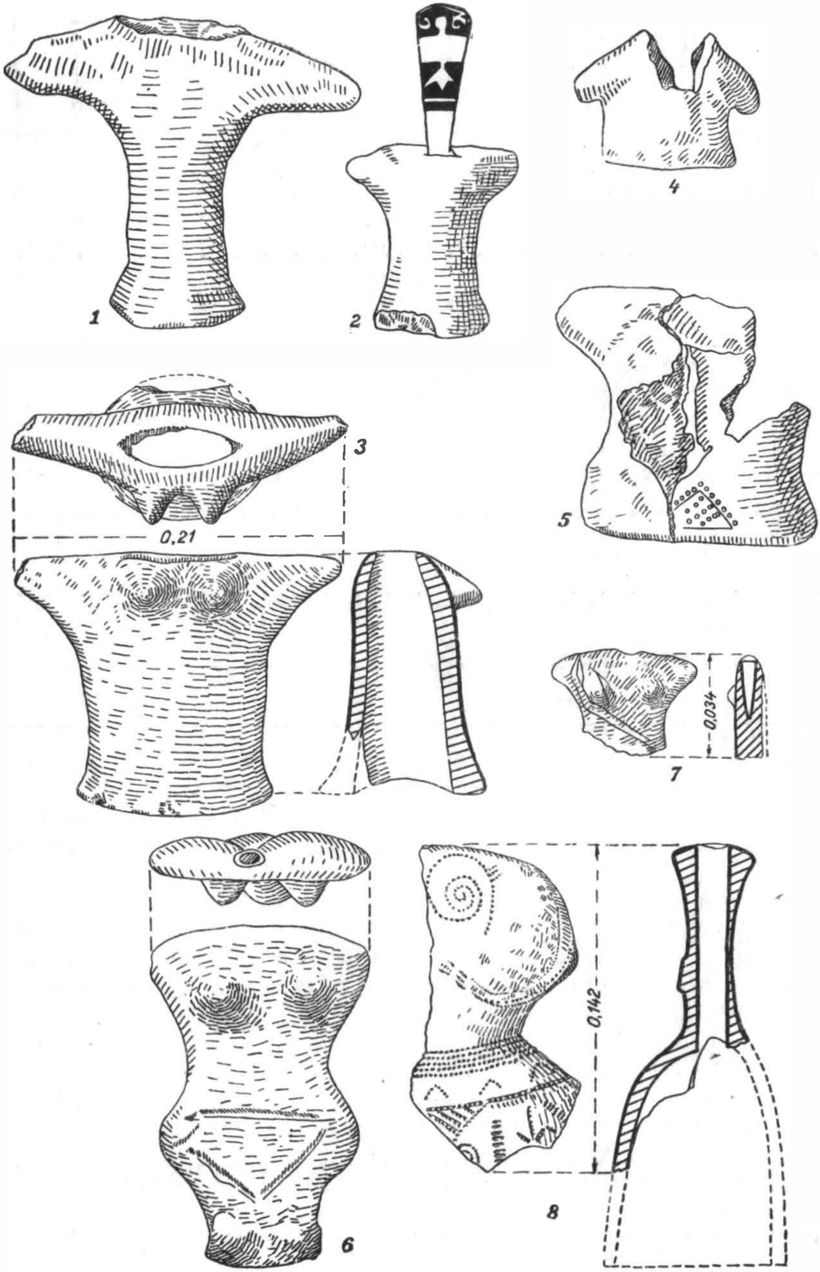

Fig. 2. — 1—2, statuete tesalice descoperite la Rakhmani (Tesalia); 3, prima statuetă de tip tesalic de la Gumelniţa; 4—5, statuete de acelaşi tip de la Ul-Kuban; 6, statuetă cu gaură pentru introducerea capului, de la Vinča; 7, fragment de statuetă de acelaşi fel, de la Cernavoda; 8, fragment de statuetă din epoca bronzului, de la Cîrna, aparţinînd aceluiaşi tip general, modelat cu gaură pentru fixarea capului.

https://biblioteca-digitala.ro

găsit vreun exemplar identic în regiunea Dunării mijlocii şi inferioare, au mai fost totuşi aduse în discuţie unele piese aparţinînd unui tip înrudit, şi pe de altă parte deoarece unele elemente pe care nu le luasem atunci în considerare merită să fie discutate, socotim că este necesar să reluăm întreaga problemă.

În 1941, neavînd la dispoziţie o reproducere concludentă a figurinelor descoperite în curganul de la Ul din nordul Caucazului [1], am socotit atunci că lipsa capului la unele dintre aceste piese din Kuban se datoreşte numai faptului că ele au fost găsite sfărîmate, ceea ce m-a determinat să nu subscriu la apropierea făcută de Childe [2] între unele dintre figurinele de la Ul şi acelea tesalice aparţinînd tipului modelat fără cap. Curînd după aceea am putut constata, din descrierea amănunţită aflată în ampla lucrare a lui Hančar despre *Istoria străveche a Caucazului* [3], că apropierea făcută de Childe era perfect întemeiată, deoarece trei dintre figurinele de la Ul au fost modelate fără cap şi cu o mică gaură între umeri pentru introducerea capului lucrat aparte (fig. 2/4—5). În felul acesta descoperirea de la Gumelniţa apare mai puţin izolată, aşa încît — înainte de a trece şi la alte descoperiri făcute sau publicate ulterior — se cuvine să rezumăm foarte pe scurt părerile formulate asupra figurinelor de la Ul.

Deşi amintea şi despre asemănarea figurinelor de lut şi de alabastru de la Ul cu figurinele din regiunea Ljubljana, N. I. Veselovsky [4] le-a pus pe cele dintîi în legătură cu figurinele « premiceniene » din Egeea, datîndu-le în mil. III î.e.n. V. Müller [5] sublinia legătura figurinelor de la Ul cu acelea din Tesalia, precizînd că figurinele modelate fără cap se leagă de tipul similar din aceeaşi regiune a Greciei. Pentru Müller, originea meridională a tipului acestor figurine din Kuban este neîndoielnică, deşi el socotea în general Asia Mică « drept punct de origine » al plasticei idolilor europeni. Pe de altă parte, în lucrarea sa de sinteză mai sus amintită, Hančar, vorbind despre asemănările dintre Kuban şi Ljubljana, se opreşte şi asupra modelului de « colibă sau căruţă » din acelaşi curgan de la Ul, şi citează o serie de modele de locuinţe neolitice din cercul dunărean — din Moravia, Iugoslavia şi Romînia [6]; în treacăt fie spus, acest paralelism nu ni se pare în nici un fel potrivit, deoarece nu este nici o îndoială că Rostovţev [7] şi ceilalţi care au considerat piesa de la Ul drept model de căruţă au dreptate, aşa încît nu se poate face vreo apropiere valabilă cu modelele de locuinţă.

Revenind la figurinele de la Ul, putem spune că nici unul dintre cercetătorii care s-au oprit asupra lor şi ale căror lucrări le-am putut consulta nu le-au atribuit unui tip local, dezvoltat în chip independent la faţa locului, cu

---

[1] Nici din descrierea făcută de Tallgren (*La pontide préscythique*, în *ESA*, II, 1926, p. 112—114) nu reieşea că unele dintre statuetele de la Ul au fost modelate fără cap, mai ales că el se referea la legăturile cu Cicladele; iar din reproducerea de la fig. 66 (p. 111) se poate foarte bine presupune că găurile sînt o consecinţă a sfărîmării statuetelor.

[2] V. Gordon Childe, *The Dawn of European Civilization*, ed. a II-a, p. 142.

[3] Fr. Hančar, *Urgeschichte Kaukasiens*, în colecţia *Bücher zur Ur- und Frühgeschichte*, vol. VI, Viena, 1937; v. p. 342 şi urm.

[4] Bibliografia veche la Fr. Hančar, *op. cit.*, deoarece nu am avut posibilitatea să o consult.

[5] V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, 1929, pi. 36.

[6] *Op. cit.*, p. 344.

[7] M. Rostovzew, în *RA*, 1920, p. 32—35.

https://biblioteca-digitala.ro

excepţia învăţatului sovietic A. A. Iessen. Într-adevăr, socotind că între statuetele de la Ul şi cele din Sud « nu se observă o coincidenţă formală absolută şi completă », asemănarea fiind foarte generală, şi întrucît statuete feminine mai vechi, atît de piatră cît şi de lut, s-au găsit în aşezarea neolitică de la Agubek şi în cimitirul de la Nalcic, deci în imediata apropiere a Kubanului, Iessen consideră că acestea au apărut în virtutea cerinţelor şi evoluţiei locale, şi nu prin împrumuturi « din Vestul îndepărtat » [1], referindu-se mai ales la legăturile cu figurinele de la Ljubljana.

În ceea ce priveşte asemănarea cu regiunea Ljubljana, putem fi în general de acord cu Iessen, deoarece statuetele din regiunea de est a Alpilor se aseamănă numai în linii generale cu acelea de alabastru din Kuban şi în nici un caz cu acelea modelate în chip intenţionat fără cap şi cu gaură pentru fixarea unui cap modelat aparte. Pentru statuetele de alabastru din Kuban, ni se pare însă mai justă soluţia adoptată de A. M. Tallgren, care le consideră derivate din timpul figurinelor cretane şi cicladice [2], precizînd ulterior că aceste statuete nu par importate în Kuban din Egeea, şi că tipul respectiv s-a încetăţenit şi a evoluat la început în regiunile meridionale ale Europei [3]. Fără să ne oprim în chip special asupra acestei probleme, menţionăm că această concluzie corespunde faptului că în cultura Gumelniţa, de exemplu, pe lîngă tipul modelat cu gaură pentru cap, se întîlnesc şi figurine de tipul acelora de alabastru de la Ul, adică schematizînd tipul feminin aşezat în poziţie tipic orientală, cu picioarele strînse sub corp [4]. Întrucît însă nu cunoaştem materialele de la Agubek şi Nalcik, pe care se sprijină între altele Iessen în concluzia sa mai sus amintită, problema originii locale sau nu a acestui tip de statuete cu cap rămîne deocamdată deschisă, ea neputînd în nici un caz influenţa soluţia la care vom vedea că trebuie să ne oprim în legătură cu statuetele care au o gaură între umeri, pentru introducerea unui cap modelat aparte.

Revenind la acest tip special, reprezentat de ambele statuete de la Gumelniţa, trebuie subliniat că exemplarele de la Ul au de asemenea mai mult aspectul de torsuri cu braţe întinse lateral, însă mult mai primitiv modelate, iar gaura nu străbate întreaga statuetă. În felul acesta ele se deosebesc întrucîtva de cele două piese de la Gumelniţa şi de statuetele tesaliene de acelaşi fel (pe care noi le socotim prototipul acestei grupe) şi constituie o serie oarecum intermediară, căci corpul lor este destul de asemănător cu al statuetelor aşezate « în poziţie orientală », despre care am amintit mai sus.

---

[1] A. A. Iessen, *К хронологии „Больших кубанских курганов“*, în *SA*, XII, 1950, p. 157—200.

[2] A. M. Tallgren, *loc. cit.* Şi Childe a precizat (*op. cit.*, p. 142) că statuetele de alabastru de la Ul seamănă cu tipuri vechi cicladice.

[3] A. M. Tallgren, în *ESA*, IV, 1929, p. 39—40.

[4] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien* . . ., p. 100—101, unde de altfel am amintit şi noi despre prezenţa acestui tip în regiunea Ljubljana. Pe de altă parte mai sînt şi alte statuete la Ul (de ex. Tallgren, în *ESA*, II, fig. 66/6 = Fr. Hančar, *op. cit.*, pl. LI/3 a—b) care se aseamănă destul de mult cu unele figurine din cultura Gumelniţa, atît în ceea ce priveşte tipul general, cît şi unele detalii. Exemplarul indicat mai sus de la Ul poate fi paralelizat cu unele piese gumelniţene în privinţa modelării capului ca un disc cu nasul « en bec d'oiseau », a corpului relativ cilindric uşor aplatizat, al bazei lăţite, a mîinilor întinse lateral şi chiar în felul cum este stilizat spatele.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar dacă la data studierii şi publicării primei statuete de tip tesalian de la Gumelniţa nu se cunoşteau în regiunea dunăreană şi în zona balcanică dintre Dunăre şi Tesalia alte piese care să poată fi puse în legătură cu acest tip, ulterior — şi mai ales în ultimii ani — au fost publicate o serie de statuete — care — fără să aparţină chiar aceleiaşi grupe — constituie totuşi o grupă foarte strîns înrudită.

Într-adevăr, acum aproape zece ani, prof. J. Korošec de la Academia din Ljubljana a publicat două statuete de la Vinča [1] avînd cîte o mică gaură între umeri, desigur pentru fixarea unui cap modelat aparte. Una dintre acestea (fig. 2/6), cu corpul destul de plat, dar cu sînii în relief, şolduri puternic arcuite şi picioarele rupte de sub genunchi, a fost găsită la adîncimea de 7,80 m şi aparţine, după Korošec, « fazei mai vechi a culturii Vinča » [2]. Ţinînd seama de adîncimea la care a fost găsită această figurină, este clar că prof. Korošec are în vedere periodizarea care împarte cultura Vinča în două faze principale (Vinča I şi Vinča II), căci altfel, în cadrul periodizării în patru sau mai multe faze a straturilor de cultură din vestita aşezare de lîngă Belgrad — statueta aceasta ar trebui atribuită fazei Vinča B. Al doilea exemplar, mult mai tipic pentru cultura Vinča, atît prin forma sa cît şi prin decorul plisat ce-i acoperă corpul, aparţine — după acelaşi autor — perioadelor tîrzii [3], deşi poziţia lui stratigrafică nu este cunoscută, fiind găsit întîmplător. Avînd în vedere forma şi mai ales decorul său, înclinăm să atribuim acest exemplar sfîrşitului fazei Vinča B (B 2) sau chiar începutului fazei Vinča C — ceea ce corespunde, după periodizarea mai largă, cu începutul fazei Vinča II. De curînd, arheologul iugoslav Garašanin a amintit şi alte statuete de acest fel şi anume un alt exemplar de la Vinča (faza Vinča II), ca şi unul descoperit mai demult în aşezarea de la Gradac-Zlokučani [4], care de altfel mie personal nu îmi este cunoscut. De altfel, spre deosebire de prof. Korošec, Garašanin atribuie toate aceste statuete fără cap din cadrul culturii Vinča fazei Vinča-Ţurdaş II, înglobînd astfel în aceeaşi fază şi prima dintre statuetele publicate de Korošec. Mai mult decît atît, Garašanin socoteşte că tipologic aceste statuete aparţin seriei idolilor de la sfîrşitul fazei Vinča-Pločnik [5] (= Vinča II). Întrucît însă de data aceasta nu mai este vorba numai despre torsuri cu braţe (cu sau fără indicarea sînilor), ca la Gumelniţa şi în Tesalia, este limpede că sîntem aci în faţa altei grupe, chiar dacă este indiscutabil că particularitatea pe care o constituie modelarea aparte a capului şi fixarea lui în gaura dintre umeri apropie această grupă de aceea specific tesaliană întîlnită şi la Gumelniţa.

Tot acestei grupe de statuete cu corpul întreg dar numai fără cap şi cu gaură între umeri pentru introducerea unui cap modelat aparte, aparţin şi unele piese descoperite destul de recent la Cernavoda (fig. 2/7), într-o aşezare aparţinînd unui complex cultural numit de descoperitor cultura Cernavoda,

[1] Josip Korošec, *Statuettes of Vinča culture with head made apart*, în *Arheološki Vestnik*, III, 1, Ljubljana, 1952, p. 5—12—13.
[2] *Ibidem*, p. 12.
[3] *Ibidem*.
[4] Milutin V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *39. BerRGK*, 1958, p. 1 şi urm.; v. p. 22.
[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

şi datînd din faza finală a culturii Gumelniţa, din perioada de tranziţie de la neolitic la bronz şi din perioada timpurie a epocii bronzului [1].

Pe de altă parte, aşa cum am avut prilejul să arăt acum cîţiva ani [2], unele dintre statuetele culturii Gîrla Mare—Cîrna a cîmpurilor de urne din perioada mijlocie a epocii bronzului din Oltenia au şi ele între umeri o gaură în care trebuia să se fixeze capul modelat aparte (fig. 2/8), ceea ce înseamnă că această variantă cu capul întreg se întîlneşte pînă în epoca timpurie a bronzului.

★

După această trecere în revistă a tuturor exemplarelor de statuete cu capul modelat aparte descoperite la Dunăre şi în Kuban, se cuvine să ne întoarcem la problema esenţială — şi anume la faptul dacă aceste statuete pot fi legate organic de statuetele din Tesalia caracterizate prin această particularitate a capului modelat aparte. În ceea ce ne priveşte, nu credem că avem vreun motiv să revenim asupra concluziilor formulate acum douăzeci de ani cu prilejul publicării primei statuete de acest tip descoperită la Gumelniţa [3]. Într-adevăr, grupa reprezentată de cele două piese de la Gumelniţa poate fi numită fără nici o exagerare tipic tesalică, deoarece ambele exemplare pot fi considerate identice exemplarelor din Grecia, chiar dacă una dintre statuete are şi reprezentarea în relief a sînilor. Atît împrejurarea că ele sînt numai torsuri de statuete, cît şi prelungirea laterală a braţelor şi faptul că ele sînt perforate pe toată lungimea lor, nu numai între umeri, şi în sfîrşit, aspectul lor general ne îndreptăţesc să vorbim despre identitatea tipului şi să ne oprim la concluzia că între seria numeroasă din Tesalia şi cele două statuete de la Gumelniţa este o strînsă legătură de dependenţă, ultimele nefiind decît reproducerile locale ale unui tip tesalic. Şi din punct de vedere cronologic, oricît de dificil ar fi acum să indicăm date certe, mi se pare în afară de orice îndoială că această concluzie este de asemenea îndreptăţită. Căci atît primul exemplar de la Gumelniţa, cît şi al doilea, au fost descoperite în stratul superior de cultură din această importantă aşezare (ultimul exemplar la 0,40 m adîncime), care aparţine fazei Gumelniţa B (= III după altă periodizare a acestei culturi), fază care se situéază în linii generale la sfîrşitul mileniului III şi începutul mileniului II î.e.n. Aşa cum am amintit mai sus, precizările în domeniul cronologiei absolute sînt

[1] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 95—105; v. fig. 2/4. Merită să fie semnalat aci şi faptul că această statuetă are o eşarfă incizată pieziş pe corp, amintind din acest punct de vedere, în linii generale, de tipul statuetelor cu eşarfă din faza B a culturii Cucuteni din Moldova. În ceea ce priveşte apropierea făcută între statueta cu eşarfe încrucişate de la Ul cu una dintre figurinele din regiunea Ljubljana (v. A. M. Tallgren, *ESA*, IV, p. 22—40 şi Fr. Hančar, *op. cit.*, p. 343—344), mi se pare că este mai sugestivă apropierea ce se poate face cu unele statuete de la Alishar (v. K. Bittel, *Prähist. Forschungen in Kleinasien*, pl. IX/5) şi din alte locuri ale Anatoliei (de ex. la Ahlatibel: *Türk Tarih arkeologya ve Etnografia dergisi*, II, p. 82—83, nr. 367 şi 507). Evident însă că semnalarea acestor eşarfe pe diferitele statuete eneolitice şi din epoca cuprului nu trebuie să indice neapărat şi o legătură directă genetică, am spune, între toate figurinele pe al căror corp au fost desenate eşarfe, dacă nu se pot stabili şi legături între regiunile şi culturile respective.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Cîteva observaţii . . .*, în *SCIV*, VIII, 1959, p. 89—102 (v. p. 98—99).

[3] Vladimir Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien*, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

acum mai dificile decît acum douăzeci de ani, chiar dacă această afirmaţie pare paradoxală, între altele şi pentru că datele absolute obţinute prin metoda C 14 pentru unele culturi neolitice de la Dunăre şi din Europa Centrală sînt foarte ridicate faţă de datele la care se opriseră pînă acum cîţiva ani cei mai mulţi cercetători — şi mai ales faţă de acelea preconizate şi acceptate mai mult sau mai puţin în chip general pentru Asia Mică şi Grecia. De aceea, pînă cînd nu se vor supune examinării cu C 14 şi resturile culturilor neolitice şi ale bronzului mijlociu din Egeea şi din regiunile limitrofe, şi mai ales pînă ce vor fi înlăturate incertitudinile datărilor cu această metodă şi deci rezervele îndreptăţite în legătură cu rezultatele obţinute [1], trebuie să rămînem la rezultatele obţinute în baza criteriilor stilistico-tipologice, care îndreptăţesc concluzia certă a priorităţii apariţiei unor serii de elemente de cultură în Asia Anterioară, Egeea şi Grecia Continentală şi a transmiterii lor ulterioare în Peninsula Balcanică şi în regiunile dunărene. În felul acesta, şi întrucît pentru noi nu poate fi îndoială că epoca de sfîrşit a perioadei a II-a a neoliticului tesalic şi de început a perioadei a III-a în care apar asemenea statuete, datată în general înainte de 2500 î.e.n., este anterioară fazei Gumelniţa B, şi din punct de vedere cronologic concluzia noastră mai sus formulată este îndreptăţită. Acelaşi punct de vedere l-a adoptat şi Garašanin cu prilejul discutării raporturilor cronologice şi culturale dintre culturile de la Dunăre şi cele din Grecia [2]. Nu cunosc însă în detalii punctul său de vedere, deoarece n-am putut citi textul în limba sîrbă al recenziei în care discută aceste probleme, iar din rezumatul german lipsesc aceste precizări. Concluziile sale de ordin cronologic au fost combătute însă de prof. J. Korošec [3], care — socotind că acest tip de statuete apare în

---

[1] Am avut prilejul să arătăm într-o cronică publicată în *SCIV*, IX, 1958, p. 162—170 *(Poziţia arheologilor faţă de rezultatele metodei radiocarbonului (C 14) în domeniul cronologiei absolute)*, cît de diferite sînt aprecierile unor arheologi încercaţi cu privire la aceste rezultate. Discuţia a continuat bine înţeles şi după aceea şi nu poate fi vorba să o rezumăm aci. Mi se pare însă oportun — pentru a îndreptăţi şi mai mult rezerva noastră — să cităm cîteva fraze ale unui cunoscut paleontolog care se ocupă cu studierea resturilor animalelor descoperite în straturile diferitelor culturi străvechi din Asia Anterioară şi potrivit căruia rezultatele metodei C 14 pot fi considerate cu totul neconcludente: « O ultimă dificultate, şi pentru moment una dintre cele mai dezamăgitoare, este eşecul tehnicii radiocarbonului (C 14) de a procura date de oarecare valoare. Deşi atunci cînd a fost anunţată pentru prima dată s-a crezut că ea este menită să răspundă dorinţei preistoricienilor, deziluzia pricinuită de această metodă a fost din ce în ce mai mare din cauza incertitudinilor (şi în unele cazuri absurdităţilor) cronologice care ar rezulta dacă s-ar admite în chip strict datele C 14 publicate. Nu este vorba de a pune la îndoială legile fizice ce stau la baza principiului folosit, sau acurateţa lucrărilor ce se fac acum în toată lumea; problema nerezolvată pare a fi însă dificultatea de a obţine probe cu totul degajate de carbon aderent mai vechi sau mai nou. Cel puţin pînă acum nici un fel de purificare chimică nu poate garanta obţinerea unui carbon exclusiv dintr-o singură perioadă, tipic numai pentru epoca aşezării din care a fost scos prin săpături. Un exemplu care tinde să devină clasic pentru « iresponsabilitatea » Carbonului 14 este faptul că cele 11 determinări făcute pentru Iarmo, un sat preistoric din nord-estul Irakului, acoperă o perioadă de 6000 de ani, deşi acest sat, pe baza tuturor evidenţelor arheologice, nu a fost locuit mai mult de 500 de ani consecutiv » (Charles A. Reed, *Animal Domestication in the Prehistoric Near East*, în *Science* (Am. Assoc. for the Advancement of science), vol. 130, nr. 3389, 11 dec. 1959, p. 1629—1639; v. p. 1630).

[2] M. V. Garašanin, în *Arheološki Vestnik*, II, 1951, p. 243—252—254 (recenzie la studiul prof. Fr. Schachermeyr, *Die orientalisch-mittelmerischen Grundlagen der vorgeschichtlichen Chronologie*, publicat în *PZ*, XXXIV—XXXV, 1949/1950, p. 17—48).

[3] J. Korošec, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

diferite epoci — neagă valoarea lui pentru precizări cronologice. În urma acestor obiecţii, Garašanin pare a fi renunţat[1] la punctul său de vedere anterior. Fireşte că nici noi nu acordăm o valoare de indiciu cronologic absolut statuetelor de la Gumelniţa, care să determine ele datarea fazei respective, aşa încît din acest punct de vedere nu ni se pare necesar să discutăm obiecţiile prof. Korošec, mai ales că şi rezumatul articolului său este foarte succint. Nu sîntem însă de părere că — cel puţin în privinţa exemplarelor de la Gumelniţa — s-ar putea vorbi despre apariţii cu totul independente. Iar asupra celorlalte aspecte ale problemei ne vom opri mai jos.

Pe de altă parte, deşi mai demult s-a obiectat[2] chiar că tipul reprezentat de statuetele (pe atunci statueta !) de la Gumelniţa ar fi mai vechi la Dunăre decît în Tesalia, invocîndu-se de altfel şi existenţa altui tip de statuete ajuns de la Dunăre în Tesalia, nu socotim întemeiată această obiecţie, deoarece încă din neoliticul timpuriu şi mai ales mijlociu diferitele tipuri de statuete din bazinul Egeii şi din zonele limitrofe au fost răspîndite spre nord şi au ajuns la Dunăre, necunoscîndu-se cazuri în care plastica de la Dunăre să o fi influenţat pe aceea din regiunile egeice. Cea mai recentă dovadă grăitoare în această privinţă o constituie plastica bogată şi atît de tipică a culturii Hamangia, descoperită în ultimul deceniu în Dobrogea, care este în întregime legată genetic de plastica neoliticului vechi din Tesalia şi din celelalte regiuni ale

---

[1] M. V. Garašanin, *Neolithikum u. Bronzezeit*, *loc. cit.* (v. p. 22, nota 114).

[2]Această obiecţie a fost făcută de I. Nestor (*RIR*, XI—XII, 1941/1942, p. 435—436). Afirmaţia sa că atribuirea primei statuete tesalice de la Gumelniţa unei influenţe culturale venite dinspre sud ar avea la bază « ideile preconcepute » ale noastre este cu totul neîntemeiată, deoarece este vorba de *fapte* care nu pot fi interpretate altfel. Oricît am cobori spre noi datarea sfîrşitului perioadei neolitice II şi începutul perioadei III din Tesalia şi oricît am încerca să ridicăm în timp datarea fazei Gumelniţa B, este evident că ultima este mai recentă decît prima, aşa încît legătura nu poate fi făcută decît dinspre Sud spre Dunăre. Existenţa altui tip de statuete din cultura Gumelniţa, care s-a mai găsit şi în Tesalia (dar despre care nu s-au dat nici un fel de precizări) nu ar putea schimba situaţia, decît dacă s-ar dovedi că el aparţine unei faze vechi a culturii Gumelniţa şi apare mai tîrziu în Tesalia, fără a avea acolo nici un prototip în perioadele anterioare. În ceea ce ne priveşte, nu cunoaştem însă asemenea statuete gumelniţene. Pe de altă parte invocarea formei de vase-askoi — care ar fi « tipologic » mai vechi la Dunăre decît în Tesalia — nu ni se pare deloc convingătoare, atît pentru că forma respectivă nu este nici tesalică, nici gumelniţeană, ci egeico-anatoliană, cît şi pentru că cel mai vechi exemplar de vas-askos din cultura Gumelniţa (acela găsit la Glina) nu poate fi mai vechi decît vasele de acest tip din Egeea şi Anatolia. În Macedonia, vasele-askoi apar în stratul cultural atribuit de Heurtley unui masiv aport anatolian (W. A. Heurtley şi R. W. Hutchinson, *Report of Excavations at the Toumba and Tables of Vardaróftsa, Macedonia, 1925—1926*, în *BSA*, XXVII, p. 1—66; W. A. Heurtley şi C. A. R. Radford, *Two Prehistoric Sites in Chalcidice*, în *BSA*, XXIX, p. 117—186; W. A. Heurtley, *Excavations at Servia in Western Macedonia*, în *AntJ*, XII, 1932, p. 226—238); dar acest strat este posterior neoliticului tesalic, aşa cum au dovedit cu prisosinţă săpăturile de la Servia (W. A. Heurtley, *loc. cit.*), aşa încît absenţa vaselor-askoi în perioadele vechi ale neoliticului tesalic ar fi foarte explicabilă. De altfel, nu demult Fr. Schachermeyr a arătat că — deşi în regiunea egeică această formă este în special caracteristică pentru Helladicul timpuriu II—III — unele fragmente par a dovedi că asemenea vase au fost eventual cunoscute chiar din neoliticul tesalic (cf. Fr. Schachermeyr, *Die orientalisch-mittelmeerischen Grundlagen der vorgeschichtlichen Chronologie*, în *PZ*, XXXIV/V, 1949/1950, p. 17—48; v. p. 37—38). Învăţatul austriac precizează însă că aceasta nu înseamnă că forma askos a ajuns în « Balcani » chiar din Helladicul timpuriu (*ibidem*, p. 38). Dar chiar dacă această formă egeo-anatoliană ar fi ajuns mai devreme la Dunăre decît în Tesalia (lucru imposibil, de altfel), aceasta n-ar putea însemna în nici un caz că ea a ajuns în Tesalia de la Dunăre.

https://biblioteca-digitala.ro

Egeii. De altfel nu cred nici că s-ar putea admite că în două regiuni relativ apropiate — şi între care în epoca neolitică au existat permanent legături culturale — s-ar fi putut crea în chip independent reprezentări plastice identice, aparţinînd unui aceluiaşi tip cu totul special, care totodată lipseşte din alte regiuni. De aceea, după părerea noastră, atît din punct de vedere stilistico-tipologic, cît şi din acela cronologic, cele două statuete de la Gumelniţa — şi probabil şi exemplarele cu gaură între umeri din Kuban — trebuie considerate imitaţii locale ale unui tip important din Tesalia, în ceea ce priveşte piesele gumelniţene, avînd chiar dreptul să vorbim, aşa cum am subliniat şi mai sus, chiar de exemplare identice acelora din Grecia.

Alt aspect al problemei se referă la cealaltă grupă de statuete neolitice şi din epoca bronzului, menţionate mai sus — şi anume la acele statuete al căror corp este modelat în întregime (avînd deci nu numai un *torso* cu braţe, ca exemplarele din prima grupă), cu excepţia capului, făcîndu-se în schimb o gaură între umeri, în vederea fixării unui cap modelat aparte. Recunoaştem că de fapt numai această particularitate leagă această grupă — ceva mai numeroasă şi totodată cu o viaţă mai lungă, mergînd din neolitic pînă spre sfîrşitul bronzului mijlociu — de seria statuetelor de tip tesalic propriu-zis. De aceea, trebuie să vedem în primul rînd dacă şi în cazul acesta este posibilă, din punct de vedere cronologic, filiaţia Tesalia—Dunăre pe care am admis-o pentru prima grupă, şi în al doilea rînd dacă se cuvine sau nu să considerăm legătura tipologică dintre aceste grupe atît de strînsă încît să nu fim nevoiţi să admitem pentru cele două variante origini diferite.

Fireşte, în ceea ce priveşte aspectul cronologic al problemei, sînt de reţinut aceleaşi observaţii ca şi pentru prima grupă, aşa încît — fie că începuturile culturii Vinča trebuie plasate în prima jumătate a mileniului III î.e.n. (potrivit datelor admise pînă de curînd de aproape totalitatea cercetătorilor), fie că trebuie situate în prima jumătate a mileniului IV (potrivit rezultatelor unor examene cu C 14) va trebui să răspundem numai la întrebarea dacă cele mai vechi exemplare de acest fel de la Dunăre (în speţă de la Vinča) sînt sau nu mai noi decît statuetele tesalice tipice. După cum s-a văzut mai sus, J. Korošec, precizînd adîncimea la care s-a găsit una dintre statuetele de acest fel de la Vinča (7,30 m), a atribuit-o fazei mai vechi, în timp ce Garašanin afirmă că aceste manifestări aparţin toate fazei Vinča-Turdaş II, respectiv sfîrşitului fazei Vinča-Pločnik [1]. Dar deoarece, pentru a se putea admite că şi această grupă derivă din aceea a statuetelor tesalice tipice, este aprioric necesar ca şi cea mai veche statuetă de la Vinča să fie cel mult contemporană, dacă nu chiar posterioară statuetelor tesalice, şi spre a evita orice posibilitate de greşită interpretare, trebuie să acceptăm ca bază de discuţie încadrarea celei mai vechi statuete de la Vinča în faza Vinča I — aşa cum a făcut J. Korošec —, cu precizarea că (avînd în vedere adîncimea la care a fost găsită) ea aparţine cu siguranţă jumătăţii a doua a acestei faze, respectiv Vinča B. De aceea, şi ţinînd seama de faptul că Neoliticul tesalic I este în linii generale sincron cu cultura Starčevo-Criş, care precede cultura Vinča, se poate admite în linii

[1] M. V. Garašanin, *Neolithikum u. Bronzezeit*, *loc. cit.*, nota 114, citează în această privinţă şi o lucrare a lui R. Bižic-Drechsler, apărută în revista *Peristil*, I, 1954, p. 174 şi urm., pe care nu am putut-o însă consulta.

https://biblioteca-digitala.ro

generale că statueta descoperită la Vinča la adîncimea de 7,30 m nu este mai veche decît statuetele tesalice de tipul special, ea putînd fi cel mult contemporană şi probabil chiar mai recentă decît ultimele. Concluzia firească ce ni se pare că se degajează este că din punct de vedere cronologic, judecînd lucrurile în linii mari, nu poate exista nici o obiecţie împotriva derivării seriei de statuete cu gaură între umeri, de la Dunăre, din tipul specific tesalic.

În ceea ce priveşte aspectul de ordin tipologic-cultural al problemei, el se leagă direct de felul cum este şi trebuie privit în ansamblul său importantul fenomen cultural al legăturilor dintre regiunile dunărene şi sudul grecesc şi egeic în epoca neolitică, precum şi direcţia acestora. Într-adevăr, aproape toţi cercetătorii din zilele noastre sînt de acord că în această vreme a neoliticului timpuriu şi mijlociu, influenţele culturale (ca să nu vorbim aci decît despre ele) s-au exercitat în chip cu totul precumpănitor (dacă nu chiar exclusiv) dinspre sud în spre Dunăre şi nu vice-versa; iar în domeniul plasticii (aşa cum am amintit şi mai sus în treacăt), cele mai multe dintre tipurile plasticii antropomorfe ale culturilor neolitice de la Dunăre sînt strict dependente, formal şi chiar ideologic, de plastica egeică, grecească şi vest-asiatică. De aceea, dacă se poate postula o legătură între grupa statuetelor cu gaură între umeri de la Dunăre şi statuetele tipice tesalice, cred că direcţia acestei legături nu poate fi decît aceea sud-nord (= Tesalia—Dunăre) şi în nici un caz invers. Rămîne totuşi, pentru a ne referi şi la ultimul aspect al acestei probleme, să ne întrebăm dacă s-ar putea admite că grupa dunăreană de la Vinča trebuie considerată o apariţie locală, de sine stătătoare, fără nici o legătură directă sau indirectă cu grupa tesalică şi cu cele două statuete de la Gumelniţa sigur dependente de piesele tesalice, care reprezintă de fapt prototipul lor. Prof. Korošec afirmă chiar că aceste statuete « trebuie să fie considerate ca un fapt izolat care nu poate şi nu trebuie legat cu fapte dintr-o altă ţară foarte îndepărtată », deoarece « cu excepţia găurilor, ele nu au nimic comun cu acele din Tesalia » [1]. Ţinînd seama de elementele ce deosebesc grupa de la Vinča de grupa tesalică, ne-am putea socoti eventual îndreptăţiţi să vedem în ele două apariţii independente şi relativ sincronice. Dar aceasta nu ni se pare posibil decît cu condiţia ca între cele două culturi — şi mai ales între cele două regiuni în care se situează aceste grupe — legăturile de ordin cultural să fie inexistente sau cu totul întîmplătoare. Se ştie însă că situaţia se prezintă în fapt tocmai invers, în repetate rînduri arătîndu-se şi documentîndu-se destul de detaliat existenţa unor multiple legături de ordin cultural (şi etnic, de altfel), între aceste regiuni. Iar în domeniul special al plasticii, aproape fiecare tip mai important şi mai caracteristic din neoliticul dunărean este dependent de reprezentările plastice ale Sudului. De aceea ni se pare greu de crezut că un tip atît de special, ca acela al statuetelor cu cap modelat aparte, ar fi putut apărea şi s-ar fi putut dezvolta în chip independent în două regiuni relativ apropiate şi totodată strîns legate, din punct de vedere al manifestărilor, de acelaşi cult al fecundităţii şi al fertilităţii. Aceasta cu atît mai mult cu cît statuetele de la Gumelniţa constituie prin ele înşile dovada peremptorie a pătrunderii tipului tesalic de statuete pînă la Dunăre. Iar prezenţa celor cîteva exemplare de acelaşi tip din Kuban poate fi pusă şi ea pe seama aceluiaşi fenomen al răspîn-

[1] I. Korošek, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

dirii unui tip specific tesalic pînă în nord-estul Mării Negre, fie direct, fie mai degrabă prin intermediul regiunilor dunărene. Căci, dacă este firesc să admitem că acelaşi stadiu de dezvoltare economică-socială poate da naştere la forme suprastructurale similare, nu este în schimb deloc firesc să admitem că un tip atît de special s-ar putea datora exclusiv faptului că triburile din regiunile în discuţie se aflau în acelaşi stadiu de dezvoltare economică-socială. Dacă această explicaţie ar fi valabilă, atunci ar trebui să întîlnim forme similare în multe dintre culturile triburilor aflate pe aceeaşi treaptă de dezvoltare şi deci în regiuni diferite, iar nu numai în cîteva regiuni care se înscriu într-o zonă de strînse şi permanente contacte cu sudul egeic pre-elenic. În schimb, această situaţie similară din punct de vedere al stadiului dezvoltării social-economice a făcut posibilă adoptarea unui tip născut într-o altă regiune. Tocmai de aceea socotesc că şi apropierea dintre figurinele de la Ul şi cele din Tesalia, făcută — aşa cum am amintit — de Childe şi acceptată şi de Hančar[1] este întemeiată.

Totodată mi se pare verosimil că şi grupa constituită de figurinele de la Vinča — şi reprezentată de altfel abia prin cîteva exemplare, din miile de statuete cunoscute care aparţin acestei culturi — îşi datoreşte existenţa tot influenţei exercitate de grupa tesalică a statuetelor-torso modelate fără cap, neputînd fi explicată decît în funcţie de aceasta.

Destul de semnificativ mi se pare de altfel şi faptul că şi statuetele mai tîrzii, aparţinînd aceluiaşi tip general, au fost descoperite tot în cuprinsul unor culturi legate de regiunea dunăreană: cultura Cernavoda din Dobrogea şi, mai tîrziu, zona răsăriteană a culturii cîmpurilor de urne Gîrla Mare-Cîrna din epoca mijlocie a bronzului. De altfel, după cum afirmă cu dreptate chiar descoperitorii culturii Cernavoda[2], ea se formează pe fondul local al culturii Gumelniţa, aşa încît transmiterea tipului tesalic adoptat mai înainte de cultura Gumelniţa trebuie considerată un fenomen foarte firesc. Cît priveşte prezenţa statuetelor fără cap în cultura Gîrla Mare-Cîrna, noi înşine am arătat că admiterea unei aceleiaşi filiaţii prezintă unele dificultăţi[3] — şi anume, pe de o parte diferenţa cronologică între piesele gumelniţene de acest tip (desigur cele mai tîrzii cunoscute pînă atunci), iar pe de altă parte faptul că « nu vedem în ce măsură s-ar putea vorbi de elemente de tradiţie gumelniţeană în cultura bronzului mijlociu ». Ţinînd însă seama de descoperirea relativ recentă a acestui tip de statuete în cultura Cernavoda, care acoperă în bună parte intervalul de timp dintre faza Gumelniţa B şi perioada mijlocie a epocii bronzului, prima dificultate (aceea de ordin cronologic) poate fi considerată înlăturată. Iar de vreme ce acest tip special de statuete pare a se fi încetăţenit destul de puternic la Dunăre, nu este riscat să admitem şi pentru statuetele cu capul modelat aparte din epoca bronzului o filiaţie comună. Acum cîţiva ani spuneam că « tradiţia s-ar fi putut menţine şi în răstimpul pentru care nu ni s-au păstrat (sau nu s-au găsit încă) asemenea statuete, şi poate chiar prin exemplare modelate în materiale perisabile (lemn) »[4]. Astăzi, cînd cel puţin pentru o parte

[1] Fr. Hančar, *op. cit.*, p. 342—343.
[2] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *loc. cit.*
[3] Vladimir Dumitrescu, *Cîteva observaţii . . .*, *loc. cit.*; v. p. 99.
[4] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

din răstimpul în care atunci nu aveam astfel de statuete, tipul a fost documentat, singurul aspect nerezolvat al problemei pare a fi acela al lipsei de legături între culturile Gumelniţa şi Cernavoda de o parte, şi cultura Gîrla Mare-Cîrna, de altă parte. Cu toate acestea, înclinăm să credem că nu e vorba de o nouă inventare a acestui tip, ci de o transmisiune de ordin formal-cultural. Oricum ar fi însă rezolvat în cele din urmă acest ultim aspect al problemei, ne putem opri în chip sigur la două concluzii: 1) Statuetele-torso de la Gumelniţa (aceea publicată acum două decenii şi aceea care a constituit punctul de plecare al acestor discuţii) sînt identice exemplarelor tipice tesalice şi ca atare trebuie considerate în chip sigur imitaţii locale, dunărene, ale acestui tip, rezultate din permanentele contacte şi din influenţele materiale şi de ordin suprastructural dintre sudul Egeic şi regiunile dunărene. 2) Varianta documentată la Vinča poate fi legată şi ea genetic de tipul tesalic, chiar dacă de data aceasta nu se mai poate vorbi despre identitate. Exemplarele întîlnite în cultura Cernavoda pot fi considerate derivate din acelaşi tip ajuns la Dunăre şi încetăţenit aci, iar exemplarele din Kuban, reprezentînd cele mai îndepărtate apariţii de acest fel, ar putea fi puse în legătură cu prototipul tesalic tot prin intermediul culturilor dunărene.

Toate acestea dovedesc încă o dată puternica radiaţiune culturală a sudului grecesc şi egeic asupra regiunilor dunărene şi chiar mai depărtate, ele constituind încă un element de care trebuie să se ţină seama atunci cînd se va încerca sintetizarea acestor raporturi dintre culturile dunărene ale epocii pietrei şlefuite şi neoliticului egeic-estmediteranean.

VLADIMIR DUMITRESCU

НОВАЯ СТАТУЭТКА ФЕССАЛИЙСКОГО ТИПА, НАЙДЕННАЯ В ГУМЕЛЬНИЦЕ

Автор публикует новую статуэтку фессалийского типа, давно обнаруженную на большом неолитическом поселении в Гумельнице (рис. 1); она принадлежит к тому же общему типу статуэток с отдельно вылепленной головой, который характеризует конец II периода и начало III периода неолита в Фессалии. Различия между этим новым экземпляром из Гумельницы и экземпляром, опубликованным ранее тем же автором (рис. 2/3), касаются лишь деталей (например, отсутствие грудей). Поскольку и этот экземпляр был найден на незначительной глубине, его несомненно следует отнести к фазе Гумельница *B* (— Гумельница III, по другой периодизации) и, таким образом, датировать его приблизительно 2 000 г. до н.э. (± 200 лет).

Как и при опубликовании первого аналогичного экземпляра из Гумельницы, автор доказывает, что, несомненно, эти статуэтки принадлежат к характерному фессалийскому типу (рис. 2/1—2) и что его наличие в Придунайской области объясняется постоянными связями между эгейскими и дунайскими областями в эпоху неолита, а также влиянием южных культур

https://biblioteca-digitala.ro

на дунайские. С хронологической точки зрения несомненно, что фессалийские экземпляры древнее экземпляров из Гумельницы и бесспорно представляют собой тип, присущий неолиту в Фессалии.

Черты, присущие найденным ранее в Уле (Кубань) статуэткам этого же типа (рис. 2/4—5), конечно, следует объяснить теми же культурными связями с южно-эгейским пространством — непосредственными или через посредничество дунайских областей; то, что столь своеобразные типы перешли в различные области, несомненно объясняется и одной и той же стадией социально-экономического развития. Однако подобное объяснение, доказывающее бытование одной и той же формы в двух различных областях, действительно лишь в том случае, если между этими областями существовали неоспоримые культурные связи.

Другую группу статуэток с отдельно вылепленной головой составляют несколько экземпляров культуры Винча, один из которых (рис. 2/6), найденный на глубине 7,30 м, по-видимому, относится к более позднему горизонту древней фазы Винча I (то есть Винча *B*); некоторые авторы однако связывают все эти экземпляры с фазой Винча — Турдаш II. В обоих случаях они не древнее фессалийских экземпляров упомянутого типа и отличаются от них тем, что не представляют собой только торсов с вытянутыми по сторонам руками и отверстием для отдельно вылепленной головы, а являются полностью вылепленными фигурками без головы (вероятно, вылепленной отдельно), для прикрепления которой между плечами делали отверстие. Другие статуэтки этого типа недавно обнаружены в культуре Чернавода в Добрудже (рис. 2/7), начавшейся в позднeнеолитический период и продолжавшейся до раннебронзового века. Наконец, и в культуре Гырла Маре — Кырна (Олтения) среднебронзового и, частично, позднебронзового века известны статуэтки, принадлежавшие к общему типу статуэток с колоколовидными юбками, однако без головы и с отверстием для нее (рис. 2/8). Некоторые исследователи утверждали, что группа из Винчи — местное явление, не связанное с фессалийским типом; то же можно было бы сказать и об экземплярах культуры Чернаводы и Гырла Маре—Кырна. Все же, судя, с одной стороны, по тому, что такие статуэтки с отдельно вылепленной головой представляют совершенно своеобразный тип и встречаются лишь в придунайских областях, впрочем в ограниченном числе (другой специфически фессалийский вариант встречается, как мы видели, и к северу от Кавказа), а эти области были всегда тесно связаны с эгейскими областями в культурном и этническом отношении, а с другой стороны, учитывая, что речь идет об экземплярах во всяком случае более поздних, чем фессалийские, автор склонен допустить, что и наличие второй группы (полностью вылепленные статуэтки без головы) также объясняется распространением, замедлившимся позднее на Дунае, фессалийского типа к северу и непосредственной или косвенной передачей его более поздним культурам.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — Вторая статуэтка фессалийского типа из Гумельницы (фотография и рисунок).

Рис. 2 — 1 — 2, фессалийские статуэтки, найденные в Ракхмани (Фессалия); 3, первая статуэтка фессалийского типа из Гумельницы; 4—5, статуэтки того же типа из Ула

https://biblioteca-digitala.ro

(Кубань); 6, статуэтка с отверстием для головы из Винчи; 7, фрагмент статуэтки того же типа из Черноводы; 8, фрагмент статуэтки бронзового века из Кырны, принадлежащей тому же общему типу статуэток с отверстием для закрепления головы.

UNE NOUVELLE STATUETTE DU TYPE THESSALIEN, DÉCOUVERTE À GUMELNIŢA

RÉSUMÉ

L'auteur publie une deuxième statuette du type thessalien découverte depuis quelque temps dans le grand établissement néolithique de Gumelniţa (fig. 1). Cette statuette s'intègre dans le même type général de statuettes à tête mobile, caractéristique de la fin de la IIe et du début de la IIIe période du néolithique de Thessalie. Entre ce nouvel exemplaire de Gumelniţa et celui déjà publié par l'auteur (fig. 2/3) il n'y a que des différences de détail (comme l'absence des seins). En tenant compte de la faible profondeur à laquelle a également été trouvé cet exemplaire, on doit l'attribuer à la phase Gumelniţa B (= Gumelniţa III d'après une autre périodisation) et le dater ainsi des environs de l'an 2000 avant notre ère (à $\pm$ 200 ans près).

Comme il l'a déjà fait voir lors de la publication du premier exemplaire de ce genre découvert à Gumelniţa, l'auteur montre que ces pièces appartiennent, sans conteste possible, à un type thessalien caractéristique (fig. 2/1—2), sa présence dans la région du Danube devant être expliquée par des relations constantes, à l'époque néolithique, entre les régions égéennes et danubiennes, ainsi qu'en fonction des influences exercées par les civilisations méridionales sur celles du Danube. Au point de vue chronologique, il est indubitable que les exemplaires trouvés en Thessalie sont plus anciens que ceux de Gumelniţa et qu'ils représentent indiscutablement un type propre au néolithique thessalien.

La présence des quelques exemplaires du même type découverts jadis à Ul (Kouban) (fig. 2/4—5) doit, bien entendu, être expliquée, elle aussi, par les mêmes relations culturelles avec le Sud égéen, relations directes ou par l'intermédiaire des régions danubiennes; le fait que de tels types, tout à fait spéciaux, aient pu être adoptés dans des régions si disparates, peut, à coup sûr, s'expliquer par le même stade de développement social et économique, mais cette explication, de la présence de deux formes identiques dans deux régions différentes, n'est valable que s'il existe entre ces régions des relations culturelles incontestables.

Un autre groupe de statuettes à tête mobile et modelée à part est représenté par quelques exemplaires appartenant à la civilisation de Vinča, dont l'un (fig. 2/6), découvert à une profondeur de 7^{m} 30, semble appartenir au niveau plus récent de la phase ancienne Vinča I (donc Vinča B); quelques auteurs les encadrent tous dans la même phase Vinča II. Dans un cas comme dans l'autre, ils ne sont pas plus anciens que les exemplaires thessaliens du type discuté, mais en diffèrent par le fait qu'il ne s'agit plus seulement de torses aux bras étendus latéralement et pourvus d'un trou pour l'introduction de la

https://biblioteca-digitala.ro

tête, modelée à part, mais de figurines dont le corps est entièrement modelé, à l'exception de la tête, certainement modelée à part, pour la fixation de laquelle un trou a été ménagé entre les épaules. D'autres statuettes du même type ont fait récemment leur apparition dans la civilisation de Cernavoda, en Dobrogea (fig. 2/7), dont les débuts remontent au néolithique et qui se poursuit jusqu'à la première période de l'âge du bronze. Enfin, on connaît aussi dans la civilisation de Gîrla Mare-Cîrna (Olténie) — datant du bronze moyen, et, partiellement, de la dernière période de l'âge du bronze — des statuettes appartenant au type général à robe-cloche, mais modelées sans tête et avec un trou pour la fixer (fig. 2/8). On a soutenu que le groupe de Vinča serait une apparition locale, sans rapport avec le type thessalien, et on pourrait en dire autant des civilisations de Cernavoda et de Gîrla Mare-Cîrna. Pourtant, considérant, d'une part, que les statuettes à tête modelée à part représentent un type tout à fait spécial et qui n'existe que dans ces régions danubiennes, d'ailleurs en nombre réduit (l'autre variante, spécifiquement thessalienne, étant rencontré aussi au nord du Caucase), régions qui ont toujours été étroitement rattachées, au point de vue culturel et ethnique, au régions égéennes — et considérant, d'autre part, qu'il s'agit d'apparitions dans tous les cas postérieures à celles de Thessalie, l'auteur est enclin à admettre que le second groupe (celui des statuettes entières, modelées sans tête) est également dû au rayonnement vers le Nord du type thessalien, qui a, en quelque sorte, acquis ultérieurement droit de cité au Danube et a été transmis aussi — directement ou indirectement — à d'autres civilisations plus récentes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1.—La seconde statuette du type thessalien de Gumelniţa (photographie et dessin).

Fig. 2.—1—2, statuettes thessaliennes découvertes á Rakhmani (Thessalie); 3, la première statuette du type thessalien de Gumelniţa; 4—5, statuettes du même type, trouvées à Ul (Kouban); 6, statuette pourvue d'un trou pour fixer la tête, découverte à Vinča; 7, fragment de statuette du même genre trouvé à Cernavoda; 8, fragment de statuette datant de l'âge du bronze, provenant de Cîrna et appartenant au même type général, modelé avec un trou pour y fixer la tête.

https://biblioteca-digitala.ro

SÎNT GEŢII TRACI NORD-DUNĂRENI?

UN ASPECT ARHEOLOGIC AL PROBLEMEI

Descoperirile arheologice făcute în ultimii 15 ani în ţara noastră au îmbogăţit considerabil documentarea privind istoria veche a Romîniei. De rezultatele acestui deceniu şi jumătate de avînt al arheologiei romîneşti s-a resimţit în chip pozitiv şi epoca în care se pune problema formării civilizaţiei traco-getice şi aceea a apariţiei primelor formaţiuni cvasi statale sau statale incipiente la traco-geto-daci.

După cum se ştie, în istoriografia romînească a circulat teoria originii balcanice a tracilor nord-dunăreni, respectiv a geţilor sau geto-dacilor. O asemenea concepţie se sprijinea pe o interpretare falsă a izvoarelor sau, mai precis, pe *lipsa* ştirilor la autorii antici, de la Herodot pînă în vremea lui Alexandru Macedon, cînd avem la îndemînă ştiri directe datorite lui Ptolemeu al lui Lagos, care a însoţit pe tînărul rege macedonean, în 335 î.e.n. la nord de Dunăre. Ştirile respective ne-au fost transmise prin Arrian şi Strabo. Fiindcă Herodot (cartea IV), vorbind de expediţia lui Darius din 514 î.e.n. împotriva sciţilor, pomenea pe geţi — singurii dintre traci care se împotriviseră « Marelui rege » — numai între Balcani şi Istru, s-a tras concluzia *a silentio* că geţii trebuie să se fi întins la nord de Dunăre abia în răstimpul dintre jumătatea secolului V î.e.n. (cînd scrie Herodot) şi 335 î.e.n. cînd îi întîlnea acolo Alexandru Macedon. Alex. Xenopol [1], pornind de la Kaspar Zeuss [2], care susţinea o « imigrare » (« Einwanderung ») getică la nord de Dunăre, accepta doar o « strămutare » petrecută după 339 î.e.n., ca urmare a întăririi statului macedonean şi a intervenţiei acestuia la Dunăre. I. Andrieşescu admitea un « adaos » de populaţie getică peste vechea populaţie getică aflătoare la nord de Dunăre « cu mult înainte de orice ştiri scrise, la care se vor fi adăugat numai geţii izgoniţi din dreapta fluviului pe vremea întinderii puterii macedonene » [3], făcînd prin aceasta o concesie teoriei « strămutării ».

---

[1] Al. Xenopol, *Istoria Rominilor*, I, 1888, p. 58.
[2] K. Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, 1837, p. 278.
[3] I. Andrieşescu, *Contribuţii la Dacia înainte de romani*, Iaşi, 1912, p. 118—119.

https://biblioteca-digitala.ro

Din contra, W. Tomaschek [1] aşeza patria străveche a tracilor în Carpaţi, identificînd pe geţi cu tracii meridionali. V. Pârvan, considerînd şi el drept vatră de formare a tracilor masivul carpatic, combătea pe Tomaschek pe alte considerente [2]. El formula însă acea concepţie nouă — nesprijinită însă de documentarea arheologică — a unei mişcări geto-dace în direcţia inversă, de la nord la sud. V. Pârvan credea că neamurile geto-dace au « năvălit » peste traci, pînă în Rhodope [3]. « Les Daco-Gètes — scrie el mai departe — sont des Thraces septentrionaux, qui ont habité la Dacie depuis l'âge du bronze. Les Gètes de la Mésie n'en sont qu'un rameau égaré de l'autre côté du Bas-Danube » [4]. În studii de amănunt sau mai cuprinzătoare, cît şi la cursurile universitare, s-a vorbit la noi în ultimii ani cu insistenţă despre geto-daci sau daco-geţi şi despre acei « basilei » ai geţilor, printre care cel mai de seamă pînă la Burebista a fost Dromichaites. Într-un studiu recent, C. Daicoviciu arăta că « ţara » acestuia era pe valea Argeşului şi că formaţiunea politică, în fruntea căreia se afla, era o formaţie nord-dunăreană şi că Dromichaites însuşi *nu* ar fi fost un « rege al Odrizilor » [5], respectiv al traco-geţilor de pe ambele maluri ale Dunării, cum l-au prezentat autorii antici, Polibiu în special, după tradiţia şi uzanţa politică a vremii. După profesorul C. Daicoviciu, puterea militară şi politică a lui Dromichaites se sprijinea pe Carpaţi, « Ţara » lui fiind spre versantul sudic al acestora », iar cetatea *Helis* « mai spre nord în munţii păduroşi ocrotitori » [6].

S-a spus iarăşi în ultimii ani că a existat la început la Dunărea de jos un centru getic mai avansat din punct de vedere economic, social şi politic faţă de restul lumii geto-dace şi că acest centru s-a *mutat* în vremea lui Burebista şi Decebal, în munţii Orăştiei. Pe de altă parte, în arheologia romînească se formulase, înainte de-al doilea război mondial, ipoteza că factorul sud-tracic — deosebit de cel traco-getic nord-dunărean — ar fi avut un rol hotărîtor în formarea civilizaţiei Latène geto-dace [7]. Cu ocazia publicării unui grup de morminte traco-getice de la Cernavoda, datînd de la jumătatea secolului al V-lea î.e.n., subliniam importanţa deosebită a factorului elenic în procesul genezei culturii geto-dace precum şi necesitatea de a separa, pe baza unei analize arheologice mai adînci, ceea ce este *getic* de ceea ce se consideră *sud-tracic* [8].

Descoperirile arheologice făcute în ultimii ani în ţara noastră şi stadiul actual al studiilor privind perioada de tranziţie de la prima la a doua epocă a fierului de pe teritoriul Republicii Populare Romîne ne obligă să revenim

---

[1] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, în *SB Wien*, 1893—1894, p. 111, 128, 130—131.

[2] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 42, p. 111 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 42.

[4] *Ibidem*, p. 730.

[5] C. Daicoviciu, *Ţara lui Dromichaites*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 179—182.

[6] *Ibidem*, p. 181; după C. Daicoviciu, autoritatea lui Dromichaites s-ar fi extins numai asupra unui singur trib (al Ordessenilor, de pe Argeş) sau numai asupra unei uniuni tribale de pe valea Argeşului.

[7] I. Nestor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182.

[8] D. Berciu, în *Materiale*, IV, 1957, p. 307; *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 138—139. Problemele generale ale studiului de faţă au fost ridicate de noi într-o comunicare ţinută în primăvara anului 1959 la sesiunea ştiinţifică a cadrelor didactice ale Universităţii « C. I. Parhon » din Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro

asupra problemelor semnalate mai sus şi care se cer a fi lămurite în lumina documentării arheologice datînd din a doua jumătate a sec. VI î.e.n. şi pînă către mijlocul sec. III î.e.n.

★

Cultura hallstattiană tîrzie, adică ceea ce se numeşte în chip convenţional *Hallstatt D*, de pe teritoriul Romîniei, se dezvoltă de-a lungul a trei perioade principale (D 1, D 2, D 3) cuprinse aproximativ între 550—300 î.e.n. Desfăşurarea acestui proces istorico-cultural nu a fost uniformă ca ritm şi adîncime şi nu a cuprins în acelaşi timp întregul teritoriu al ţării noastre. Începînd din a doua jumătate a secolului VI î.e.n. se constată că triburile băştinaşe din Dobrogea, din sudul Moldovei şi din cîmpia Munteniei şi a Olteniei au intrat într-un ritm mai accelerat în ceea ce priveşte dezvoltarea lor social-economică, ele fiind prinse, încă de atunci, în acel proces de diferenţiere a lor faţă de ramura nordică a tracilor şi de integrare graduală şi adîncă în unitatea culturală a tracilor de sud. Procesul acesta a mers aşa de rapid, încît pe la jumătatea secolului V î.e.n. (circa 450) triburile indicate mai sus au putut trece, împreună cu tracii sud-dunăreni, la a doua epocă a fierului şi, în cadrul acesteia, să păşească pe pragul civilizaţiei. Triburile traco-geţilor aflîndu-se în condiţii istorice şi de mediu natural mai favorabile decît triburile traco-dacice din Carpaţi, s-au dezvoltat din punct de vedere social-economic mai repede şi au putut intra în a doua epocă a fierului cu un secol şi jumătate mai înainte decît ramura nord-tracică propriu-zisă. Aceasta înseamnă că traco-geţii se găseau în secolele V—IV î.e.n. la un nivel superior de dezvoltare social-economică faţă de triburile din Carpaţi şi din regiunile imediat înconjurătoare acestora. La baza acestei dezvoltări stăteau agricultura, creşterea vitelor, exploatarea peştelui şi negoţul cu grecii aşezaţi pe coastele dobrogene ale Mării Negre. Fenomenul acestei dezvoltări rapide aminteşte într-o oarecare măsură pe acela care se iniţia destul de timpuriu şi în Europa Centrală, cum o dovedesc descoperirile de la Heuneburg.

Inegalitatea dezvoltării şi tendinţa divergentă a acesteia au avut consecinţe importante asupra istoriei populaţiei tracice din Carpaţi şi de la Dunărea de jos. În zona nord-tracică propriu-zisă — prin care înţelegem zona carpatică a regiunii tracice nord-dunărene — s-au dezvoltat între 550—300 î.e.n. grupe culturale deosebite, ale căror particularităţi, fără a sfărîma unitatea mare a culturii tracice hallstattiene, nu au îngăduit închegarea unui tot unitar. Altfel ni se înfăţişează situaţia în acea vreme în zona din valea Dunării de jos, din Dobrogea şi din întreg ţinutul de la nord de Balcani. În această din urmă zonă balcano-danubiană (concepută ca o arie cuprinsă între Balcani, Marea Neagră şi limita despărţitoare dintre cîmpie şi dealurile de la sud de Carpaţii meridionali, prin care trece Dunărea de la Porţile de Fier pînă la vărsare) a avut loc între 500—300 î.e.n. o puternică diferenţiere socială, reflectată pe de o parte în aspectul « aristocratic », într-adevăr « princiar » al unei serii de monumente arheologice, iar pe de alta în aspectul tradiţional hallstattian, « sătesc » al altora. Un atare fenomen ne aminteşte pe cel care se petrecea concomitent în Europa Centrală a lumii celtice. El lipseşte însă în acea vreme în zona carpatică.

Fără îndoială că nu se pune problema apartenenţei etnice de caracter traco-getic a descoperirilor arheologice tîrzii-hallstattiene şi timpurii-Latène din Dobrogea şi din valea Dunării. Întrebarea este însă dacă ele pot documenta

https://biblioteca-digitala.ro

o pătrundere aici, de la nord de Dunăre, aşa cum crezuse V. Pârvan. Desigur că în conţinutul culturii materiale şi în unele manifestări suprastructurale (artă, ritual) se întîlnesc elemente general-tracice, comune zonei carpatice şi celei balcano-dunărene, după cum aceleaşi elemente apar şi la sud de Balcani, în zona sud-tracică propriu-zisă. Dar acestea nu îndreptăţesc susţinerea unei mişcări geto-dace de la nord la sud, aşa cum o concepuse V. Pârvan. Problema principală care se pune este aceea de a preciza mai de aproape caracterul etnic al descoperirilor din sectorul nordic al zonei balcano-danubiene, adică al celor din stînga Dunării. Pînă acum cîţiva ani, documentarea arheologică de aici era încă sporadică şi ea nu deschidea decît vagi perspective asupra posibilităţii unei interpretări istorice noi. O dată cu cercetarea de la Alexandria, făcută mai întîi în cadrul unui sondaj de recuperare şi informare în 1956 şi urmată imediat de săpături mai ample în 1957 [1], a reieşit clar că vechile păreri referitoare la caracterul etnic al sectorului indicat mai sus, trebuie să fie revizuite. La circa 200 m nord de oraşul Alexandria, pe rîul Vedea, s-a dat peste o aşezare, avînd ca tip principal de locuire bordeiul. Au fost săpate trei bordeie de o formă ovală (3 × 4 m), din care s-au scos interesante materiale arheologice, în primul rînd vase de lut. Prima grupă cuprinde o ceramică lucrată cu mîna, dintr-o pastă amestecată cu cioburi sfărîmate. De aici şi aspectul său poros. Formele caracteristice sînt « urnele » bitronconice şi cele cu pereţi drepţi, a căror ornamentare constă din brîuri alveolare şi apucători crestate. Ca o subgrupă a speciei lucrate cu mîna trebuie considerată ceramica de culoare cărămizie-gălbuie şi cenuşie, avînd ca forme ceşti, căni, castroane cu buza răsfrîntă şi străchini tronconice cu buza arcuită spre interior. A doua grupă cuprinde o ceramică fină, lucrată cu roata, de culoare cenuşie, cu nuanţe mai închise care ajung pînă la negru şi de culoare cărămizie-gălbuie. Se întîlnesc şi în această grupă străchini tronconice şi castroane cu mănuşi orizontale. În bordeie au mai fost descoperite cîteva fusaiole de lut ars şi trei fibule de bronz de tip Glasinac II [2]. Aşezarea de la Alexandria se găseşte la aproximativ 40 km la nord de Dunăre. Descoperiri similare celor de la Alexandria au fost semnalate la Epureşti (r. Domneşti) pe Neajlov [3], spre interiorul Munteniei.

De asemenea, o ceramică fină, lucrată la roată, într-o pastă de culoare cenuşie cu slip cenuşiu-închis, lustruit în aceeaşi culoare, precum şi fragmente ceramice din subgrupa cărămizie-gălbuie, au fost descoperite în cursul anului 1959 la Chirnogi, raionul Olteniţa [4]. Formele acestor produse ceramice şi tehnica lor sînt întru totul similare celor din Alexandria.

Pe stînga Ialomiţei, la circa 20 km spre nord de Dunăre, pe teritoriul comunei Ograda, r. Slobozia [5], a fost descoperit de către localnici, acum vreo 35 de ani, un tumul, cu construcţie de blocuri de piatră, prinse în sistemul « cozii de rîndunică ». Este vorba de un mormînt, probabil cu două camere, dar fără cupolă, care datează de pe la începutul secolului al IV-lea î.e.n. şi care are cele mai bune analogii în lumea tracică de la sud de Dunăre, el rămî-

---

[1] C. Preda, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251; *Dacia*, N. S., III, p. 179 şi urm.
[2] D. Berciu, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 355.
[3] Informaţie de la Gh. Bichir.
[4] Cercetările făcute de Bucur Mitrea de la Institutul de Arheologie şi de Barbu Ionescu de la Muzeul raional din Olteniţa.
[5] Eug. Comşa, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 437—441.

https://biblioteca-digitala.ro

nînd deocamdată singurul de acest fel la nord de fluviu dacă nu cumva tumulul funerar de la Bălăneaia, r. Giurgiu, va fi conţinut tot un asemenea mormînt cu construcţie de piatră, din al cărui inventar a făcut parte vasul de bronz *(lebes)*, datînd din secolul al V-lea î.e.n. [1]. O altă serie de descoperiri arheologice din Muntenia, care datează din secolele V—III î.e.n. şi care trebuie luate aici în considerare, s-au făcut la Zimnicea — unde au fost întreprinse săpături sistematice [2] după 23 August 1944 — la Grădiştea-Călăraşi [3], Oinac [4], r. Giurgiu, la Daia (acelaşi raion) [5], la Băneşti, com. Gorneni, r. Domneşti (reg. Bucureşti) [6], la Mînzăleşti, r. Beceni, reg. Ploieşti [7] şi la Bîrseşti, în două morminte din necropola tumulară de acolo [8]. Ultimele localităţi sînt cele mai nordice puncte, în care se cunosc deocamdată elemente de cultură legate de zona istro-pontică.

În valea Dunării oltene au fost descoperite materiale de acelaşi caracter cu cele de mai sus, care au şi fost amintite de noi cu alt prilej [9]. Merită a fi reamintită aşezarea de la Salcia, r. Cujmir, la aproximativ 4 km de Dunăre, unde am putut identifica în 1934, într-o regiune de dune călătoare, resturile unei aşezări şi ale unor morminte de incineraţie distruse. Fragmentele ceramice adunate de la suprafaţa solului aparţin grupei lucrate cu roata, din pastă cenuşie şi slip cenuşiu-negru, într-o tehnică similară speciei corespunzătoare de la Alexandria. Profilele redau forme întîlnite în această din urmă aşezare. Au fost descoperite şi cîteva fragmente lucrate cu mîna, de factură hallstattiană caracteristică (specia neagră-brună). Fără a mai stărui asupra grupei ceramicii cu roata de la Grojdibod, r. Corabia [10] şi Coţofenii din Dos, r. Craiova [11], cunoscută înainte de-al doilea război mondial, trebuie să amintim aici că o specie ceramică cenuşie de caracter sudic, lucrată tot la roată, a fost descoperită în 1947 şi la Orlea, pe malul bălţii Potelu, r. Corabia [12]. Un orizont de tranziţie de la prima la a doua epocă a fierului a apărut în 1956 şi în săpăturile de la Celei (Sucidava) [13]. Punctul cel mai către interiorul provinciei dintre Olt şi Dunăre rămîne deocamdată cel de la Coţofenii din Dos (la aproximativ 65 km nord de Dunăre). Forme sudice au fost identificate şi la Sălcuţa, r. Pleniţa [14], o altă localitate situată destul de adînc spre interiorul Olteniei.

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 17—18, fig. 8—9.

[2] I. Nestor, *Studii*, 1949, p. 117—125.

[3] N. Anghelescu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 314, fig. 2*b*.

[4] Material inedit (săpăturile lui I. Andrieşescu, 1932).

[5] Muzeul din Giurgiu.

[6] Informaţie de la Gh. Bichir, un fragment de crater lucrat cu mîna.

[7] Informaţie de la I. Nestor; fragment de crater lucrat la roată.

[8] Săpături făcute de Sebastian Morintz.

[9] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281 şi urm.; idem, *À propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Gèto-Daces*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 133 şi urm.

[10] Idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939, p. 193, fig. 238/1, 6.

[11] *Ibidem*, p. 197, fig. 244/1; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, pl. 20, 8, 11, 13—14; C. Schuchhardt, în *Schumacher-Festschrift*, 1930, p. 184, şi urm.

[12] Cercetări făcute de I. Nestor.

[13] Săpături conduse de D. Tudor; au fost descoperite şi fragmente de crater.

[14] Două vase inedite, în Muzeul din Craiova; un castron bitronconic, lucrat la roată, specia cenuşie, cu două torţi laterale şi un vas mare, specia lucrată cu mîna; a doua jumătate a sec. V î.e.n.

https://biblioteca-digitala.ro

Documentarea arheologică din valea Dunării de jos ne arată că în structura culturii materiale datînd din a doua jumătate a secolului VI şi pînă către sfîrşitul secolului IV î.e.n. şi începutul celui următor, se întîlnesc patru componente principale, şi anume: a) o componentă locală foarte puternică, de caracter tracic, care se sprijină pe fondul tradiţional hallstattian. Pe lîngă formele vechi, dar în continuă dezvoltare, apar de data aceasta şi forme de cultură noi, născute fie pe baza autohtonă, fie datorită impulsului sau contaminării cu civilizaţia grecească sau scitică. În această ultimă categorie, intră, de pildă, cana bitronconică avînd o toartă uşor supraînălţată, făcută dintr-o bandă lată. O atare formă a apărut în două exemplare în inventarul unui mormînt de incineraţie descoperit la Cernavodă în 1958, împreună cu alte vase de aceeaşi bună factură hallstattiană tracică. Complexul acesta funerar datează din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., el fiind una dintre cele mai timpurii dovezi ale prezenţei la Dunărea de jos a unui orizont tracic Hallstatt D 1. Ceramica din mormîntul de la Cernavoda este lucrată cu mîna şi are obişnuitul slip negru lustruit metalic. O ceramică de acest fel, lucrată într-o tehnică superioară, se întîlneşte şi în alte cîteva localităţi din zona istro-pontică şi în Tracia [1].

O altă formă ceramică a acestei componente crescută pe fond indigen, evoluînd apoi de-a lungul celei de-a doua epoci a fierului pînă în primele secole ale perioadei de trecere la feudalism, este borcanul tronconic cu o toartă [2], denumit ulterior « afumătoare » (căţui). Acesta era alt tip fundamental al culturii materiale Latène geto-dace, în care se reflectă caracterul specific etnic al acestei culturi.

b) O a doua componentă o constituie imitaţiile după modele greceşti sau — în cazuri mai rare însă — după forme de cultură scitică. Răspîndirea în Balcani şi la Dunărea de jos a unor elemente de civilizaţie elenică — şi într-un ritm din ce în ce mai viu — a constituit un puternic imbold creator, care a îmbogăţit cu forme noi cultura tracică. Difuziunea în regiunile indicate aici a roţii olarului, efectuată pentru prima dată aici prin intermediul aceleiaşi filiere greceşti, a îngăduit, nu numai trecerea treptată la un meşteşug bazat pe o asemenea importantă invenţie dar a fructificat repertoriul ceramicii indigene. Imitînd, de pildă, tipul de vas grecesc de metal cu două torţi aplicate vertical pe buză (tip *lebes*), şi vasul-*crater* sau vasul-*oinochoe* (cum este exemplarul de la Ostrovul Mare, r. Vînju-Mare, reg. Craiova), localnicii au redat aceste forme atît în tradiţionala lor tehnică a lucrării cu mîna, cît şi în tehnica superioară, aceea a roţii olarului. Marea cantitate a vaselor lucrate la roată descoperite în cele trei bordeie de la Alexandria, şi într-o oarecare măsură şi cea cunoscută pînă acum de la Coţofenii din Dos şi de la Salcia [3] arată că nu poate fi vorba de produse de import de factură grecească. În realitate, chiar tehnica

[1] În Muzeul Naţional din Plovdiv se găseşte, de pildă, un vas cu două torţi provenind de la Manole, întru totul asemănător tipului descoperit în acelaşi mormînt de la Cernavoda (1958).

[2] Vezi exemplarele din necropola tracică (Hallstatt D) de la Bîrseşti, r. Vrancea reg. Galaţi (Sebastian Morintz, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 122, fig. 2/1) şi Ferigele, r. Hurezu (Oltenia), reg. Piteşti (Alex. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 365, fig. 2/5), precum şi cele inedite încă dar aparţinînd aceluiaşi orizont cultural şi cronologic, din aşezarea de la Cernavoda (Dealul Sofia).

[3] Şi cea din împrejurimile oraşului Urlaţi, la aproximativ 60 km spre vest de Buzău şi la peste 100 km la nord de Dunăre, descoperită în luna octombrie 1959.

https://biblioteca-digitala.ro

acestei grupe ceramice cu nuanţă cenuşie-negricioasă sau portocalie-cenuşie nu este grecească. Produse de acest fel au fost descoperite pretutindeni din valea Dunării pînă în valea fluviului Mariţa, începînd din a doua jumătate a secolului VI î.e.n., dar mai ales din secolul V î.e.n.

O problemă încă nerezolvată este aceea a imitaţiilor după forme de cultură scitică. O atare problemă se pune totuşi de data aceasta pe alte baze decît acum 15 ani. Cercetarea arheologică din spaţiul carpato-balcano-dunărean se găseşte în prezent în posesia a două observaţiuni importante: *a)* elemente de cultură materială de factură scitică au fost descoperite în ultimii ani în medii culturale locale, al căror caracter etnic tracic nu poate fi contestat: *b)* în regiunea carpato-dunăreană se definesc din ce în ce mai clar unele elemente de cultură « scitică », de un aspect original, care deschid posibilitatea de a le considera drept contrafaceri indigene după modele scitice. În această categorie pot fi clasificate, de pildă, sabia de la Dobolii de Jos din sud-estul Transilvaniei, sabia de tip Penc, descoperită în complexe « pseudoscitice » din Ungaria şi pumnalele-*akinakes* din aria geografică indicată aici.

c) A treia componentă o formează obiectele greceşti pe care şi le procurau vîrfurile aristocraţiei locale pe calea schimburilor. Asemenea importuri erau înglobate în conţinutul culturii autohtone însăşi, ele fiind o dovadă a nivelului înalt al dezvoltării social-economice, la care ajunseseră geţii la sfîrşitul secolului VI î.e.n. şi în secolele imediat următoare. Importurile greceşti — atît calitativ cît şi cantitativ — caracterizează una dintre laturile originale ale culturii traco-getice, prin intermediul cărora se oglindesc deopotrivă şi diferenţierile sociale petrecute în masa geţilor şi în interiorul aristocraţiei acestora. Ele aruncă o lumină nouă asupra caracterului aristocratic al unui anumit sector al culturii traco-getice din secolul VI î.e.n., despre care am vorbit mai sus. Importurile nu trebuie judecate numai ca un mijloc de datare. Ele fac parte integrantă din acea acţiune a factorului elenic asupra dezvoltării băştinaşilor, care a fost mult mai complexă decît se credea nu demult şi pe care nu vom putea s-o înţelegem dacă acceptăm concepţia simplistă, mecanică, a unei « penetraţii » greceşti. Pe de altă parte, importurile elenice descoperite în Dobrogea şi la nord de Dunăre şi restul văii inferioare a acesteia — în zona istro-pontică deci — ne arată că, atît din punct de vedere chorologic, cît şi în ceea ce priveşte cronologia lor, ritmul şi consecinţele acţiunii factorului elenic, ne găsim în faţa unor manifestări comune întregului spaţiu dintre Carpaţi şi Rhodope, cu deosebire că, pe măsură ce pătrunzi spre interiorul sectorului nord-dunărean al zonei istro-pontice, în aceeaşi măsură scade şi intensitatea acţiunii înrîuririi civilizaţiei greceşti, importurile elenice devenind şi ele din ce în ce mai rare. Se înţelege de la sine că întreaga zonă tracică şi traco-getică dinspre mare a fost supusă unei intensităţi sporite a influenţei factorului grecesc şi aceasta se vede clar în consecinţele variate de la un sector la altul.

Trebuie însă arătat că factorul grecesc a stimulat într-adevăr dezvoltarea social-economică, politică şi culturală a traco-geţilor din zona istro-pontică, dar tot el a fost una dintre cauzele care au promovat integrarea traco-geţilor în unitatea general-sud-tracică. Procesul integrării traco-geţilor în această unitate se manifestă, aşa cum se reflectă el în documentarea arheologică existentă azi, de la poalele nordice ale Balcanilor pînă la periferia septentrională a zonei istro-pontice, cu o tărie crescîndă cu cît se accentuează ritmul şi intensitatea

https://biblioteca-digitala.ro

formării culturii Latène, nu numai în Dobrogea şi în valea Dunării de jos, *ci în cuprinsul întregii arii sud-tracice.*

În lumina documentării actuale, procesul genezei culturii Latène din zona istro-pontică ne apare oarecum deosebit faţă de felul cum l-am prezentat în 1957 [1]. Nu poate fi vorba aici de un fenomen izolat, ci de unul care se integrează în fenomenul general Latène-izant ce se desfăşoară aproximativ în *acelaş timp* pe *întregul teritoriu* al tracilor meridionali. Din punct de vedere arheologic-cultural şi etnic nu se mai poate delimita o zonă istro-pontică [2] izolată de cea mult mai cuprinzătoare sud-tracică. Pe baza documentării arheologice se vede clar în prezent că dezvoltarea social-economică a geţilor şi a celorlalţi traci de sud se găsea, începînd cam din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. (perioada Hallstatt D1, cuprinsă între 550—450 î.e.n. dacă ne referim la sectorul traco-getic) în general pe aceeaşi treaptă, deosebirea constînd doar în ritm, tracii meridionali propriu-zişi aflîndu-se în condiţii istorice mai favorabile, cum era, de pildă, apropierea lor de vetrele de civilizaţie elenică şi în general mediteraneană. Fondul lor cultural fusese fructificat în toate epocile de înrîurirea activă a focarelor est-mediteraneene şi ale Orientului Apropiat.

Că lucrurile stau aşa, ne-o arată de asemenea şi structura intimă a culturii materiale traco-getice şi general-sud-tracice, aşa de receptivă — în chip creator totuşi — la formele de civilizaţie mediteraneană. De fapt, azi se ştie sigur că numai în aria sud-tracică — inclusiv sectorul traco-getic — au circulat unele forme de civilizaţie Latène, de caracter sudic, nelegate în nici un chip, din punct de vedere genetic, de Latène-ul celtic, cum este seria fibulelor tracice formate pe baza tipului Donja Dolina de fibulă balcano-illirică hallstattiană [3], ci nu de tipul Certosa, cum se crezuse multă vreme.

Tot în grupa sudică trebuie să considerăm şi unele forme de vase, care au o răspîndire sudică în raport cu sectorul traco-dacic, carpatic. Printre atare forme, reamintim vasul-căzănel cu două torţi alipite vertical pe buză sau pe peretele gîtului care derivă din tipul-*lebes*, de metal, grecesc. Noi avem impresia că însăşi sabia curbă dacică se sprijină nu numai pe un prototip binecunoscut illiro-tracic de sabie cu un tăiş uşor curbat şi mîner în forma literei T, dar şi pe o rădăcină traco-meridională contaminată de civilizaţia grecească. După cîte sîntem noi informaţi, tipul de sabie dacică apare şi se difuzează mai devreme în zona tracică şi traco-getică decît în sectorul dacic, după cum tot din acea

---

[1] Vezi nota 9, p. 265.

[2] O atare noţiune rămîne totuşi valabilă din punct de vedere geografic şi teritorial-politic.

[3] D. Berciu, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 356. Noi am grupat în tipul Donja Dolina fibulele cu corpul semi-circular şi placă rectangulară la picior prevăzută cu buton, din care a derivat din punct de vedere tipologic, fibula zisă « tracică » sau « getică » răspîndită în aria Latène a tracilor meridionali (inclusiv geţii de la Dunărea de jos). Fibula tracică sudică are o răspîndire legată de aria tracilor meridionali (v. de exemplu harta descoperirilor dinainte de-al doilea război mondial; V. Mikov, *Thrakische Fibeln*, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1920—1931, p. 177, fig. 150; D. Berciu, *Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas. Die thrakischen Fibeln*, în *Balcania*, Bucureşti, vol. VI, p. 283 şi urm., cu fig. 7 (harta răspîndirii geografice a fibulei tracice; descoperirile făcute după 1940 aveau să confirme delimitarea unei atare arii culturale spre limita nordică şi nord-estică peste care cu greu trec asemenea fibule). Cît priveşte sectorul din vest, cel din Oltenia de sud, acesta s-a manifestat şi în vremurile premergătoare şi în epoca lui Decebal şi după 106 e.n., într-un chip oarecum deosebit, avînd legături şi cu Banatul şi grupul traco-dacic propriu-zis.

https://biblioteca-digitala.ro

zonă porneşte şi tipul de brăţară de argint (mai rar de bronz) cu protome de şerpi şi motivul decorativ în formă de şarpe.

Componenta sudică a culturii traco-getice se dezvăluie şi prin alte aspecte ale sale, mai ales în perioada influenţei civilizaţiei elenistice, cînd acţiunea factorului grecesc a fost mult mai adîncă decît înainte. Aceasta se vede în manifestările multiple ale vieţii oppidane, cvasi orăşeneşti, din unele centre de tip *oppidum* ale zonei traco-getice — balcano-dunărene — prin filiera căreia s-a efectuat acţiunea influenţei greceşti asupra zonei dacice, carpatice, cum se va arăta şi mai departe.

d) În structura culturii traco-getice de la sfîrşitul secolului VI î.e.n. şi pînă către începutul secolului al III-lea î.e.n., întîlnim de asemenea şi o *componentă scitică*, a cărei prezenţă şi mod de manifestare subliniază iarăşi integrarea sectorului traco-getic la aria culturală general-sud-tracică şi detaşarea lui de zona dacică.

Noua orientare a cercetării istorico-arheologice romîneşti privind problema sciţilor şi a rolului lor în dezvoltarea social-economică şi culturală a băştinaşilor traci, coordonată şi cu rezultatele recente ale ştiinţei arheologice sovietice şi sprijinită deopotrivă pe o analiză mai adîncă a descoperirilor arheologice tracice, scitice sau pseudoscitice din Romînia şi din Bulgaria, confruntată de asemenea cu unele izvoare literare antice, prezintă azi într-o lumină deosebită raporturile dintre sciţi şi traci. Fenomenul scitic şi consecinţele acţiunii lui asupra dezvoltării culturii tracice se studiază în prezent, nu în raport cu o pătrundere violentă şi instalarea pe o durată de cîteva secole a unei pături dominante scitice asupra băştinaşilor traci, ceea ce arheologic nu se poate documenta în chip neîndoielnic, ci în funcţiune de împrejurarea că, atît la sciţi, cît şi la traci au existat în interiorul ariei lor culturale două zone deosebite, cu aspecte particulare. În secolele de care e vorba în acest studiu, nu se poate vorbi de o arie culturală tracică perfectă unitară, cu o structură omogenă din Carpaţi pînă în Rhodope, după cum nici aria culturală scitică nu a fost uniformă. Problema raporturilor traco-scitice este studiată acum în funcţie de împrejurarea că au existat două mari zone culturale scitice, cu structură şi orientări diferite: una în stepă, aceea a sciţilor nomazi, din care făceau parte şi « sciţii regali » ai lui Herodot, care aveau o poziţie dominantă faţă de ceilalţi sciţi. A doua zonă s-a format în silvo-stepă, unde locuiau « sciţii agricultori » — după relatările lui Herodot — care reprezentau de fapt o masă de triburi eterogene, în a căror componenţă intra şi un fond tracic. Aici a luat naştere o cultură pseudoscitică, deosebită prin structura ei şi gradul de dezvoltare faţă de cea scitică propriu-zisă, cea din stepă, care se găsea în permanent contact cu focarele civilizaţiei greceşti de pe ţărmul de nord al Mării Negre şi în componenţa căreia intrau şi elemente împrumutate din civilizaţia orientală, care fuseseră prelucrate într-un chip original. Zona scitică din stepe şi de pe ţărmul mării, — de unde vetrele elenice aruncau o puternică lumină de civilizaţie spre interior ca şi cele de pe ţărmul vestic al aceleiaşi mări, către lumea tracică — se găsea la un nivel superior de dezvoltare social-economică în raport cu silvostepa.

Cît priveşte triburile tracice din regiunile carpato-balcano-danubiene — aşa precum ne-o arată documentarea arheologică — ele se găseau în momentul pătrunderii primelor elemente culturale de caracter scitic, adică pe la sfîrşitul

https://biblioteca-digitala.ro

secolului VI şi începutul secolului V î.e.n. deja angrenate în acel proces de diferenţiere între zona nord-tracică propriu-zisă (pe care noi înclinăm să o denumim traco-agatirsă) şi cea sud-tracică, din care făcea parte şi sectorul traco-getic din ţinutul balcano-danubian.

Problema care se pune pe plan istorico-arheologic este de a şti dacă înrîuririle multilaterale şi reciproce traco-scitice s-au efectuat *simultan* şi *pe întreaga întindere* a celor două arii etno-culturale respective, sau dacă, pentru înţelegegerea acestei probleme, trebuie să recurgem iarăşi la concepţia zonală mai suplă, care îngăduie o interpretare istorică mai dinamică. Documentarea arheologică actuală sprijină această din urmă concepţie.

Se dovedeşte din ce în ce mai mult că zona carpatică traco-agatirsă, despre care am vorbit mai sus şi care se detaşează, prin particularităţile sale, de restul ariei generale tracice, a întreţinut raporturi cu zona culturală pseudoscitică, eterogenă, din silvo-stepă. Aceste raporturi — şi direcţiunea lor — se găsesc în continuarea celor din perioada imediat precedentă, care este documentată pe aproape totalitatea teritoriului Romîniei şi în regiunea dintre Prut şi Nistru din R. S. S. Moldovenească prin complexul Basarabi-Şoldăneşti, de caracter — după noi — traco-agatirs. Elementele de caracter « illiric », care mereu se vor distinge pînă tîrziu de tot în zona culturală hallstattiană nord-tracică, reprezintă de fapt o componentă proprie a orizontului medio- şi tîrziu-hallstattian din Carpaţi şi din Ungaria de răsărit, ea constituind una dintre caracteristicile de structură ale sale. În acest mediu pătrund elementele scitice sau pseudoscitice din silvo-stepă, fie pe la sud, fie pe la nord de Carpaţii nordici. Venind în contact cu triburile zonei nord-tracice, sciţii din jurul anului 500 î.e.n aveau, fără îndoială, avantajul, faţă de aceştia, de a fi în posesia unei culturi care conţinea deja unele caractere fundamentale ale unei culturi superioare Latène, în sensul de cultură a celei de-a doua epoci a fierului născută din altoirea unui fond local cu factorul sudic. În plus, «sciţii» aveau în momentul activării legăturilor lor cu tracii din zona carpatică (inclusiv regiunile subcarpatice) o organizare mai evoluată. Ei se găseau atunci pe o treaptă oarecum mai dezvoltată a democraţiei militare şi raporturile lor, fie şi prin intermediul stepelor sciţilor nomazi, cu focarele de civilizaţie grecească de pe coasta nordică a Mării Negre, erau mai active, ceea ce nu era situaţia la triburile nord-tracice. Acestea dezvoltau în acea vreme o cultură hallstattiană încă nealterată în structura ei intimă de vreo influenţă mediteraneană şi trăiau în forme de viaţă social-economică de caracter tradiţional hallstattian, pe care factorul scitic nu a reuşit să-l distrugă şi nici măcar să-i imprime acel impuls nou, Latène-izant care să fi dus la formarea unei culturi noi. Vor trebui să treacă mai bine de două secole pentru ca în zona nord-tracică, respectiv în Transilvania, Moldova de nord şi centrală şi în ţinutul subcarpatic, printr-o evoluţie desfăşurată într-un ritm excepţional de lent, cultura materială locală să înceapă să se transforme într-o cultură Latène. Pentru aceasta a fost însă necesar să intervină şi acţiunea activă a altor factori, care să contribuie şi ei la scoaterea din acea dezvoltare încetinită în care întîrziau încă triburile nord-tracice. Unul dintre aceşti factori activi a fost tocmai cel traco-getic, de caracter sud-tracic.

Pe cînd în zona nord-tracică, influenţa scitică şi pseudoscitică s-a exercitat în *permanenţă într-un mediu hallstattian*, ducînd chiar la crearea unor elemente de cultură materială cu aspect hibrid, traco-scitic sau illiro-traco-scitic, cum sînt

https://biblioteca-digitala.ro

de pildă, pumnalele (akinakes), varianta carpatică şi tipurile de săbii (tipul Penc din Ungaria şi cel de la Dobolii-de-Jos din Transilvania) —, alta a fost situaţia în zona traco-getică balcano-danubiană. Nu numai din punct de vedere cronologic şi în ceea ce priveşte adîncimea şi ritmul influenţei scitice asupra zonei nord-tracice este de făcut o deosebire faţă de zona traco-getică, dar şi calitativ. Zona nord-tracică a absorbit elemente de cultură pseudoscitică sau scitică, legate de complexul eterogen de silvo-stepă, a căror frecvenţă, relativ ridicată în comparaţie cu cele din zona sud-tracică, ar arăta, evident, o oarecare amploare a acţiunii factorului scitic, dar în acelaşi timp ea dezvăluie slaba profunzime a acestei acţiuni şi o calitate într-adevăr inferioară a unor forme de cultură rezultate în urma înrîuririlor reciproce scito-nord-tracice, în raport — din nou — cu acelea din zona sud-tracică. La aceasta a contribuit, desigur, în primul rînd mediul cultural local încă hallstattian, apoi vasta întindere a ariei geografice nord-tracice (cu sectoarele învecinate ei), în care avea să se efectueze influenţa factorului « scitic » din silvo-stepă, iar în al treilea rînd chiar caracterul încă predominant hallstattian al acestui factor însuşi. Fără îndoială că factorul scitic a exercitat o înrîurire pozitivă şi asupra intensificării difuziunii metalurgiei fierului în zona nord-tracică şi a contribuit la îmbogăţirea culturii locale cu noi forme şi manifestări. Au apărut, de pildă, topoare de luptă de tip scitic, pumnale de aceeaşi factură, aplice, oglinzi, săgeţi; roata olarului se cunoaşte sporadic în zona nord-traco-agatirsă, pentru prima dată, prin filiera scito-elenică; se întîlnesc motive decorative de stil animalier etc., iar, pe de altă parte, influenţa scitică a jucat de asemenea un rol pozitiv şi în procesul de destrămare a relaţiilor de comună primitivă şi de apariţie a unor elemente noi pe plan suprastructural, sciţii găsindu-se, precum s-a arătat mai înainte, pe o treaptă de dezvoltare social-economică şi suprastructural-politică cvasi similară aceleia a comunităţilor nord-tracice din acea vreme. Din acest punct de vedere, raportul dintre cultura scitică — fie chiar şi sub aspectul eterogen, ca cel din silvo-stepă, — şi cultura nord-tracică hallstattiană avea o uşoară nuanţă de la superior la inferior. Mărturia lui Herodot că agatirşii locuiau la nord de Dunăre, mărginindu-se cu « Sciţia », precum şi pe valea Mureşului şi că ei aveau, în felul lor de viaţă şi în cultură, deopotrivă elemente scitice, pe lîngă cele tracice — care constituiau, după noi, componenţa etnică de bază a lor — este confirmată de arheologie şi poate fi înţeleasă azi mai clar dacă ţinem seama de existenţa în acea epocă a două zone etno-culturale deosebite atît la traci, cît şi la sciţi, şi că raporturile nord-traco-agatirse cu complexul « scitic » din silvo-stepă au fost promovate şi de prezenţa în silvo-stepă a unei componente tracice mai vechi decît epoca în care scria Herodot (jumătatea secolului a V-lea î.e.n.). Tot datorită aceleiaşi împrejurări istorice deosebite, ne putem explica, — în afară de alte considerente de ordin militar şi politic (v. mai jos) — prezenţa oarecum mai timpurie a elementelor de cultură scitică în zona nord-tracică, în bazinul mijlociu al Tisei sau la nord de Carpaţi, faţă de zona sud-tracică.

În orice caz, documentarea arheologică şi stadiul actual al problemei privind raporturile tracilor de sud cu sciţii, ne arată că, *altfel*, deosebit, s-a manifestat factorul scitic la Dunărea de jos şi în general în spaţiul balcano-danubian, de o parte şi de cealaltă a Balcanilor şi a Dunării. De unde decurge aceasta? În primul rînd ne izbeşte puţinătatea descoperirilor arheologice de caracter

https://biblioteca-digitala.ro

scitic sau pseudoscitic în această zonă sud-tracică, inclusiv sectorul traco-getic, deci, în raport cu cele din zona nord-tracică (v. în special concentrarea lor în Transilvania şi pe Tisa mijlocie). Dacă ar fi să ne orientăm numai după sporadicele descoperiri — cum sînt cazanul de bronz de la Scorţaru (r. Brăila), psaliile (părţile laterale ale unei zăbale) de os de la Tariverde şi Histria, pumnalul-akinakes de la Razgrad (Bulgaria de nord-est; cea mai sudică localitate, în care a apărut pînă în prezent un element de cultură sau de factură scitică!) şi statuile de piatră (« menhiri ») din Dobrogea [1] — atunci am fi constrînşi să conchidem că pînă pe vremea lui Atheas şi a conflictului acestuia (339 î.e.n.) cu Filip II nu poate fi vorba de prezenţa efectivă a sciţilor pe linia Dunării şi mai ales la sud de acest fluviu şi nici de o influenţă culturală activă a lor asupra zonei sud-tracice. Totuşi o analiză mai atentă a unor aspecte ale culturii şi mai ales ale artei traco-getice şi general-sud-tracice, dovedeşte că factorul scitic îşi făcuse apariţia în aria balcano-danubiană aproape în aceeaşi vreme, ca şi în zona nord-tracică şi că el s-a manifestat aici concomitent cu cel grecesc, împletindu-se cu acesta aşa de puternic încît adeseori este foarte greu a le deosebi consecinţele. Acţiunea convergentă a lor a fost încă una din cauzele care au adîncit diferenţierea celor două zone tracice.

Descoperirile arheologice de factură scitică de la sud de Dunăre datează de pe la sfîrşitul secolului VI — începutul secolului V î.e.n. Pe de altă parte, observaţiile făcute în legătură cu apariţia stilului traco-scitic — care are elemente comune artei tracice şi celei scitice — arată că într-adevăr în zona balcano-danubiană un asemenea stil era format pe la începutul secolului V î.e.n. [2]. Formarea unui asemenea stil şi a culturii tracice a fost stimulată de influenţa civilizaţiei greceşti, care a jucat un rol tot atît de însemnat şi în geneza şi evoluţia artei scitice, ea constituind unul dintre elementele celor două culturi. Pe cînd în zona nord-tracică nu se întîlnesc decît sporadice manifestări ale unui stil traco-scitic — şi de o calitate inferioară — în zona sud-tracică balcano-danubiană ne găsim în faţa unor opere de artă de mare valoare, care documentează acea latură « aristocratică », « princiară » a culturii sud-tracice (inclusiv sectorul traco-getic), despre care am vorbit mai înainte şi care este o trăsătură caracteristică a culturii celei de-a doua epoci a fierului, considerată ca un fenomen general european, a cărui geneză stă în legătură cu dezvoltarea hallstattiană locală şi contaminarea cu un factor de civilizaţie mediteraneană. Ţinînd seama de materialele arheologice descoperite în zona balcano-danubiană (în accepţiunea mai cuprinzătoare, incluzînd deci şi cîmpia Munteniei şi sudul Moldovei), constatăm existenţa unor influenţe reciproce traco-scitice, începînd de la sfîrşitul secolului VI î.e.n. şi începutul celui următor, cît şi de împrejurarea că rezultatul acestor legături, promovate în permanenţă de factorul elenic se *manifestă* într-un mediu cultural care, spre deosebire de zona nord-traco-agatirsă, are de ambele părţi un *pregnant caracter Latène*. Aici stă una dintre deosebirile esenţiale ale modului felurit de a se manifesta acţiunea reciprocă traco-scitică, pe de o parte, în aria sud-tracică (în sens larg), pe de alta, în zona *hallstattiană* nord-traco-agatirsă. După cum era şi natural, rezultatul trebuia să fie altul —

---

[1] Alexandrina Alexandrescu, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 291 şi urm.

[2] D. Berciu, *O descoperire traco-scitică în Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, X, I, 1959, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

atît în domeniul culturii materiale cît şi în alte compartimente ale vieţii social-economice la tracii de sud. Încă din prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., — poate chiar de pe la sfîrşitul secolului VI î.e.n. —, lumea sud-tracică intrase în acel proces de formare a culturii Latène, în geneza căreia factorul grecesc avea să joace un rol activ de prim ordin. Un asemenea proces nu a cuprins, desigur, toată masa tribală, ci, în primul rînd, aristocraţia, dar mai ales vîrfurile acesteia, aşa cum reiese în special din inventarul funerar al mormintelor din secolele VI—V î.e.n. Mormîntul traco-getic de la Hagighiol (r. Babadag) şi aşa-numitul « tezaur » de la Craiova (de fapt mormînt princiar traco-getic) sînt o dovadă în această privinţă. Împreună cu întreaga serie de descoperiri similare din Romînia şi din Bulgaria, aceste două descoperiri arată încă o dată că în secolele V—IV î.e.n., ne găsim, în întreaga arie sud-tracică, în faţa unei unităţi de cultură de o parte şi cealaltă a Dunării.

Pe plan istoric şi politico-militar, prezenţa la Dunărea de jos şi în toată aria geografică balcano-danubiană, indicată mai sus, a unei unităţi etno-culturale cu o structură social-economică superioară, se explică prin faptul că triburile sud-tracice — şi implicit cele traco-getice deci — s-au dezvoltat într-un ritm mai rapid decît cele nord-tracice şi că ele se găseau aproximativ din prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. pe o treaptă mai înaltă. Din acest punct de vedere, triburile tracilor meridionali (implicit geţii) se aflau, în momentul contactului cu sciţii propriu-zişi — cei din stepele nord-pontice în frunte cu sciţii « regali » ai lui Herodot — la un nivel de dezvoltare social-economică mai înalt faţă de tracii nordici şi de « sciţii » din silvo-stepă. Dacă procedăm la o analiză mai profundă a structurii de ansamblu a culturii tracice meridionale din secolele VI—IV î.e.n., putem trage concluzia că tracii de sud se găseau în acea vreme în posesia unei culturi superioare aceleia a sciţilor nomazi (inclusiv sciţii « regali »), deşi aceştia asimilaseră şi unele elemente ale civilizaţiei orientale în afară de acelea ale civilizaţiei greceşti, pe care le întîlnim şi la tracii meridionali. Şi în ceea ce priveşte gradul de profunzime al influenţei elenice şi al putinţei de asimilare (care depindeau de treapta de dezvoltare social-economică), tracii de sud s-au dovedit a fi fost superiori sciţilor nomazi. Ne referim, desigur, la aristocraţia sud-tracică şi în principal la vîrfurile acesteia. Tracii de sud (inclusiv ramura traco-getică) trăiau — de altfel ca şi sciţii — în cadrul democraţiei militare avansate, care se dezvolta spre formaţiuni politice cvasi statale sau statale din ce în ce mai vaste, aceasta constituind de asemenea una dintre caracteristicile epocii Latène şi ale perioadei de trecere spre civilizaţie. De un atare fenomen nu poate fi vorba la tracii de nord înainte de generalizarea culturii Latène geto-dace prin transformarea profundă a fondului hallstattian şi absorbirea elementelor străine (scitice, greceşti, celtice), în aşa fel încît să se creeze o unitate culturală pe cvasi totalitatea teritoriilor geto-dace. De asemenea este semnificativă împrejurarea că dintre toţi tracii meridionali, numai geţii au fost aceia care s-au opus cu armele lui Darius I în 514 î.e.n. Acest fapt, transmis de Herodot, are două explicaţii tot atît de valabile: 1) că triburile traco-getice aveau în acel timp o organizare politico-militară, de felul democraţiilor militare evoluate, capabilă să le unească forţele împotriva unei armate ca cea persană, pusă sub directa conducere a « Marelui Rege »; 2) că acea uniune tribală sau acele formaţiuni unional-tribale mai mărunte, dar unite acum în faţa unui pericol extern, dezvăluie unele raporturi de prietenie între sciţii

https://biblioteca-digitala.ro

nomazi şi geţi. În orice caz, trebuie reţinută informaţia lui Herodot că din întreaga masă sud-tracică numai ramura getică a acţionat *altfel* faţă de armata persană. În documentarea arheologică, aceste constatări îşi găsesc explicaţia în aceea că într-adevăr, în aripa nordică ori nord-estică — adică în cea traco-getică — a ariei sud-tracice, sînt de sezisat — ca şi din punct de vedere lingvistic [1] — unele tente deosebitoare, iar pe de altă parte *aceasta* este zona care a luat cea *dintîi contactul* cu factorul scitic şi prin intermediul căreia acesta a putut acţiona în restul lumii tracilor meridionali. După cum s-a arătat mai înainte, din punct de vedere arheologic şi cronologic dispunem de elemente care dovedesc că într-adevăr, încă de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. îşi făcuse apariţia în sectorul istro-pontic factorul scitic, a cărui pătrundere a fost semnalată recent pînă la Razgrad, în nord-estul Bulgariei, într-un mediu de un puternic caracter tracic [2].

Zona traco-getică, socotită din punct de vedere geografic, etnic şi cultural ca acoperind teritoriile dintre Haemus (Balcani) şi în general dintre linia de interferenţă între cîmpie şi înălţimile Subcarpaţilor, sprijinită la răsărit pe mare, iar la apus înglobînd şi sectorul cîmpiei Olteniei şi cel din nord-vestul Bulgariei, — care sector totuşi se înfăţişează cu particularităţile sale deosebite, datorate, pe de o parte, întrepătrunderilor illirice, iar, pe de alta, legăturii sale destul de strînse şi cu grupul carpato-traco-dacic şi în care factorul grecesc pătrunde şi dinspre sud-vest —, reprezintă o zonă intermediară în cadrul celorlalte zone ale vastei arii a triburilor tracice, ea ocupînd regiunea dintre tracii meridionali propriu-zişi (cei de la sud de Haemus) şi tracii nordici propriu-zişi (cei din spaţiul carpatic şi regiunile imediat învecinate). Moldova de sud se leagă tot de zona traco-getică. Prin poziţia sa geografică, această zonă avea să joace un rol deosebit de important, nu numai în procesul de difuziune a bunurilor de civilizaţie grecească şi a formelor de cultură sud-tracică şi traco-getică, născute sub influenţa elenică, spre zona nord-traco-agatirsă şi apoi dacică, dar ea a jucat şi rolul de mijlocitor al influenţei scitice în aria celorlalţi traci meridionali, în sens invers, de la nord spre sud. Fiind, pe de o parte, în imediata vecinătate a focarelor de civilizaţie grecească de pe ţărmul Mării Negre şi în calea pătrunderii ei spre valea Dunării şi a afluenţilor acesteia, iar, pe de altă parte, ea putînd avea de-a lungul stepelor din sudul Moldovei, legături cu formaţiunile unional-tribale ale sciţilor nomazi şi cu cultura lor superioară, se înţelege de la sine că zona traco-getică a constituit, atît pentru tracii de nord — şi aceasta se vede clar şi în perioada dacică, pînă în centrele întărite din munţii Orăştiei şi ai Sebeşului —, cît şi pentru tracii de la sud de Haemus —, o regiune de o deosebită importanţă şi de interferenţă a diverselor înrîuriri în toate domeniile. Ea trebuie să fi păstrat o oarecare independenţă în cadrul formaţiunilor unional-tribale, traco-getice şi sud-tracice, pînă ce « statul » odrizilor, pe la jumătatea secolului al V-lea î.e.n., sub Sitalkes, fiul şi urmaşul lui Theres, s-a extins şi la nord de Haemus, pînă la mare şi Istru, înglobînd în interiorul său teritoriile

[1] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 22—23.

[2] D. Berciu, în *Izvestiia-Institut*, Sofia, XIV, 1960 *(sub tipar)*. Pe cetatea tracică de la Razgrad a fost descoperit un *akinakes* de fier scitic, purtînd urme de arsură, ceea ce înseamnă că el a putut face parte din inventarul unui mormînt de incineraţie tracic. E vorba de o descoperire întîmplătoare, făcută cu mulţi ani în urmă şi care se află în prezent în muzeul din Razgrad.

https://biblioteca-digitala.ro

traco-getice. Izvoarele antice vorbesc doar de extinderea odridă pînă la Dunăre şi de moartea lui Sitalkes (pe la 424 î.e.n.) în luptă cu tribalii. Documentarea arheologică din secolele V—IV î.e.n. — arată însă că această formaţiune politico-militară a putut să se întindă şi la nord de Dunăre, cuprinzînd şi sectorul traco-getic nord-dunărean. Chiar dacă această formaţiune cvasi statală odridă nu a putut dura prea mult în limitele ei cele mai vaste din vremea lui Sitalkes, totuşi ea a uşurat răspîndirea în interiorul său a aceloraşi elemente de cultură, contribuind astfel la crearea acelei unităţi culturale general sud-tracice. Fenomenul extinderii pe vaste spaţii şi acela al formării unei unităţi politico-militare cuprinzînd triburi înrudite cît mai de aproape, se va desfăşura din nou la Dunărea de jos şi în Carpaţi sub *getul* Burebista, dar în condiţiuni istorice oarecum schimbate, —cum era şi firesc — după aproape patru secole de dezvoltare istorică a triburilor traco-geto-dace.

Prezenţa «statului» odrid la Dunăre, pe vremea lui Sitalkes şi aceea a sciţilor din stepă este confirmată deopotrivă de scriitorii antici şi de descoperirile arheologice. Astfel, Herodot [1] a transmis episodul certei dintre Skiles şi Octamasades, fiii lui Ariapeithes, «regele» sciţilor de pe Nipru, cumnatul lui Sitalkes, la care se refugiase şi ceruse ajutor Skiles împotriva fratelui său. O ciocnire militară între sciţi şi traci nu a mai avut loc. Ştirea lui Herodot dezvăluie existenţa unor raporturi de rudenie între «regii» — şi, fără îndoială şi între alte vîrfuri ale aristocraţiei tracilor de sud şi ale sciţilor din stepă, iar, pe de altă parte, ea ne mai arată că cel puţin pe linia Dunării se afla o formaţie politico-militară sud-tracică în stare să oprească pătrunderea violentă a cetelor de războinici sciţi la sud de acest fluviu. Vreo incursiune scitică prădalnică putea să se fi întîmplat doar în condiţiile de după retragerea armatelor persane din timpul lui Darius şi al lui Mardonius şi pînă la apariţia «statului» odrid sub Theres (pe la 480 î.e.n.) şi întinderea lui peste teritoriile traco-getice spre nord, în defavoarea sciţilor. Pe plan arheologic, raporturile dintre tracii meridionali (inclusiv ramura traco-getică) ne apar mai clare faţă de slaba lumină pe care o aruncă izvoarele scrise de pînă către jumătatea secolului al V-lea î.e.n. În primul rînd, relatarea lui Herodot că geţii locuiau între Haemus şi Istru şi că ei nu s-ar fi întins şi la nord de acest fluviu nu se confirmă din punct de vedere arheologic, fiindcă descoperirile arheologice din secolul V şi de pînă la Alexandru Macedon (cînd izvoarele vorbesc de geţi la nord de Dunăre) arată că ne găsim în faţa unei unităţi de cultură de o parte şi de alta a Dunării, care presupune una etnică. Felul cum a acţionat influenţa scitică în interiorul acestei mari unităţi etno-culturale sud-tracice subliniază din nou concluzia că geţii din sectorul nord-dunărean nu pot fi despărţiţi, nu numai de restul geţilor de la sud de Dunăre, dar nici de tracii de la sud de Haemus. Cele mai vechi elemente de caracter scitic le sezisăm în zona traco-getică, după cum am arătat mai înainte, pe la sfîrşitul secolului VI şi începutul secolului V î.e.n. În descoperirile din Bulgaria — în afară de pumnalul-akinakes de la Razgrad citat mai sus — elementul scitic apare pentru prima dată în placa de la Garcinovo care nu este mai veche de primul sfert al secolului al V-lea î.e.n. [2] Începînd din această vreme, dar mai ales de la jumătatea aceluiaşi secol şi apoi în secolele IV—III

[1] Herodot, IV, 78—80.
[2] K. Schefold, *Der skythische Tierstil in Südrussland*, în *ESA*, XII, 1938, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

î.e.n. se constată că în toată aria sud-tracică s-a dezvoltat un splendid stil animalier tracic sau traco-scitic, conţinînd elemente comune artei tracice şi celei scitice, el constituind una dintre caracteristicile de calitate ale civilizaţiei tracice balcano-danubiene. Crearea acestui stil original, care nu poate fi confundat cu cel scitic nord-pontic, a fost consecinţa raporturilor multilaterale dintre aristocraţia sud-tracică şi aceea a sciţilor din sudul Uniunii Sovietice, raporturi activate în chip creator de către aceeaşi influenţă grecească. Documentarea unui asemenea stil numai pe o anumită arie geografico-culturală, adică pe cea sud-tracică balcano-danubiană — de la limita nordică a cîmpiei Munteniei şi a Olteniei, şi sudul Moldovei pînă la poalele nordice ale munţilor Rhodope, — este o dovadă — pe lîngă altele tot de caracter arheologic — că triburile geţilor dintre Haemus şi Dunăre şi ale geţilor din zona nord-dunăreană făceau parte integrantă din grupul mare al tracilor meridionali şi nu din cel nord-tracic, cu toate aspectele deosebitoare — dar nu esenţiale — care există în structura culturii materiale a zonei traco-getice şi a celei sud-traco-odride. Întreg procesul de formare a artei sud-tracice, evoluţia, larga răspîndire a ei pe toată întinderea ariei balcano-danubiene şi marea bogăţie şi calitate a obiectelor de artă, cît şi frecvenţa lor mai accentuată la sud de Dunăre decît la nord arată că centrul de formare a ei a fost la sud de acest fluviu. O asemenea constatare infirmă părerea lui V. Pârvan, amintită la începutul acestui studiu, potrivit căreia geţii de la sud de Dunăre ar reprezenta doar « o ramură răsleţită» din masa getică nord-dunăreană. Chiar dacă vor fi existat deplasări de populaţie într-o direcţie sau alta, peste Dunăre, acestea aveau loc în interiorul unităţii locale, traco-getice, Dunărea trecînd pe la mijlocul ei, ca o coloană vertebrală, care a legat organic şi în cursul celei de-a doua epoci a fierului aripa nordică şi cea sudică într-un tot unitar, sudat, la rîndul său, tot atît de puternic de restul zonei sud-tracice.

În concluzie se poate spune, credem, că datele arheologice de care dispunem acum aruncă o lumină interesantă asupra multor probleme privind dezvoltarea social-economică şi politică a traco-geţilor de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., adică din momentul cînd încep ei să se afirme în regiunea balcano-danubiană, concepută în sens geografic şi cultural larg; este vorba, după cum s-a văzut, de acţiunea convergentă a factorului elenic şi a celui scitic din stepele nord-pontice, iar apoi, pe plan politico-militar, de aceea a statului macedonean şi al Traciei de sub Lisimach — ca o continuare a politicii odride din secolul al V-lea î.e.n. — şi pînă la pătrunderea în aria carpatică nord-tracică şi în sud-vestul ţării noastre a celţilor (pe la 280 î.e.n.), care găsesc şi ei în spaţiul carpatic — ca şi sciţii cu două secole mai înainte — o cultură locală hallstattiană încă nealterată în structura ei generală. Faptul că cetele de războinici celtici nu au putut pătrunde la Dunărea de jos, în zona traco-getică [1], arată de la sine că aici exista la începutul secolului al III-lea î.e.n. o putere politico-militară capabilă să oprească năvala celtică spre centrele oppidane locale şi spre cetăţile greceşti de pe ţărmul Mării Negre. Or, după cum se ştie, în acea vreme exista la Dunărea de jos formaţiunea traco-getică de sub conducerea lui Dromichaites, iar mai departe spre sud îşi exercita autoritatea stăpînirea macedo-

[1] Vasul celtic din nivelul inferior de la Tinosul constituie o excepţie, iar descoperirile celtice recente de la Sărata Monteoru pot fi puse într-adevăr în legătură cu pătrunderea celţilor din Transilvania sau din Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

neană şi a diadohilor. Faptul că din punct de vedere arheologic avem de-a face cu o situaţie absolut identică de o parte şi de cealaltă a Dunării (antichităţile celtice de aici datează dintr-o perioadă tîrzie sau lipsesc cu totul) este pentru noi o altă dovadă că o aceeaşi formaţiune de tipul democraţiei militare avansate — cum era cea traco-getică din vremea lui Dromichaites sau eventual şi altele de acelaşi caracter sud-tracic — acopereau poate cvasi totalitatea teritoriilor traco-getice, dar, în orice caz, pe cele de pe ambele maluri ale Dunării, atît cît se întinde *cultura* de *caracter sud-tracic*, sub aspectul său traco-getic. În lumina noilor date arheologice, cu precizarea caracterului *sudic* al culturii getice din secolele V—III î.e.n. din regiunea de şes a Munteniei şi a sudului Moldovei şi a legăturii ei indisolubile cu aria tracică de la sud de Dunăre, ne apare mai clară însăşi figura lui Dromichaites, aşa cum va fi fost el în realitate, un « rege al odrizilor » (Polibiu), respectiv al traco-geţilor, continuatorul anonimului « rex Histrianorum » din 339 î.e.n., tot get şi el, dar continuatorul sub formă locală, zonală, a « statului » odrid desfiinţat de Filip II în 341 î.e.n., — de unde şi titulatura dată de izvoarele antice de «bazileu» odrid. Numele însuşi al lui Dromichaites este de asemenea sud-tracic pe care îl mai întîlnim şi în alte împrejurări [1]. În orice caz, descoperirile arheologice din secolul V şi pînă la începutul secolului al III-lea î.e.n. cunoscute pînă în prezent, nu confirmă întinderea ariei de cultură traco-getică (nu elemente !) pînă în zona subcarpaţilor, limita ei rămînînd aproximativ pe linia dintre cîmpie şi dealuri. Astfel, localizarea formaţiunii lui Dromichaites pe valea Argeşului, spre versantul sudic al Carpaţilor, pe care s-ar fi sprijinit [2], iese *în afara* ariei culturale getice din epoca respectivă, care cuprinde toată seria de localităţi cu descoperiri de la sfîrşitul secolului IV şi începutul secolului III î.e.n., din cîmpia Munteniei şi ca cele, de pildă, de la Murighiol şi din restul Dobrogei şi Bulgariei de nord. O atare ipoteză nu este sprijinită de documentare arheologică, ceea ce pare a aduce după sine şi infirmarea celei de-a doua părţi a ipotezei, anume că în titulatura lui Dromichaites ca « rege al Odrizilor », ca « rege » al unor formaţiuni sud-tracice, s-ar fi produs o greşeală a unui copist-epitomator.

Toate faptele arheologice datînd din răstimpul cînd scria Herodot (pe la 450 î.e.n.) — şi chiar o jumătate de secol şi mai bine mai înainte — şi pînă la Dromichaites, în majoritate chiar şi cele ulterioare, de pînă la Burebista, vin să arate că zona traco-getică balcano-danubiană (respectiv getică, după trecerea la a doua epocă a fierului) a format o grupă etno-culturală oarecum aparte [3], dar totuşi integrată în aria mare a tracilor meridionali, ea constituind deci o grupă intermediară între tracii de la sud de Haemus şi grupul carpato-nord-tracic propriu-zis (respectiv dacic). Datorită unui ritm mai viu de dezvoltare

---

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 84 şi 150. În armata lui Dromichaites se aflau şefi militari, ca de pildă, acel « strategos » dezertor, cu numele Seuthes; V. Pîrvan, *op. cit.*, p. 60.

[2] C. Daicoviciu, *op. cit.*, v. p. 262, n. 5.

[3] Însuşi Herodot (IV, 93) prezentase pe geţi ca o grupă etnică deosebită de masa tracilor. Arheologia confirmă această precizare a lui Herodot. Cît priveşte acele *davae* caracteristice pentru toponimia dacică, ele sînt răspîndite în Moesia, în regiunea extra-carpatică şi în grupul nord-traco-dacic, pe cînd cuvintele cu terminaţiunea *para* lipsesc cu totul în Dacia (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 73). Într-o comunicare ţinută în ianuarie 1960, în cadrul Societăţii de studii clasice, la Facultatea de Filologie din Bucureşti, învăţatul bulgar Vl. Georgiev a arătat că centrul de răspîndire a cuvintelor cu terminaţiunea în *dava* se află în interiorul grupului daco-moesic. (Între timp, comunicarea a şi fost tipărită în *Studii Clasice*, II, 1960, p. 39—58).

https://biblioteca-digitala.ro

social-economică, geții au putut ajunge mai de timpuriu decît triburile înrudite din zona carpatică la formațiuni unional-tribale, dintre care unele vaste și mai durabile, de tipul democrației militare avansate, ca cea din vremea lui Dromichaites, și al democrației militare muribunde de sub conducerea lui Burebista, în care apăruseră deja premise ale unei formațiuni statale incipiente. Caracterul danubian, respectiv *getic*, balcano-dunărean (nu dacic !), al acestei din urmă formațiuni a fost subliniat de însuși V. Pârvan [1]. La începutul secolului I î.e.n., cultura Latène geto-dacă nu devenise încă o cultură omogenă, fiindcă nu fuseseră absorbite toate elementele componente diverse și nu dispăruseră cu totul consecințele dezvoltării divergente a grupei traco-getice și a celei carpato-traco-dacice. Dezvoltarea forțelor de producție din vremea lui Burebista și evenimentele politico-militare petrecute atunci au grăbit procesul de formare a unei culturi *Latène geto-dace unitare*, în cadrul căreia sectorul dunărean va păstra mereu o tentă particulară [2]. Întinderea cuceririi romane pînă la Dunăre va rupe aripa sud-dunăreană a culturii getice de restul ariei geto-dace, aici încheindu-se astfel perioada Latène cu aproximativ un secol mai înainte, decît la dacii cuceriți de romani. În lumina celor discutate pînă aici, ne apare deosebit de semnificativă și împrejurarea că regiunea getică a cîmpiei Munteniei și sudului Moldovei s-a manifestat într-un fel deosebit atît în timpul cuceririi Daciei cît și în epoca stăpînirii acesteia de către romani, după cum, — pe linia aceleași interpretări a documentării arheologice —, însăși figura lui Burebista *getul* se desprinde mai luminoasă din seria acelor « basilei » mai de seamă ai traco-geților, iar asasinarea sa pare să fi pus capăt acțiunii sale carpatice, de a adăuga teritoriile dacice prin forță, cum făcuse un alt trac meridional, Sitalkes pe la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., la formațiunea sa *politico-militară getică* [3], sud-tracică. Se pare că și schimbarea reședințelor [4], pînă la fixarea definitivă în centrul din munții Orăștiei reflectă iarăși direcțiunea de la sud spre nord și nord-vest a procesului de întindere a formațiunii lui Burebista.

Prin delimitarea grupei traco-getice, pe baza documentării arheologice din aria geografică indicată mai înainte, se va putea înțelege de asemenea mai ușor o serie întreagă de probleme, ca, de pildă, formarea culturii Latène în regiunile de la sud de Carpați, cu peste un secol și jumătate mai devreme decît în teritoriile dacice propriu-zise și fără intervenția factorului celtic. Problema rolului factorului sud-tracic în geneza culturii Latène din Carpați dobîndește acum o altă semnificație, iar rolul factorului grecesc ni se înfățișează și el altfel de cum se crezuse pînă acum, în sensul că civilizația grecească — în principal cea elenistică — pătrunde în zona dacică din Carpați prin inter-

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 81—82.

[2] Și în domeniul lingvistic, se constată o deosebire regională în felul unei diferențieri dialectale (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 22—23); arheologic se dovedește a fi existat două *faciesuri* deosebite ale aceleiași culturi.

[3] Care nu a putut fi trainică fiindcă nu avea încă o bază social-economică unitară, diferitele regiuni găsindu-se la alt nivel de dezvoltare.

[4] Ipoteza lui R. Vulpe că acel impunător *oppidum* getic de la Popești pe Argeș, ar putea fi identificat cu *Argedava* ni se pare verosimilă (*Argedava*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 557 și urm.) dacă ținem seama deopotrivă și de caracterul sud-tracic, *getic* al culturii materiale de la Popești din epoca respectivă, ci nu numai de numele apei *Ordessos* (= Argeș, după V. Pârvan) și că pivotul politic — după cum spune V. Pârvan (*Getica*, p. 81) al formațiunii din vremea lui Burebista și a tatălui său—, era la sud de Carpați, în regiunea dunăreană.

https://biblioteca-digitala.ro

mediul celei getice, în care — cum era şi natural — influenţa elenică era predominantă, în raport cu zona imediat vecină de la nord. Datorită acestei împletiri a influenţei greceşti cu cea sud-tracică, se pot explica mai uşor şi elementele sudice din cultura dacică din vremea lui Burebista şi Decebal. Ridicarea puterii dacilor, îndeosebi în primul secol al erei noastre, nu reprezintă o simplă strămutare a centrului vieţii social-economice, militare şi politice a geto-dacilor de la Dunărea de jos în munţii Orăştiei — cum noi înşine crezusem — ci în primul rînd o consecinţă a dezvoltării forţelor de producţie ale dacilor, iar în al doilea rînd, o urmare a sfărîmării unităţii culturale şi a puterii traco-geţilor din zona balcano-danubiană — concepută în sens larg, de la marginea platformei getice pînă la Haemus —, mai întîi de către regii macedoneni (Filip II şi Alexandru Macedon), apoi de diadohi şi în cele din urmă de către romani. Sub presiunea stăpînirii macedonene la Dunăre s-a iniţiat un proces de separare a sectorului sud-dunărean al ariei traco-getice de sectorul nord-dunărean al aceleiaşi arii etno-culturale. De la începutul secolului VI î.e.n. pînă către începutul secolului III î.e.n., întreaga arie traco-getică avusese — aşa cum ne arată documentarea arheologică — o dezvoltare oarecum uniformă pe cvasi totalitatea întinderii ei, evident cu deosebiri de ritm de la un ţinut la altul. Sincronismul dezvoltării comunităţilor traco-getice de la dreapta şi de la stînga Dunării din acel răstimp, arătat aici, este subliniat, de pildă, nu numai de descoperirile de la Zimnicea şi Craiova (aşa-zisul « tezaur »), dar şi de recenta aşezare de la Alexandria, datînd de la sfîrşitul secolului VI şi începutul secolului V î.e.n., care ne aminteşte aproape întru totul pe cea de la Tariverde din aceeaşi vreme. În lumina descoperirilor de caracter getic cunoscute pînă acum la nord de Dunăre (v. lista de la începutul acestui studiu [1]; v. de asemenea şi descoperirile corespunzătoare de pe malul drept al Dunării, din R. P. Bulgaria), sîntem în măsură să revenim asupra părerii formulate de noi în 1954 şi 1957 [2] anume că la Tariverde avem de-a face cu o aşezare grecească. Azi se vede mult mai clar că atît la Tariverde, cît şi la Vadu şi în vecinătatea cetăţii Histria (punctul X, necropola tumulară) se aflau băştinaşi traco-geţi, care ca şi restul tracilor meridionali păşeau încă de pe la sfîrşitul secolului VI î.e.n.-începutul secolului V î.e.n. spre calea civilizaţiei şi a unor formaţiuni cvasi statale sau statale. Cultura materială dezvoltată de ei ulterior era o cultură care, în majoritatea elementelor structurii ei, era o cultură Latène, ca şi aceea a sciţilor nomazi. Există suficiente indicii care să arate că geţii secolelor V—III î.e.n. erau în posesia unor elemente noi, de civilizaţie sclavagistă, trăind în bună măsură în cadrul unei orînduiri social-economice superioare, nefiind deci cu mult în urma tracilor de la sud de Haemus. Aria acestei culturi se întindea şi la nord, în valea Dunării. Desele intervenţii militare ale statelor sclavagiste şi stăpînirea unora, cît şi permanenta tendinţă — şi posibilităţile realizării acesteia — de a înjgheba formaţiuni cvasi statale şi statale locale, au contribuit la

[1] Un fragment dintr-un fund de vas (crater?) din pastă cenuşie cu slip cenuşiu-închis lucrat la roată şi caracteristic întregii grupe ceramice sud-tracice de la sfîrşitul sec. VI şi începutul sec. V î.e.n. a fost descoperit în ianuarie 1960 într-o nouă aşezare getică, împreună cu fragmente de vase lucrate cu mîna, pe teritoriul comunei Gheorghe Doja, r. Slobozia, reg. Bucureşti. Aşezarea se găseşte la aproximativ 100 km depărtare de valea Dunării. Cercetări făcute de Mitrea Bucur, de la care deţinem informarea.

[2] V. nota 9, p. 265.

https://biblioteca-digitala.ro

ridicarea geţilor pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare în comparaţie cu grupul dacic. După evenimentele petrecute în primele două-trei decade ale secolului al III-lea î.e.n., atît pe plan local, cît şi pe cel general, şi după ce şi zona nord-traco-dacică a fost angrenată în procesul genezei culturii Latène locale, abia atunci sectorul getic nord-dunărean a început să se ataşeze din ce în ce mai mult de zona carpatică, traco-dacică, devenind de atunci înainte un factor activ în procesul de formare a culturii Latène pe teritoriile triburilor nord-tracice şi de transmitere a bunurilor civilizaţiei mediteraneene, greceşti şi apoi romane. Dacă ţinem seama de descoperirile arheologice, abia pe la jumătatea secolului al III-lea î.e.n. — sau foarte puţin mai înainte — se poate vorbi de o *cultură Latène geto-dacă* în accepţiunea etnică mai strînsă. Către mijlocul secolului I î.e.n., dar mai ales din secolul I e.n., accentul va cădea pe conţinutul *dacic* al acestei culturi ce se va dezvolta tot pe baza Latène în teritoriile dacice, de la est, nord şi vest de provincia romană Dacia, rămase libere, pînă către 270 e.n. în pragul perioadei prefeudale. În felul acesta, noţiunile de traco-geţi, geţi, traco-daci, daci, daco-geţi, geto-daci şi de traci sudici şi traci nordici etc.[1] îşi dobîndesc un conţinut istoric, ştiinţific, mai clar.

Problema însăşi a statului dac va trebui rezolvată, credem, tot în lumina interpretărilor de mai sus a datelor arheologice. În felul acesta se va putea urmări mai bine cele două perioade principale ale problemei: aceea a lui Burebista, legată în principal de zona getică şi de restul lumii sud-tracice cu numeroşii săi « basilei », şi aceea a lui Decebal, legată de zona dacică şi de « basileii » nord-traco-dacici, începînd cu Oroles şi Rubobostes, cei dintîi menţionaţi de izvoarele antice şi care, din acest punct de vedere, documentar, se află la începutul istoriei politice a dacilor.

Şi, în sfîrşit, în încheiere, analiza materialului arheologic, de care a fost vorba mai sus, ridică încă o întrebare: nu cumva grupa getică dintre Subcarpaţi şi Haemus, cu substratul ei îndelung prelungit pe sub stăpînirea romană şi ulterior acesteia, a putut da un anumit conţinut şi o anumită direcţie procesului de formare a limbii şi a poporului romîn? Felul particular în care s-a desfăşurat dezvoltarea istorică a acestei zone, şi în special aceea a sectorului nord-getic, indisolubil legat de aripa de sud a ceea ce acum cîţiva ani am numit zona istro-pontică, chiar după ce stăpînirea romană ajunsese la Dunăre şi apoi la nord de acest fluviu, şi din nou la sud, va trebui luat mai de aproape în considerare.

D. BERCIU

ЯВЛЯЮТСЯ ЛИ ГЕТЫ СЕВЕРО-ДУНАЙСКИМИ ФРАКИЙЦАМИ?

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОПРОСА

РЕЗЮМЕ

Открытия последних 15 лет на территории РНР позволяют пересмотреть вопрос о проведении грани между северной и южной фракийскими

[1] V. Pârvan spune la un moment dat că « din Carpaţii nordici şi pînă în Haemus, geţii formau un mare popor unitar . . . » (*Getica*, p. 130). Conţinutul noţiunilor amintite aici, în text, s-a format şi el în decursul unei dezvoltări istorice de care trebuie să ţinem seama. Altfel el va rămîne vag, neprecis, dînd naştere la confuzii.

https://biblioteca-digitala.ro

ветвями. В прошлом в румынской историографии имела место теория балканского происхождения северо-дунайских фракийцев, распространившихся якобы к северу от Дуная в период от Геродота до Александра Македонского. Согласно другой теории, очаг образования фракийских племен находился в Карпатах, откуда они распространились по всем направлениям. По мнению В. Пырвана, геты не что иное, как северные фракийцы, «вторгшиеся» в южно-дунайскую область и достигшие Родопа. На настоящем этапе развития румынской археологии имеется возможность обсудить вопрос о *месте*, которое занимали геты в большой массе фракийских племен.

Автор указывает, что в позднегальштатский период (фаза *D*), охватывающий приблизительно время между 550 и 350 гг. до н.э., начинает все более углубляться процесс дифференциации — как это видно по археологическим открытиям — между гетами и северо-дунайскими фракийцами в собственном смысле слова или карпатскими дако-фракийцами. Недавние археологические раскопки в Добрудже и, особенно, к северу от Дуная (Александрия, Зимнича, Кирнođжи, Ограда, Дая, Салчия, Грождибод, Орля и др.) показали, что равнинная часть Валахии и Олтении входит в южно-фракийское культурное единство. На всем пространстве между Балканами и Карпатами различаются три составных элемента позднегальштатской и раннелатенской культур: а) местный; б) элемент, включающий подражания греческим и, в меньшей мере, скифским образцам; в) продукты греческого импорта. После глубокого изучения этих компонентов автор приходит к выводу, что на большом южно-фракийском пространстве — от Родопа до участка, где равнина соприкасается с прикарпатской областью — различается гето-фракийская зона (между Балканами, Прикарпатьем и морем), которая входит не в ареал северо-фракийской (соответственно карпатской) культуры, а в ареал распространения южных фракийцев. Эта гетская зона занимает, следовательно, промежуточное географическое и культурное положение между южными фракийцами в собственном смысле слова и карпатскими фракийцами. Гетская зона перешла во вторую эпоху железного века (латенскую) одновременно с остальной южно-фракийской зоной. Следовательно, можно связать истро-понтийский участок со всей гето-фракийской зоной. С другой стороны, проявившийся в гето-фракийской зоне скифский элемент относится к степным скифам-кочевникам (включая и «царских скифов» Геродота), в то время как карпатские фракийцы поддерживали сношения со скифами, проживавшими в лесостепной полосе, с разнородным племенем, в котором этнический фракийский элемент играл сравнительно большую роль. Единство южно-фракийской, как и гетской, зоны распалось при вторжении в южно-дунайскую область македонских диадохов и затем римлян.

В свете современной археологической документации вопрос о происхождении дакийского государства надо изучать, с одной стороны, в связи с развитием гетских племен, с которым связан гетский этап от Дромихаита до Буребисты включительно, а с другой стороны — в связи с развитием карпатских племен даков.

https://biblioteca-digitala.ro

LES GÈTES SONT-ILS DES THRACES NORD-DANUBIENS?

ASPECT ARCHÉOLOGIQUE DU PROBLÈME

RÉSUMÉ

Les découvertes faites ces quinze dernières années dans la République Populaire Roumaine permettent de reprendre le problème de la délimitation des rameaux thraces méridional et septentrional. L'historiographie roumaine avait formulé naguère la conception de l'origine balkanique des Thraces nord-danubiens, qui se seraient répandus au nord du Danube au cours de la période allant d'Hérodote à Alexandre le Grand. Un second point de vue essayait de démontrer que le foyer où s'étaient formées les peuplades thraces se trouvait dans les Carpates et que c'est de là qu'ils avaient essaimé dans toutes les directions. Selon V. Pârvan, les Gètes ne seraient que des Thraces septentrionaux qui, ayant fait « irruption » au sud du Danube, parvinrent jusqu'au Rhodope. Au stade actuel du développement de l'archéologie roumaine, on peut discuter la question de la *place* qu'ont occupée les Gètes au sein de la grande masse des peuplades thraces.

L'auteur explique que c'est pendant la dernière période du Hallstatt (phase D) — qui s'étend approximativement de l'an 550 à l'an 300 avant notre ère — que commença à se développer de plus en plus le processus de différenciation (tel qu'il se reflète dans les découvertes archéologiques) entre les Gètes et les Thraces nord-danubiens proprement dits, ou Thraco-Daces des Carpates. Les récentes découvertes archéologiques de Dobrogea, mais surtout celles effectuées au nord du Danube (Alexandria, Zimnicea, Chirnogi, Ograda, Daia, Salcia, Grojdibod, Orlea, etc.), montrent que la région de plaine de la Valachie et de l'Olténie s'intégrait, au point de vue culturel, dans l'unité thraco-méridionale. On distingue, dans toute la zone située entre les Balkans et les Carpates, trois composantes de la civilisation hallstattienne de basse époque et de celle de la première période du Latène: *a)* une composante locale; *b)* une composante comprenant des imitations de modèles grecs et — en une mesure moindre — scythiques; *c)* des importations grecques. Après avoir étudié ces composantes, l'auteur arrive à la conclusion que dans la grande aire thraco-méridionale, s'étendant du Rhodope jusqu'à la zone de contact de la plaine et la région subcarpatique, on distingue une *zone thraco-gète* (entre les Balkans, la région subcarpatique et la mer) qui ne fait pas partie de l'aire thraco-septentrionale ou carpatique, mais de l'aire des Thraces méridionaux. Cette zone *gète* occupe donc une position géographique et culturelle qui est certainement intermédiaire entre les Thraces méridionaux proprement dits et les Thraces des Carpates. La zone gète s'est développée pendant la seconde époque du fer (Latène) en même temps que le reste de l'aire thraco-méridionale. Dès lors, le secteur istro-pontique doit être rattaché à la zone thraco-gète toute entière. D'autre part, le facteur scythique, apparu dans la zone thraco-gète, concerne les Scythes nomades de la plaine (y compris les « Scythes royaux » d'Hérodote), tandis que les Thraces des Carpates ont entretenu des relations avec les « Scythes » de la sylvo-steppe, d'une composition fort hétérogène, où l'élément ethnique thrace jouait un rôle assez important. L'union de l'aire thraco-méridionale et de la zone gète

https://biblioteca-digitala.ro

fut brisée par l'intervention sur le Bas-Danube de la puissance macédonienne des diadoques et ensuite des Romains.

C'est à la lumière de la documentation archéologique actuelle qu'il faudra étudier la question de l'Etat dace lui-même, en tenant compte du développement des tribus gètes, d'une part (auxquelles se rattache l'étape gète — de Dromichète à Burebista inclusivement), et, d'autre part, de celui des tribus daces des Carpates.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN DEPOZIT DE UNELTE DESCOPERIT LA LECHINŢA DE MUREŞ

(PLUGUL LA GETO-DACI)

Lechinţa de Mureş este una dintre localităţile transilvănene bine cunoscute în literatura arheologică prin descoperirile şi săpăturile sistematice făcute aici. Încă de la primele cercetări întreprinse de Dorin Popescu în 1925 [1] Lechinţa s-a înscris printre cele mai bogate staţiuni de pe valea Mureşului unde abundente urme arheologice dovedesc existenţa unor aşezări datînd din mai multe epoci. Descoperirea unei ceramici de factură slavă a determinat reluarea săpăturilor în 1951 în cadrul şantierului arheologic al Academiei R.P.R. ce avea ca temă *Aşezări slave în regiunea Mureş şi Cluj*.

Săpăturile executate în 1951 la locul numit « Sălişte » situat pe malul drept al Mureşului, în imediata apropiere a cimitirului actual, au dovedit existenţa unei locuiri ce se eşalonează pe durata a două milenii fără să putem vorbi, însă, de o continuitate a aşezării în tot acest răstimp. Prima locuire a Săliştei începe în faza tîrzie a epocii bronzului (ceramică hallstattiană), continuă în epoca dacică şi cea romană. S-au mai găsit apoi vestigii ale secolului VI e. n. cărora le corespund morminte de inhumaţie descoperite pe locul actualului cimitir şi ceramică slavă tîrzie (aproximativ sec. XI) [2].

Concomitent cu lucrările de la Sălişte s-au făcut şi sondaje în cîteva puncte din apropiere, cu scopul de a lămuri conexul mai larg al acestei aşezări. Unul dintre punctele cercetate este « Podeiul » [3], un promontoriu cu poziţie dominantă ce se înalţă deasupra satului ca ultimă prelungire a dealurilor situate între actuala localitate şi Mureş (fig. 1). Altitudinea lui este de 400 m faţă de nivelul mării şi 115 m faţă de lunca Mureşului. Raportat la Sălişte, Podeiul se găseşte pe acelaşi mal al Mureşului la aproximativ 500 m (în linie dreaptă) pe direcţia sud-est.

---

[1] *Dacia*, II, 1925, p. 304—344.

[2] Vezi *Raportul preliminar*, în *SCIV*, III, 1952, p. 320—327.

[3] Din încredinţarea responsabilului şantierului, K. Horedt, lucrările din acest punct au fost conduse de cel care semnează împreună cu Ferenczi Géza, directorul Muzeului Odorhei.

https://biblioteca-digitala.ro

Platoul superior, de formă aproximativ ovală, măsurînd circa 100 m în lungime şi 40—45 m lăţime, precum şi terasele din jurul lui ofereau un spaţiu suficient pentru o aşezare omenească, avînd şi avantajul unei poziţii dominante şi o oarecare fortificare naturală.

Primii locuitori ai Podeiului au fost purtătorii culturii Coţofeni de la începutul epocii bronzului care şi-au continuat aici viaţa de-a lungul întregii

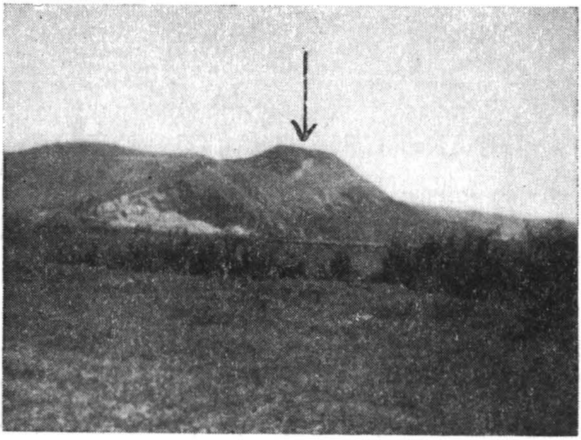

Fig. 1. — Podeiul văzut din lunca Mureşului.

epoci a bronzului. S-au descoperit bogate urme ale culturii Coţofeni reprezentate prin numeroase fragmente ceramice decorate atît prin împunsături succesive cît şi cu « boabe de linte ». De asemenea s-au descoperit numeroase vestigii ale culturii Wietenberg. Podeiul este părăsit spre sfîrşitul epocii amintite, o dată cu sfîrşitul culturii Wietenberg şi începutul celei hallstattiene. Locuitorii se mută în vale, pe malul Mureşului, la Sălişte. Podeiul va mai fi locuit apoi în epoca romană după care dată el este definitiv abandonat[1].

Cu ocazia sondajului amintit pe platoul superior al Podeiului s-a descoperit depozitul ce formează obiectul lucrării de faţă.

La capătul de nord al secţiunii I, adîncit cu 0,80—0,90 m faţă de nivelul actual s-a descoperit un grup de obiecte de fier care din cauza oxidării părea o masă compactă de rugină precum şi două rîşniţe de piatră (fig. 2). Catillus-ul uneia dintre rîşniţe a fost descoperit cu aproximativ 40 cm mai sus decît restul pieselor fapt datorit, probabil, unor deranjamente ulterioare. Cu toată grija deosebită cu care s-a procedat la ridicarea obiectelor, totuşi unele dintre ele n-au putut fi salvate sau sînt distruse în aşa măsură încît nu li se poate stabili utilizarea. În general, toate piesele de fier sînt puternic mîncate de rugină.

[1] Prelucrarea rezultatelor acestui sondaj este în curs de elaborare. Cu această ocazie se va publica planul general al lucrărilor indicîndu-se locul descoperirii. Pînă acum s-a publicat un raport preliminar, în *SCIV*, III, 1952, p. 321—324.

https://biblioteca-digitala.ro

Depozitul se păstrează în Muzeul Arheologic Cluj şi cuprinde:

1.—*Două rîşniţe* rotative de mînă confecţionate din tuf vulcanic cenuşiu, fiecare compusă dintr-o *meta* şi un *catillus*.

a. Exemplar la care partea superioară *(catillus)* este aproximativ de forma unui vîrf de con (fig. 3/20). S-a păstrat şi călcîiul de fier în care se termina mînerul cu ajutorul căruia se învîrtea partea superioară a rîşniţei (fig. 3/4 inv. nr. IN 9221), iar partea inferioară *(meta)* păstrează axul de fier al rîşniţei. Diametrul *catillus*-ului este de 38 cm iar grosimea de 5,5 cm. *Meta* are diametrul de 41 cm iar grosimea de 10 cm.

b. Cea de-a doua rîşniţă (fig. 3/18) are partea superioară plată cu marginile uşor ridicate iar în centru este prevăzută cu o scobitură în care se introducea o scoabă ce avea rolul de a proteja axul rîşniţei (fig. 3/6 inv. nr. IN 9218). *Catillus*-ul măsoară în diametru 35 cm, în grosime 8 cm iar *meta* are diametrul de 34 cm şi grosimea de 6 cm.

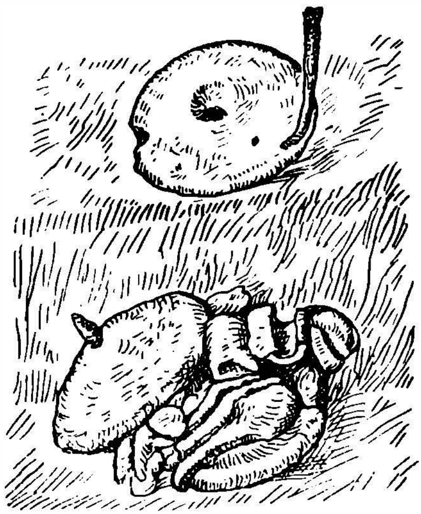

Fig. 2. — Depozitul de unelte *in situ*.

2.—*Cinci fiare de plug* (fig. 3/12—16 şi fig. 4 inv. nr. IN 9206—9210), rău păstrate. Lungimea lor actuală variază între 22,5 cm şi 28 cm iar grosimea între 1,3 cm şi 1,8 cm.

3.—« *Manşoane* » făcute din placă groasă din fier din care s-au păstrat doar două exemplare fragmentare foarte deteriorate (fig. 3/8—9 inv. nr. IN 9219—9220). Diametrul lor aproximativ este de 14 cm şi 20 cm iar grosimea de 1 cm.

4.—*Două seceri* din fier rupte (fig. 3/3, 17, inv. nr. IN 9212—9213) foarte rău păstrate.

5.—*Scoabe* din fier (fig. 3/2, 10, 11, inv. nr. IN 9212, 9216 — 17) de diferite dimensiuni.

6.—*Verigă* din fier (fig. 3/5, inv. nr. IN 9222). Diametrul măsoară 9,8 cm lăţime 1,1 cm iar grosimea 0,5 cm.

7.—*Lamă de cuţit* din fier (fig. 3/1, inv. nr. IN 9214), lungimea 16,2 cm, lăţimea 3,1 cm, grosimea 0,4 cm.

8.—*Vătrai* din fier puternic mîncat de rugină (fig. 3/7 inv. nr. IN 9211).

9.—*Lamă de pumnal* din fier (fig. 3/19, inv. nr. IN 9215)[1].

În afară de acestea au mai existat şi alte piese mici din fier care s-au distrus.

Din păcate nu putem face precizări de ordin stratigrafic şi nu putem spune dacă depozitul de care ne ocupăm face parte din inventarul unei locuinţe sau dependinţe ori dacă el consituie o descoperire izolată. În secţiunea noastră

[1] Determinarea ultimelor două piese mi-a fost sugerată de acad. C. Daicoviciu căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

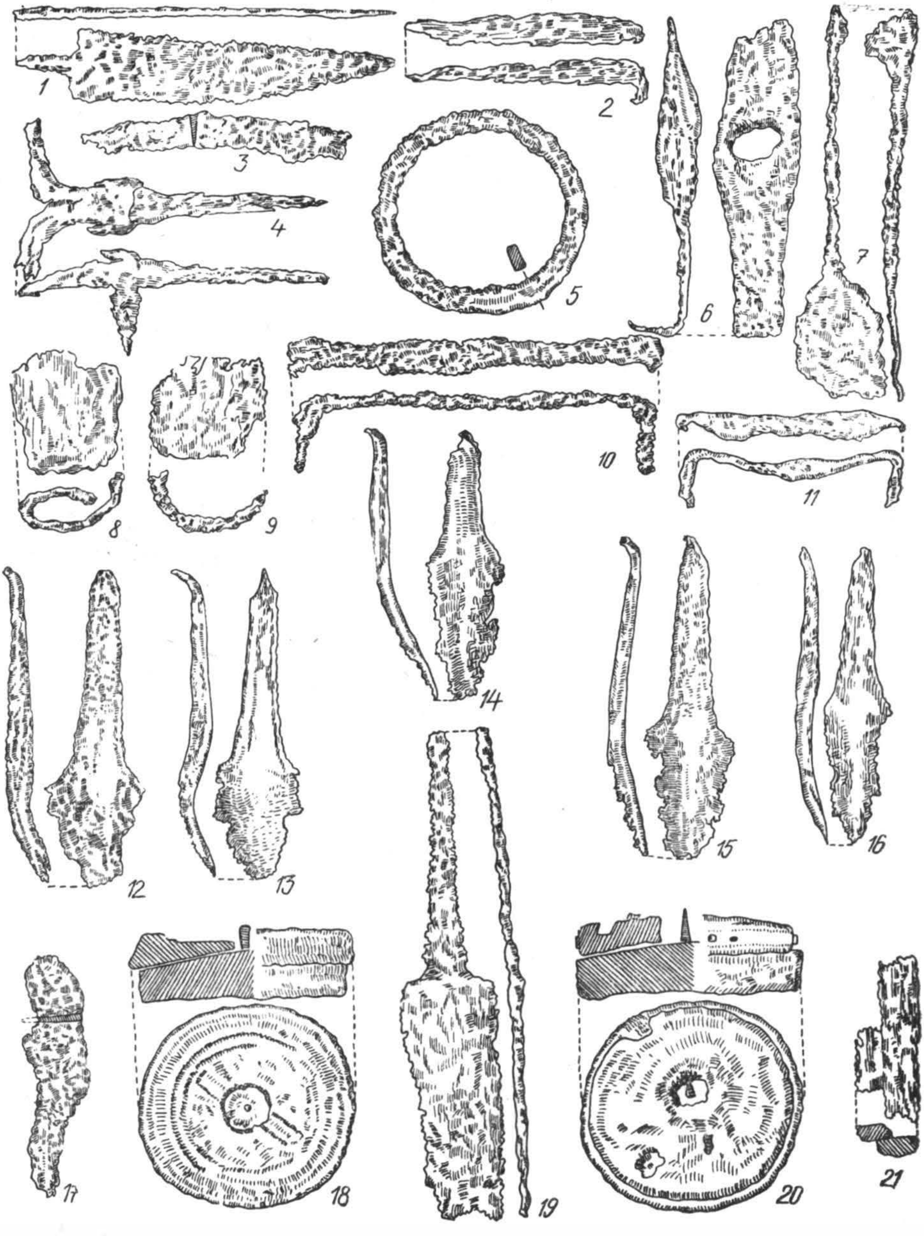

Fig. 3. — Piesele care alcătuiesc depozitul de la Lechința.

https://biblioteca-digitala.ro

n-am descoperit nici o urmă de construcţie, dar acest fapt ni se pare cît se poate de firesc fiind vorba doar de un şanţ care n-a depăşit doi metri lăţime. Adîncimea, la care au fost descoperite piesele ce alcătuiesc depozitul, am văzut că nu este prea mare şi nu elucidează problema. În general, pe Podei nu s-au putut face observaţii sau precizări detaliate de ordin stratigrafic pentru că există un singur strat de cultură a cărui grosime variază între 0,20 şi 0,60 m, situat imediat sub humusul modern gros de 0,10—0,20 m, după care urmează un strat de stîncă nativă. Stratul de cultură se compune din resturi ale culturii Coţofeni, Wietenberg şi romane, amestecate.

Groapa în care a fost depozitul este slab conturată şi după cum am văzut de dimensiuni reduse de aceea nu putem şti dacă este vorba de o groapă propriu-zisă sau numai de o alveolare. Numai o săpătură viitoare în care să se dezvelească o suprafaţă mai mare va putea lămuri dacă depozitul face parte din inventarul unei locuinţe sau al unei dependinţe ori dacă el este o descoperire izolată. Dacă este izolat atunci s-ar putea presupune că a fost îngropat cu scopul de a-l ascunde.

Să analizăm acum piesele mai importante ce alcătuiesc depozitul.

Rîşniţele sînt de tip greco-roman, dezvoltate faţă de rîşniţele de tip celtic care au formă de trunchi de con alungit şi sînt prevăzute cu ax de lemn în care se introduce un cui de fier[1]. Trebuie să remarcăm că una dintre rîşniţele de la Lechinţa are partea superioară complet aplatizată şi amănunte de construcţie care denotă un tip evoluat.

Pe teritoriul patriei noastre tipul de rîşniţă greco-roman se întîlneşte frecvent începînd cu epoca La Tène în aşezările dacice. Este suficient să amintim exemplarele descoperite în aşezările mai mari cum sînt cele de la Piatra Roşie, Costeşti, Grădiştea Muncelului[2], Poiana[3] sau Popeşti[4]. Acest tip de rîşniţă va continua aproape neschimbat şi în cursul epocii romane[5]. Fiind vorba de un element de cultură materială foarte comun lumii greco-romane care s-a răspîndit de timpuriu şi în afara teritoriilor greco-romane propriu-zise, o dată cu alte elemente de cultură şi mai ales pentru că el este un element care se perpetuează neschimbat sau aproape neschimbat o perioadă foarte lungă de timp, în privinţa datării nu ne poate ajuta prea mult. Alta este însă situaţia fiarelor de plug care, după cum se pare, ne oferă un indiciu cronologic mai precis şi mai mult decît atît ne duce şi la stabilirea etnicului celui, sau celor, cărora le-a aparţinut depozitul. De aceea ne vom ocupa mai pe larg cu aceste piese.

---

[1] J. Déchelette, *Manuel d'Archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, 3, p. 1386—1390. Rîşniţele daco-romane, evoluate, vor înlocui rîşniţele mai primitive de tip celtic. Astfel, şi în aşezările celtice aparţinînd epocii La Tène III întîlnim şi tipul de rîşniţă greco-roman. Vezi monografia asupra celţilor a lui Jan Filip, *Keltové ve stredni Europe*, Praha, 1956, pl. LXVI/17.

[2] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, pl. XIII, 13 şi cele inedite în Muz. Arh. Cluj.

[3] R. Vulpe, *La civilisation dace à la lumière des fouilles de Poiana*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 149, fig. 4.

[4] *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 248.

[5] Vezi de ex., rîşniţele descoperite în aşezarea romană de la Crisleştl publicate de D. Popescu, *Sondajele arheologice de la Cristeşti 1950*, în *Materiale*, II, 1956, p. 157, fig. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

Problema uneltelor agricole şi în special problema plugului în antichitate şi evoluţia lui ocupă un loc important în literatura arheologică şi etnografică. Nu demult Muzeul Naţional din Copenhaga a iniţiat elaborarea unui mare Atlas istoric care să înfăţişeze în evoluţia lor toate tipurile de pluguri din antichitate şi evul mediu, la care s-a cerut colaborarea tuturor specialiştilor. În vederea alcătuirii atlasului amintit s-a ţinut între 1—5 iunie 1954 un congres internaţional unde au fost prezentate referate ce tratau plugul şi evoluţia lui pe anumite teritorii [1].

Problema plugului şi a celorlalte unelte agricole a preocupat şi pe cercetătorii noştri. Astfel, G. Bungescu [2] s-a ocupat de evoluţia plugului iar V. Canarache [3] de uneltele agricole de pe teritoriul R.P.R. în epoca veche. Lipseşte însă, un studiu de sinteză în care să fie adunate toate piesele de plug sau de agricultură antice, descoperite la noi, studiu care ar fi deosebit de util.

Primele pluguri în Europa au fost de lemn, la început simple crăci ca apoi, treptat, în cursul veacurilor să se perfecţioneze. Izvoarele literare menţionează foarte devreme pluguri de metal. Astfel, la etrusci se vorbeşte despre un plug de aramă votiv [4] care însă n-a avut o întrebuinţare practică. Arheologic, metalul întrebuinţat la plug apare destul de tîrziu şi anume numai spre sfîrşitul epocii La Tène [5]. Abia de la această dată se poate vorbi de piese metalice ce se adaugă la plugul de lemn întrebuinţat practic în agricultură [6]. Fiind vorba de pluguri confecţionate din lemn la care se adaugă doar un fier lat (brăzdar) şi apoi un fier lung (cuţit) în săpăturile arheologice s-au descoperit numai piesele metalice, în funcţie de care s-au putut stabili tipurile de pluguri.

Fierul lat sau brăzdarul, cum mai este numit, de formă triunghiulară, cu marginile îndoite în genul unui manşon deschis este bine cunoscut şi destul de răspîndit în Europa epocii La Tène în general fiind cum spune J. Déchelette «. . .plăci triunghiulare mai mult sau mai puţin prelungi cu marginile laterale îndoite în formă de aripi. . .» [7].

Asupra atribuirii etnice a fiarelor de plug cercetătorii nu se pronunţă de obicei în mod categoric. În general se vorbeşte despre fiare de plug La Tène tîrzii sau romane, tocmai datorită asemănării dintre ele care uneori merge pînă la identitate [8]. Unii dintre cei care s-au ocupat cu problema fierului de plug (brăzdar) încearcă să deosebească tipul celtic de cel provincial roman.

---

[1] Vezi *Research on Ploughing Implements.* Publications from the International secretariat for research on the history of agricultural Implements, National Museum, Copenhagen, Nr. 1, Copenhagen, 1956.

[2] Ing. G. Bungescu, *Evoluţia plugului din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1934, 74 pag.

[3] V. Canarache, *Uneltele agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în *SCIV*, I, 1950, p. 83—109.

[4] Cf. *DA*, art. *aratrum*, p. 353.

[5] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 1378.

[6] Cf. A. G. Drachmann, *RE*, art. Pflug, 1466; G. Schwantes, *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins*, Neumünster, 1939, p. 464—466, studiul lui B. Bratanič, *On the antiquity of the One-Sided Plough in Europa especially among the Slavic Peoples*, Uppsala, 1952 (citat după L. Schmidt, *Archaeologia Austriaca*, 19/20, 1956, p. 227—238).

[7] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 1374.

[8] Vezi H. Behlen, *Der Pflug und das Pflügen bei den Römern, in Mitteleuropa in vorgeschichtlicher Zeit*, Dillenburg, 1904.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, Leopold Schmidt într-un studiu recent asupra fiarelor de plug din Austria în epoca veche și medievală [1] stabilește un tip de fier de plug provincial *roman*, de formă triunghiulară cu marginile îndoite în gen de manșon și un alt tip *celtic* care este mai îngust de forma unei lame de cuțit dar care are și el la partea superioară marginile îndoite în genul a două aripioare utilizate în același sens, adică de a fixa fierul pe talpa de lemn a plugului. La baza ambelor tipuri stă același principiu și anume de a întări talpa care mai înainte răscolea singură pămîntul. În așezările celtice pe lîngă fierul de plug așa-numit celtic se mai întîlnește și tipul de fier de plug roman care fiind mai lat despica o brazdă mai mare și deci avea un randament superior [2].

Coexistența unui tip de unealtă mai puțin evoluată alături de unelte mai perfecționate în cadrul unei așezări este un fenomen frecvent în antichitate. Fiind vorba de același principu în confecționarea fierului de plug celtic și roman, dar de dimensiuni diferite, o deosebire tranșantă din punct de vedere tipologic și mai cu seamă a popoarelor cărora le aparțin ca bun specific, este greu de făcut. Cu toate acestea, după cum s-a arătat, L. Schmidt deosebește un fier de plug de tip roman și unul de tip celtic chiar dacă deosebirea dintre ele este greu de făcut.

Să analizăm acum situația acestor unelte agricole pe teritoriul țării noastre.

De la început trebuie să spunem că n-am făcut o cercetare exhaustivă a materialelor ce se găsesc în diferitele muzee din țară iar materialul bibliografic este destul de sărăcăcios rezumîndu-se, în general, la rapoarte preliminare de săpături. Accentuăm din nou necesitatea adunării într-o lucrare de sinteză a tuturor acestor unelte agricole care coroborate cu știrile literare ne-ar putea da o imagine clară asupra celei mai importante ramuri de producție, agricultura.

Din cele ce cunoaștem pînă acum, pe teritoriul țării noastre, fierul de plug de tip celtic este foarte rar întîlnit. Se cunoaște un singur exemplar de la Ichimeni [3] din Moldova. Nu știm însă împrejurările în care a fost descoperit. Este foarte probabil că acest fier de plug să provină dintr-o așezare La Tène dacică.

Fierul de plug de tip roman este însă mult mai răspîndit. Un exemplar provine dintr-o *villa rustica* de la Hobița din imediata apropiere a Sarmizegetusei [4]. Un alt exemplar a fost descoperit în stratul romano-bizantin de la Garvăn-Dinogetia [5]. Tot de tip roman sînt și cele patru fiare de plug din colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu pe care V. Pârvan le atribuie epocii La Tène [6] iar V. Canarache spune despre ele că sînt de tip celtic [7]. Dintre cele patru fiare de plug două au fost descoperite în localitatea Tălmaci r. Sibiu,

---

[1] L. Schmidt, *Antike und mittelalterliche Pflugscharen in Österreich*, în *Archaeologia Austriaca*, 19/20, 1956, p. 227—238.

[2] Vezi de ex., I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, în *DissPann*, ser. II, nr. 18, pl. LIV/23 și 24. Fierul de plug de la Lovácska este îngust de forma celui pe care L. Schmidt îl stabilește ca celtic; J. Filip, *op. cit.*, pl. CXXI.

[3] V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei:* București, 1926, p. 782, pl. XXXVI, fig. 1 și V. Canarache, *op. cit.*, p. 99.

[4] O. Floca, *Fermă (villa rustica) din epoca sclavagistă romană*, în *Materiale*, I, p. 751, fig. 9.

[5] *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 258, fig. 20.

[6] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 495, fig. 339.

[7] V. Canarache, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro

reg. Stalin (Mz. Brukenthal inv. nr. 13079, 13081). La Tălmaci se presupunea existenţa unui castru roman [1]. S-a dovedit însă că această presupunere este greşită deoarece castrul se găseşte la Boiţa. Cele două localităţi Tălmaci şi Boiţa sînt foarte apropiate şi de aceea multe din descoperirile de la Boiţa sînt date în literatura arheologică ca provenind din hotarul comunei Tălmaci. Aşa s-a putut întîmpla şi cu fierul de plug la care lipsesc precizările de ordin topografic. În ambele localităţi se menţionează antichităţi romane dar pînă acum lipsesc cu desăvîrşire materiale care să dovedească o aşezare din epoca La Tène. Deci în afară de faptul că fiarele de plug de la Tălmaci, tipologic vorbind, se încadrează între cele de tip roman această atribuire este asigurată şi de celelalte descoperiri arheologice făcute aici. Cel de-al treilea exemplar din colecţia Muzeului Brukenthal provine de la Ungra, r. Rupea, reg. Stalin (Mz. Brukenthal inv. nr. 13080). În ce priveşte conexul în care a fost descoperit şi aici ca şi în cazul fiarelor de plug de la Tălmaci întîlnim numai materiale aparţinînd epocii romane (monede imperiale, obiecte mărunte de bronz, construcţii etc.) [2]. Celui de-al patrulea exemplar (Mz. Brukenthal inv. nr. 13078) nu i se cunoaşte locul de descoperire, se menţionează doar ca fiind descoperit în Transilvania. Tot de tip roman este fierul de plug descoperit la Ploieşti-triaj [3] sau fierul de plug de la Capidava [4]. Aceluiaşi tip îi aparţine fierul de plug descoperit la Răcari şi păstrat în MNA [5].

Desigur că numărul localităţilor în care s-au descoperit fiare de plug de tip roman este mult mai mare. Am citat aici doar cîteva exemple pentru a dovedi că acest tip de fier de plug este bine cunoscut atît în Dacia cît şi în afara provinciei în epoca romană şi că el are o largă răspîndire.

Deosebit de fierul de plug de tip roman şi de fierul de plug de tip celtic în Dacia liberă, înainte de cucerirea ei de către romani, întîlnim un fier de plug de forma unei bare masive aplatizate, cu vîrful triunghiular, în genul unei linguri prevăzute cu o puternică nervură mediană şi terminat într-un cîrlig (cui) de fixare (fig. 4). Dimensiunile acestor fiare de plug nu sînt prea mari. Luăm ca bază un fier de plug descoperit la Grădiştea Muncelului care măsoară 27 cm lungime şi 8 cm lăţime la baza vîrfului (vezi fig. 4) [6]. Există însă şi exemplare ceva mai mari decît acesta dar şi mai mici.

Asemenea fiare de plug au fost descoperite la:

1. **Cetăţenii din Vale,** r. Muscel, reg. Piteşti.

Aici s-a descoperit un depozit de unelte din fier aparţinînd epocii La Tène printre care un brăzdar şi un cuţit de plug (se păstrează în Muz. Cîmpulung) [7].

---

[1] V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 121.

[2] Cf. *Repertoriul arheologic al R.P.R.*, lucrare în manuscris la Institutul de istorie Cluj. Fiare de plug aproape identice şi ca dimensiuni s-au descoperit într-o villa rustica de la Tác-Tövény-puszta, *ActaArch.*, VI, 1955, pl. XXXIII/3,4; XXXIV/6. Pentru castrul de la Boiţa vezi Raportul preliminar, în *Materiale*, VI, p. 407.

[3] V. Canarache, *op. cit.*, p. 99, fig. 14 şi fig. 18.

[4] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1958, vol. I, p. 233, fig. 117/2.

[5] D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1958, p. 66, fig. 12/4.

[6] Determinarea acestor piese aparţine acad. C. Daicoviciu care încă de la primele descoperiri de acest fel făcute la Costeşti sau Grădiştea Muncelului a văzut în ele fiare de plug.

[7] Dinu V. Rosetti, *Un depozit de unelte, cîteva stampile anepigrafice şi o monedă din a doua epocă a fierului* (v. în acest volum, p. 391 şi urm).

https://biblioteca-digitala.ro

2. **Comălău,** r. Sf. Gheorghe, Reg. Autonomă Maghiară.

În aşezarea dacică de aici s-a descoperit un brăzdar de fier (Muz. Sf. Gheorghe inv. Nr. 11273)[1].

3. **Costeşti,** com. Orăştioara de Sus, r. Orăştie, reg. Hunedoara.

În diferite campanii de săpături s-au descoperit mai multe fiare de plug (Muz. Arh. Cluj), două exemplare în Muz. Reg. Deva, un exemplar în Muz. Orăştie.

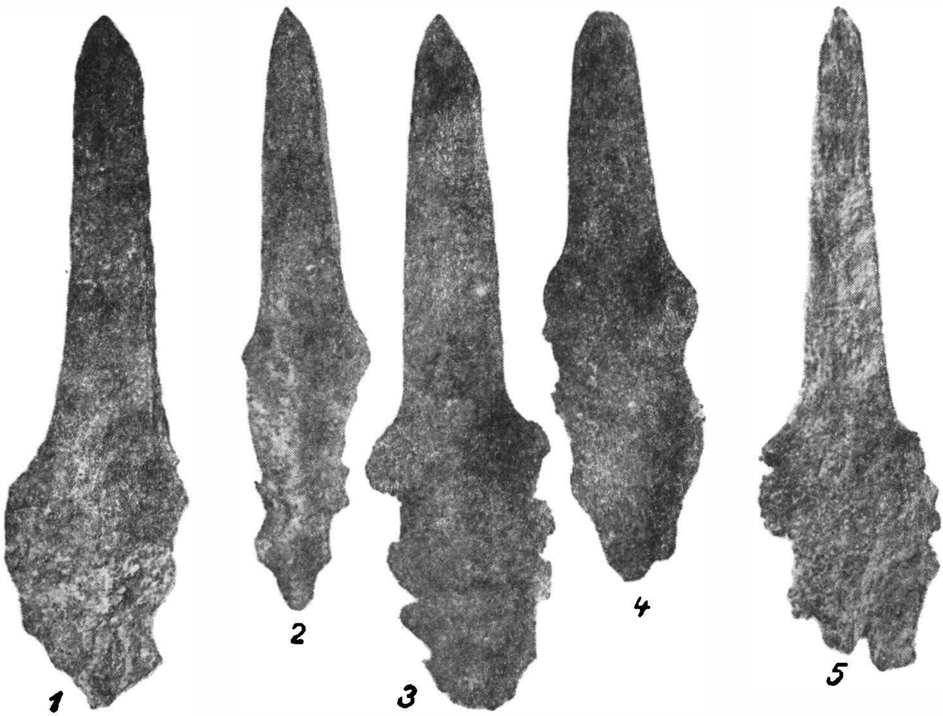

Fig. 4. — Fiarele de plug din depozitul de la Lechinţa.

4. **Crăciuneşti,** r. Tg. Mureş, Reg. Aut. Maghiară.

În Muzeul regional Tg. Mureş (inv. nr. 972) se păstrează un brăzdar provenit din săpăturile lui N. Filimon făcute în această localitate şi rămase nepublicate. Aşezarea este dacică din a doua epocă a fierului după cum o dovedeşte abundentul material ceramic din acelaşi muzeu.

5. **Cristeşti,** r. Tg. Mureş, Reg. Aut. Maghiară.

Tot în Muzeul Tg. Mureş (inv. nr. 970) se păstrează un alt brăzdar provenit din săpăturile aceluiaşi N. Filimon făcute la Cristeşti.

6. **Grădiştea Muncelului,** com. Orăştioara de Sus, r. Orăştie, reg. Hunedoara.

[1] Z. Székely, *Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945—1953*, în vol. *Muzeul Regional Sf. Gheorghe, Almanah 1879—1954*, Tg. Mureş, 1955, p. 19, fig. 2, 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai multe exemplare descoperite în campaniile arheologice. Împreună cu brăzdare s-au descoperit şi cuţite de plug. Piesele se găsesc în Muz. Arh. Cluj.

7. **Lechinţa,** com. Iernut, r. Luduş, reg. Cluj.

Cinci fiare de plug descoperite pe Podei (în această lucrare).

8. **Moşneni,** r. Negru Vodă, reg. Constanţa.

Aici s-au descoperit trei brăzdare împreună cu alte unelte agricole. Aşezarea se datează prin monede în sec. II—I î. e. n.[1].

9. **Pecica,** r. Arad, reg. Timişoara.

Brăzdar de fier descoperit în săpăturile din anul 1889 a lui Dömötör. Se păstrează în Muz. Arad, inv. nr. 897 (informaţie M. Rusu).

10. **Poiana,** r. Tecuci, reg. Galaţi.

În marea aşezare dacică de aici au fost descoperite în campania 1950 brăzdar şi cuţite de plug[2].

11. **Popeşti,** r. Mihăileşti, reg. Bucureşti.

Un brăzdar de fier descoperit în aşezarea dacică de aici se păstrează în Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti[3].

12. **Tinosul,** r. Ploieşti, reg. Ploieşti.

În săpăturile sistematice făcute în această localitate în anul 1924 s-a descoperit şi un brăzdar de fier[4].

Lista de descoperiri pe care am alcătuit-o poate fi incompletă. Ea a fost făcută cu scopul de a demonstra că în Dacia, înainte de cucerirea romană se găseşte larg răspîndit un tip de brăzdar de plug care se deosebeşte substanţial de tipul celtic sau roman.

În afara Daciei cunoaştem un fier de plug oarecum asemănător dar care are corpul foarte lung şi subţire iar vîrful mic triunghiular disproporţionat faţă de corp, descoperit la Wilzhofen[5]. Referitor la acest fier de plug se presupune că ar fi fost ataşat orizontal pe talpa de lemn a plugului. Exemplarul de la Wilzhofen, date fiind deosebirile de care am vorbit, credem că nu face parte din tipul descris deşi are acelaşi principiu de alcătuire.

Dat fiind faptul că tipul de fier de plug cu capul în formă de lingură nu se întîlneşte, după cîte ştim, în afara teritoriilor locuite de traco-daci şi mai ales bazîndu-ne pe faptul că el este prezent în aproape toate aşezările dacice mai mari săpate pînă acum şi că se deosebeşte substanţial atît de cele de tip celtic cît şi de cele de tip roman ne face să vedem în el un produs propriu culturii materiale dacice pe care-l vom numi în continuare *fier de plug dacic.*

---

[1] V. Canarache, *op. cit.*, p. 100—102, fig. 16.

[2] *SCIV*, II, 1951, p. 200, fig. 21/1—2 şi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 147.

[3] D. V. Rosetti, *op. cit.*, şi V. Canarache, *op. cit.*, p. 102.

[4] R.-E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 219, fig. 47/24 şi fig. 48/9.

[5] *RE*, 1467, fig. 2/6. Lucrarea lui P. Léser, *Entstehung und Verbreitung des Pfluges*, în *Anthropos*, III, 2, Münster, 1931, unde este amintit şi acest fier de plug nu ne-a stat la îndemînă. Pe teritoriul Bulgariei s-au descoperit mai multe exemplare de acest tip, astfel: în Muz. Hissar se păstrează un exemplar din epoca romană, în Muz. Plovdiv se găsesc trei bucăţi datate în sec. IV—V e. n., în Muz. Kazanlîc un ex. din epoca feudală, în Muz. Stara Zagora unul din sec. VI—VII şi altul din sec. XII—XIV, în Muz. Rasgrad un ex. din epoca feudală, în Muz. Tîrnovo unul din sec. II—III. Se pare că un exemplar a fost găsit şi la Seutopolis. Toate aceste informaţii le datoresc acad. C. Daicoviciu căruia îi mulţumesc şi pe această cale deosebit de călduros.

https://biblioteca-digitala.ro

Am văzut că împreună cu fierul de plug, brăzdar, în aşezările dacice s-au descoperit şi cuţite de plug (fiare lungi). Forma acestora este identică cu a unui mare cuţit şi serveşte la tăierea pămîntului. Un asemenea cuţit de plug a fost descoperit împreună cu un brăzdar la Poiana (fig. 5). De obicei cuţitul este mai lung decît brăzdarul deoarece el se prinde de grindei.

Existenţa ambelor piese dovedeşte un stadiu avansat de dezvoltare a plugului la daci în ultimele două secole ale erei vechi. Preocuparea pentru perfecţionarea principalei unelte de muncă agricolă la daci ni se pare firească ţinînd seama de faptul că agricultura a fost una din ocupaţiile lor de căpetenie [1] şi după cum am văzut nu este singurul popor dinafara imperiului roman care în epoca La Tène foloseşte fierul de plug. Celţii au şi ei un brăzdar chiar dacă el este făcut după acelaşi principiu cu cel roman.

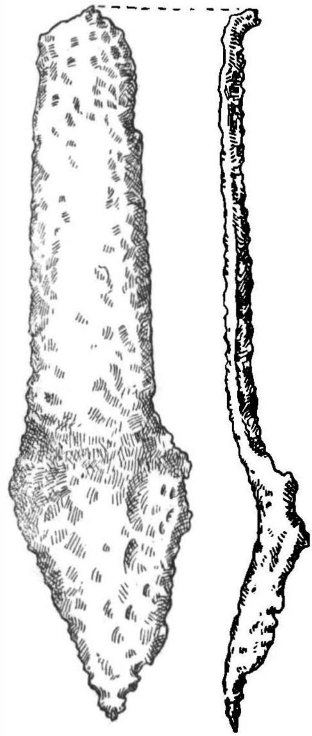

Fig. 5. — Brăzdar de tip dacic descoperit la Grădiştea Muncelului.

Încercînd să reconstituim plugul dacic în ansamblul lui credem că el a fost făcut din lemn în genul plugurilor care s-au utilizat pînă nu demult la noi [2]. Asemenea pluguri au cîte un grindei (fig. 7/a) în care se introducea cuţitul tăietor fixat cu ajutorul unor « pene » de lemn, iar paralel cu grindeiul se găseşte talpa (fig. 7/b) la care i s-a ataşat brăzdarul. Acesta se prinde de bîrsă (fig. 7/c) cu ajutorul cuiului cu care este prevăzut şi prin masive « manşoane » de fier (fig. 7/d) de genul celor descoperite împreună cu fiarele de plug de la Lechinţa sau cele descoperite în depozitul de la Moşneni. Este probabil ca plugul dacic să fi avut şi corman (fig. 7/2), un dispozitiv de lemn care răstoarnă brazda. Cuţitul sau fierul lung, cum se mai numeşte, taie pămîntul, brăzdarul sau fierul lat despică brazda care apoi este răsturnată cu ajutorul cormanului. Unele pluguri de lemn din epoca feudală au un corman mobil care se poate muta pe ambele laturi ale plugului creînd astfel posibilitatea ca el să poată fi folosit în două sensuri. Pentru tracţiunea plugului dacic erau întrebuinţate desigur animale. Este posibil ca de grindei să fi fost ataşate şi roţi de lemn care ar fi uşurat alunecarea plugului.

[1] Pentru agricultura la daci, vezi: V. Pârvan, *op. cit.*, p. 132 şi urm. După cum o dovedeşte lucrarea de faţă părerea lui V. Pârvan că dacii nu foloseau fierul la uneltele agricole nu mai poate fi acceptată. Vezi şi A. Bodor, *Contribuţii la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 253—266 şi R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 367—392.

[2] Vezi de ex., Kós Károly, *« Plugul satului » din colecţiile Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957 şi 1958*, Cluj, 1958, p. 295—302, fig. 1, 2 şi fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele cinci brăzdare din depozitul de la Lechinţa sînt dacice, deci în proprietarul sau proprietarii lor trebuie să vedem un dac sau o familie de daci. Este puţin probabil ca un singur agricultor să fi posedat cinci fiare de plug şi două rîşniţe. Mai probabil ni se pare ca ele să fi aparţinut unei familii pentru că nu ne putem gîndi la o proprietate comună sau un atelier.

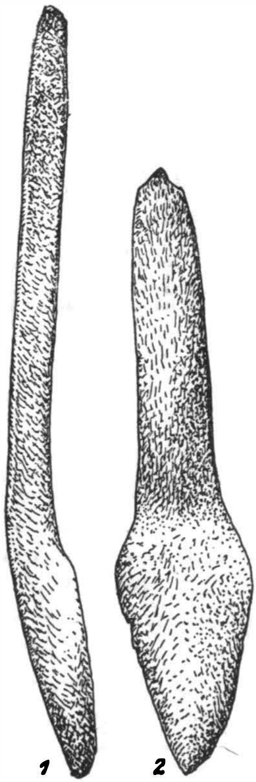

Fig. 6. — Brăzdar şi cuţit de plug de la Poiana.

Rămîne să stabilim acum, în măsura posibilităţilor, datarea depozitului. Am arătat la începutul lucrării că Podeiul a fost locuit de purtătorii culturii Coţofeni care şi-au continuat aici viaţa de-a lungul epocii bronzului şi că el a mai fost locuit apoi în epoca romană după care dată a fost definitiv abandonat. Dintre cele trei epoci reprezentate pe Podei, depozitul de unelte agricole a putut aparţine epocii romane. Am văzut însă că cele cinci fiare de plug sînt specific dacice şi că acest brăzdar este frecvent la sfîrşitul epocii La Tène, epocă care nu este reprezentată pe Podei prin nici un fel de material arheologic. Inexistenţa urmelor dacice pe Podei ne face să atribuim, ipotetic, cele cinci fiare de plug epocii romane. Din păcate nu putem preciza, aşa cum am arătat, dacă depozitul a făcut parte din inventarul unei locuinţe sau constituie o descoperire izolată. Dacă el a făcut parte din inventarul unei locuinţe sau dependinţă atribuirea lui epocii romane este în afară de orice îndoială pentru că o asemenea construcţie n-a putut aparţine decît epocii romane, bogat reprezentată prin material ceramic şi piese de metal în aşezarea de pe Podei. Dacă însă depozitul este izolat, în afara unei construcţii ar putea să aparţină epocii La Tène şi să fi fost adus aici de dacii care locuiau în vale pe lunca Mureşului cu scopul de a-l ascunde în anumite condiţii istorice vitrege pentru ei, poate chiar războaiele cu romanii. Faptul că el a fost descoperit într-o groapă destul de mică şi aproape de suprafaţa actuală şi deci foarte puţin adîncită faţă de nivelul antic ne face să credem că depozitul de unelte a aparţinut epocii romane iar faptul că brăzdarele sînt specifice pentru daci să le atribuim din punct de vedere etnic acestora.

Locuirea în epoca romană a Podeiului, dat fiind spaţiul restrîns şi mai ales înălţimea lui, de la început ni s-a părut curioasă mai cu seamă că n-am găsit nici un indiciu care să dovedească vreo fortificaţie. Concluzii definitive, însă, nu se pot trage fiind vorba doar de un sondaj de proporţii reduse. Atribuirea depozitului de unelte agricole dacilor, ne oferă o explicaţie plauzibilă şi anume că o familie de daci sau o grupă mai mică, după ocuparea locurilor fertile din valea Mureşului de către romani, a fost nevoită să se aşeze, poate numai pentru o perioadă scurtă, pe Podei, loc puţin propice pentru agricultură şi oarecum izolat.

Prezenţa dacilor în epoca romană la Lechinţa de Mureş este în afara oricărei îndoieli pentru că în aşezarea de la Sălişte s-a constatat existenţa

https://biblioteca-digitala.ro

ceramicii dacice specifice alături de cea romană. Astfel, în campania de săpături din 1951 într-o groapă circulară s-a descoperit o ceaşcă dacică (opaiţ) alături de ceramică incontestabil romană (fig. 8)[1]. În sprijinul ipotezei noastre de a atribui depozitul epocii romane vine şi faptul că la Cristeşti în

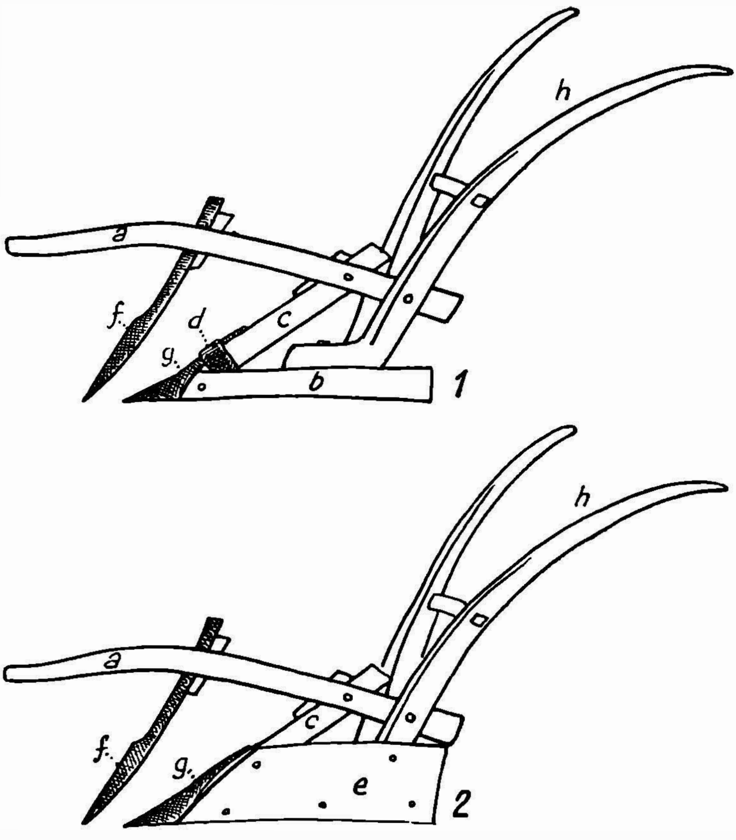

Fig. 7. — Plugul dacic (reconstituire):
a, grindei; b, talpa; c, bîrsa; d, manşon de fier; e, corman; f, cuţit; g, brăzdar; h, coarne.

aşezarea romană care începe abia cu sec. II e. n. s-a descoperit un fier de plug dacic. Şi la Cristeşti ca şi la Lechinţa există şi alte elemente de cultură materială care asigură continuitatea elementului autohton în epoca romană[2].

Problema continuităţii dacice a fost îndelung dezbătută atît în istoriografia noastră cît şi în cea străină. Astăzi este unanim recunoscut că dacii

[1] *SCIV*, III, 1952, p. 324 şi I. H. Crişan, *Ceaşca dacică*, în *SCS*Cluj, VII, 1955, p. 142.

[2] Aşezarea de la Cristeşti se datează pe baza monedelor descoperite aici în sec. II—III e.n. Vezi D. Popescu, *op. cit.*, p. 157, 189—195.

https://biblioteca-digitala.ro

au continuat să existe după ocupaţia romană şi că ei au constituit fondul de bază pe care s-a clădit romanitatea Daciei [1].

Aşadar, după toate probabilităţile depozitul de unelte agricole de la Lechinţa a aparţinut unor daci din epoca romană care au locuit pe Podei nu prea tîrziu după ocuparea provinciei pentru că fierul de plug dacic a fost înlocuit, probabil, destul de devreme de fierul de plug roman care fiind mai lat despica o brazdă de pămînt mai mare şi deci dădea un randament superior în muncă. Ni se pare firesc ca dacii şi după cucerirea romană să fi continuat să folosească vechiul lor fier de plug încă o bucată de vreme şi astfel cele două forme să coexiste.

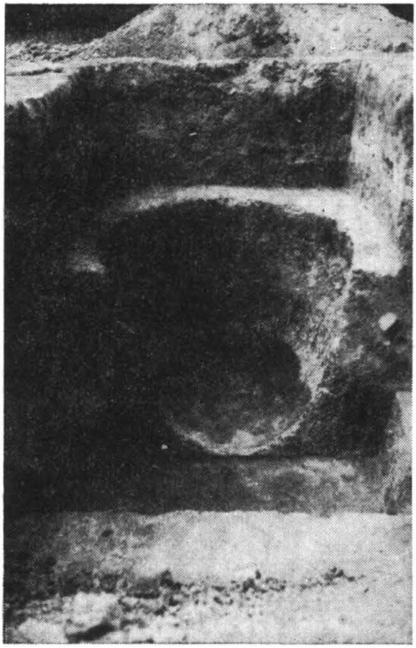

Fig. 8. — Groapa circulară din aşezarea romană de la Sălişte în care s-a descoperit ceaşca dacică.

Din cele arătate pînă acum reiese că dacii foloseau înaintea ocupării lor de către romani un plug de lemn destul de avansat la care au confecţionat în manieră proprie un brăzdar de fier răspîndit probabil pe toată aria lor de locuire. La început au întrebuinţat la plug numai brăzdarul iar după un timp oarecare au adăugat şi cuţitul tăietor de fier. Se pare însă că plugurile de lemn numai cu brăzdar au continuat să existe pînă tîrziu pentru că în depozitul de la Lechinţa lipsesc cuţitele.

Cu totul sporadic dacii au întrebuinţat şi fierul de plug de tip celtic. Deocamdată nu putem preciza originea fierului de plug dacic. După cît se pare ea trebuie căutată în lumea elenistică. Ca şi alte elemente de cultură materială fierul de plug a putut ajunge la daci prin influenţe venite prin intermediul coloniştilor greci sau prin tracii din sud (sugestia o datorez acad. C. Daicoviciu) [2].

În acest fel repertoriul elementelor de cultură materială dacică s-a îmbogăţit cu o nouă formă deosebit de importantă prin faptul că ea este o unealtă de producţie de bază care vine să întregească lista în care erau înscrise pînă acum anumite forme ceramice, monede sau podoabe. Asemenea elemente de

[1] Pentru această problemă vezi de ex., C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 200—240; idem, *La Transilvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 120 şi urm.; I. I. Russu, *Daco-geţii în Dacia romană*, în *Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 39—56 şi studiul de sinteză a lui M. Macrea, *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 205—221.

[2] Vezi C. Daicoviciu, *Le problème de l'état et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1955, p. 121—138; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 143—165.

https://biblioteca-digitala.ro

cultură materială specifice prezintă o importanţă de prim ordin pentru cercetările istorice deoarece în purtătorii ei putem identifica cu certitudine o anumită populaţie în cazul nostru, pe daci.

Deocamdată nu putem preciza data la care a luat naştere fierul de plug dacic. Ştim însă că la sfîrşitul epocii La Tène (sec. II î. e. n.—I e. n.) acest fier de plug este larg răspîndit descoperit fiind în mai toate aşezările mari aparţinătoare acestei epoci.

După cucerirea romană fierul de plug dacic a fost înlocuit de către cel roman care avea un randament superior. În sudul Dunării vechiul tip se menţine pînă în epoca feudală. Înlocuirea brăzdarului dacic cu cel roman fără îndoială că nu s-a făcut deodată ci treptat, cele două forme au coexistat o perioadă de timp, întrebuinţate fiind de dacii din provincia romană sau din afara ei. Nefiind vorba de un element de cult sau ritual ci de o unealtă de producţie la care în primul rînd important este randamentul pe care-l dă în muncă, dacii au renunţat, probabil, destul de devreme la fierul lor de plug şi l-au înlocuit cu cel roman incontestabil superior.

Dacă ipoteza formulată de noi în privinţa datării depozitului în epoca romană este cea adevărată atunci prin descoperirea aceasta se aduce o nouă dovadă a persistenţei populaţiei autohtone dacice în epoca romană. Dacii au adoptat formele de cultură materială romană şi întregul sistem de viaţă al noilor veniţi dispărînd în acest fel, arheologic vorbind, în masa coloniştilor romani. De aceea, sesizarea unor elemente de cultură materială specifice pentru daci care continuă să existe un timp alături de cele romane este deosebit de importantă.

I. H. CRIŞAN

КЛАД ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ОРУДИЙ, НАЙДЕННЫЙ В ЛЕКИНЦЕ ДЕ МУРЕШ

РЕЗЮМЕ

Автор публикует клад земледельческих орудий, открытый в 1951 г. в пункте Подей на территории села Лекинца де Муреш. Клад состоит из вращающихся ручных зернотерок из вулканического туфа, пяти лемехов, двух серпов в фрагментарном состоянии, крюков и других мелких железных изделий.

Автор подробно разбирает вопрос о лемехах. Он указывает, что на территории РНР лишь спорадически использовался лемех кельтского типа (до сих пор известен лишь один экземпляр из Икимени в Молдавии), зато лемех римского типа был широко распространен. Приводятся названия семи населенных пунктов (Сармисегетуза, Гарвэн-Диногетия, Тылмач-Боица, Унгра, Плоешти-Трияж, Капидава и Рэкарь), в которых обнаружены лемехи римского типа.

Наряду с кельтским и римским типами лемехов треугольной формы автор указывает, что в Дакии III латенского периода бытовал лемех в виде

https://biblioteca-digitala.ro

уплощенного массивного бруска с острием вроде ложки, на котором отчетливо выделяется среднее ребро. Острие заканчивается крюком (гвоздем) для прикрепления (рис. 5). Этот лемех автор считает специфическим для даков. Дакийский лемех был широко распространен: в работе приводятся названия 12 поселений, где его обнаружили. Таким образом удалось установить новый специфически дакийский элемент материальной культуры, который может быть использован наряду с кладами серебра или определенными формами керамики для определения этнической принадлежности употреблявших его людей. Помимо широких лемехов дакийского типа были найдены и длинные лемехи, что свидетельствует, по мнению автора, о высокой степени развития плуга у даков в последние столетия древней эры. Судя по металлическим изделиям, автор пытается восстановить дакийский плуг, который он представляет себе в виде сохи, еще долго употреблявшейся на территории РНР (рис. 7).

Автор датирует клад сельскохозяйственных орудий из Лекинцы римской эпохой, и, имея в виду наличие пяти лемехов дакийского типа, он полагает, что этот клад принадлежал дакам. В подтверждение этого автор упоминает и о других элементах, как например о дакийском светильнике, найденном вместе с римской керамикой. Все эти находки свидетельствуют об устойчивости местного дакийского элемента в римскую эпоху в Лекинце. Датируемые римской эпохой лемехи из Лекинца де Муреш и других населенных пунктов Трансильвании являются новым доказательством устойчивости дакийского населения в римской провинции.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — Подей со стороны поймы Муреша.
Рис. 2 — Клад орудий *in situ*.
Рис. 3 — Предметы, составляющие клад в Лекинце.
Рис. 4 — Лемехи из клада в Лекинце.
Рис. 5 — Сошник дакийского типа, найденный в Грэдиштя Мунчелулуй.
Рис. 6 — Сошник и нож плуга в Пояне.
Рис. 7. — Дакийский плуг (реконструкция): *a)* дышло плуга; *b)* подошва плуга; *c)* подпорка плуга; *d)* железная втулка; *e)* отвал плуга; *f)* нож; *g)* сошник; *h)* ручки.
Рис. 8. — Круглая яма на римском поселении в Селиште, в которой была найдена дакийская чашка.

DÉPÔT D'OUTILS AGRICOLES DÉCOUVERT À LECHINŢA DE MUREŞ

(LA CHARRUE CHEZ LES GÉTO-DACES)

RÉSUMÉ

L'auteur publie un dépôt d'outils agricoles découvert en 1951 sur le territoire de la commune de Lechinţa de Mureş, au lieu dit « Podei ». Ce dépôt se compose de deux moulins en tuf volcanique, tournant à la main, de cinq fers de charrue, de deux faucilles fragmentaires, de crampons ainsi que d'autres menus objets en fer.

https://biblioteca-digitala.ro

Il s'occupe plus spécialement de la question des fers de charrue et montre que sur le territoire roumain on a utilisé tout à fait sporadiquement le fer de charrue du type celtique (on n'en connaît jusqu'à ce jour qu'un seul exemplaire, trouvé à Ichimeni, en Moldavie). Par contre, le fer de charrue du type romain est très répandu. On cite sept localités (Sarmizegethusa, Garvăn-Dinogetia, Tălmaci-Boiţa, Ungra, Ploieşti-triaj, Capidava et Răcari) où l'on a trouvé des fers de charrue du type romain.

Outre le type du fer de charrue celtique ou romain, qui est triangulaire, l'auteur montre que, pendant le La Tène III, il existait en Dacie un fer de charrue ayant la forme d'une barre massive à l'extrémité aplatie à la manière d'une cuillère munie d'une forte nervure médiane et se terminant par un crochet (clou) de fixation (fig. 5) qu'il considère comme propre aux Daces. Le fer de charrue dace était très répandu; l'auteur cite douze stations où il a été découvert. On précise ainsi un nouvel élément de la civilisation matérielle propre aux Daces, lequel, tout comme les trésors d'argent ou certaines formes céramiques, peut servir à déterminer le caractère ethnique de ceux qui l'utilisaient. A côté des fers larges du type dace, on a découvert aussi des fers de charrue longs, qui prouveraient, selon l'auteur, un stade avancé du développement de la charrue chez les Daces, au cours des derniers siècles avant notre ère. Se fondant sur les pièces métalliques, l'auteur essaie de reconstituer la charrue dace, qu'il se représente dans le genre des charrues en bois utilisées pendant longtemps en Roumanie (fig. 7).

Le dépôt d'outils agricoles de Lechinţa de Mureş date de l'époque romaine; se fondant sur les cinq fers de charrue du type dace, l'auteur l'attribue à des Daces. Pour étayer cette attribution, il cite aussi d'autres éléments (comme, par exemple, la tasse dace découverte avec de la céramique romaine) qui attestent la persistance de l'élément autochtone dace à Lechinţa, à l'époque romaine.

Les fers de charrue de Lechinţa de Mureş et d'autres localités de Transylvanie, datant de l'époque romaine, apportent une nouvelle preuve de la persistance des Daces dans la province romaine de Dacie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le lieu dit « Podei » vu des bords du Mureş.
Fig. 2. — Le dépôt d'outils *in situ*.
Fig. 3. — Les pièces constituant le dépôt de Lechinţa.
Fig. 4. — Les fers de charrue du dépôt de Lechinţa.
Fig. 5. — Soc de charrue du type dace découvert à Grădiştea-Muncelului.
Fig. 6. — Soc de charrue et coutre trouvés à Poiana.
Fig. 7. — Charrue dace (reconstitution): *a*, age; *b*, patin; *c*, étançon; *d*, manchon en fer; *e*, versoir; *f*, coutre; *g*, soc; *h*, mancherons.
Fig. 8. — La fosse circulaire de la station romaine de Sălişte, où a été découverte la tasse dace.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU EPONIMATUL LA TOMIS[1]

Oricît s-ar părea de curios, problema eponimatului, adică a magistratului, care dădea numele anului, este una din numeroasele probleme, privind organizarea internă a Tomisului, care își așteaptă încă rezolvarea. Ceea ce, desigur, nu înseamnă că, după cum vom vedea, ea nu a preocupat pe cercetători. Cauza acestei stări de lucru este de căutat nu atît sau numai în puținătatea informațiilor, referitoare direct la această problemă, cît mai ales, cu toată aparența contrarie, în vagul lor. În orice caz, sîntem încă departe aci de situația fericită, de pildă, de la Istria sau Dionysopolis, unde documente ca decretul lui Aristagoras, pentru prima, sau decretul lui Acornion, pentru a doua, nu lasă nici o îndoială în această privință [2]. Aceasta ca să nu mai vorbim de faptul că, așa puține cum sînt, documentele tomitane, care privesc direct problema noastră, sînt cam din aceeași vreme, ceea ce, evident, restrînge posibilitățile de generalizare cronologică, riguros valabile.

De aci, după cum vom vedea, tendința de a extinde, asupra Tomisului, pe baza unor analogii parțiale, constatări valabile numai pentru unele din cetățile pontice, în special Istria. O reluare a problemei ni s-a părut deci a nu

---

[1] Studiul de față a făcut, cu excepția părții privitoare la eponimatul Demetrei (p. 314 și urm.), obiectul unei comunicări, ținute la Institutul de Arheologie al Acad. R.P.R., în ziua de 14 decembrie 1956 (cf. *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 156) și repetate, în ziua de 20 martie 1957, în cadrul sesiunii științifice, din acel an, a universității « C. I. Parhon ». În ceea ce privește partea privitoare la eponimatul Demetrei, ea a fost prezentată într-o ședință de comunicări a Institutului de Arheologie, în ziua de 11 martie 1960, apoi, în ziua de 18 mai 1960, în colectivul catedrei de istorie generală veche de la Facultatea de istorie a universității « C. I. Parhon ». Ori de cîte ori — de altfel rar — s-au adus modificări textului inițial, mai ales în ceea ce privește bibliografia, aceasta s-a consemnat în note.

[2] Cf. (pentru Istros) *AEM*, VI, 1882, p. 36—38, nr. 78 = *Syll*², p. 515—517, nr. 325 și *Syll*³, p. 340—342, nr. 708 (cu completările lui V. Pârvan, în *AA*, 1915, p. 248 și urm., și observațiile lui D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, 1958, p. 123 și urm.), r. 1—3: ἱερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον și, mai ales, r. 21—22: τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεω[ς] | Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενο]ς στέφανον; apoi r. 26—30: τῶν πολειτῶν . . . ἐπιζητούντων ἱερέα Ἀπόλλωνος Ἰητροῦ . . . ἀνέλαβεν ἱερήσατο și r. 34—36: μετὰ ἐνι[αυ] || τὸν. . . τὸν αὐτὸν ἐλαβὼν στέφανον ἱερήσατο; (pentru Dionysopolis) *Syll*², p. 547—550 = *Syll*³, nr. 752, și, în ultimă analiză, A. Mihailov, în *IGB*, I, 1956, p. 31 și urm., r. 13—14: τοῦ τε ἐπων[ύμου | τῆς πόλεως Διον]ύσου.

https://biblioteca-digitala.ro

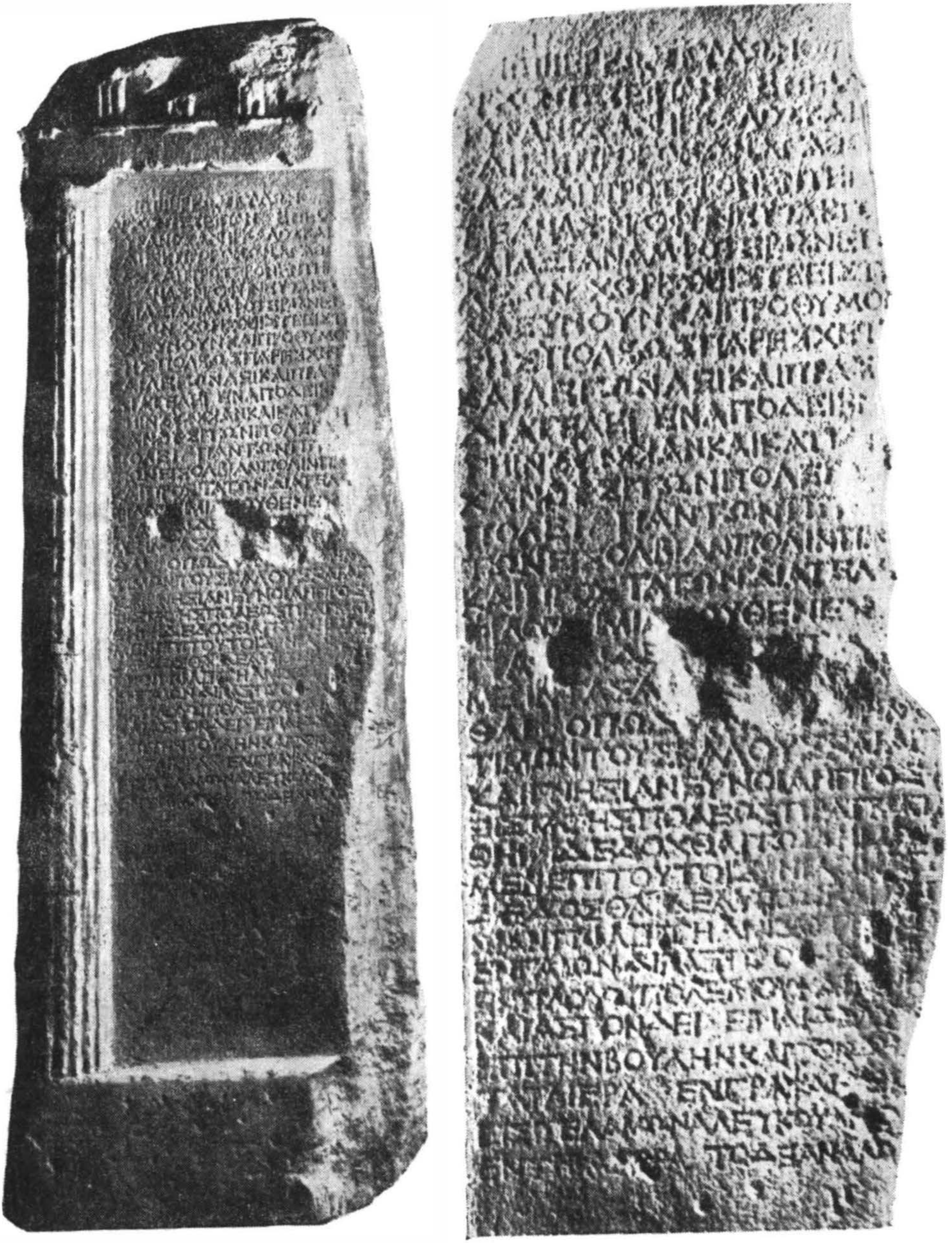

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro

fi lipsită de interes, fie şi numai pentru o reexaminare a datelor ce ne stau la dispoziţie şi, în lumina lor, a diferitelor păreri emise în această privinţă.

Primul — în ordinea descoperirii — şi, în acelaşi timp, cel mai discutabil dintre documentele de care dispunem, în această problemă, este cunoscutul decret în cinstea lui Nilos din Tyras [1] (fig. 1), datat, după sistemul antic, prin eponimul oraşului, în speţă preotul lui Apollon — după interpretarea unanim acceptată, asupra căreia, totuşi, vom reveni — în greceşte ἐπὶ ἱέρεω Ἀπόλλωνος [2]. Nedatat de editori [3], documentul se plasează, după părerile uşor divergente, ale cercetătorilor ulteriori, în epoca elenistică tîrzie, mai precis, după Hristo Danov [4], la sfîrşitul secolului al II-lea; după B. N. Gracov [5], în secolul al II-lea sau I-ul; după N. V. Şafranskaia [6], în secolul al II-lea; în sfîrşit, după cunoscuta cercetătoare sovietică T. V. Blavatskaia [7], la hotarul dintre secolul al II-lea şi secolul I î.e.n.

În ceea ce ne priveşte, înclinăm, ţinînd seama de caracterul literelor, spre începutul secolului I î.e.n.; în orice caz, pentru o dată mai recentă decît a celui de-al doilea document, care interesează, deaproape, problema noastră.

Este vorba de tot atît de cunoscutul monument epigrafic, conţinînd cele două decrete, privitoare la paza oraşului (fig. 2—5) [8], databile, aşa cum am încercat să demonstrăm într-un studiu anterior [9], în preajma anului 100 î.e.n.

Mai puţin precis, măcar în aparenţă, ambele aceste decrete sînt datate numai cu numele preotului anului, în speţă, în primul, Sarapion al lui Dioscurides—[Ἐφ'ἱέρ]εω Σα[ραπί]ω[νο]ς τοῦ Διοσκουρίδου,[10] în al doilea, Theophilos al lui Noumenios — Ἐφ'ἱέρεω Θεοφίλου τοῦ Νουμηνίου [11].

Este de reţinut — mai cu seamă în penuria de documente de care vorbeam — că, în cuprinsul acestor decrete, mai întîlnim, încă de două ori şi cu o redactare identică — mai puţin, într-unul din cazuri, patronimicul preotului —, aceeaşi formulă de datare, pentru fapte sau obligaţii legate de hotărîrile luate. Este drept că una dintre ele [12] nu face altceva decît să repete formula

---

[1] *AEM*, XI, 1887, p. 41—43, nr. 55 şi XII, 1888, p. 127—130 (cu emendaţiile lui Ad. Wilhelm, *Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, Viena, 1909, p. 149). O nouă ediţie a acestui important document—ca de altfel a tuturor documentelor epigrafice-greceşti şi latineşti — din Tomis, este pregătită de noi, sub auspiciile Acad. R.P.R., pentru *Culegere de inscripţii greceşti şi latineşti din R.P.R.*

[2] După care urmează o lacună (a se vedea mai jos).

[3] Nici de K. Regling, în B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, IV, 1910, p. 598, nr. 2.

[4] Hristo Danov, *Западният бряг на Черн Море в древността*, Sofia, 1947, p. 87.

[5] B. N. Gracov, în *VDI*, 1939, nr. 3, p. 311.

[6] N. V. Şafranskaia, în *VDI*, 1951, nr. 3, p. 12.

[7] T. V. Blavatskaia, *Западнопонтийские города в VII—I в. до н.э.*, Moscova, 1952, p. 132 şi urm.

[8] *AEM*, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50 = *Syll*² II, p. 181—184, nr. 529 = *Syll*³ II, p. 394—396, nr. 731; pentru alte referinţe, *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 557, n. 2. Adaugă: L. Robert, în *RÉG*, 1956, p. 142; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 108; V. V. Karakulakov, în *VDI*, 1958, nr. 1.

[9] *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 557 şi urm.

[10] R. 1, lectură asigurată prin r. 29.

[11] R. 27.

[12] R. 29, deci în decretul al doilea.

https://biblioteca-digitala.ro

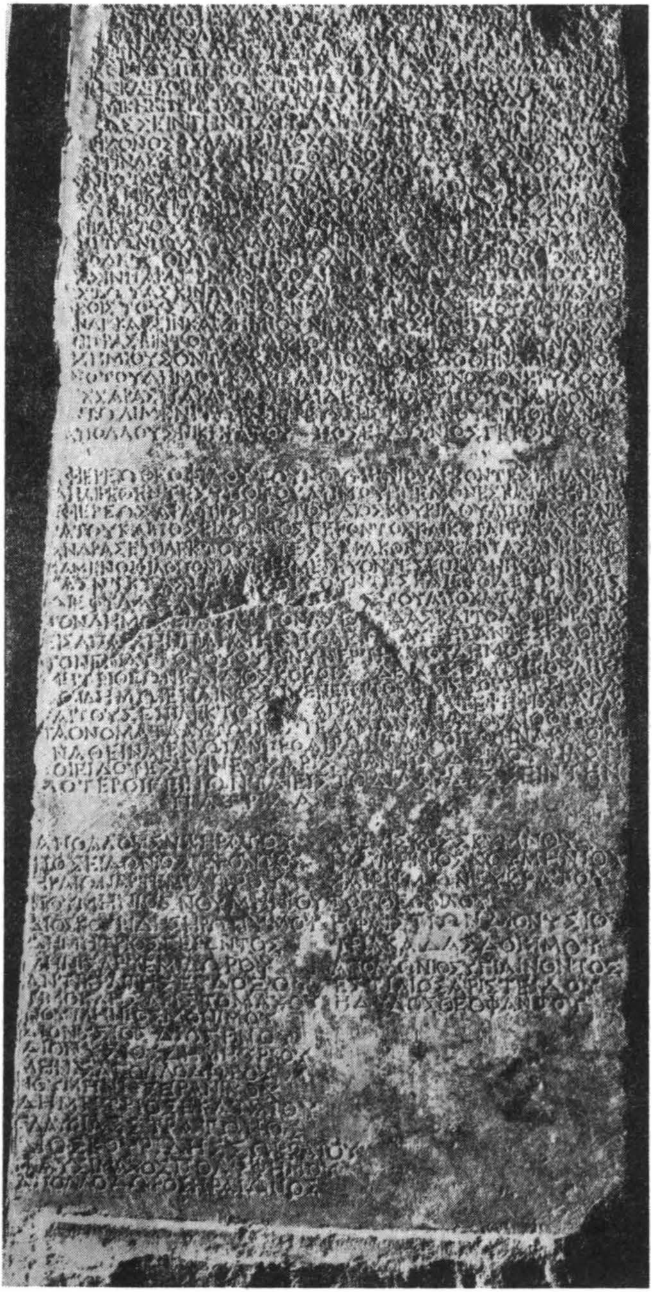

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

din primul decret, la care se referă în mod expres — κατὰ ψήφισμα ἐφ'ἱέρεω Σαραπίωνος τοῦ Διοσκουρίδου [1].

Cealaltă însă, cuprinsă în primul decret [2], aduce o dată nouă, în recomandarea făcută unora din arhonţi sau agoranomilor [3] din anul următor, de a pune la dispoziţia comandanţilor aleşi cele necesare jertfelor, sub preţul pieţei — παραπραθῆναι δὲ αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐν λιμένι τῶι ἐφ'ἱέρεω 'Αριστοφάνου. [4]

La atîta se reduce, deocamdată, documentarea noastră directă asupra eponimatului tomitan, ceea ce, trebuie să recunoaştem, încă o dată, este extrem de puţin. Aceasta nu justifică însă — după părerea noastră — decît în parte, vagul generalizator, în care s-au menţinut, prea adesea, observaţiile asupra acestei probleme totuşi importante, chiar dacă nu trebuie, desigur, scăpat din vedere că multe din aceste observaţii — aşa cum vom vedea — nu se referă, în mod special, la situaţia de la Tomis, ci au un caracter mai larg sau general pontic, legate de natura însăşi a studiilor, în care ele sînt cuprinse.

Trecînd evident peste simple trimiteri, ca acelea ale editorilor înşişi ai inscripţiilor amintite [5], şi menţionînd, numai pentru memorie, absenţa explicabilă a acestei probleme, în venerabila lucrare a lui Kleinsorge [6], cel dintîi — după ştiinţa noastră — care abordează problema eponimatului la Tomis, dar tocmai în termenii vagi de care vorbeam, este Dittenberger [7].

« Aproape în toate cetăţile de pe ţărmul de vest şi de nord al Pontului Euxin, care îşi reclamă originea de la Milesieni — scrie savantul epigrafist amintit — preoţii au fost eponomi, ca la Istropolis (nr. 325, 1), Dionysopolis (nr. 342, 13), Olbia (n. 226, 23, 33, 58) » [8]. Şi, se înţelege, la Tomis, observaţia fiind făcută tocmai în legătură cu menţionarea unui astfel de preot, în preambulul decretelor tomitane privitoare la paza oraşului. Pentru ca, în altă

---

[1] R. 28—29.

[2] R. 25.

[3] Discutarea acestei probleme, în studiul nostru *Cu privire la magistraturile tomitane*, ce va apărea în curînd.

[4] Pentru παραπραθῆναι « a vinde sub preţ », « a vinde mai ieftin », a se vedea, cu numeroase mărturii, A. Wilhelm în *AEM*, XX, 1897, p. 76—77; idem, *Beiträge*..., p. 200; cf. L. Robert, *Études anatoliennes*, p. 347, n. 3, cu referire la Wilhelm, apoi la M. N. Tod în *BSA*, 23, 1918—1919; A. M. Woodward, *ibidem*, 27, 1925—1926, 233; 28, 1926—1927, 120; *BCH*, 1927, 188; F. Bechtel, *Aeolica*, 1909, 33—34; *RA*, 1926, 184; *Ephesos*, III, 71; *TAM*, II, 672. Cît priveşte lectura acestui pasaj şi discuţiile pe care le comportă, pe larg în studiul menţionat mai sus. De reţinut, totuşi, încă de pe acum, că pe piatră se citeşte clar τῶι ἐφ'ἱέρεω (cum citise Tocilescu) şi nu vedem nici un motiv de rectificare în τῶ[ν] ἐφ'ἱέρεω, aşa cum a propus Dittenberger (*SIG* [2], 529).

[5] *AEM*, XI, 1887: « r. 1: ἱερέω v. Dittenberger » (este vorba, fără îndoială, de ed. I, în 2 vol., a acestei opere clasice, apărută în 1883, pe care n-am avut-o la dispoziţie. Se pare că referirea este la cunoscuta inscripţie din Olbia, în cinstea lui Protogenes. — *AEM*, XIV, 1891, p. 26: « r. 1: Pentru ἱερέω, cf. periodicul, XI, p. 43, 55, 1 » (adică inscripţia precedentă). În ceea ce-l priveşte, Ad. Wilhelm, *AEM*, XX, p. 76, cu notele 25 şi 26 (cf. *Göttinger Gel. Anz.*, 1898, nr. 3, p. 228), deşi pomeneşte eponymii din decretele cu privire la paza oraşului, nu se ocupă, propriu-zis, de această problemă.

[6] *De civitatium Graecarum orae occidentalis Ponti Euxini sitarum rebus*. Deşi apărută în 1888, desigur că autorul n-a avut timpul necesar de a lua act, în cursul elaborării sale, de inscripţiile menţionate.

[7] Vol. I[2] a apărut în 1898, vol. II[2], în 1900, iar vol. III[2], în 1901.

[8] *Op. cit.*, p. 181, nr. 529, nr. 1; cf. şi ed. III, la nr. 731. E vorba de inscripţiile: Aristagoras (Istros); Acornion (Dionisopolis); Protogenes (Olbia).

https://biblioteca-digitala.ro

parte [1], referindu-se însă, de data aceasta, numai la Istros — să adauge: « Din r. 21, reiese că este vorba de sacerdoţiul lui Apollon ».

Ceva mai departe — de data aceasta, cu privire expresă la Tomis — merge, de altfel în treacăt, cunoscutul numismat vienez Kurt Regling, care, ocupîndu-se de seriile monetare tomitane cu efigia lui Apollon, adaugă, într-o notă, că « preotul acestuia era eponim » [2]. Ca referinţe, abia dacă mai este

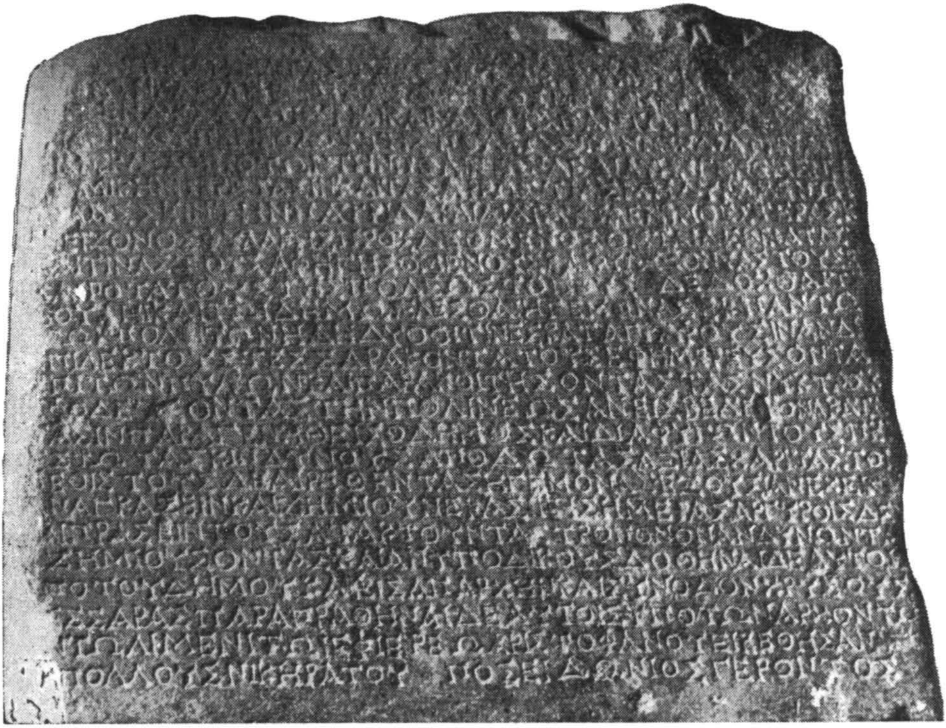

Fig. 3

nevoie să menţionăm, sînt folosite tocmai documentele epigrafice citate mai sus, în primul rînd, cel dintîi.

Un pas şi mai departe, chiar dacă nu întotdeauna în termenii cei mai expliciţi, se face de către V. Pârvan, urmat, într-un fel sau într-altul, de aproape întreaga noastră istoriografie. De aceea, cum şi pentru faptul că tocmai la el se vădeşte din plin tendinţa generalizatoare, de care vorbeam mai sus, vom zăbovi ceva mai mult asupra părerilor sale.

[1] *Op. cit.*, nr. 325, p. 515 şi urm., nota.

[2] B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1910, p. 598: « Preotul său era eponym: ἐπὶ ἱερέω ᾿Απόλλωνος, inscrip. în *AEM*, XI, 41, 55; cf. XII, 127 şi Pick, mai sus, p. 84, nota 6; fără pomenirea zeului, datările în *AEM*, XIV, 22, 50, r. 1, 25, 27 ».

https://biblioteca-digitala.ro

Într-adevăr, ocupîndu-se de eponimatul preotului lui Apollon Ietros la Istros [1], V. Pârvan pare, la început, a se menţine, în problema noastră, la poziţia mai veche a lui W. Dittenberger. « Această formă religios-politică, de sacerdoţiu eponym — spune eminentul cercetător al realităţilor istriene — e de caracter general milesian şi se întîmpină în aproape toate coloniile Miletului de pe coasta nordică şi vestică a Mării Negre. Zeul, ai cărui preoţi sînt eponymi,

Fig. 4

nu e acelaşi în toate aceste oraşe: La Dionysopolis e, de pildă, Dionysos. Totuşi găsim chiar pe Apollon Ietros, ca ocrotitor al oraşului, documentat şi la Apollonia » [2]. Mai departe [3], Pârvan citează şi alte locuri, unde, fără a da pe preotul eponim, întîlnim cultul lui Apollon Ietros: Panticapaion, Phanagoria, Theodosia şi, poate, Olbia, în care — în schimb — este în mare cinste Apollon Prostates.

Cum vedem, Tomisul nu este numit, ci numai subînţeles, prin trimitere, într-o notă [4], la inscripţia cu paza oraşului şi încă numai pentru eponimatul preoţesc în general.

În altă parte, însă, Vasile Pârvan este cu mult mai explicit, socotind că, şi la Tomis, eponimatul este deţinut de preotul lui Apollon Ietros. Iată

[1] *Histria*, IV, 1916, p. 3—4; cf. şi p. 11.

[2] In textul lui Pîrvan se trimite, prin nota 3, de la p. 3, pentru Dionysopolis, la *Syll*[3] II, 342, r. 13; iar pentru Apollonia, la Kalinka, *op. cit.* (= *Antike Denkmäler in Bulgarien*), nr. 156 şi 157.

[3] *Histria*, IV, p. 3 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 3, nota 2 = Dittenberger, *loc. cit.*, II, 529, nota 1, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

textul: « Tocmai în epoca, în care la Apollonia, Calamis însuşi ridică marea statuie a lui Apollon, eponymul oraşului, la Istria, de asemenea, un alt maestru (necunoscut) din sec. V, ridică în templul lui Apollon Ietros, o statuie de bronz a acestui zeu, al cărui preot poseda cinstea eponymatului în aproape toate coloniile milesiene din Pontul Euxin, inclusiv Apollonia » [1]. Şi, oarecum, pentru a nu fi loc pentru vreun dubiu, în referinţele date în nota 4, Pârvan

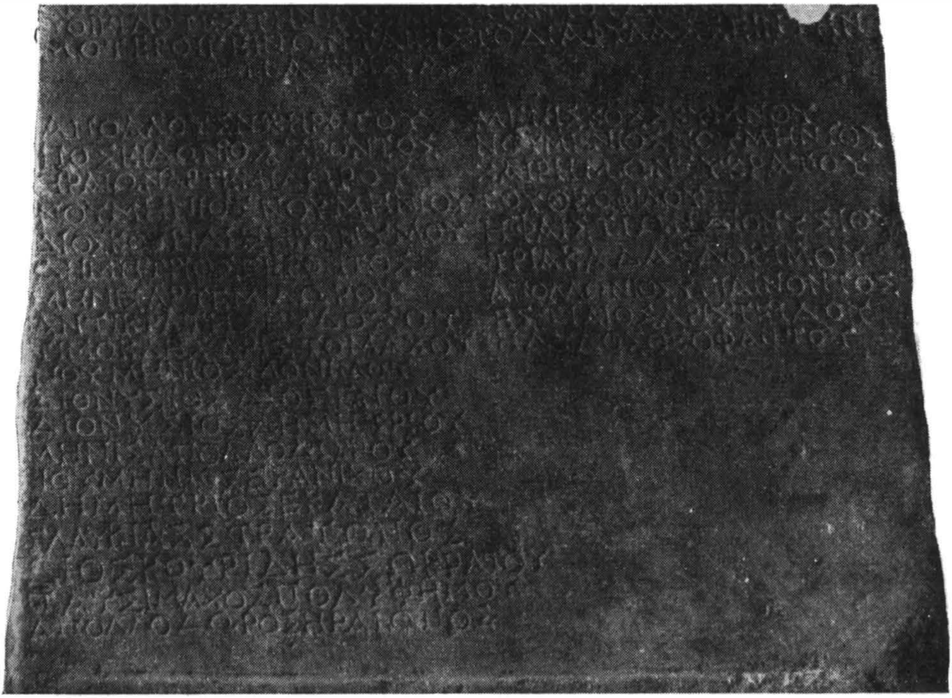

Fig. 5

citează, în afară de inscripţia lui Aristagoras, pentru Istros (SIG II³, 708), şi decretul lui Protogenas pentru Olbia *(ib.*, 495*)*, şi inscripţia cu paza oraşului de la Tomis (SIG II³, 731).

N-am putea să o afirmăm în mod categoric, dar este posibil ca această poziţie, mai nouă, a lui Pârvan să fi fost influenţată, între timp, de părerile, nu întotdeauna suficient de clar exprimate, ale cunoscutului cercetător al problemei colonizării ioniene, Fr. Bilabel [2]. De aceea redăm, în întregime şi cu propriile sale cuvinte, pasajul din lucrarea lui Bilabel, care interesează problema noastră: « La Tomis, avem ca eponim, fără îndoială, un ἱερεύς.

[1] V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 199. Cf., deşi mai puţin clar, *Zidul cetăţii Tomi*, p. 443 (29), nota 1.

[2] *Die ionische Kolonisation*, în *Philologus, Supplementband*, XIV, Heft I, Leipzig, 1920 (cf. L. Robert, *Hellenica*, II, 1946, p. 55).

https://biblioteca-digitala.ro

Important este că eponim este preotul lui Apollon: AEMÖ, XI, 1881, p. 41, nr. 55 Ἐπὶ ἱέρεω Ἀπόλλωνος... Ne amintim, pe lîngă aceasta, că... Apollon Ietros..., din aceste oraşe, îşi are originea din Didyma, că atributele care îl caracterizează s-au regăsit acolo ca embleme ale zeului. Este evident că toate aceste (amănunte) ale cultului milesian al lui Apollon au fost trecute asupra lui Ietros de la Tomis. Potrivit cu caracterele sale specifice, el este, fără îndoială, mai aproape de zeul din Didyma, decît de Delphinios şi a primit rolul de divinitate a oraşului. Un reflex al eponimului milesian, στεφανοφόρος al lui Delphinios, este faptul că, la Tomis, Istros şi altele, eponimatul este acordat prin aceleaşi semne[1] exterioare — anume coroana zeului —, întocmai ca şi la Milet».

Pe linia lui Pârvan şi referindu-se expres la el, uneori chiar fără nici un comentariu[2], alte ori cu prudentă rezervă[3], a mers, după ştiinţa noastră, aproape toată istoriografia romînă. Cu o excepţie totuşi — aceea a lui Radu Vulpe, care, deşi într-o formă nu tocmai clară şi pornind, din păcate, de la o premiză discutabilă, aduce în discuţie, un element nou. Într-adevăr, referindu-se la o inscripţie dedicată lui Apollon Agyieus, socotită, îndeobşte, ca provenind din Callatis[4], cercetătorul amintit se îndoieşte de această atribuire, pe motivul că preotul acestei divinităţi apare, în acest document, ca eponim al cetăţii, ceea ce nu se potriveşte cu situaţia de la Callatis, se potriveşte însă, foarte bine, cu situaţia de la Tomis. « Căci, spune textual, Radu Vulpe — eponimul la Callatis este un basileus..., în timp ce la Tomis, ca şi în celelalte colonii ioniene din Pont, această demnitate aparţine tocmai preotului lui Apollon... Cultul acestui zeu, sub forma de Agyieus, este ionian, prin excelenţă, la fel ca şi adorarea sa cu epitetul de Iatros »[5].

Numai că, lăsînd la o parte faptul că, pînă la urmă, nu ştim, în formularea lui Radu Vulpe, dacă eponimatul la Tomis era deţinut de preotul lui Apollon Agyieus sau de preotul lui Apollon Iatros, provenienţa tomitană a inscripţiei în discuţie nu este de loc sigură. Argumentul suplimentar că « între inscripţiile callatiene şi tomitane, intrate în colecţii private, confuziile de etichetare sînt foarte frecvente »[6], nu este nici el mai convingător, pentru că constatarea, făcută, de altfel, mai de mult de Pârvan[7], este valabilă pentru colecţiile particulare — cum însuşi R. Vulpe subliniază[8] — în speţă pentru colecţia Kogălniceanu[9], nu şi pentru inscripţii, ca cea de faţă, a cărei provenienţă callatiană este clar menţionată de editor[10].

---

[1] Fr. Bilabel, *op. cit.*, p. 129 şi urm.

[2] *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 393, cu n. 4.

[3] D. M. Pippidi, în *Histria* I, p. 524—525: « Cum rezultă, în chip neîndoios dintr-o întreagă serie de documente epigrafice, publicate de Gr. Tocilescu şi V. Pârvan, sacerdoţiul eponym al Histriei era acel al lui Apollo « Tămăduitorul » (Ἀπόλλων Ἰατρός sau, ca să respectăm ortografia ionică, Ἰητρός). Mărturiile, în această privinţă, au fost adunate de V. Pârvan, care a subliniat, pe de o parte vechimea instituţiei, în cuprinsul Histriei, pe de alta, răspîndirea ei, în aproape toate coloniile milesiene, din vestul şi nordul Mării Negre ».

[4] *AEM*, XI, 1887, p. 33, nr. 32 = *IGRR*, I, nr. 656.

[5] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 226, nota 4, cf. şi p. 232.

[6] *Ibidem*.

[7] *Zidul cetăţii Tomi*, p. 17 (431), n. 3; cf., de acelaşi, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, p. 3 (25), nr. 5.

[8] *Loc. cit.*

[9] *AEM*, VI, 1882, p. 4 şi urm.

[10] *AEM*, XI, 1887, p. 33, nr. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

Urmează deci că explicaţia menţionării lui Apollon, în preambulul documentului amintit, trebuie căutată şi a fost căutată în altă parte. Şi, cînd spunem aceasta, ne referim mai puţin la părerea, ceva mai veche, a cunoscutului cercetător al realităţilor magariene, K. Hanell [1], după care ar fi vorba de o schimbare de eponimat [2], la Callatis, cît la interpretarea, mai nouă, a cunoscutului epigrafist francez, L. Robert. Într-adevăr, într-un articol, publicat, mai întîi, în revista romînească Istros [3], reprodus apoi într-unul din volumele publicaţiei sale *Hellenica* [4], savantul amintit atrage atenţia că, atunci cînd eponimul este un preot, nu se obişnuieşte a se specifica al cărei divinităţi este el preot; toată lumea o ştia; se scria, deci, cel mai des, ἐπὶ ἱερέως, mai degrabă decît ἐπὶ ἱερέως Ἡλίου, ἐπὶ ἱερέως Ἀπόλλωνος etc. [5]

Cum se explică, atunci, că, în preambulul a nenumărate documente apar nume de zei, pe lîngă denumirea nu numai a unui preot eponim, dar şi a altor magistraţi eponimi? Răspunsul este — după acelaşi cercetător — că, în astfel de cazuri, eponimatul este deţinut, din anumite motive, asupra cărora vom reveni, nu de un muritor, ci de un zeu [6]. De aceea, L. Robert propune ca preambulul inscripţiei callatiene amintite să fie citit Ἐπὶ βασιλέος Ἀ]πόλλωνος Ἀγυέος τοῦ [μετὰ τὸν δεῖνα], iar nu, ca pînă acuma, Ἐπὶ ἱερέως Ἀ]πόλλωνος Ἀγυέος τοῦ... [7]

O revenire la o poziţie mai prudentă se constată, în ultima vreme, în problema eponimatului tomitan, la cunoscuţii cercetători ai Pontului stîng grecesc: Hristo Danov şi T. V. Blavatskaia. Astfel, primul, mai ales, se mulţumeşte să sublinieze, ca şi Dittenberger, la care, de altfel, trimite (= SIG³ 731, nota 1: inscripţia cu paza oraşului), că « eponim, cap al statului, era, în acest oraş (= Tomis), ca şi la Olbia, Istria, Dionysopolis şi celelalte colonii milesiene, un ἱερέως » [8]. Cu ceva mai multă îndrăzneală, T. V. Blavatskaia adaugă unele detalii în plus. « În pantheonul din Tomis — spune savanta sovietică — cultul lui Apollon ocupa locul principal. Eponimatul oraşului aparţinea preotului lui Apollon (referire la AEMO, XI, 1887, p. 41, nr. 55 şi SIG³, 731), iar pe monedele din Tomis, se întîlneşte, foarte des, chipul lui Apollon cu cunună şi cu atributul său tripiedul. E greu însă să ne dăm seama, pe baza monumentelor existente în prezent, dacă Apollon era venerat şi la Tomis, ca Iatros » [9].

Ce este de reţinut din toate aceste păreri, se înţelege în lumina documentelor, deocamdată numai epigrafice, la care ne-am referit şi pe baza cărora se vor întemeiate, în fond, aceste păreri?

---

[1] *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 167.

[2] Frecvent atestate, de altfel.

[3] *Istros*, II, 1936, p. 1 şi urm.

[4] *Hellenica*, II, 1946, p. 51—64. VI Divinitée éponymes, republicare, cu completări, a art. *Inscriptions grecques*, cf. *REG*, 1939, 483, tiraj aparte din *Istros*, II, 1936, p. 1—10, număr, care, de altfel, n-a apărut (adaugă, acum, de acelaşi, *La Carie*, II, 210; *REG*, 1959, şi, în ultimă analiză, *Rev. Phil.*, 1959, II, p. 202—204 şi 210—213).

[5] *Hellenica*, II, p. 51 şi urm.

[6] *Op. cit.*, p. 52. Cf. Ad. Wilhelm, *Beiträge zur gr. Inschriftenkunde*, 1909, p. 322 şi Keil-Premerstein, *Bericht*..., *Erste Reise*, p. 4—5.

[7] *Hellenica*, II, p. 52.

[8] *Op. cit.*, p. 86.

[9] *Op. cit.*, p. 215; cf. şi prelucrarea din *ARS*, secţia *Istorie*, 1954, nr. 4, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Foarte puţin, dacă este să vorbim de o certitudine absolută, şi anume — aşa cum au subliniat toţi cercetătorii — faptul neîndoios că, în stadiul actual al cercetărilor, eponimatul a fost deţinut de un preot-magistrat. Că a existat sau nu, în decursul lungii sale existenţe vreo schimbare de eponimat, ca la Olbia, de pildă [1], nu avem, pînă acum, nici o indicaţie. La aceasta, se mai poate adăuga că, dată fiind forma veche, ioniană, a cuvîntului preot — ἱέρεως — cultul zeului respectiv trebuie să fi fost foarte vechi, adică să fi fost adus aici, din metropolă, chiar de primii colonişti [2].

Care era însă acest zeu? Întrebarea, ca şi prudenţa exagerată pe care o trădează, ar putea părea mai mult decît deplasate, dat fiind că măcar una din inscripţiile, care interesează problema noastră, numeşte — aşa cum am văzut [3] — clar pe Apollon, fie şi, în starea de conservare a monumentului, neînsoţit de nici o ἐπίκλησις. Aşa că, cel puţin, sub această formă, am putea socoti — împreună cu K. Regling şi T. V. Blavatskaia — că eponimatul preotului lui Apollon la Tomis, este la adăpost de orice obiecţie. Singura problemă, ce ar mai rămînea, deci, în discuţie, ar fi dacă Apollon, despre care este vorba la Tomis, este ca, de pildă, la Istria şi Apollonia, Apollon Ietros, aşa cum socotesc — după cum am văzut — unii cercetători.

Se pare însă că lucrurile nu stau chiar aşa de simplu. Nu este, adică, de loc sigur, cel puţin, în stadiul actual de informaţie, că preotul, care deţinea eponimatul la Tomis, era numaidecît preotul lui Apollon. Cu alte cuvinte, s-ar putea ca, şi în redactarea preambulului la decretul în cinstea lui Nilos — singurul document pe care, cum am văzut se bazează această concluzie — să ne aflăm în faţa situaţiei, despre care vorbea L. Robert, deşi, între exemplele citate de epigrafistul francez, inscripţia noastră lipseşte. Este deci, cu putinţă ca, şi în cazul nostru, Apollon din inscripţia amintită, să nu desemneze pe zeul, al cărui preot deţinea, în mod obişnuit, eponimatul la Tomis, ci pe zeul — în realitate, templul respectiv — care, în împrejurări speciale, a luat asupra sa această importantă, dar oneroasă demnitate.

Cazul nu este izolat. Exemplele — destul de numeroase — au fost adunate şi comentate de L. Robert [4], pentru a nu mai fi nevoie să revenim asupra lor. Mai important ni se pare a insista puţin asupra cauzelor acestei practici şi a vedea dacă, în condiţiile date, ele ar putea fi valabile şi pentru Tomis.

Ocupîndu-se de condiţiile social-economice, în care sînt silite să funcţioneze, în epoca elenistică, instituţiile politice ale cetăţilor greceşti, cunoscutul savant englez W. W. Tarn face, în nu mai puţin cunoscuta sa lucrare despre « *Civilizaţia elenistică* », între altele, următoarele interesante observaţii: « În unele cetăţi din Asia, stephanophoros sacerdotal, eponimul anului, devine magistratul principal. Numai un cetăţean bogat putea să ocupe această funcţiune, deoarece el trebuia să ia asupra sa grija de a distra pe cetăţeni. Postul era pus la licitaţie, cetatea dublîndu-şi astfel beneficiile. . . În vremurile tulburi, se

---

[1] G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, I, 1920, p. 499, n. 5 (cu trimitere la Latischew, *IOSPE*, I, p. 30, nr. 16).
[2] Cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 2 şi urm.
[3] Mai sus, p. 305.
[4] *Hellenica*, p. 51 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

întîmpla însă ca să nu se prezinte nici un cumpărător. În acest caz, zeul local cumpăra funcţiunea şi devenea eponim al anului »[1].

Se potrivesc oare aceste constatări cu situaţia de la Tomis? Socotim că da, chiar în condiţiile de relativă documentare existentă. Şi aceasta nu numai cu privire la obiceiul vînzării, în general, a unor dintre funcţiuni, în speţă sacerdotale, aşa cum ne informează un important document epigrafic, conţinînd un regulament religios, privitor la cultul zeilor din Samothrake[2], dar şi în ceea ce priveşte cazul concret, care ne interesează aci. Căci, deşi inscripţia în cinstea lui Nilos, despre care este vorba, este — aşa cum arătam mai sus — cu puţin mai recentă decît inscripţia privitoare la paza oraşului — epocă de intense tulburări externe şi interne[3], nu trebuie să uităm că întreg secolul al II-lea şi o bună parte din secolul I î.e.n. sînt, în aceste regiuni, o vreme de profundă nesiguranţă şi nelinişte, din care n-au lipsit, fireşte, nici aspecte, mai mult sau mai puţin ascuţite, ale luptei de clasă[4]. Aşa că, din acest punct de vedere, nimic nu se opune să admitem interpretarea lui L. Robert şi să socotim că Apollon din inscripţia noastră nu este divinitatea, al cărei preot a deţinut, în acel an, eponimatul cetăţii, ci zeul, care, în anul respectiv, a luat asupra sa, din lipsă de candidaţi muritori, această oneroasă cinste. Ceea ce, fireşte, nu exclude ca, în cazul nostru, Apollon să fi deţinut, la Tomis, propria sa preoţie eponimă, ca, de pildă, tot în Pontul Stîng, la Dionysopolis, aşa cum a arătat, de curînd, acelaşi învăţat[5].

De altfel — ne grăbim să o spunem — avem, încă de pe acum, după părerea noastră, dovada că Apollon nu a fost, indiferent cum, singura divinitate care, în anumite împrejurări, a luat asupra sa eponimatul cetăţii Tomis. De această cinste s-au mai învrednicit şi alte sau, mai precis, evident pînă acum,

---

[1] W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, trad. fr., Paris, 1936, p. 68 (cu referinţele din notele 2 şi 3, adică n. 2: Priene, *OGIS*, 215; Thasos, Michel, *RIG*, 462 şi urm.; Magnesia, *ibidem*, 914; Milet, liste în Milet [= Th. Wiegand, *Milet*, Berlin, 1914—1924], 1, 3; n. 3: I. Priene [= Fr. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, 1906], 108, 109, 113); cf. L. Robert, *op. cit.*, n. 54, n. 9 (cu numeroase referinţe, însă numai pentru tulburări externe). — Pentru vînzări-cumpărări de preoţii, cf. acelaşi Tarn, *loc. cit.*: « Începînd cu sec. II, funcţiunile eclesiastice, care erau izvoare de cheltuieli, fură, de asemenea, regulat vîndute » (cu referinţele din n. 4, la care de adăugat, în afară de alte lucrări mai vechi (cf. Michel, *loc. cit.*), mai recent M. Segre, *Osservazioni epigrafiche sulla vendita di sacerdozio*, în *Rend. Ist. Lomb*, 69, 1936, p. 811 şi urm. şi 70, 1937, p. 83 şi urm).

[2] *AEM*, VI, 1882, p. 8 şi urm., nr. 14, unde, în r. 4 este de citit, totuşi, cu Tocilescu, [Ἀπατου]ρεῶνος, iar nu [Ταυ]ρεῶνος, cum crede L. Robert, nici lăţimea lacunei, nici forma în -εών nefiind o piedică în această privinţă. (Cf., pentru formă, *IOSPE*, I, nr. 47: [Ἀπα]τουρεῶν[ος] şi, mai ales, Mihailov *IGB*, I, 50, r. 2: Ἀπατουρεῶνος, cu comentarul lui L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 211—212). Cf. şi S. Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, 1885, p. 488—489.

[3] Cf. *SCIV*, V, 3—4, 1954, 564 şi urm., cu toate obiecţiunile lui R. Robert, în *REG*, LXIX, 1956, p. 142, urmat de D. M. Pippidi, *Contribuţii*..., p. 108.

[4] Cf. *SCIV*, IV, 1953, nr. 3—4, p. 681 şi urm. şi, în special, p. 703 şi urm.

[5] Cf. L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 200 şi urm., în legătură Mihailov, *IGB*, I, p. 39, nr. 22: [Οἶδε ἱέρην]ται Διονύσου μετὰ τοὺς ἱερησαμένους διὰ βίου — printre care, în r. 5, se află ca propriul său preot însuşi Dionysos. Este adevărat că, în mod obişnuit, în astfel de cazuri, urmează sau formula τοῦ (τῆς) μετὰ τὸν δεῖνα sau τοῦ (τῆς) δευτέρου (δευτέρας), resp. τὸ α' τὸ β' etc. Sînt însă şi excepţii, aşa cum arată cunoscuta inscripţie din Callatis (Th. Sauciuc-Săveanu, în Εἰσαγωγεῖς la Kallatis (extras), 1937. Cf. L. Robert, *REG*, 1939, 485, nr. 232 şi *Hellenica*, II, 1946, p. 52 şi urm.): Ἐπὶ βασιλέος Ἀγαθοῦ Δαίμο|νος, μηνός Μαλοφορίου, οἱ εἰσα|γωγεῖς οἱ περὶ Ἡρακλέοντα Ἀν|δροσθένεος ἀντενέγραψαν| τοὺς εἰσαγωγεῖς τοὺς ἐπὶ βασι|λέος Ἡραίωνος τοῦ Ἱκεσίου.

https://biblioteca-digitala.ro

şi altă divinitate, aşa cum ne informează o inscripţie mai de mult descoperită, dar rămasă încă inedită [1].

Este vorba de un fragment din partea de sus-stînga, fără îndoială a unei *aedicula* de marmoră, din care s-a păstrat o parte din frisă şi partea din stînga a inscripţiei greceşti de sub ea (fig. 6). Frisa — dorică — se compune din cunoscutele triglife, cu respectivele gute, alternînd cu metopele, după toate

Fig. 6

aparenţele — acestea din urmă — în număr numai de două, încadrate — se înţelege — de trei triglife. Acest detaliu este de reţinut, pentru că de el depinde lungimea rîndurilor inscripţiei. Din păcate, din cele două reliefuri ale metopelor nu se mai distinge aproape nimic, aşa că nu ne mai putem da seama de ce vor fi reprezentat şi, deci, în ce legătură vor fi stat aceste reprezentări cu textul inscripţiei.

Dimensiunile monumentului, în starea actuală: înălţimea 0,40 m, lăţimea 0,68 m, grosimea 0,30 m. Înălţimea literelor 0,025 m. Dacă pentru înălţimea totală a monumentului este greu de făcut vreo ipoteză valabilă, în schimb pentru lăţime nu ni se pare prea hazardat a presupune — aşa cum am făcut-o deja — că, în dreapta, mai era numai încă o metopă, cu triglifa respectivă, ceea ce ar da o lăţime totală de circa 0,96 m, potrivită — ni se pare — şi cu legătura internă a textului inscripţiei.

În ceea ce priveşte provenienţa monumentului, nu socotim de loc îndreptăţită punerea sub semn de întrebare — ca în fişa de inventar a MNA — a apar-

[1] *MNA*, inv. L., nr. 535. Mulţumesc, şi pe această cale, tov. Gabriela Bordenache, care mi-a atras atenţia asupra acestui document.

https://biblioteca-digitala.ro

tenenței sale la epigrafia tomitană, pentru motivele pe care le-am invocat și pentru alte monumente asemănătoare din MNA [1].

Pentru text, de o lectură destul de ușoară în partea păstrată, propunem: Ἱερωμένης Δήμητρος-ἄρχο[ντες (?) . . . Ποσειδώνιον Νουμηνίου Καλλίμαχον Κα[*e.g.* λλιμάχου Διο|νύσιον Διοσκουρίδου ΚΑΓΑ Ἡρώι[δην (?) ἐτίμησαν.

Deși ne dăm seama că restituirea noastră nu este la adăpost de obiecțiuni [2], este, ni se pare, clar că ne aflăm în fața unei inscripții onorifice, pusă de archonți (mai puțin probabil pentru archonți: ἀρχο[ντας]) [3], destul de bine atestați la Tomis [4], foarte probabil pentru alți demnitari ai orașului [5], în anul în care, din lipsă de candidați muritori, eponimatul a fost deținut de o divinitate, și anume de zeița Demeter. În special, acest din urmă fapt — care ne interesează în mod deosebit aci — ni se pare la adăpost de orice obiecțiune serioasă [6].

Fenomenul acesta — al deținerii eponimatului unei cetăți grecești de către o divinitate feminină — nu este singular, mai mult chiar, divinitatea noastră nu este lipsită de atestare. O întîlnim, de pildă, la Bizanț, alături de alte divinități masculine sau feminine [7]. De asemenea, asupra prezenței — și încă la loc de cinste — a Demetrei în pantheonul tomitan avem, încă de pe acum, suficiente dovezi — și numismatice [8] și epigrafice [9] —, pentru a fi nevoie să insistăm asupra explicației sarcinii asumate.

Cît privește împrejurările, desigur dificile, ca în toate cazurile asemănătoare, care au dus la luarea eponimatului, la Tomis, de către o divinitate — în speță Demeter — ele sînt, fără îndoială, de pus în seria acelor tulburări — interne și externe — de care este plin, așa cum aminteam mai sus, nu numai întreg secolul al II-lea, ci și o bună parte din secolul I î.e.n., de cînd datează docu-

---

[1] *Studii clasice*, I, 1959, p. 106, cu n. 5. De adăugat, pentru inscripția de față, lipsa oricărui dorism, de așteptat în această epocă, dacă inscripția ar proveni din Callatis (cf. L. Robert, în *RevPhil.*, 1959, II, p. 199). Majoritatea numelor întîlnite aci sînt, de asemenea, foarte frecvente la Tomis, afară — se înțelege — de misteriosul ΚΑΓΑ.

[2] De pildă, ἄρχοντας. Cf. G. Mihailov, I, 1956, p. 47 și urm., nr. 36 (din Odessos): οἱ πρυτάν[εις] | ἐστεφάνω[σαν] | ἐπιμηνιεύσαν[τας] || Ἀπολλώνιον | Σίμωνος | Καλλίμαχον | Φανέρου | καὶ γραμματεί[α] || Θεσσαλὸν Ἀρτεμιδώρου.

[3] Un nume de femeie — de altfel, foarte rar, de pildă Ἀρχώ (cf. Pape-Benseler, *Wörterbuch der gr. Eigennamen*, *s.v.*) — ni se pare aci foarte puțin probabil. La fel, cunoscuta formulă οἱ περὶ τὸν δεῖνα.

[4] Toate documentele referitoare la archonții din Tomis au fost strînse și comentate de noi, într-un studiu *Cu privire la magistraturile tomitane*, ce va apărea, în curînd, în lucrarea *Contribuții la istoria cetății Tomis*.

[5] Al căror nume ne scapă (ἄρξαντας? cf. mai sus, p. 314, n. 5), deși n-ar fi exclus să fie vorba de niște simpli cetățeni, calificați totuși, într-un fel sau altul (εὐεργέτας?), în spațiul gol.

[6] A se vedea, mai sus, n. 3. Pentru formula Ἱερωμένου, resp. Ἱερωμένης τοῦ (τῆς) δεῖνος, a se vedea, între altele, *Syll*³, 708 (Istros). Cf. L. Robert, *loc. cit.*, p. 210 și urm. (cu notele).

[7] Cf. L. Robert, *loc. cit.*, p. 202, care mai menționează și alte divinități feminine, care au deținut eponimatul în diferite cetăți: Hera, Nike, Nemesis, Tyché Poleos (toate la Bizanț) și Parthenos (în Chersonesul tauric).

[8] B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1910, p. 607.

[9] *RA*, XLII, 1881, p. 297 = *AEM*, VI, 1882, p. 21, nr. 41 = *IGR*, I, p. 202, nr. 600; *AEM*, VIII, 1884, p. 8, nr. 21 = *IGRR*, I, nr. 603 (din Sofular). (Prezența aci a unei inscripții puse pentru un fost archonte la Tomis ridică, poate, problema revizuirii în această parte, a hotarelor teritoriului rural tomitan. Pentru alte rectificări, în acest sens, cf. observația noastră din *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 939). În sfîrșit, *AEM*, VIII, 1884, p. 11, nr. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

mentul nostru — mai precis, după ductul literelor şi după lipsa numelor romane, din a doua jumătate a acestui secol[1].

Cu aceasta însă — deşi altfel îmbogăţită — problema divinităţii, al cărei preot deţinea, în mod obişnuit, eponimatul la Tomis, rămîne încă întreagă. Căci, cu toate că n-ar fi cu totul exclusă o menţionare a divinităţii alături de preotul său, care deţinea eponimatul[2], în care caz eponimatul preotului lui Apollon ar fi asigurat, la Tomis, fără putinţă de tăgadă, de inscripţia în cinstea lui Nilos, cu adevărat sigur, în stadiul actual de informaţie, este că, în anumite împrejurări dificile, eponimatul tomitan a fost deţinut de Apollon sau de Demeter, în locul titularului său obişnuit, preotul unei divinităţi, pe care nu o putem încă determina cu precizie absolută. Este totuşi foarte probabil ca această divinitate să fi fost Apollon, care, în lipsă de candidaţi muritori pentru această demnitate, a luat, ca în anul decretului în cinstea lui Nilos, asupra lui propria sa preoţie şi deci eponimatul cetăţii, sarcină luată, în alt an, tot dificil, de zeiţa Demeter[3].

Dar, şi în acest caz, chiar dacă cu altă semnificaţie, rămîne a determina despre care Apollon este vorba. Căci, după cum se ştie, acest zeu era cultivat, în cetăţile greceşti, sub diferite forme, concretizate în tot atît de diferitele sale epitete[4]. Problema nu este de loc uşoară, deşi documentele nu lipsesc. Ne gîndim, în afară de monumentele epigrafice, la monumentele sculpturale şi, mai ales, la preţioasele informaţii oferite de monede. Numai că, din lipsa unui punct de reper sigur, mînuirea lor, în problema noastră, este destul de delicată. Totuşi, fie şi cu titlul de ipoteze, ce pot fi confirmate sau infirmate de descoperiri ulterioare, se pot face unele consideraţii, de natură a pune măcar datele problemei, în stadiul actual de informaţie.

Mai întîi, socotim că este de luat în consideraţie un amănunt, care n-a reţinut atenţia cercetătorilor, din acest punct de vedere. Este vorba de observaţia făcută de Wilhelm Weinberger, în scurtul său comentariu, filologic şi istoric, care însoţeşte lectura sa[5], mult superioară aceleia a lui Tocilescu — Szanto[6] şi unanim admisă astăzi, cu unele îmbunătăţiri de detaliu[7]. Or, după W. Weinberger — « în r. 1 este verificată de Domaszewski litera de început al numelui preotului — Π »[8].

Dacă observaţia este justă, ceea ce este greu de controlat, în starea de astăzi a pietrei, s-ar putea să avem de-a face aici, mai degrabă, cu începutul unui epitet (ἐπίκλησις) al lui Apollon, după care ar fi urmat numele preotului, pentru care ar rămînea suficient loc, dacă suprimăm restituirea οἱ[9] şi dacă

---

[1] Pentru ductul literelor, cf. *SIG*[3], 708 (Istros), cu observaţiile lui D. M. Pippidi, *Contribuţii*..., p. 123 şi urm., şi *Histria*, I, 1954, p. 511 şi urm., nr. 9.

[2] Deși, pe cîte ştim, nu există exemple în acest sens.

[3] Cf. L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 203.

[4] Cf. Wernike, în *RE*, III-ter Halbb., 1895, col. 41 şi urm.

[5] *AEM*, XII, 1888, p. 127 şi urm.

[6] *AEM*, XI, 1887, p. 41 şi urm.

[7] Ad. Wilhelm, *Beiträge*..., p. 149.

[8] *Loc. cit.* Aceasta ca să nu mai vorbim de posibilitatea altei lecturi — de pildă Apollonios — în speţă, se înţelege, la genetiv, lectura Ἀπόλλωνος fiind — se pare — la adăpost de obiecţiuni serioase.

[9] Cf. decretele privitoare la paza oraşului, în *AEM*, XIV, 1891, n. 22, nr. 50, r. 1 şi, mai ales, r. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

presupunem, în plus, că numele preotului era fără patronimic [1]. Aceasta, evident, în ipoteza că numele zeului ar indica divinitatea, al cărui preot deținea eponimatul [2].

Or, cercetînd lunga listă a epitetelor lui Apollon [3], reținem, ca începînd cu II: mai întîi, se înțelege Πύθιος, apoi, Πατρῷος, Παιάν sau Παιώ, Προπύλαιος și Προστάτης. Această simplă înșirare nu ne spune încă nimic din punctul nostru de vedere, dacă diferitele epitete nu sînt susținute și de alte documente tomitane. Din păcate, strict epigrafic și chiar numismatic vorbind, nici unul din aceste epitete, după cîte știm, ale lui Apollon nu ne este încă documentat la Tomis, nici chiar acela de Προστάτης, atît de frecvent, de pildă, la Olbia [4]. Afară numai dacă, într-o inscripție, recent descoperită și rămasă încă inedită, nu este de citit numele lui 'Απόλλων Παιάν.

Este vorba de un fragment dintr-un splendid altar de marmoră, după ductul literelor, încă de la începutul secolului I, de nu chiar sfîrșitul secolului II î.e.n. Găsit nu demult, într-unul din zidurile unei foste moschei din Constanța (fig. 7), monumentul are, în starea actuală 0,22 m înălțime, 0,24 m lățime. Înălțimea literelor, 0,015 m. Se poate citi numai:

Fig. 7

'Ασκλ]ηπιάδης Νικηράτ[ου

. . . . IIAIAN 'Απόλλω[ν(?)

. . . . ANM. KAP ἐπιδη[μή-

σας. . . . . πλεῖονα [ἔτη

În schimb, cultul lui Apollon Πύθιος, deși și el neatestat epigrafic, pare a fi fost foarte frecvent la Tomis, dacă ținem seama de forma obișnuită, cu care el apare pe monede, adică cu trepiedul [5].

---

[1] Cf. *Ibidem*, r. 25.

[2] A se vedea figurile. S-ar putea să fi fost și un T (mai puțin probabil un I sau H). În acest caz, am avea, poate, începutul cunoscutei formule τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα (cf. L. Robert, *Hellenica*, II, 1946, p. 56—64), deși pe piatră nu este loc pentru o formulă atît de lungă, chiar dacă am admite că numele preotului nu era însoțit de patronimic. Să fi fost numai Apollon și cifra = τὸ α', τὸ β' etc.? În sfîrșit, cu toate dificultățile, de care vorbeam mai sus (lipsa de atestare pe altă cale etc.), admițînd că, în loc de Π, sînt două haste verticale, una pentru I, alta pentru una din hastele lui H, să fie de completat IHTPOY?

[3] *RE* (Wernicke), III-ter Halbb., 1895, col. 41 și urm.; cf. și Roscher, *Myth. Lex*, s.v.

[4] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 3 (535, n. 6).

[5] T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 20; cf. și V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 11 (543).

https://biblioteca-digitala.ro

În afară de aceasta, nu ştim, în mod precis, ca Apollon să mai fi fost cinstit la Tomis, sub altă formă decît aceea de Cythared cu şarpele (sculptură)[1] şi, în sfîrşit, aceea de Apollon Agyieus (de data aceasta epigrafic), într-o dublă inscripţie din vremea lui Marcus Aurelius (fig. 8/1—3)[2]:

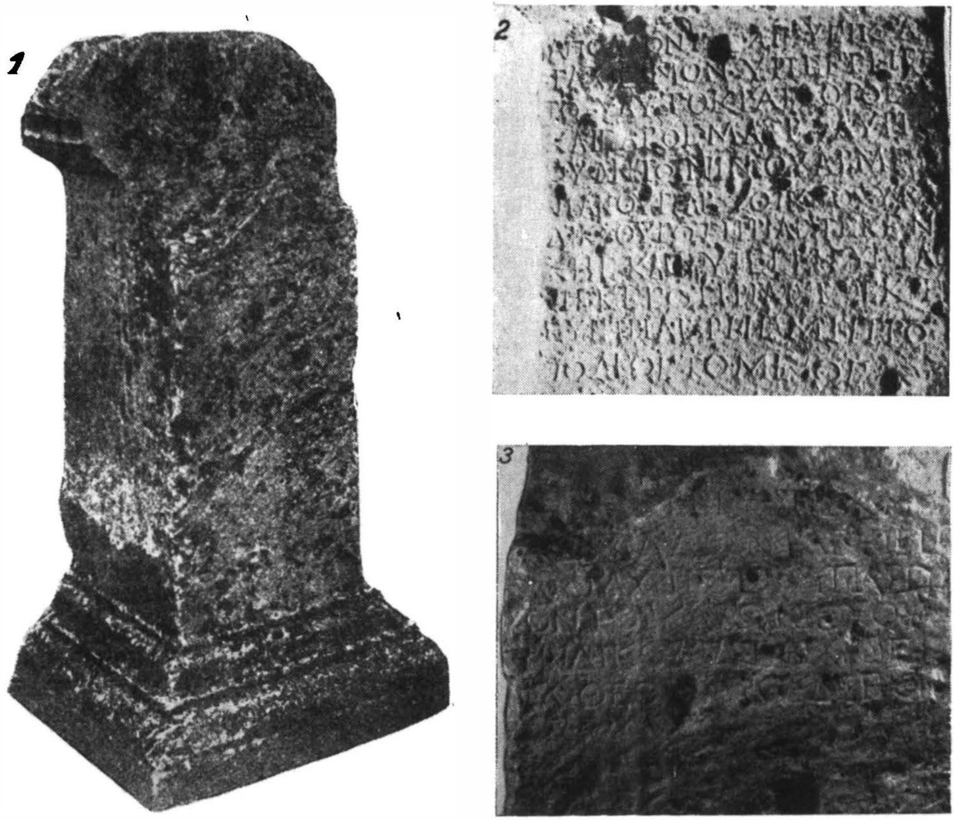

Fig. 8

I. ’Απόλλωνι ’Αγυεῖ· κα|τὰ χρη[σ]μόν, ὑπὲρ τῆς| τοῦ Αὐτοκράτορος| Καίσαρος Μάρ(κου) Αὐρηλί||ου ’Αντονίνου ’Αρμε|νιακοῦ, Παρθικοῦ, Μ[η]δικοῦ, σωτηρίας τε κὲ ν[ί]|κης καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγίας| τε κὲ σωτηρίας τ[ε] κὲ|| εὐετ[η]ρίας τῆς Μητροπόλεως Τόμεως.

---

[1] *MNA*, inv. L, nr. 627; cf. V. Pârvan, *loc. cit.*

[2] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, 1918, p. 126, nr. 63 = *BCMI*, VIII, 1915, p. 79 şi urm., nr. 63 (cf. *ACMI*, 1915, p. 200). Reprodusă, cu multe greşeli, de I. Micu, *Călăuza...*, p. 14 şi urm., nr. 62. Emendaţii R. Flacellière, Jeanne Robert, Louis Robert, *REG*, LII, 1939, p. 481, nr. 223. Asupra lui Apollon Agyeus, a se vedea *DS*, *DA*, s.v. Agyeus; *RE* (Wentzel) s.v.; *IGR*, I, 656 (Callatis); *AEM*, III, 1879, p. 45, nr. 19 (din regiunea Tomis); V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 584, nr. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

II. [Ἀγαθ]ῆι τύχηι·][Ἀπ]όλλωνι Ἀγυεῖ| κατὰ χρησμόν, ὑπατεύ|οντος Κατονίου Οὐ||ινδίκου ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου) Φλ(αουίου) Θεο[δ]ώρου δισπον|[τάρχου] [1], ceea ce, în romîneşte, înseamnă:

I. Lui Apollon Agyieus, potrivit oracolului, pentru sănătatea şi victoria Imperatorului Caesar Marcus Aurelius Antoninus, Armenicul, Parthicul, Medicul, şi pentru sănătatea şi prosperitatea Metropolei Tomis.

II. Noroc bun! Lui Apollon Agyieus, potrivit oracolului, fiind guvernator Catonius Vindex, sub magistratura lui P. Flavius Theodorus, a doua oară pontarch.

Menţionînd, în treacăt, ca foarte plauzibilă, datarea — de către editor — a ridicării monumentului şi a gravării primei inscripţii între 166—172, iar a celei de a doua cel mai devreme în 170 [2], vom reţine — în afară de epitetul Ἀγυεύς (=Ἀγυιεύς), dat lui Apollon, destul de răspîndit în lumea greacă [3], dar atestat, în părţile noastre, numai în aceste inscripţii şi în inscripţia callatiană, la care ne-am referit mai sus — formula finală, din a doua inscripţie (r. 5—7): ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου)|Φλ(αουίου) Θεο[δ]ώρου δισπον[τάρχου]. Aceasta fie şi numai pentru a sublinia că, cu toată aparenţa contrarie, nu poate fi vorba de o formă nouă de datare la Tomis, în această epocă, cu numele pontarchului [4]. Căci, fără îndoială, la demnitatea de pontarch, deţinută pentru a doua oară de P. Flavius Theodorus, se referă expresia, care precede numele acestuia (ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς), iar nu, cum am fi poate înclinaţi să credem, la aceea de arhonte al cetăţii [5].

În concluzie, tot ce se poate spune, în stadiul actual de informaţie, cu privire la eponimatul la Tomis, este că acest eponimat a fost deţinut — aproape sigur pe toată durata existenţei sale — de preotul unei divinităţi, foarte probabil Apollon, fără a putea afirma însă cu certitudine dacă este vorba de Apollon Ietros, ca la Histria de pildă, sau de o altă ipostază a acestei divinităţi (Pythios, Paian, Agyieus, Propylaios etc.). Ceea ce nu exclude însă, cu totul, posibilitatea ca preotul altei divinităţi din pantheonul tomitan să fi deţinut, în cetatea noastră, această importantă demnitate. Răspunsul definitiv, în această privinţă, ca, de altfel, şi în multe altele, este rezervat descoperirilor şi cercetărilor viitoare [6].

IORGU STOIAN

---

[1] I. R. 10 εὐετρίας Teodorescu-Micu; εὐετ[η]ρίας Robert; r. 11 Τόμεως Teodorescu-Robert; Τόμεων (sic) Micu. II. R. 5 ὑπαρχ[ήσαντος] τῆς π(ενταπόλεως). Teodorescu-Micu; ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου) Robert (pe piatră, după Teodorescu ΥΠΑΡΧΕΣ|Π . . .).

[2] *Loc. cit.* Această din urmă dată (170), fie că admitem, cu Stout, *The governors of Moesia*, Princeton, 1911, nr. 43 şi 87, urmat de Teodorescu, plasarea administraţiei lui M. Macrinius Avitus Catonius Vindex aci între 175—179, fie — mai probabil — curînd după 170, aşa cum propune A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, 1940, p. 79 (cf. şi p. 49 şi urm.).

[3] *RE* (Wentzel) s.v.

[4] Cf. Hr. Danov, *op. cit.*, p. 86; T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 7, 8, 20. Asupra preoţilor eponimi ai cetăţilor greceşti, în epoca romană, a se vedea A. H. M. Jones, *The Greek city from Alexander to Justinian*, p. 163 şi 335, n. 16.

[5] Cf. L. Robert, în *REG*, 1939, p. 482, nr. 62.

[6] Concluzii admise şi de autorii tratatului de *Istoria Romîniei*, vol. I.

https://biblioteca-digitala.ro

ОТНОСИТЕЛЬНО ИНСТИТУТА ЭПОНИМОВ В ТОМАХ

РЕЗЮМЕ

Автор, подвергая новому подробному анализу все источники, а также используя библиографию — и более старую, и новейшую — по данному вопросу, приходит к выводу, что, исходя из имеющихся в настоящий момент сведений относительно института эпонимов в Томах, можно сказать, что функции, связанные с ним — повидимому, в течение всего времени его существования — выполнялись жрецами какого-то божества, по всей вероятности Аполлона. Однако, трудно утверждать с уверенностью, идет ли речь об Аполлоне Иэтросе, как, например, в Истрии, или же о другом воплощении этого божества (Аполлон Пифиос, Пайан, Агиеус, Пропилайос и др.). Это предположение, конечно, не исключает возможности, что выполнение этих важных функций в Томах могло принадлежать и жрецу какого-либо другого божества. Чтобы дать окончательный ответ на этот вопрос, как впрочем и на многие другие, необходимы новые открытия и дальнейшие исследования.

В работе подчеркивается также тот факт, что на основании одной древней надписи (*AEM*, XI, 1887, стр. 41—43, № 55 и XII, 1888, стр. 127—130) и другой, публикующейся здесь впервые, можно сказать, что в Томах (как и в других местах в эллинистическую эпоху при подобных же обстоятельствах) в периоды волнений — внутренних и внешних (II—I вв. до н.э.) — институт эпонимов в крепости был связан то с Аполлоном, то с богиней Деметрой.

AU SUJET DU MAGISTRAT ÉPONYME DE LA VILLE DE TOMIS

RÉSUMÉ

Après une analyse détaillée de toutes les sources, et tenant compte de la bibliographie — ancienne ou récente — du problème, l'auteur aboutit à la conclusion que tout ce que l'on peut dire, à l'état actuel de nos informations, sur le magistrat éponyme de Tomis, c'est que la dignité en question fut détenue — fort probablement durant toute son existence — par le prêtre d'une divinité, qui était, peut-être, Apollon. Mais l'on ne peut affirmer avec certitude qu'il s'agit d'Apollon Ietros, comme par exemple à Histria, ou d'une autre hypostase de cette divinité (Pythios, Paian, Agyeus, Propylaios, etc.). Cela n'exclut cependant pas la possibilité que le prêtre d'une autre divinité du panthéon de Tomis ait détenu dans cette cité cette importante fonction. La réponse définitive à cette question, comme d'ailleurs à beaucoup d'autres, sera fournie par les fouilles et recherches futures.

De même, se fondant sur une inscription déjà connue (*AEM*, XI, 1887, pp. 41—43, n° 55, et XII, 1888, pp. 127—130) et sur une autre, publiée ici pour la première fois, l'auteur fait ressortir que, tout comme ailleurs, dans des circonstances pareilles, à l'époque hellénistique, à Tomis aussi pendant les troubles — intérieurs et extérieurs — des IIe — Ier siècles avant notre ère, l'éponymie appartint peut-être à Apollon, assurément à la déesse Déméter.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN NOU TIP DE MEDALION FUNERAR ROMAN ÎN DACIA

Arta romană, în speță sculptura, pe lîngă caracterele sale fundamentale, se manifestă în diferitele provincii ale imperiului printr-o sumă de particularități regionale, care, în totalitatea lor, imprimă monumentelor figurate — după cum se știe — o mare varietate de forme. Fie ca rezultat al evoluției artistice generale, fie ca produs al întretăierii unor influențe diverse, monumentele sculpturale prezintă elemente specifice, uneori dintre cele mai importante, de la o regiune geografică la alta. Din acest punct de vedere, Dacia se numără și ea printre provinciile romane cu produse sculpturale executate într-o manieră proprie. Fără a nutri intenția de a înfățișa aici trăsăturile specifice ale artei romane provinciale în Dacia în ansamblul lor, ne vom mărgini la prezentarea unei categorii anumite de reliefe funerare, care, prin anumite elemente reprezintă o notă caracteristică Daciei, iar pentru restul imperiului formează o noutate în sculptura funerară. Este vorba de un nou tip de medalion funerar din Dacia superioară.

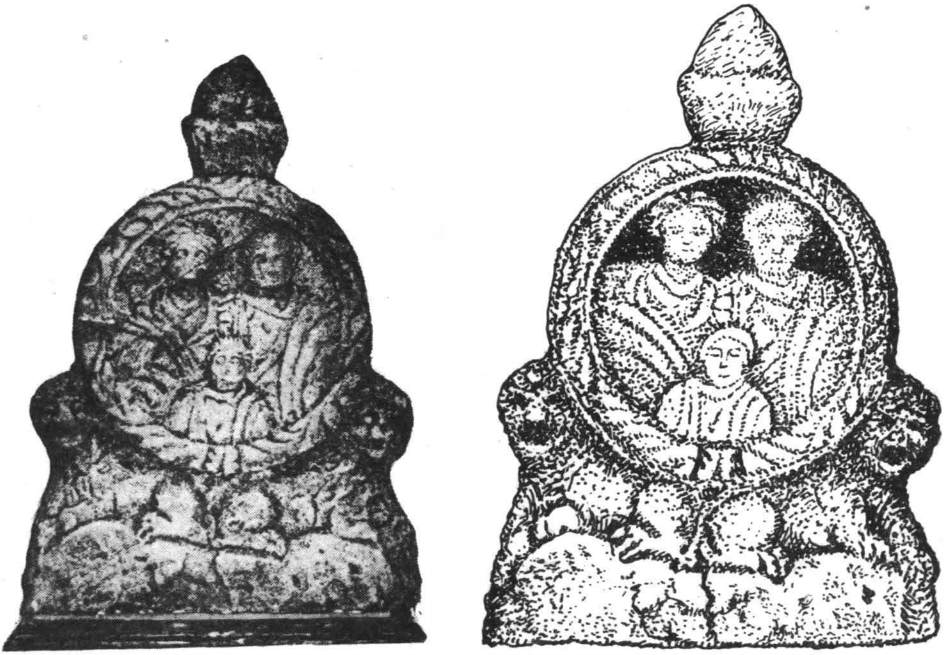
Spre deosebire de celelalte categorii de monumente funerare, larg răspîndite în lumea romană, medalionul lucrat aparte (freistehendes Rundmedaillon) se întîlnește, după cum se știe, numai în trei provincii din imperiu: Noricum, Pannonia și Dacia superioară [1]. În cadrul acestei arii restrînse de răspîndire, monumentul prezintă unele particularități de la o provincie la alta. Astfel, în opoziție cu medalioanele norico-pannonice, care adesea sînt prevăzute cu fronton, au nișa mai puțin concavă și ornamentația mai sărăcăcioasă, exemplarele din Dacia se caracterizează printr-un decor mai încărcat, prin nișa în formă de scoică și mai cu seamă prin lipsa consecventă a frontonului. Aceste variațiuni de la regiune la regiune, demult observate, sînt considerate ca

[1] Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della « Dacia Superior »*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143. Florescu spune însă că medalionul funerar se găsește numai în Noricum și Dacia superioară, în realitate, el există și în Pannonia. Vezi A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 144—154; *Intercisa*, I, Budapesta, 1954, pl. XLIII, 4—6. În Dacia inferioară acest fel de monument funerar nu se cunoaște (Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, București, 1942, p. 7), fapt care — credem — nu poate fi lipsit de o anumită semnificație cultural-istorică.

8 — c. 972

https://biblioteca-digitala.ro

elemente de ordin secundar, care reflectă în general evoluţia acestui tip de monument în cadrul ariei sale de difuziune [1]. Dar variantele amintite ale medalionului funerar lucrat aparte, atît cele din Noricum şi Pannonia, cît şi cele din Dacia, nu reprezintă în genere întreg procesul de evoluţie al monumentului. Pînă la sfîrşitul existenţei sale, medalionul a mai suferit şi alte modificări

a b

Fig. 1. — Medalion funerar de la Alba-Iulia *(Apulum)*.

structurale, necunoscute pînă acum, modificări ce se constată iarăşi numai în provincia carpatică, ele lipsind cu totul în teritoriile norico-pannonice. Această fază, pe care noi o socotim ca o etapă finală în dezvoltarea monumentului, apare bine documentată prin descoperirea în ultima vreme în centrul Daciei superioare, a trei medalioane funerare, pe care le prezentăm în cele ce urmează.

1. *Alba-Iulia (Apulum)*. În cursul săpăturilor sistematice din anul 1957, efectuate sub egida Academiei R.P.R., în al doilea cimitir al oraşului roman Apulum (probabil necropola municipiului *Septimium*), ce se află în zona spitalului veterinar actual, s-a descoperit un medalion funerar lucrat dintr-un singur bloc de piatră de gresie poroasă şi friabilă. Piatra este de calitatea celei exploatate în cariera romană de la Ighiu, sat situat la vreo 13 km spre nord-vest de Alba-Iulia. Monumentul s-a găsit căzut cu faţa în jos, în poziţie orizontală, la adîncime de 0,50 m. Cu 0,80 m mai adînc, chiar pe locul de aflare al monumentului, s-a descoperit scheletul slab conservat al unui copil sugar, însoţit

[1] Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143—145.

https://biblioteca-digitala.ro

în mormînt de cîteva frînturi de vase romane provinciale. În momentul găsirii, piatra stătea cu baza la capul defunctului, iar cu vîrful la picioarele lui, de unde rezultă că inițial ea a fost așezată la capul celui decedat cu fața spre groapa sepulcrală [1]. Monumentul are înălțimea totală de 1,20 m. La baza lui, pe un soclu înalt de 0,20 m, gros de 0,20 m și lung de 0,85 m, așezați simetric, spate în spate și cu capul spre exterior, sînt reprezentați doi lei culcați pe labe. Ținînd capul sus și întors spre privitor, gura căscată, limba scoasă peste buza de jos, lăsînd să se vadă colții, leii susțin cu spatele și cu ceafa medalionul propriu-zis, care are diametrul de 0,60 m. Amîndoi leii țin în ghiarele labelor anterioare cîte un cap de animal, greu de identificat, poate cal și mistreț. Sub corpul leilor, sub soclul mai înalt decît la celelalte monumente similare, rămîne un spațiu în care se pare că se conturează două animale întregi, cu capul spre centru. Acest din urmă element din pricina eroziunii pietrei, nu poate fi destul de precis conturat, dar existența lui este foarte probabilă și chiar necesară. Chenarul medalionului, ca de obicei, este împodobit cu o cunună de frunze, legate în partea de jos cu o panglică *(taenia)*. În nișă, adîncă de 0,04 m, în atitudinea solemnă obișnuită, sînt reprezentate busturile-portrete a trei personaje: în planul din spate, un bărbat și o femeie (soț și soție), iar în față un copil (fiul lor). Toate trei personajele sînt redate din față. Îmbrăcămintea lor, foarte asemănătoare, se compune din *tunica* și *sagum*. La fiecare, pupila ochilor a fost marcată printr-o mică scobitură rotundă. Femeia, fără cercei în urechi [2], poartă părul aranjat în șuvițe lungi și cu cărare la mijlocul capului. În schimb, bărbatul și copilul au părul tăiat mai scurt, lăsat în șuvițe de o estetică aproximativă. Deasupra medalionului se află un con de pin, înalt de 0,20 m, element nelipsit și la acest gen de monument funerar (fig. 1 *a-b*).

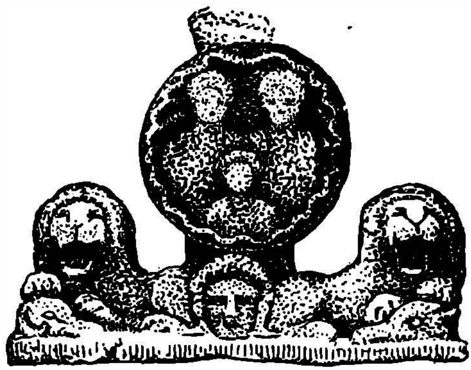

Fig. 2. — Medalion funerar de la Aiud *(Brucla)*.

2. *Aiud (Brucla)*. Medalion funerar, descoperit în anul 1951 de tractoriștii Gospodăriei Agricole de Stat din localitate, în apropierea orașului; se păstrează în muzeul raional din Aiud (fig. 2) [3]. Monumentul, de o execuție

[1] Vezi raportul preliminar asupra săpăturilor din 1957 la Alba-Iulia, în *Materiale*, VI, 1959, p. 403, unde a fost reprodus pentru întîia oară desenul medalionului.

[2] Cerceii sînt, de altfel, un element de podoabă relativ rar, atît pe monumentele funerare, cît și pe busturile de femei romane. Cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 113 cu indicațiile bibliografice respective.

[3] Medalionul l-am văzut, din 1956 încoace, în mai multe rînduri la Muzeul raional din Aiud. Fotografia după care reproducem aici desenul monumentului ne-a pus-o la dispoziție I. I. Russu de la Institutul de istorie din Cluj, iar informațiile sumare referitoare la data și locul descoperirii ne-au fost furnizate succesiv de A. Dankanics, V. Lazăr și Minerva Horhat de la Muzeul din Aiud. Un articol detaliat asupra acestui interesant și frumos medalion funerar a întocmit Minerva Horhat, articol înaintat spre publicare la noul buletin al Muzeului regional din Alba-Iulia.

https://biblioteca-digitala.ro

artistică excelentă, este cioplit dintr-un singur bloc de piatră avînd soclul alcătuit din doi lei întinşi pe labe, cu capul sus şi întors înainte. Între ei, la mijloc, este redat un cap de meduză. Leul din stînga ţine sub labele dinainte un cap de berbec, iar cel din dreapta un cap de cal. Suspendat pe un picior scund, deasupra capului de meduză, se înalţă medalionul propriu-zis, terminat la vîrf cu obişnuitul con de pin, din care acum se mai păstrează doar partea inferioară. În nişa adîncă a medalionului, săpată în formă de scoică, sînt înfăţişate busturile a trei personaje îmbrăcate în vestminte romane şi în ţinuta solemnă canonizată: la spate — o femeie (stînga) şi un bărbat (dreapta), iar în planul din faţă — un copil.

3. *Muzeul regional din Ploieşti.* În colecţiile acestui muzeu există un medalion funerar, încă inedit, cu soclul format din doi lei funerari culcaţi pe labe, cu capul spre exterior. Leii susţin cu spatele şi cu ceafa, ca şi pe monumentul de la Alba-Iulia, medalionul propriu-zis, în nişa căruia sînt redate din faţă, după tipicul consacrat, figurile defuncţilor. Medalionul din Ploieşti, mult tocit şi fracturat pe alocuri, este lucrat şi el dintr-un bloc monolit, iar ca formă se apropie mai mult de exemplarul de la Alba-Iulia decît de cel de la Aiud. Ca loc de descoperire se indică Sarmizegetusa romană, ceea ce nu pare a fi tocmai sigur. Dar descoperirea monumentului în Ardeal, poate într-o localitate de pe cursul mijlociu al Mureşului, este mai presus de orice îndoială [1].

Prin soclul prevăzut cu grupul de doi lei culcaţi, ciopliţi în acelaşi bloc cu restul monumentului, tipul de medalion funerar descris mai sus constituie o noutate în sculptura funerară romană. Monumentul conceput în forma aceasta nu are analogii în regiunile norico-pannonice, iar în Dacia superioară se dovedeşte a fi o apariţie rară. În literatura de specialitate se cunoştea pînă acum din Dacia un singur exemplu de asociere a medalionului lucrat separat cu figura leului funerar. Ne referim la monumentul de la Proştea Mare, lîngă Mediaş, unde în adevăr se constată îmbinarea celor două elemente, dar cu deosebirea că acolo există doar *un singur* leu apotropaic, aşezat nu *dedesubtul* ci *deasupra* medalionului propriu-zis, ca acroteriu [2]. Pe alte categorii de monumente funerare (aediculă, stelă, postamente detaşabile de altare), prezenţa leilor apotropaici este un element frecvent, atît în Dacia, cît şi în restul imperiului [3]. Trebuie relevat însă faptul că, spre deosebire de aedicula şi soclul unor altare funerare, leii apotropaici figurează pe stela funerară totdeauna ca acroteriu-coronament şi niciodată ca bazament.

---

[1] Toate datele privitoare la acest monument le deţinem de la I. I. Russu, care, la cerere, a obţinut, pe timp limitat, de la Muzeul regional din Ploieşti, o fotografie a monumentului pe care apoi a restituit-o întrucît aceasta făcea parte din inventarul Muzeului. Adresa Secţiei culturale a Sfatului Popular al regiunii Ploieşti, de care era însoţită această fotografie, poartă nr. 30126 din 21 iulie 1955, Dos. 524 B şi a fost întocmită potrivit ordinului Ministerului Culturii nr. 25497 din 3 iunie 1955. În adresă, printre altele, se spune că monumentul a fost descoperit la Sarmizegetusa. Recent D. Tudor, după informaţiile ce le deţine, mi-a comunicat că acest medalion provine tot de la Apulum.

[2] A. Schober, în *Dolg*Cluj, II, 1911, p. 280, fig. 7. Cf. Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 128, nr. 67.

[3] În această privinţă a se vedea, de pildă: Gr. Florescu, *op. cit.*; A. Schober, *op. cit.*, D. P. Dimitrov, *Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien*, Sofia, 1942; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1919; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933; acelaşi, *Arte romana sul Reno*, Milano, 1931.

https://biblioteca-digitala.ro

În privinţa genezei tipului, este lesne de observat că elementele care se îmbină într-o formă nouă pe un bloc monolit, dînd prin aceasta monumentului nota caracteristică, sînt medalionul însuşi cu figuraţia sa proprie şi soclul format din leii funerari, cu sau fără capul meduzei. Dar nici unul din aceste două elemente luate izolat nu reprezintă ceva nou, întrucît ele sînt cunoscute în sculptura funerară romană ca monumente oarecum independente, sub forma medalionului clasic şi a coronamentelor de stelă lucrate aparte. Tipul de monument în chestiune se naşte deci nu din elemente pînă atunci inexistente, create ad-hoc, ci din asocierea a două forme vechi, nouă şi originală fiind numai combinarea şi sudarea lor într-un tot unitar şi armonios. Comparate între ele, cele trei medalioane descrise mai sus prezintă unele mici deosebiri, în care credem că rezidă evoluţia finală a medalionului funerar. La monumentul aiudean, bunăoară, medalionul propriu-zis stă liber, sprijinindu-se doar pe pivotul scund cu figura meduzei la bază, pivot care înlocuieşte conul de pin obişnuit la aceste coronamente funerare de lei. În schimb, la exemplarele de la Alba-Iulia şi Ploieşti, conul de pin cu capul meduzei lipseşte, iar medalionul se fixează solid pe spatele şi ceafa grupului de doi lei culcaţi. Constatarea că la monumentul aiudean cele două elemente constitutive asociate nu au suferit aproape de loc schimbări, ne face să credem că acest exemplar reprezintă prima fază, cea mai puţin evoluată, a tipului de medalion cu lei funerari la bază.

Este adevărat că execuţia tehnică a monumentului de la Aiud este mult superioară celei a exemplarelor de la Alba-Iulia şi Ploieşti, dar aceasta se explică mai degrabă prin abilitatea mai mare a meşterului cioplitor, decît printr-o treptată perfecţionare artistică în cursul timpului. O dezvoltare în sens invers, de la medalionul de felul celui de la Apulum spre cel de la Aiud, ni se pare puţin probabilă.

Faptul că figura leului, ca motiv ornamental religios, asociată medalionului funerar clasic se întîlneşte numai în Dacia formează un indiciu şi pentru datarea acestui tip de monument exclusiv în secolul III e.n., noul element prezentîndu-se ca un adaos tîrziu, la capătul unei evoluţii în cadrul tipului.

Alăturarea leilor funerari, de origine orientală, medalionului propriu-zis, răspîndit doar în cele trei provincii amintite, apare ca un fenomen specific Daciei carpatice, unde se dovedeşte că medalionul funerar a cunoscut o dezvoltare proprie. Fuzionarea a două monumente oarecum independente (medalionul simplu şi coronamentul de stelă detaşabilă) într-unul singur, monolit, poate corespunde unui atelier roman local, din care ieşeau monumente de apreciabilă valoare artistică (cazul monumentului de la Aiud), atelier care lucra potrivit concepţiilor şi cerinţelor religioase-simbolistice ale unei populaţii atît de amestecate sub raport etnic, cum era cea din Dacia.

În urma descoperirii noului tip de medalion funerar lucrat separat, principalele variante ale acestui monument, pe temeiul exemplarelor existente acum, pot fi clasificate, după formă, astfel:

1. Medalionul cu fronton
2. Medalionul simplu (fără elemente arhitectonice anexe)

https://biblioteca-digitala.ro

3. Medalionul cu figuri de *genius*, aşezate lateral
4. Medalionul asociat cu lei apotropaici [1]

Pentru formarea unei imagini mai cuprinzătoare despre locul descoperirii şi frecvenţa medalionului funerar în Dacia şi regiunile norico-pannonice, am alcătuit lista alfabetică a descoperirilor, care, pentru Dacia superioară, se

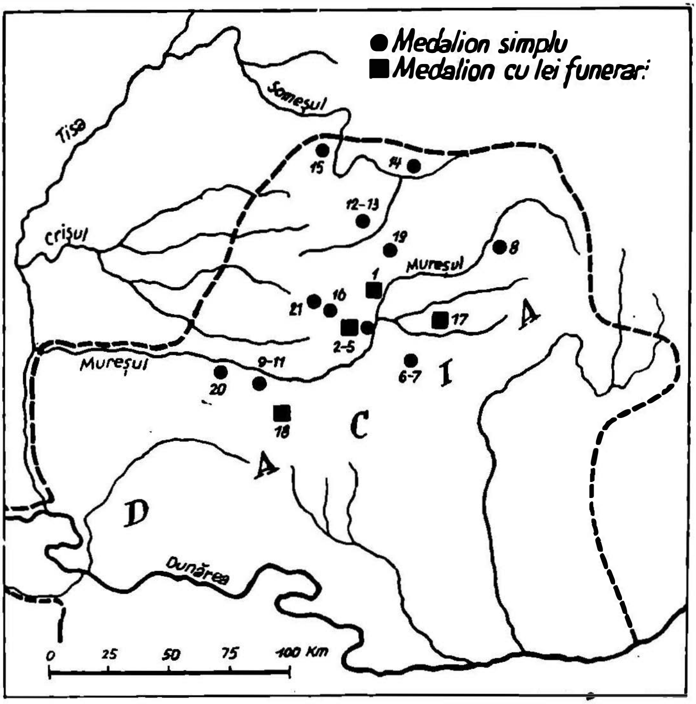

Fig. 3. — Răspîndirea medalionului funerar în Dacia.

sprijină pe studiul lui Gr. Florescu [2] şi pe alte descoperiri ulterioare, publicate ori încă inedite, iar pentru Noricum şi Pannonia, pe cunoscuta lucrare a lui A. Schober [3], la aceasta adăugîndu-se şi monografia *Intercisa*. Fără a avea pretenţia de a fi completă, lista cuprinde însă, mai ales în ceea ce priveşte Dacia, aproape toate medalioanele funerare, pe baza ei putîndu-se formula unele concluzii de ordin cultural-istoric. Spre a urmări mai lesne difuziunea variantelor medalionului în Dacia, am întocmit harta alăturată (fig. 3), unde numerele corespund celor din listă iar cele două tipuri de medalion sînt notate cu semne convenţionale deosebite.

---

[1] Categorisirea lui J. Bolten (în *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, XXI, fasc. 1, Paderborn, 1937, p. 13 şi urm.) în medalioane cu forma de scut *(clipeus)* şi medalioane în formă de disc este nesatisfăcătoare. Cf. Gr. Florescu, în *Latomus*, XXVIII, Bruxelles, 1957, p. 223.

[2] Vezi p. 323, nota 1.

[3] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

DACIA [1]

1, *Aiud (Brucla)*, r. Aiud, reg. Cluj: medalionul descris mai sus sub nr. 2; 2—4, *Alba-Iulia (Apulum)* [2]; 5, *Alba-Iulia (Apulum)*, medalionul descris mai sus sub nr. 1; 6—7, *Apoldul Mare*, r. Sebeş, reg. Stalin; 8, *Cristeşti*, r. Tg. Mureş, Reg. Aut. Maghiară; 9—11, *Deva* (muzeu), reg. Hunedoara; 12—13, *Gilău*, r. Cluj: Muzeul Cluj; 14, *Ilişua*, r. Beclean, reg. Cluj; 15, *Moigrad (Porolissum)*, r. Zălau, reg. Cluj; 16, *Pătrîngeni*, r. Alba, reg. Hunedoara; 17, *Proştea Mare*, r. Mediaş, reg. Stalin; 18, *Sarmizegetusa* (?) *(Ulpia Traiana)*, r. Haţeg, reg. Hunedoara: medalionul din Muzeul Ploieşti, descris mai sus sub nr. 3; 19, *Turda (Potaissa)*, reg. Cluj; 20, *Veţel (Micia)*, r. Ilia, reg. Hunedoara; 21, *Zlatna* (?) *Ampelum*.

PANNONIA [3]

22—26, *Budapesta (Aquincum)*; 27—29, *Dunapentele-Sztálinváros (Intercisa)*; 30, *Pécs (Sopianae)*.

NORICUM [4]

31, *Feldkirchen*; 32—33, *Friesach*; 34, *Herberstein*; 35—36, *Neumarkt* (?) *(Noreia)*; 37—46, *Seckau (Flavia Solva)*; 47, *Wagna*; 48, *Wels* (?) *(Ovilava)*; 49, *Zollfeld (Virunum)*.

Din lista şi harta alăturată rezultă că medalioanele funerare din Dacia se repartizează topografic în general în centrele urbane *(Apulum, Sarmizegetusa, Ampelum, Potaissa, Porolissum)* şi în localităţile unde există castre romane (Ilişua, Veţel-*Micia*, Gilău) şi în aşezări civile mai mari *(Brucla)*. Nu poate fi deci vorba, cum se crede uneori [5], de o aglomerare a lor în regiunea minelor de aur din jurul Zlatnei *(Ampelum)*, unde există de fapt numai două exemplare, şi de stabilirea unei eventuale legături între acestea şi funcţionarii

---

[1] Pentru medalioanele funerare din Dacia, v. Gr. Florescu, *op. cit.*, la localităţile respective. Pentru *Cristeşti* (nr. 8): I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett « dák » -ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 92—93, fig. 45; Deva (nr. 11), informaţie de la Oct. Floca. Locul descoperirii necunoscut; *Gilău* (nr. 13): Muzeul Cluj, inv. IN 1322. Inedit; *Ilişua* (nr. 14): I. Marţian, *Ţara Năsăudului înainte de înfiinţarea regimentului de grăniceri*, Năsăud (1934), p. 4. Monumentul nu este din Sîngeorz-Băi, ci de la Ilişua (D. Protase, în *Activitatea Muzeelor*, Cluj, II, 1956, p. 133); *Moigrad* (nr. 15), informaţie de la V. Lucăcel. Fragment de medalion lucrat aparte (?), Muz. Zălau, inv. nr. 223; *Turda* (nr. 19): Muzeul Turda. Inedit. Descoperire 1959; *Veţel* (nr. 20), informaţie de la O. Floca. Muz. Deva, inv. nr. 2452. Inedit.

[2] În muzeul din Alba-Iulia mai există alte două medalioane simple, fragmentare (inv. 62/II şi 105/II), încă nepublicate, descoperite pe raza oraşului Apulum. Fiindu-mi comunicate de Alex. Popa, directorul Muzeului, abia după încheierea articolului de faţă, ele nu au mai putut fi incluse în listă şi trecute pe hartă. Împreună cu acestea numărul total al medalioanelor funerare din Dacia cunoscute acum de noi se ridică deci la 23 exemplare.

[3] Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 144—154, sub localităţile respective şi monografia citată, *Intercisa*, p. 294—295, nr. 107—109, pl. XLIII, 4—6.

[4] A se vedea A. Schober, *loc. cit.*

[5] Gr. Florescu, în *Latomus*, XXVIII, 1957, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro

ori lucrătorii minelor aurifere. În Noricum însă, trebuie relevat că majoritatea covîrşitoare a medalioanelor cunoscute de Schober pînă la 1923 se masează în partea de sud-est, în zona localităţilor antice *Flavia Solva*, *Noreia* şi *Virunum*, lipsind sau fiind mai rare în restul provinciei. O frecvenţă mai mare a medalioanelor se observă şi în Pannonia Inferior, dacă nu cumva această impresie este rezultatul unei documentări incomplete. Lista mai arată apoi că diversele variante ale medalionului s-au răspîndit inegal în cele trei provincii central-danubiene. Pe cîtă vreme medalionul simplu este comun pentru toate trei provinciile, cel prevăzut cu fronton constituie o particularitate a regiunilor norico-pannonice, iar tipul de medalion cu motivul leilor apotropaici apare doar în Dacia, în timp ce cel cu figuri de *genius* se cunoaşte numai în Pannonia, la *Aquincum* (două exemplare) [1]. Care din aceste variante este cea mai veche şi care sînt apoi fazele succesive în dezvoltarea monumentului pînă la medalionul asociat cu lei funerari, reprezentînd, după părerea noastră, etapa ultimă în evoluţia tipului, se poate stabili cel puţin pentru trei variante, cu destulă certitudine. Pornind de la constatarea că medalionul cu fronton se datează în secolele I—II e.n., cu precădere însă în a doua jumătate a secolului I şi prima jumătate a celui următor [2], iar medalionul simplu este încadrat cronologic exclusiv în secolele II—III, niciodată în secolul I e.n. [3], reiese că tipul de medalion cu fronton este cel mai vechi. Din acesta s-a dezvoltat apoi, cu pierderea frontonului, medalionul simplu, fără elemente arhitectonice secundare. O mărturie a evoluţiei tipologice în acest sens o formează un exemplar de la Friesach, în Noricum, unde frontonul s-a redus doar la trei volute simple [4]. O transformare în sens invers ni se pare cu totul neprobabilă. Aceste două variante ale medalionului funerar lucrat aparte vor fi coexistat un anumit răstimp, una dispărînd şi alta luîndu-i treptat locul, foarte probabil în prima jumătate a secolului II e.n., iar după aceea medalionul cu fronton a ieşit din uzul funerar, generalizîndu-se medalionul simplu. Acestuia din urmă, ca rezultat al anumitor influenţe regionale, i s-au adăugat ulterior, în secolul III e.n., elemente noi, cum sînt figurile de *genius* în Pannonia sau leii apotropaici în Dacia. Raportul cronologic între medalionul cu figuri de *genius* de la Aquincum şi cel cu lei funerari din Dacia este dificil de stabilit în mod peremptoriu. Totuşi, anterioritatea variantei pannonice faţă de cea dacică pare mai probabilă, deoarece existenţa a numai două exemplare de medalion cu *genius*, şi acestea ambele la Aquincum, denotă abandonarea lui destul de repede, înainte de a se răspîndi în mai multe localităţi pannonice.

Prezenţa medalionului funerar lucrat separat numai pe cuprinsul Daciei superioare şi lipsa lui constantă în Dacia inferioară este o realitate bine constatată, pentru care nu s-a încercat pînă acum nici un fel de explicaţie [5]. Dacă plecăm de la faptul admis că medalionul funerar în Dacia este de provenienţă

---

[1] A. Schober, *op. cit.*, p. 154, nr. 355—356, fig. 179.

[2] *Ibidem*, p. 144—154.

[3] Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 144—154 şi Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 123—128.

[4] *Ibidem*, p. 146, nr. 332, fig. 167.

[5] În Dacia sudică sînt foarte rare chiar şi stelele funerare prevăzute cu medalion (Cf. Gr. Florescu, *Mon. fun. rom. della Dacia Inf.*, p. 35, nr. 31, fig. 21) pe cînd în Dacia superioară sînt mult mai frecvente. Vezi, de pildă, Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 93—95, 97—98, 100—103. În Noricum şi Pannonia, medalionul pe stelă este de asemenea rar şi apare mai puţin dezvoltat decît pe stelele din Dacia. Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 55, 128—129.

https://biblioteca-digitala.ro

norico-pannonică, atunci apare legitimă întrebarea de ce tocmai varianta cu fronton, care exista în Noricum şi Pannonia, lipseşte în Dacia? Răspunsul, credem, rezidă în împrejurarea că în vremea penetraţiei medalionului în provincia noastră modelul cu fronton încetase de a mai exista în « moda » funerară norico-pannonică sau, în orice caz, el era pe cale de dispariţie. Rămîne deci să vedem care este pricina absenţei acestui monument funerar în Dacia sudică. Explicarea fenomenului prin o colonizare de norici şi pannoni făcută exclusiv în Dacia intracarpatică nu poate fi satisfăcătoare, deoarece în cazul acesta ar trebui în mod firesc să întîlnim în îmbrăcămintea personajelor reprezentate pe medalioane elemente specifice de port noric sau pannonic, precum şi coafura caracteristică acestor regiuni, lucru care nu se constată nici măcar o singură dată. Aceasta nu înseamnă, fireşte, că din Noricum şi Pannonia nu au venit colonişti civili ori militari în Dacia [1], ci doar că nu putem vorbi de o prezenţă masivă a acestora la noi, deoarece nici prin răspîndirea medalionului funerar pe cuprinsul Daciei, nici prin costumul şi coafura personajelor această masivă transplantare nu se verifică. Dar situaţia de care este vorba se poate bine explica prin *circulaţia meşterilor* veniţi din Noricum şi Pannonia, meşteri care aducînd cu ei sau cunoscînd modelul medalionului existent în ţinuturile lor de baştină, nu au pătruns şi în Dacia de sud, ce gravita sub acest raport mai mult spre Moesia [2].

Originar din Noricum şi venit prin Pannonia în Dacia, medalionul funerar a cunoscut aici o evoluţie proprie. Unele forme caracteristice provinciei nord-dunărene, ca cele cu lei apotropaici bunăoară, arată contaminarea medalionului clasic cu un element oriental, fenomen frecvent în arta funerară şi religioasă din Dacia romană [3].

D. PROTASE

НОВЫЙ ТИП РИМСКОГО НАДГРОБНОГО МЕДАЛЬОНА В ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

В центре Верхней Дакии за последнее время были обнаружены три отдельно сработанных надгробных медальона, особая форма которых представляет собою новое явление в надгробной римской скульптуре (рис. 1 и 2).

[1] Pentru colonizarea Daciei, viaţa provinciei, curente artistice şi religioase etc. a se vedea C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 139 şi urm., iar pentru coloniştii norici şi pannoni, în special p. 162. O *alla Pannoniorum* este atestată epigrafic în castrul de la Gherla, unde şi-a avut garnizoana pînă la părăsirea Daciei de către romani (V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 181), iar o *cohors I Vindelicorum miliaria* apare în diplomele militare din anii 144 şi 157. Urmele acesteia se constată în cîteva locuri din Dacia, printre care la Vărădia *(Arcidava)*, unde ea îşi avea lagărul în primele timpuri după ocuparea provinciei (V. Christescu, *op. cit.*, p. 191).

[2] În acest sens mi-a dat sugestia şi acad. prof. C. Daicoviciu.

[3] Descoperirea noului tip de medalion funerar cu motivul leilor, a căror funcţie apotropaică este cunoscută, confirmă întru totul părerea exprimată cu un deceniu şi jumătate în urmă de C. Daicoviciu *(La Transylvanie...*, p. 145, nota 1) că anumite forme caracteristice ale medalionului funerar lucrat separat, constituit pe deplin în Noricum, se întîlnesc numai în Dacia. Constatarea că medalionul cu fronton nu mai era în uz în Noricum şi Pannonia cînd medalionul simplu a pătruns în provincia noastră confirmă iarăşi opinia mai veche despre pătrunderea medalioanelor funerare în Dacia nu chiar în primele decenii după cucerirea ei, ci ceva mai tîrziu.

https://biblioteca-digitala.ro

Первый экземпляр (рис. 1) был найден в раскопках 1957 г. в Алба-Юлии, в некрополе римского города Апулум; второй нашли случайно в Аюде (древней Брукле), расположенном в 27 км от Алба-Юлии. Третий экземпляр, находящийся в музее гор. Плоешти, происходит быть может из римского города Апулум, но несомненно из Центральной Трансильвании.

Элементом, позволяющим рассматривать эти три памятника как новый тип надгробных медальонов, является скульптурный мотив, изображающий апотропеических львов, вырезанных из одной каменной глыбы. Для этой формы медальона нет аналогий в других римских провинциях; пока его обнаружили лишь в Верхней Дакии. Он представляет последнюю фазу развития отдельно сделанного надгробного медальона и датируется исключительно III в. н. э. Отсюда следует, что происходящий из Норикума надгробный медальон получил в Дакии особое развитие, так что формы его отличаются от форм в Норикуме и Паннонии.

Новый тип медальона сложился вследствие сочетания съемной верхней части стелы, с помещавшимся над ней собственно медальоном, причем все было сделано из единой монолитной глыбы. Первым шагом в этом процессе, по-видимому, был экземпляр из Аюда (рис. 2), в котором оба слившихся элемента представлены в исходной форме, без изменений.

Отдельно сработанный надгробный медальон известен лишь в трех римских провинциях: Норикуме, Паннонии и Верхней Дакии. В каждой провинции есть свои особенности, отражающие развитие памятника во времени и пространстве под влиянием местных условий. Так, четыре варианта медальона (рис. 3) неравномерно распределены в трех вышеупомянутых провинциях: медальон с фронтоном характерен для Норикума и Паннонии, а медальон с изображением апотропеических львов специфичен для Дакии. То, что надгробный медальон с фронтоном не существует в Дакии, показывает, что он является древнейшим вариантом, из которого произошел простой медальон (без вторичных архитектонических элементов). Он был единственным, проникшим в Дакию после выхода из употребления (II в.) медальона с фронтоном типа Норикум—Паннония. Полное отсутствие медальонов в Нижней Дакии объясняется ее тяготением к Мезии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Ндгробный медальон из Алба-Юлии (Апулум).
Рис. 2. — Надгробный медальон из Аюда (Брукла).
Рис. 3. — Распространение надгробного медальона в Дакии.

UN NOUVEAU TYPE DE MÉDAILLON FUNÉRAIRE ROMAIN DE DACIE

RÉSUMÉ

On a découvert ces derniers temps, dans le centre de la Dacie supérieure, trois médaillons funéraires travaillés à part, qui, en raison de leur forme particulière, représentent quelque chose de nouveau dans la sculpture funéraire romaine (fig. 1 et fig. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

Le premier exemplaire (fig. 1) a été trouvé lors des fouilles systématiques de 1957, à Alba-Iulia, dans la nécropole de la ville romaine d'*Apulum;* le second, fortuitement, à Aiud (l'antique *Brucla*), localité située à 27 km environ d'Alba-Iulia, tandis que le troisième se trouve au musée de Ploieşti; peut-être cette pièce provient-elle de la ville romaine *d'Apulum*, mais, à coup sûr, du centre de la Transylvanie.

Ce qui permet de considérer que ces trois monuments constituent un nouveau type de médaillon funéraire, c'est la présence du motif des lions apotropaïques, taillés dans le même bloc de pierre. Cette forme de médaillon est sans analogies dans d'autres provinces romaines; on ne l'a trouvée jusqu'ici qu'en Dacie supérieure. Il représente la dernière phase de l'évolution du médaillon funéraire travaillé séparément datant exclusivement du IIIe siècle de notre ère. Il en ressort que le médaillon funéraire, originaire du Norique, connut en Dacie un développement qui lui est propre, avec des formes différant de celles du Norique et de Pannonie.

Le nouveau type est constitué d'un couronnement de stèle, qui peut être détaché et qui est surmonté du médaillon proprement dit, le tout sculpté dans un seul bloc de pierre. Le premier pas fait dans ce sens semble être représenté par l'exemplaire d'Aiud (fig. 2), où les deux éléments fusionnés se présentent sous leur forme originelle, sans modifications.

Le médaillon funéraire travaillé séparément n'est connu que pour trois provinces romaines: le Norique, la Pannonie et la Dacie (supérieure). Il y a des particularités, d'une province à l'autre, qui témoignent du développement de ce monument, dans le temps et l'espace, par suite de certaines influences régionales. Ainsi, les quatre variantes du médaillon sont inégalement réparties dans les trois provinces mentionnées: le médaillon à fronton est caractéristique du Norique et de la Pannonie, celui aux lions apotropaïques est spécifique de la Dacie.

La constatation que le médaillon funéraire à fronton n'existe pas en Dacie indique qu'il représente la variante la plus ancienne, d'où dérive le médaillon simple (sans éléments architectoniques secondaires), le seul qui pénétra en Dacie après l'abandon (au IIe siècle) du médaillon norico-pannonien à fronton. L'absence générale des médaillons en Dacie inférieure s'explique par le fait que cette province était plutôt influencée par la Mésie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Médaillon funéraire trouvé à Alba-Iulia *(Apulum)*.
Fig. 2. — Médaillon funéraire découvert à Aiud *(Brucla)*.
Fig. 3. — Expansion du médaillon funéraire en Dacie.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUŢII PRIVITOARE LA ARMATA DACIEI RIPENSIS

Evacuarea Daciei de către Aurelian şi înfiinţarea la sudul Dunării a celor două provincii, *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea*, a impus o atentă reorganizare a apărării sectorului dunărean din faţa golului rămas prin părăsirea provinciei cucerită cîndva de către Traian. În faţa actualului Banat şi a Munteniei, cele două maluri ale Dunării erau supravegheate de garnizoanele imperiului, încă înainte de lichidarea stăpînirii romane de la nord de fluviu. În schimb, un sistem de apărare în faţa Olteniei de azi nu exista şi aci se va îndrepta atenţia lui Aurelian şi a urmaşilor săi. Acest sector descoperit se întindea între vărsările Cernei şi Oltului în Dunăre şi va corespunde cu graniţa nordică a Daciei Ripensis.

Pe malul drept al Dunării au fost retrase cele mai multe trupe din Dacia Traiană, în primul rînd cele două legiuni; a V-a Macedonica s-a transferat de la Potaissa la Oescus şi a XIII-a Gemina s-a mutat de la Apulum la Ratiaria. Misiunea acestor unităţi nu se limita numai la supravegherea ţărmului drept al fluviului, ci ele mai aveau sarcina de a menţine ocupate mai multe capete de pod de pe malul opus, dintre care descoperirile arheologice ne atestă, pînă acum, pe cele de la Dierna, Drobeta, Desa (r. Calafat) şi Sucidava [1]. Ele corespund cu principalele puncte de trecere peste fluviu, necesare acţiunilor militare şi asigurării drumurilor de comerţ în spre Carpaţi.

Faţă de cel nordic, malul sudic al Dunării este mai înalt şi rîpos. Pe acesta, supravegherea şi apărarea frontierei se puteau organiza în bune condiţii. Antenele cap de pod de pe malul opus înlesneau imperiului folosirea fertilelor ogoare, a luncilor pentru păşunat şi a bălţilor bogate în peşte, din lungul malului stîng, surse preţioase şi necesare asigurării vieţii materiale a armatei şi populaţiei de pe graniţă.

---

[1] D. Tudor, în *RIR*, X, 1940, p. 216 şi urm.; XI—XII, 1941—1942, p. 134 şi urm. şi acelaşi, *Oltenia romană*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 337 şi urm. (prescurtat în continuare *OR*). Pentru activitatea lui Aurelian, ca organizator al frontierei dunărene, v. E. Groag, în *RE*, V, 1, p. 1411 şi urm.; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesien*, *Klio Beih.*, VI, 1906, p. 81 şi urm., şi Ritterling, în *RE*, XII p. 1346 şi urm. El reface drumurile de la sudul Dunării: *CIL*, III, 1459, 6238 şi 14460 cf. şi H. Vetters, *Dacia Ripensis (Österr. Akad. d. Wiss.*, Schrif. d. Balkankommiss., Antiq. Abteilung XI/1*)*, Viena, 1950, p. 19 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Informaţiile privitoare la organizarea militară de pe frontiera nordică a Daciei ripense s-au limitat mult timp numai la indicaţiile date de către *Notitia dignitatum orientis* (XLII, 12—43, ed. O. Seeck 1876), un izvor literar destul de tardiv [1], cînd acest sistem defensiv, cu numeroase modificări survenite, avea o viaţă de peste un secol. Cît priveşte inscripţiile gravate pe piatră, acestea sînt extrem de puţine şi sărace în informaţii.

Există însă un bogat material epigrafic format din stampilele aplicate pe cărămizi şi ţigle, descoperit în săpături (Sucidava, Oescus, Drobeta, Pliska

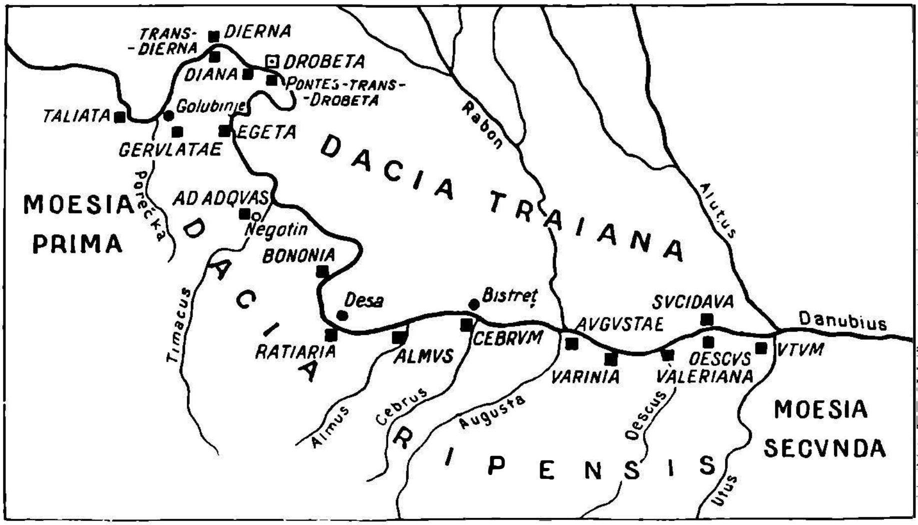

Fig. 1. — *Dacia Ripensis.*

etc.) sau întîmplător, pe care întîlnim numele a multor formaţii militare din secolul IV e.n., fixate pe malurile Dunării — material documentar ce nu a fost folosit pînă acum. Catalogarea şi studierea lui completează şi corectează multe din ştirile modeste ale *Not. dig. or.*, privitoare la apărarea limesului nordic al Daciei Ripense, în secolul IV e.n..

I. SVCIDAVA (com. Celei, r. Corabia, reg. Craiova). Stampilele pe ţigle şi cărămizi din această aşezare provin din săpăturile arheologice organizate

[1] Părerile privitoare la redactarea *Not. dig.* sînt numeroase şi diferite. Th. Mommsen, *Ges. Schriften*, Bd. IV, p. 558, crede că ultima ei redacţie este din 425 e.n. (la fel şi I.B.Bury, în *JRS*, X, 1920, p. 133); A. Alföldi, *Der Untergang d. Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin-Leipzig, 1924, vol. I, p. 86, n. 1, bazat pe sistemul de enumerare a trupelor din Moesia prima şi Dacia Ripensis, o datează înainte de 389 e.n.; E. Polaschek, s.v., în *RE*, pe baza contradicţiilor, greşelilor de copiere şi a unor anomalii, o situează între anii 390—395 e.n.; F. Lot, în *REA*, XXXVIII, 1936, p. 285, se gîndeşte la ultimul sfert al veacului IV e.n.; D. van Berchem, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1952 (Bibl. Inst. fran. d'arch. de Beyrouth), p. 117, constată că, pentru frontiera dunăreană, *Not. dig.* oferă imaginea armatei organizată de către Constantin cel Mare, dar nu şi pe aceea de la finele sec. IV e.n. etc.

https://biblioteca-digitala.ro

în cetăţuia constantiniană şi bizantină (sec. IV—VI e.n.) [1]. *Not. dig. or.*, XLII, 39 înscrie la Sucidava pe un *praefectus legionis quintae Macedonicae*, iar în sec. VI, Justinian restaurează cetatea (Procopius, *De aedif.* IV, 6).

1. LVM. *L(egio) V M(acedonica). CIL*, III, 8066, b. Unele dintre cărămizile şi ţiglele cu această stampilă, aflate şi în cursul săpăturilor din anii 1936—1959, cu scriere inversată sau normală, au litere atît de neglijente ca aspect, încît se datează sigur după Aurelian. Absenţa toponimicului ca loc de garnizoană constituie o dovadă că s-au turnat înainte de reformele militare ale lui Diocleţian [2].

2. LVMOES. *L(egio) V M(acedonica) Oes(co). CIL*, III, 8068, a—b (= 6241); *ILS*, 9111; *Dacia*, V—VI, p. 412, nr. 1 şi *AnnÉp.* 1939, nr. 90. S-au descoperit zeci de exemplare pe cărămizi mari şi ţigle, unele cu literele inversate şi cu aspect variat. Indicarea locului de garnizoană [3] datează stampila după reformele militare ale lui Diocleţian. V. şi nr. 23 şi 30 (fig. 2/1 şi 3/3).

3. LVMCORS III. *L(egionis) V M(acedonicae) co(ho)rs III. CIL. III*, 8067 (lectură greşită); *Dacia*, V—VI, p. 412, nr. 2; *Dacia*, VII—VIII, p. 376, nr. 9 şi *OR*, p. 405. Găsită imprimată invers numai pe ţigle de mari dimensiuni şi în zeci de exemplare. Datează între Aurelian şi Constantin cel Mare (fig. 2/2).

4. CORS III. *Co(ho)rs III. ArchAnz*, 1913, p. 390, nr. 9; *Dacia*, V—VI, p. 414, nr. 8; *Dacia* VII—VIII, p. 378; *AnnÉp*, 1939, nr. 94 şi *OR*, p. 405. Literele sînt inversate şi ca siluetă identice cu cele de la finele stampilei precedente, deci aparţin aceleiaşi epoci. Aflată în numeroase exemplare (fig. 2/3).

5. ... MPPCIII. [*L(egionis) V*] *M(acedonicae) p(rae)p(ositus) c(ohortis) III.* Inedită şi cu literele inversate. Aflată pe un singur fragment de cărămidă, în săpăturile din 1958. Datează între Aurelian şi Constantin cel Mare (fig. 3/1).

6. LVMCIIII şi LEGVMCIIII. *Leg(ionis) V M(acedonicae) c(ohors) III. Materiale*, I, p. 706, nr. 1 şi *OR*, p. 405. Aflată pe cinci fragmente de cărămizi, dintre care ultima variantă descoperită în 1958 este încă inedită. Datează de la evacuarea Daciei şi pînă la reformele lui Constantin cel Mare (fig. 3/5—6).

7. ... GVMSCRO... [*Le*]*g(io) V M(acedonica) s(ub) c(ura) Ro*[*m(uli?)*]. *AnnÉp*, 1914, nr. 121 (locul descoperirii şi lectura sînt greşite); *Dacia*, V—VI, p. 414, nr. 7; *AnnÉp*, 1939, nr. 94; *Dacia*, VII—VIII, p. 378 (lecturi greşite); *Materiale*, I, p. 710, nr. 22 şi *OR*, p. 86 şi 405. Găsit pe un singur fragment de ţiglă, cu literele inversate. Datează după 271 e.n. (fig. 3/4).

8. LVMVAR. *L(egio) V M(acedonica) Var(inia). Dacia*, V—VI, p. 413, nr. 4; *AnnÉp*, 1939, nr. 91 şi *OR*, p. 406. A apărut imprimată numai pe un fragment de ţiglă [4]. La *Varinia — Variniana, Not. dig. or.* XLII, 18 şi 31

---

[1] Bibliografia acestor descoperiri în *OR*, p. 85—87. Pentru istoricul cetăţii, *ibidem*, p. 169 şi urm. şi 338 şi urm. Cf. şi Vetters, *op. cit.*, p. 13.

[2] *OR*, p. 85 şi 268.

[3] Este de preferat *Oes(co)*, în loc de *Oes(ci)*. Ultima formă a fost propusă de N. Vulić în *Klio*, VIII, 1908, p. 129 (cf. şi Ritterling, în *RE*, XII, 1581). *Not. dig.* şi în alte cazuri similare (cf. mai jos), indică folosirea unui ablativ al locului, după cum constată Z. Morfova, în *Latomus*, 1959, p. 643 şi urm.

[4] În com. Orlea (6 km spre apus de Celei) s-a descoperit şi un fragment de cărămidă cu o stampilă identică acesteia, cf. *Dacia* VII—VIII, p. 378, nr. 3. Acolo, ea ar putea fi adusă de la Sucidava, deşi la Orlea există urme romane din sec. III—V e.n., cf. *OR*, p. 188 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

plasează un *cuneus equitum Dalmatarum* şi pe un *praefectus legionis quintae Macedonicae* (v. mai jos p. 355). Datează după reformele lui Diocleţian (fig. 2/4).

9. VARINIA. *Varinia* (poate şi *Varinia(na)*. *Dacia*, V—VI, p. 413, nr. 5; *AnnÉp*, 1939, nr. 92 şi *OR*, p. 406. S-au descoperit peste o sută de cărămizi cu această stampilă [1]. Datează după reformele militare ale lui Diocleţian (fig. 2/5).

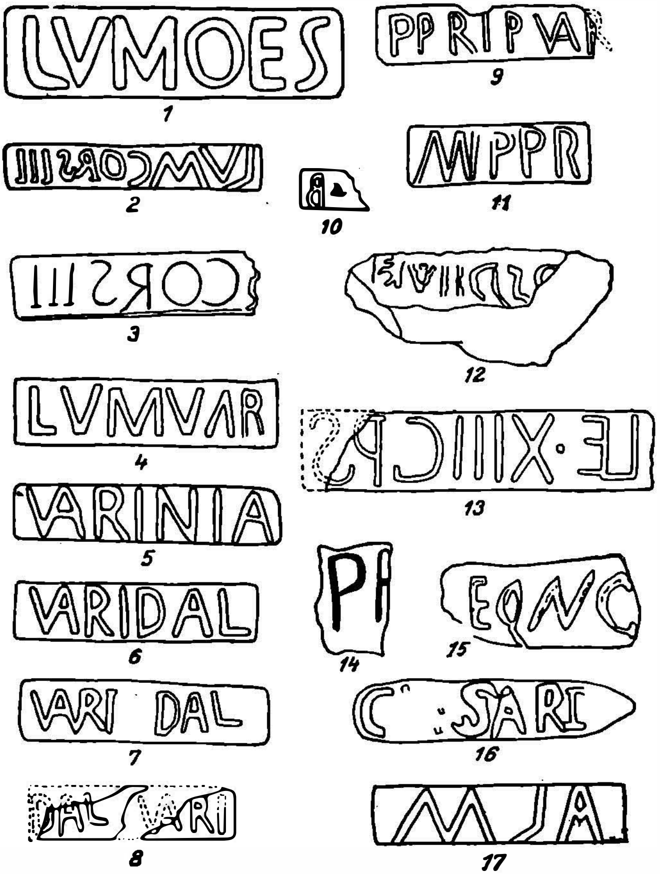

Fig. 2. — *Sucidava.* Stampile pe cărămizi şi ţigle.

10. VARIDAL; VARI DAL şi DAL VARI. *Vari(niae) Dal(mati)* şi *Dal(mati) Vari(niae)*. *Dacia*, V—VI, p. 413, nr. 6; *AnnÉp*, 1939, nr. 93; *Dacia*, XI—XII, p. 161, nr. 5 şi *OR*, p. 410. Prima variantă s-a descoperit imprimată pe ţigle în zeci de exemplare, iar ultimele două numai pe cîte un fragment de ţiglă. Stampila conţine numele unui *cunens equitum Dalmatarum*,

[1] Pe unele fragmente de ţigle, numele localităţii este scris cu degetul şi incorect, Cf. *Dacia* XI—XII, p. 162, nr. 8 şi *OR*, p. 410.

https://biblioteca-digitala.ro

cunoscut la Varinia. (*Not. dign. or.* XLII, 18). Datează după Diocleţian (fig. 2/6—8).

11. PPRIPVAR. *P(rae)p(ositus) rip(ae) Var(iniae). Dacia*, XI—XII, p. 165, nr. 18 şi *OR*, p. 409. Descoperită aplicată pe cinci ţigle [1]. Datează după reformele lui Diocleţian (fig. 2/9).

12. NVPPR. *Nu... p(rae)p(ositus) r(ipae). Dacia*, XI—XII, p. 165, nr. 19 şi *OR*, p. 409 (lecturi diferite). Găsită numai pe un fragment de cără-

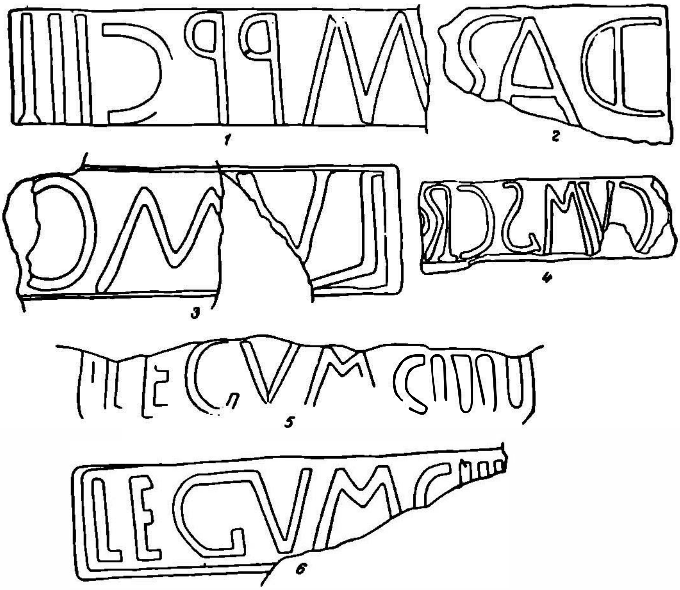

Fig. 3. — *Sucidava.* Stampile pe cărămizi şi ţigle.

midă. Primele două litere reprezintă un nume de persoană abreviat [2]. Datează după reformele militare ale lui Diocleţian. V. şi nr. 38 (fig. 2/11).

13. LVIICLƧC... *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura)..., Dacia*, XI—XII, p. 161, nr. 3; *Materiale*, I, p. 710, n. 22 şi *OR*, p. 409. A apărut pe un singur fragment de cărămidă. Numele celui ce conducea lucrările de cărămidărie s-a pierdut [3]. Datează după anul 271. În secolul IV e.n., legiunea a VII-a Claudia se găsea pe limesul dunărean al provinciei *Moesia prima*, avînd prefecturi la *Viminacium* şi *Cuppae* (*Not. dig.* XL, 31, 32), de unde va fi trimis un detaşament la Sucidava (fig. 2/12).

[1] La Sucidava nu s-a descoperit şi stampila PRVAR, cum afirmă greşit Morfova, *art. cit.*, p. 644.

[2] În stampila MPPE de la Oescus, cf. Morfova, *art. cit.*, p. 648 (v. fig. 5/7), ar fi de citit *M... p(rae)p(ositus) e(quitum)*, pentru care grad militar vezi şi R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzant. Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 144.

[3] Stampila aceasta este izbitor de asemănătoare ca formă a literelor, cu o alta descoperită în Moesia prima: *l(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) Victorini p(rae)p(ositi)*, publicată de Premerstein şi Vulić, în *JÖAI*, VII, 1903, Beibl., p. 54, nr. 74—75.

https://biblioteca-digitala.ro

14. LE.XIIIGPS. *Le(gio) XIII G(emina) P(ontibu)s Dacia*, XI—XII, p. 159, nr. 1 şi *OR*, p. 409. Cf. şi *CIL*, III, 14215, 6. S-a descoperit imprimată invers numai pe două fragmente de ţiglă şi se datează după reformele lui Diocleţian [1]. La *Pontes = Transdrobeta* funcţiona una dintre cele cinci prefecturi ale legiunii respective (*Not. dig. or.* XLII, 35) şi castelul de aci fu refăcut de Justinian (Procop., *De aedif.* IV, 6). V. şi nr. 42, 47 şi 52 (fig. 2/13).

15. EQNC. *Eq(uites) n(umeri) C(onstantinianorum). Dacia* XI—XII, p. 164, nr. 17 şi *OR*, p. 407. A apărut pe o singură cărămidă şi se datează după reformele militare ale lui Constantin cel Mare [2] (fig. 2/15).

16. C. . .SARI. *C[o(ho)r]s* API (?). *Dacia*, XI—XII, p. 161, nr. 4 şi *OR*, p. 409. S-a descoperit imprimată pe o singură cărămidă, cu ultima literă neclară (ARE, ARP sau ARD). Am propus lectura ipotetică *c[o(ho)r]s (tertia) A(l)p(inorum) D(ardanorum)?*, cunoscută de *Not. dig. occ.* XXXII, 53 şi 57 în Pannonia secunda. Această stampilă este absolut identică cu unele exemplare descoperite la Sirmium [3] (fig. 2/16).

17. ALM. *A(uxi)l(ium) M(ariensium)* (?). *Dacia*, VII—VIII, p. 379, nr. 10 şi *OR* p. 406. Descoperită pe cîteva zeci de ţigle dintre care un singur exemplar provine din aşezarea civilă. Literele sînt inversate şi au trăsături specifice tîrzii (compară cu nr. 3, 4, 7, 13, 15 etc) [4]. Un *auxilium Mariensium* (sau *Martensium* ?) este cunoscut în *Not. dig, or.*, XLII, 26, cu sediul la Oescus (fig. 2/17).

18. CAD.*C(uneus) a(equitum) D(almatarum)?*, *Dacia*, VII—VIII, p. 379, nr. 13 şi *OR*, p. 407. Cf. şi *Dacia*, XI—XII, p. 162, n. 4 şi *RIR*, X, 1940, p. 22. Aflată pe trei ţigle cu literele inversate şi în două aspecte. Pentru *aequites* pro *equites* cf. *CIL*, VI, 32965 (= *ILS*, 2791). *Not. dig. or.* XLII, 14,16,17 şi 18 menţionează în Dacia Ripensis patru formaţii de *cunei Dalmatarum*, dintre care cel mai apropiat de Sucidava şi care a trimis detaşamente acolo, a fost cel cu garnizoana la *Varinia* (XLII, *18*) centru militar care a avut multe legături cu Sucidava (cf. nr. 8—11). Se datează în secolul IV e.n. (fig. 4/1).

19. VTO şi OTV. *Uto. Dacia*, V—VI, p. 416 nr. 12—13; *Dacia*, XI—XII, p. 164, nr. 15 şi *OR*, p. 406. S-a aflat pe opt cărămizi şi ţigle, într-un caz cu literele inversate. Pe una dintre cărămizi stampila e repetată în *graffito* şi

---

[1] Filow, *op. cit.*, p. 82 propunea pentru literele PS, întregirea *P(ia) S(everiana)*, respinsă de Ritterling, în *RE*, XII, 1720, care se gîndea (fără a da o soluţie) la un toponimic. Pentru importanţa straigrafică a localităţii Pontes=Transdrobeta, vezi Polaschek în *RE*, VI A/2, 2150 şi Vetters, *op. cit.*, p. 10.

[2] Denumirea de *numerus* se aplică în sec. III e.n. oricărei formaţii militare, indiferent de efectiv, destinaţie tactică, nume specific etc., cf. Grosse, *op. cit.*, p. 26 şi mai jos p. 353.

[3] *CIL*, III, 10702 şi J. Szilágyi, *Inscrip. legul. Pann.* (*DissPann*, s. II/1), Budapesta, 1933, p. 109, pl. XXXI, 49. Acelaşi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (*DissPann*, s. II/21), Budapesta, 1946, p. 26, dă stampilei din Sucidava o întregire cu totul curioasă. În Dacia Ripensis, *Not. dig. or*, XLII, 40—41 menţionează numai două cohorte comandate de către un *tribunus : cohors secundorum reductum*, la Siosta şi *cohors nona* la Sostica. Literele din stampila noastră nu ajută de loc o lectură apropiată de numele acestor două cohorte.

[4] S-au propus şi alte lecturi ca *al(a) M(aurorum)* sau *al(a) m(illiaria)* cf. *CIL*, III, 1193 (*ILS*, 2746), 7644 (Zutor, în nordul Daciei); Cichorius, în *RE*, I, 1251; Tudor, în *AO*, 1933, p. 236; W. Wagner, *Die Dislokation römisch. Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 54 şi urm. şi Szilágyi, *Die Besatzungen*, p. 25 — toate nesigure. Tot atît de ipotetică ar fi şi lectura *Alm(o)*, sediul unui *cuneus equitum stablesianorum*, după *Not. dig. or.*, XLII, 19.

https://biblioteca-digitala.ro

apare însoţită de un desen ce reprezintă trei cai (fig. 4/10). În secolele IV—V staţiona la *Utum* sau *Utus* un *cuneus equitum Constantinianorum* (*Not. dig. or.*, XLII, 21), ale cărui detaşamente au fost precizate în garnizoana Sucidavei şi de o altă stampilă (nr. 15); precum şi un *praefectus legionis quintae Macedonicae* (nr. 25). Schiţarea celor trei cai indică caracterul ecvestru al trupei. După cum se va arăta mai jos, în epoca tîrzie vexilaţiile venite din alte garni-

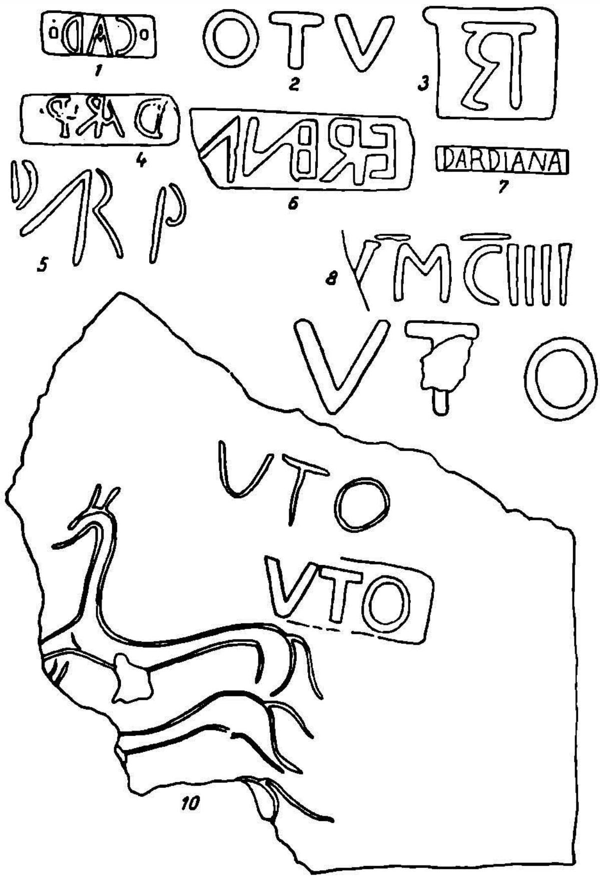

Fig. 4. — *Sucidava şi Drobeta*. Stampile pe cărămizi şi ţigle.

zoane îşi marchează adesea numele lor prin al localităţii de staţionare stabilă. Nu este exclus ca în afară de fracţiunea de călăreţi ai acestui *cuneus*, să fi venit concomitent cu el şi un detaşament din prefectura legiunii a V-a Macedonica de la Utus (cf. nr. 25), încît stampila *Uto* să le cuprindă pe amîndouă (fig. 4/2, 9—10).

20. DARP. *Da(cia) r(i)p(ensis). CIL*, III, 8075, 48 a (=1633, 22); *Dacia* V—VI, p. 416, nr. 15 şi *OR*, p. 406 (lecturi diferite). S-a descoperit în

https://biblioteca-digitala.ro

zeci de exemplare imprimată invers sau în graffito, cu ligatura AR, cu diferite siluete ale literelor şi numai pe cărămizi mari (48×23×8cm). Stampile identice s-au aflat şi în Moesia prima, la Kaoniţa, lîngă Drenkova (R.F. Iugoslavia), pentru care vezi *CIL*, III, 8075, 48 b şi L. Böhm în *AEM*, IV, 1880, p. 179. V. şi nr. 29. Datează după reformele lui Diocleţian (fig. 3/2 şi 4/4—5).

21. ERBNN... *Materiale*, I, p. 710, nr. 3 şi *OR*, p. 410. Fragment de cărămidă, cu litere inversate şi cu o lectură neclară, dar ca aspect, o scriere tîrzie (sec. IV e.n.), (fig. 4/6).

22. Stampilă-monogramă imprimată invers şi în care se pot presupune a fi literele T, R, P, Z, cu aspect tîrziu (sec. IV e.n.). Aflată pe o singură bucată de cărămidă. *Dacia*, VII—VIII, p. 376, nr. 4 şi *OR*, p. 408 [1] (fig. 4/3).

II. OESCVS (com. Ghighen, reg. Pleven, R. P. Bulgaria).

Materialul arheologic ce ne interesează din această importantă aşezare urbană provine din săpăturile învăţaţilor bulgari executate la finele secolului trecut, după cel de-al doilea război mondial, şi din cele desfăşurate acolo de către o misiune arheologică italiană, între cele două războaie mondiale. El a fost adunat şi studiat într-o lucrare specială [2]. *Not. dig. or.* XLII, 26 şi 33 fixează la Oescus garnizoanele a două formaţii: *auxilium Mariensium* (Boecking citea *Martensium*) şi pe un *praefectus legionis quintae Macedonicae* [3].

23. LVMOES. *L(egio) V M(acedonica) Oes(co)*. Morfova, *art. cit.*, p. 643 şi A. Frova, în *Real. Istit. Lombardo di Scienze e Lett. Rend. Cl. di lettere*, LXXV, 2, 1941—1942 (extras), p. 4. Stampilele pe cărămizi aflate în mare număr sînt identice cu cele din Sucidava (nr. 2) şi Pliska (nr. 30) La Oescus mai apar stampile cu acest conţinut, avînd literele inversate, şi cu un conţinut diferit faţă de al celor din Sucidava. În satul Bajkal (Beşli), la 6 km spre apus de Ghighen, sînt cunoscute stampilele: *leg. V.* MOES *(CIL*, III, 12523 = *ILS*, 9111); cf. Filow, *op. cit.*, p. 82 şi Ritterling, *RE*, *XII*, 1581), care provin probabil din Oescus. Vezi şi nr. 2 şi 30 (fig. 5/1—2).

24. PRLVMOES. *Pr(aefectus) l(egionis) V M(acedonicae) Oes(co)*. Morfova, *loc. cit.* Numeroase exemplare descoperite. Datează după Diocleţian. V. şi nr. 37 (fig. 5/6).

25. PRLVMVTO. *Pr(aefectus) l(egionis) V M(acedonicae) Uto.* Morfova, *art. cit.*, p. 645. S-a descoperit imprimată pe numeroase ţigle *Not. dig. or.* 31—38 nu cunoaşte o prefectură a acestei legiuni la Utus, dar aceasta nu exclude

[1] Mai sînt de reţinut din Sucidava ca stampile tîrzii încă două fragmente: (fig. 2/14), PA... cf. *Dacia*, VII—VIII, p. 379, nr. 11 şi *OR*, p. 408 şi (fig. 2/10)... B (scriere inversă) cf. *Dacia* VII—VIII, p. 379, nr. 3 şi *OR*, p. 407. Această literă poate ascunde un toponimic ca *Bononia*, *Burgozono* şi *Burgo Novo*, cunoscute ca importante centre militare ale Daciei Ripensis (cf. *Not. dig. or.*, XLII, 13, 28, 36).

[2] Zlatka Morfova, *Briques et tuiles à estampilles d'Ulpia Oescus*, în *Latomus*, 1959, p. 640 urm.. P. Polonic-tatăl notează într-un carnet al său (nr. XXI, păstrat la Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R.), o stampilă din Ghighen cu literele MIR. Pentru importanţa aşezării de la Oescus, cf. Chr. M. Danoff, în *RE*, XVII/2, 2033—2038; Vetters, *op. cit.*, p. 8 şi urm. şi B. Gerov, în *Rev. de philol.*, 1950, p. 146 şi urm.

[3] *Itin. Ant.*, 220,5 (ed. Cuntz, p. 32): *Oesco leg. V. Mac.*

https://biblioteca-digitala.ro

existenţa ei, dată fiind importanţa strategică a locului[1]. Datează după reformele lui Diocleţian (fig. 5/5).

26. PRELVM. *Pr(a)e(fectus) l(egionis) V M(acedonicae).* Frova, *art. cit.*, p. 4 şi Morfova, *art. cit.*, p. 644. Stampilă imprimată pe cărămizi şi ţigle. Datează după reformele lui Diocleţian (fig. 5/4).

27. PROES. *Pr(aefectus) Oes(co).* Morfova, *loc. cit.* Aflată pe un singur fragment de ţiglă. Silueta literelor se aseamănă cu a celor de pe stampilele nr. 2 şi 23. Se datează după reformele lui Diocleţian (fig. 5/3).

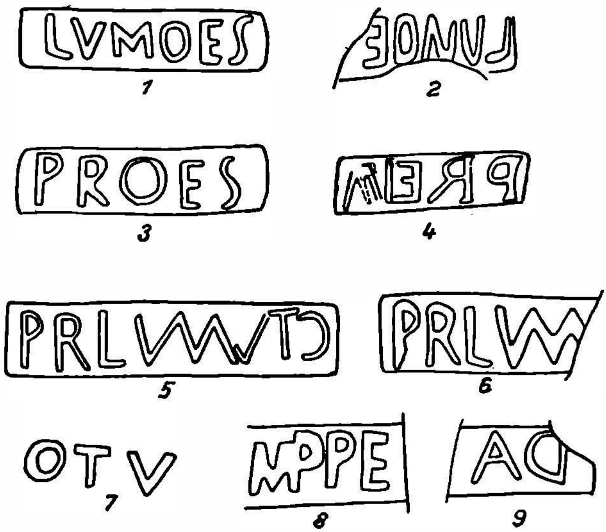

Fig. 5. — *Oescus.* Stampile pe cărămizi şi ţigle.

28. PRLVMVAL. *Pr(aefectus) l(egionis) V M(acedonicae) Val(eriana).* Frova, în *Izvestiia-Institut*, XVII, 1950, p. 53; acelaşi, *Real Istit. Lombardo*, p. 22 şi Morfova, *art. cit.*, p. 646. O atare prefectură la Valeriana nu este cunoscută pînă acum din alte izvoare literare, sau arheologice, dar ea putea exista temporar, în secolul IV e.n., ca şi în cazul celei de la Utus (cf. nr. 25). Pentru localizarea Valerianei, v. mai jos p. 349 şi urm.

29. ꟼCAᗡ. *Da(cia) R(i)p(ensis)*? *CIL*, III, 14598, 5. Stampila s-a publicat în condiţii nesatisfăcătoare de către V. Dobrusky[2], dar ea poate fi identică cu DARP (cf. nr. 20). V. şi nr. 20 şi fig. 5/9.

[1] Rîul *Utus* (Vit), la gura căruia se găsea cetatea cea mai estică a limesului Daciei Ripense, constituia graniţa răsăriteană a provinciei. La *Utum* staţiona un *cuneus equitum Constantinianorum* (v. mai sus nr. 15 şi 19), localitatea apare în *Tab. Peuting* şi *Itin. Ant.* 221 (ed. Cuntz, p. 32). Cf. şi Vetters, *op. cit.*, p. 13. Deşi nu se spune clar, din desenele date de Morfova, *art. cit.*, p. 641 (pl. XLI) se pare că şi la Oescus s-au descoperit stampile în care apar izolat literele V T O, ca la Sucidava (nr. 19), vezi şi fig. 5/7.

[2] V. Dobrusky, *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*, XVIII, p. 752. De altfel, stampila DARP pare a se fi găsit fragmentară şi la Oescus, cf. Frova, *Izvestiia-Institut*, 1950, p. 24 şi Morfova, *art. cit.*, p. 648 şi fig. 5/9.

https://biblioteca-digitala.ro

III. PLISKA (R. P. Bulgaria).

În timpul numeroaselor campanii de săpături arheologice din acest important centru protobulgar, s-au descoperit cîteva cărămizi ale căror stampile sînt identice cu unele descoperite la Sucidava și Oescus [1]. Depărtarea dintre aceste două orașe dunărene și Aboba-Pliska ne îndreptățește să admitem că ele au fost turnate de către detașamente venite de la Dunăre și nu transportate ca material de construcție din Dacia Ripensis tocmai în regiunea de răsărit a actualei Bulgarii.

30. LVMOE [s]. *L(egio) V M(acedonica) Oe*[s]*(co)*. Detschew, *art. cit.*, p. 123, nr. 1. Stampile pe cărămizi absolut identice cu cele găsite la Sucidava și Oescus (nr. 2 și 23).

31. P. RVAR. *P(raefectus?) r(ipae) Var(iniae)*. Detschew, *art. cit.*, p. 125, nr. 2. Apare pe o țiglă. Între literele P și R este un punct vizibil pe fotografia dată de către Detschew, dar neobservat de acesta. Se constată de asemenea că ligatura VA, atît de obișnuită cînd este vorba de Varinia (nr. 9—10) nu mai apare aici [2]. Se datează după reformele militare ale lui Diocleţian.

32. CEBR. *Cebr(o)*. Detschew, *art. cit.*, p. 124, nr. 2 Avem pe această cărămidă numele localității *Cebrum* sau *Cebrus* [3] (Țibrița, R. P. Bulgaria) de la vărsarea rîului cu același nume, în care *Not. dig. or.*, 15 și 32 menționează ca trupe de garnizoană pe un *cuneus equitum scutariorum* și pe un *praefectus legionis quintae Macedonicae*, care vor fi trimis detașamente temporare în regiunea Pliska, prin secolul IV e.n., unde ele își marchează cărămizile numai cu numele garnizoanei de bază.

IV. RATIARIA (Arțar, reg. Vidin, R. P. Bulgaria). Stampilele de aici sînt descoperite întîmplător în ruinele orașului roman. După pierderea Daciei Traiane, Ratiaria primește legiunea XIII Gemina și devine capitala Daciei Ripense. Prin aceasta se justifică importanța sa ca centru militar, în care *Not. dig. or.* XLII, 38 menționează pe un *praefectus legionis tertiae decimae geminae*,

[1] D. Detschew, *Annuaire de la Bibl. Nat. et du Musée Nat. de Plovdiv*, 1937—1938, p. 123 și urm. Părerea acestui autor că ele ar fi fost aduse de la Troesmis, nu este justă.

[2] D. Detschew, *loc. cit.*, propune lectura *(ex) pr(aedis) Var(iniis)* neacceptată de către D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, p. 166 și Morfova, *art. cit.*, p. 645. În asemenea situații, *praedia* apar numai pe cărămizi ieșite din ateliere civile, cf. *ILS*, 8654, 8655, 8658 etc. Morfova, *art. cit*, p. 644 menționează în Muzeul din Pliska și o cărămidă cu stampila PRRIPVAR, probabil inedită sau pierdută. Detschew, *art. cit.*, p. 120, nr. 4, mai publică din Muzeul orașului Russe cîteva cărămizi cu stampile VARINIA (una cu litere inversate), asemănătoare cu cele de la Sucidava (nr. 9). Nu știm dacă au fost descoperite la Russe (Sexanta Prista), sau au fost aduse din alte părți.

[3] *Tab. Peut.* (cf. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. 503): *Camistro ; Itin. Ant.* 220 (ed. Cuntz p. 31): *Cebro ;* Cod. Just., II, 4, 30: *Crebro;* Geogr. Rav., 190, 3: *Ciambron ;* Ptol., III, 8, 2 (19, 1): Κίαμβρος și Procop., *De aedif.*, IV, 6: Κεβρός. Cf. și *CIL*, III, 14411 și 14412. Pentru importanța strategică a locului, v. Mommsen, *CIL*, III, p. 1020; Patsch, în *RE*, s.v. 1820; Filow, *op. cit.*, p. 1, n. 5 și Vetters, *op. cit.*, p. 12; Morfova, *art. cit.*, p. 645 nu cunoaște stampila de la Pliska și afirmă că garnizoana de la Cebrus nu apare menționată pe cărămizi. Localitatea Cebrus are în față, pe malul romînesc, cetățile de la Bistreț (r. Băilești, reg. Craiova), unde există de asemenea urme arheologice din sec. IV—V e.n. cf. *OR*, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro

pe un *praefectus classis Ratiarensis* (*Ibidem*, 43) şi o fabrică de armament (*Ibidem*, II, 38)[1].

33. LXIIIGRAT. *L(egio) XIII G(emina) Rat(iaria) CIL*, III, 14597, 4 (=*ILS*, 9113). Stampila se datează după reformele lui Diocleţian[2] (V. şi nr. 36).

34. OESCO I. *Oesco (prima?)*. Danoff, *art. cit.*, p. 120, nr. 39 şi *AnnÉp*, 1938, nr. 108. Numeralul I este nesigur şi nu poate fi vorba de o *officina-figlina* de la Oescus (cf. Danoff, *loc cit.*), ci de un detaşament militar venit de acolo, la Ratiaria, prin secolul IV e.n.

35. DRDI. *D(aciae) r(ipensis) Di(erna)*. *CIL*. III, 12677 ad. n. 8277, 2. În *corpus* s-a dat întregirea: *d(e) r(epublica) Di(erna)*, inacceptabilă, după cum se va arăta mai jos. V. şi nr. 45, 50, 53 şi 56.

V. DESA (r. Calafat, reg. Craiova). În acest loc situat pe malul stîng al Dunării şi faţă în faţă cu Ratiaria, există o cetate de piatră şi urmele unei aşezări civile cu resturi ceramice şi monetare din secolele IV—V e.n.[3].

36. LXIIIGRAT. *L(egio) XIII G(emina) Rat(iaria)*. *AISC*, II,1933—1935, p. 187, nr. 10 şi *OR*, p. 423. Stampila este identică cu cea din Ratiaria (nr. 33).

VI, BONONIA (Vidin). Toate cărămizile stampilate publicate din această localitate reprezintă descoperiri întîmplătoare. Bononia este cunoscută între Dorticum şi Ratiaria de către *Itin. Ant.*, 219 (ed. Cuntz, p. 32) şi de către *Not. dig. or.* XLII, 13, ca sediu al unui *cuneus equitum Dalmatarum Fortensium*. Justinian restaură această fortificaţie (Procop., *De aedif.*, IV, 6). Pentru alte date v. Patsch, în *RE*, III, 703 şi Vetters, *op. cit.*, p. 11.

37. PRLVMOEƧ. *Pr(aefectus) l(egionis) V M(acedonicae) Oes(co)*. Danoff *art. cit.*, p. 118, nr. 34—35 şi *AnnÉp*, 1938, nr. 105. Datează după reformele lui Diocleţian şi arată un detaşament al legiunii venit de la Oescus. V. şi nr. 24.

38. NVPPR. Citesc: *Nu... p(rae)p(ositus) r(ipae)*, Danoff, *art. cit.*, p. 118, nr. 36, înţelege aci numele unui producător ca *M(arius) P... Pr...* Stampila este identică cu una aflată la Celei (nr. 12).

39. DRIAQVIS. Citesc: *D(aciae) ri(pensis) Aquis.*, Danoff, *art. cit.*, p. 119, nr. 37 şi *AnnÉp*. 1938, nr. 106, preferă vechea lectură din *CIL*, III, 14215: *d(e) re(publica) Aquis*, deşi primele trei litere arată altceva[4]. V. şi nr. 43 şi 51.

---

[1] Cf. Vulić în *RE*, II/A, 1, 261; Vetters, *op. cit.*, p. 8 şi V. Velkov, *Eunomia (Ephem. Listy filol. supplementum)*, II, 1, 1958, p. 32 şi urm.

[2] Mommsen, *loc. cit.* Cele marcate LEGXIIIGPC din Ratiaria (cf. Danoff în *JÖAI*, 1938—1939, Beibl., p. 118, nr. 31—33 = *AnnÉp*, 1938, nr. 104) trebuie datate în răstimpul dintre Aurelian şi Diocleţian.

[3] D. Tudor, în *BSNR*, XXXVI—XLI, 1944—1947, p. 44 şi urm.; *Dacia*, V—VI p. 413 şi *OR*. p. 227 şi urm.

[4] Descoperită pe drumul dintre Vidin şi Vojniţa. *Not. dig. or.* nu înregistrează nici o garnizoană la *Ad Aquas* (sau *Aquae*), deşi pe locul vechii aşezări, la vărsarea rîului Duplijanska, către sud-est de satul Vidrovać există trei mari cetăţi romane, cf. Tomaschek, în *RE*, II, 294, nr. 3 şi Vetters, *op. cit.*, p. 11. Este probabil că în epoca redactării *Not. dig.* castrele de aci, situate mai departe de linia Dunării, nu mai erau ocupate de trupe, ceea ce explică absenţa localităţii în amintitul izvor.

https://biblioteca-digitala.ro

40. DARDIANA. Citesc: *Da(ciae) r(ipensis) Diana*. Danoff, *art. cit.* p. 120, nr. 40 şi *AnnÉp* 1938, nr. 109, arată imposibilitatea de a fi descifrate primele trei litere. Cf. şi Ritterling, *AEM*, XIX, 1896, p. 220, nr. 84 şi *CIL*, III, 14216, 34.

41. BON. *Bon(onia)*. Danoff, *art. cit.*, p. 119, nr. 38. Este numele localităţii prin care, în epoca tîrzie, se indică unităţile militare din acest loc. Nu este exclus ca această stampilă pe cărăzimi să dateze din anii 293—294 e. n. moment cînd Bononia a fost întărită cu lucrări de apărare de către Diocleţian [1].

VII. AD AQVAS (lîngă Negotin în R. F. Iugoslavia). Cărămizile stampilate constituie descoperiri întîmplătoare. Vezi nota 4, p. 345.

42. [*l*] XIII GPƧ. [*L*(*egio*)] *XIII G(emina P(ontibu)s*. *CIL*, III, 14599. V. şi nr. 14, 47 şi 52.

43. DARAQVIS şi DRPAQVIS. Citesc: *Da(ciae) r(ipensis) Aquis* şi *D(aciae) r(i)p(ensis) Aquis* în loc de: *d(e) r(e) p(ublica) Aquis*, cum propuneau Tocilescu, *AEM*, XIX, 1896, p. 220, nr. 84, 4 şi editorii *CIL*, III, 14215, 11. V. şi nr. 39 şi 51.

44. DRVBETA. *CIL*, III, 14215, 13. Prin toponimic se indică detaşamente de soldaţi venite de la Drobeta. Datează după Diocleţian. V. nr. 49.

45. DRPDIERNA. Citesc: *D(aciae) r(i)p(ensis) Dierna*, în loc de: *d(e) r(e) p(ublica) Dierna*, din *CIL*, III, 8277, b şi la E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes* (Schrift. Balkankommiss. Antiq. Abteil X), Viena-Leipzig, 1939, p. 49. Datează după reformele militare ale lui Diocleţian. V. şi nr. 35, 50, 53 şi 56.

46. DARDIANA. *CIL*, III, 14215, 13. V. şi nr. 40, 48 şi 55.

VIII. DROBETA (T. Severin). Majoritatea cărămizilor şi ţiglelor stampilate aflate la T. Severin au fost descoperite în săpăturile lui Gr. Tocilescu şi ale lui Al. Bărcăcilă din ruinele castrului local. *Not. dig. or.* XLII, 16 şi 24 plasează la Drobeta două formaţii militare: *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* şi pe *auxilium primorum Daciscorum*. Vechiul castru al lui Traian este refăcut şi modificat în secolul IV e.n., iar Iustinian se mulţumeşte cu zidirea unui modest turn. (V. pentru alte date arheologice din secolele IV—VI, D. Tudor, în *RIR*, X, 1940, p. 216 şi urm.; XI—XII, 1941—1942, p. 134 şi urm.; *Prima bazilică creştină descoperită în Dacia Traiană*, Iaşi, 1948, p. 15 şi urm. şi *OR*, p. 355 şi urm.) Cf. şi Vetters, *op. cit.*, p. 9.

47. LE. XIII GPS. Cf. nr. 14, 42 şi 52. Inedită. După asigurările ce mi s-au dat de către Al. Bărcăcilă, ea a fost aflată în ruinele castrului roman de la T. Severin.

48. DARDIANA. *CIL*, III, 14216, 32 şi Tocilescu-Ritterling în *AEM*, XIX, 1896, p. 220, nr. 84, nr. 4. V. şi nr. 40, 46 şi 55 (fig. 4/7).

49. DRVBETA. *CIL*, III, 14216, 13. V. nr. 44.

[1] *MGHAA*, IX, p. 230. Cf. şi M. Besnier, *L'empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée*, Paris, 1937 (în Glotz, *Hist. An*, IV, 1), p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro

50. DRPDIERNA. *CIL*, III, 12677 (= 8277,2); *Starinar*, V, 1 (1888), pl. III; *ArchAnz*, 1913, p. 371, nr. 10 şi *OR*, p. 388. Cărămizi cu scrierea inversată. V. nr. 35, 45, 53 şi 56.

51. DRPAQVIS. *OR*, p. 388. Cf. nr. 39, 43.

IX. KLADOVO (Diana = Zanes) în R. F. Iugoslavia. Pentru topografia numele antic al localităţii v. p. 350.

52. L XIII GPS (litteris inversis). *CIL*, III, 14215, 6 şi Tocilescu-Ritterling *art. cit.*, nr. 83, nr. 3. V. şi nr. 14, 42, 47.

X. DIERNA (Orşova). Cărămizile stampilate de la Dierna sînt inedite şi păstrate în Muzeul Şcolii medii din Orşova, unde au fost examinate de mine. *Not. dig. or.* XLII, 37, aşează la *Zernis* (= Dierna) pe un *praefectus legionis tertiae decimae Geminae.* Iustinian rezideşte fortificaţiile de la Ζέρνη (Procop. *De aedif.* IV, 6). Localitatea antică este menţionată de numeroase izvoare literare antice, pentru care vezi: *RE*, V, 476; Miller, *op. cit*, p. 546; Swoboda, *op. cit.*, p. 50 şi Vetters, *op. cit.*, p. 9 [1].

53. DRPDIERИA. V. şi nr. 35, 45, 50 şi 56. Atare stampile s-au aflat şi în Moesia prima, între Cuppae şi Transdierna [2].

54. XIII. *(Legio) XIII (Gemina).* Cărămizi mari, pătrate (22×22×6 cm) şi cu stampile în relief (înălţimea cifrei este de 6,5 cm) [3].

55. DARDIANA. Cărămizi de mărimea 29 × 13,5 × 8 cm şi cu litere înalte de 0,22 cm. V. şi nr. 40, 46 şi 48.

XI. GOLUBINJE (R. F. Iugoslavia la vest de Transdierna).

56. DRPDIERNA. *CIL*, III, 12677. V. şi nr. 35, 39, 45, 50 şi 53. Castelul de la Golubinje, aşezat între Taliata (Moesia prima) şi Gerulatae (Dacia Ripensis) constituia punctul militar cel mai vestic ce se găsea *sub dispositione ducis Daciae ripensis.*

★

În *corpus*-ul stampilelor prezentate mai sus, există o serie de abreviaţiuni pentru a căror lectură propusă de noi se cere o mai largă justificare, pe bază de analogii şi alte criterii. Este ştiut că în epoca tîrzie a imperiului abreviaţiunile epigrafice au deseori un aspect neobişnuit şi forţat, faţă de cele uzitate în secolele I—III e.n.

Într-un număr impresionant de stampile descoperite în şase localităţi de pe sectorul vestic al limesului Daciei Ripensis (Ratiaria, Bononia, Ad Aquas, Drobeta, Dierna şi Golubinje) întîlnim înaintea toponimicelor antice, un grup

[1] Pe malul drept al Dunării în faţa Diernei se găsea *Transdierna* (azi Tekija), unde *Not. dig. or.*, XLII, 29, plasează comandamentul unui *praefectus militum exploatorum*, despre care nu avem ştiri arheologice, cf. Braun, în *RE*, VI, A/2, 2150; Swoboda, *op. cit.*, p. 60 şi Vetters, *op. cit.*, p. 9.

[2] Swoboda, *op. cit.*, p. 49.

[3] Alte cărămizi cu stampilele acestei legiuni, găsite la Orşova (cf. *CIL*, III, 8064, 10) sînt dintr-o epocă neprecizată ca datare.

https://biblioteca-digitala.ro

de două sau trei litere: DRDI (nr. 35); DARAQVIS (nr. 43); DARDIANA (nr. 40, 46, 48, 55); DRIAQVIS (nr. 39); DRPAQVIS (nr. 43, 51) şi DRPDIERNA (nr. 45, 50, 53, 56). După cum se observă, aceste litere sînt DR; DAR; DRI şi DRP, încît nu poate fi vorba de lectura comună: *d(e) r(e) p(ublica)*, cum s-a propus [1]. În cazul localităţii Ad Aquas, ele oferă trei variante deci se exclude şi posibilitatea pentru *tria nomina a* unui producător civil, presupus de unii cercetători [2]. Trebuie remarcat de asemenea că distanţele mari pe care s-au răspîndit cărămizile stampilate cu aceste enigmatice litere, exclud posibilitatea unui export de cărămidă de la locul indicat prin toponimic. Cărămizile şi ţiglele se pregăteau în fiecare localitate, în condiţii mult mai avantajoase decît aducerea lor de la mari depărtări. Numai trupele, in deplasările lor, turnau asemenea cărămizi sau ţigle stampilate cu toponimicul ce reprezenta locul lor de staţionare permanentă. Aceste trimiteri de detaşamente se făceau şi în provincii vecine, cum arată stampilele DRPDIERNA şi DARDIANA aflate în Moesia prima [3]. Asemănarea ca conţinut a acestor grupe de litere ne impune o lectură comună, care nu poate fi decît: *D(acia) r(ipensis)*; *Da(cia) r(i)p(ensis)*; şi *D(acia) r(i)p(ensis)*, urmată de numele localităţii respective. Se indica astfel toponimicul garnizoanei permanente a unităţilor şi al provinciei căreia aparţinea acesta. Atare situaţie se explică prin colaborarea militară cu provinciile vecine şi prin existenţa unor garnizoane pe malul stîng al Dunării, deci dincolo de limes.

Lecturile de mai sus ne ajută a înţelege şi sensul stampilelor marcate DARP, aflate la Sucidava (nr. 20), Oescus (nr. 29) şi în Moesia prima *(CIL*, III, 8075, 48, a—b = 1633, 22*)*. Şi în acest caz este de exclus numele neobişnuit al unui producător, ca *Darp(us)*?, propus de unii autori [4]. Singura lectură acceptabilă este *Da(cia) r(i)p(ensis)*, înţelegîndu-se aci *exercitus provinciae* [5].

În cîteva cazuri, numele legiunii a V-a Macedonica este precedat de literele PR (nr. 24, 25, 28, 37) şi cu un toponimic la urmă. O dată întîlnim PRELVM (nr. 26) şi cîteodată PROES (nr. 27) şi P. RVAR (nr. 31). În primele două litere se pot bănui două lecturi: *pr(aefectus)* sau *pr(aepositus)*. Deşi există unele dificultăţi, se pare că putem avea asigurată numai întregirea *pr(aefectus)*, sprijinită de numeroase analogii epigrafice [6]. Dificultăţile apar cînd este vorba de un atare comandament la *Utus* (nr. 25) şi *Valeriana* (nr. 28), localităţi în care *Not dig. or.* XLII, nu înregistrează aşa ceva. Dar între acest

---

[1] În afară de exemplele citate mai sus, vezi *CIL*, III, 8277, 2 şi 14215, 11, f.

[2] Ritterling în *AEM*, 1896, p. 220; Swoboda, *loc. cit.*; Danoff, *art. cit.*, p. 119 şi *OR*, p. 88.

[3] Swoboda, *loc. cit.*

[4] *OR*, p. 89.

[5] Corespunzătoare cu *ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, cf. *CIL*, III, 8063; *exer(citus) Pan(noniae) inf(erioris)* cf. *CIL*, III, 3749; 13393 (= 10659) şi Szilágyi, *op. cit.* pl. XXIII, 4—9. În literele DARP nu excludem nici ipoteza unei întregiri prin numele provinciei şi al unui toponimic, cum ar fi *Da(ciae) r(ipensis) P(ontibus)*.

[6] *CIL*, III, p. 2564 şi *ILS*, 427, 937, 1326, 2012, 2420, 2621 etc. În stampilele cărămizilor din Moesia prima se preferă pentru această funcţie abreviaţia PF, cf. *CIL*. III, 8275, a—b; 8275, 5 şi 8275, 6 şi Premerstein-Vulić, *art. cit.*, p. 53 urm. nr. 67, 68, 71, 72 şi 77. La aceste stampile întîlnim şi numele personal al prefectului, urmat adesea de un alt nume de persoană, probabil acest ultim fiind al şefului cărămidăriei. Există şi abreviaţii forţate ca *p(raefectus)* şi *p(raepositus)*, cf. *ILS*, III, 2, p. 780 şi urm. şi R. Egger, în *AnzWien.*, 1954, nr. 5, p. 109. Pentru PRE = *pr(a)e(fectus)*, cf. *ILS*, 806.

https://biblioteca-digitala.ro

izvor şi stampilele noastre există o distanţă de timp de aproape un secol, interval ce a cunoscut diferite prefaceri în numărul şi locul de garnizoană al diferiţilor prefecţi ai acestei legiuni. Se observă apoi că pe stampilele provenite de la graniţa nordică a provinciei apare abreviaţia obişnuită PP pentru *praepositus* (nr. 5, 11, 12, 38), ca şi în alte regiuni [1]. Atare constatări ne asigură pentru literele PR, lectura *pr(aefectus)*.

Stampilele de pe cărămizi şi ţigle din *corpus*-ul de mai sus ajută a lămuri problema unor toponimice, în ceea ce priveşte forma corectă a rostirii şi chiar a existenţei lor.

Varinia, ca toponimic în secolul IV e.n. apare pe mai multe stampile (nr. 8—11 şi 31). Localitatea este cunoscută şi într-o serie de izvoare literare antice, dar niciodată nu apare în forma unitară şi corectă pe care ne-o dau stampilele. *Itin. Ant.*, 220, 3 (ed. Cuntz, p. 32) o înregistrează *Varina* în *Not. dig. or.* XLII, 18 şi 13 găsim două forme: *Varina* şi *Variniana;* la Procopius (*De aedif.* IV, 6) apare Βαρίανα şi la *Geogr. Rav.*, IV, 189 (ed. Schnetz, p. 50 nr. 10), ca *Vico Vapeni*. Într-un edict al lui Diocleţian, datat din 13 oct. 294 e.n., dat în timp ce împăratul se găsea prezent la Dunăre pentru un război cu carpii şi în deplasare de la Sirmium la Nicomedia, este menţionată forma *Varianae* (*Cod. Just.* II, 3,26 şi VIII, 38,9). Faţă de această diversitate de transcrieri, noi trebuie să alegem forma *Varinia*, astfel cum o înregistrează documentele locale, adică stampilele de pe cărămizi şi ţigle. Pe baza distanţelor din *Itin. Ant.*, *l.c.*, această cetate se localizează azi în ruinele existente la satul Lescoveţ (r. Orjahovo, R. P. Bulgaria) [2].

Valeriana, deoarece apărea numai în *Itin. Ant.*, 220, 4 (ed. Cuntz, p. 32), unde era dată ca fiind la jumătate distanţă (12 mii paşi) între Oescus şi Varinia, a fost contestată de unii cercetători şi considerată una şi aceeaşi localitate cu Variniana [3]. Iată însă că o stampilă de pe o cărămidă ne confirmă în mod clar existenţa unei localităţi *Valeriana*, în al cărei nume se reflectă un toponimic din vremea tetrahiei (nr. 28).

În patru localităţi de pe limesul Daciei Ripensis (Sucidava, Ad Aquas, Drobeta şi Kladovo) au apărut pînă acum stampile cu numele legiunii a XIII-a Gemina urmat de literele PS (nr. 14, 42, 47, 52), în care, după cum s-a spus (nr. 14 şi n. 1), este de identificat toponimicul *Pontes*. În *Not. dig. or.* XLII, 35, localitatea figurează ca sediul unei prefecturi a legiunii a XIII-a Gemina, dar nu sub forma *Pontibus*, ci *Transdrobeta*. Stampilele cărămizilor respective se datează de pe la începutul secolului IV e.n., pe cînd *Notitia* este de la finele

---

[1] *CIL*, III, 1700; 4049; 5565; 5670, a (= *ILS*, 774); 6325, 2; 7994; 8275, 4 a—b; 10686; 13810, 13814, a; etc.; *ILS*, III, 2 p. 782; Premerstein-Vulić, *art. cit.* p. 52 şi urm., nr. 65, 66, 73—76, 81, 85; Vulič, în *JÖAI*, VIII, 1905, Beibl. p. 8, nr. 24, 25, 27; Danoff, *art. cit.*, p. 102, nr. 5; Swoboda, *op. cit.*, p. 34, fig. 5 şi Egger, *art. cit.*, p. 105. În *CIL*, III, 1700, 4 (Grădişte în Moesia prima), stampila SCTAREPPRP este a se citi: *s(ub) c(ura) Tare... p(rae)p(ositi) r(i)p(ae)*.

[2] Morfova, *art. cit.*, p. 645. Cf. şi W. Smith, *Dict. of Greek and Roman Geography*, Londra, 1857, II, p. 1259; Mommsen, *Ges. Schriften*, II, p. 195 şi urm. şi 287; Miller, *op. cit*, p. 503; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III, 1, Leipzig-Viena, 1928, p. 8; D. Tudor, în *Dacia*, V—VI, p. 413 şi VII—VIII, p. 378; Vetters, *op. cit.*, p. 12 şi 20 şi Sarla, în *RE*, VIII/A, 381.

[3] Smith, *loc. cit*: Vetters, *op. cit.*, p. 12, n. 111 şi Sarla, *loc. cit.* Valeriana este de localizat în ruinele puternicei cetăţi existente în satul Dolni Vadin (r. Orjahovo), cf. Morfova, *art. cit.*, p. 646 şi D. Tudor, *Un pod roman necunoscut la Dunăre*, în *Latomus*, 1961 *(sub tipar)*.

https://biblioteca-digitala.ro

aceluiaşi secol, sau începutul celui următor. Aceasta ne arată că în epoca tetrarhiei şi a lui Constantin cel Mare se păstra încă vechiul toponimic *Pontes*, dat cetăţii de către Traian, în legătură cu podul lui de la Dunăre, dar că acesta fusese înlocuit mai tîrziu, cu acela de *Transdrobeta* (azi satul Kostol, pe malul iugoslav, în faţa oraşului T. Severin).

Diana, ca toponimic, nu apare nicăieri menţionată sub această redacţie în izvoarele literare antice, dar stampilele noastre ni-l atestă în patru localităţi de pe limes (Bononia, Ad Aquas, Drobeta şi Dierna) şi chiar în Moesia prima (nr. 40, 46 48, 55). Ca să fi putut trimite atîtea vexilaţii şi pe distanţe destul de mari, însemnează că era o garnizoană importantă. Ea a şi fost identificată cu *Zanes* (Procopius, *loc cit.)* şi localizată la Kladovo, unde există azi două puternice cetăţi romane [1].

Dar în lista de trupe a *Not. dig. or.* XLII, apar o serie de localităţi care pînă acum nu se reflectă nici ele şi nici garnizoanele lor în stampilele de pe cărămizi sau ţigle. Multe atare toponimice încă nu şi-au putut găsi o localizare pe hartă, din lipsă de cercetări serioase.

Aegeta (sau *Egeta)* avea drept garnizoane pe un *praefectus legionis tertiae decimae Geminae*, pe un *praefectus equitum scutariorum* şi pe un *praefectus classis Histriae* (*Not. dig. or.* XLII, 34, 20, 42). Se localizează la Brza Palanka (R. F. Iugoslavia), unde importanţa militară a locului se vede din prezenţa ruinelor a trei castele de pază [2].

Almus la vărsarea Lomului, azi localitatea Lom (în R. P. Bulgaria) era sediul unui *cuneus equitum Stablesianorum (Not. dig. or.* XLII, 19) şi a fost restaurat de către Iustinian (Procopius, *loc. cit.*) [3].

Augusta (sau *Augustae)* adăpostea un alt *cuneus equitum Dalmatarum* (*Not. dig. or.* XLII, 17) şi era o localitate importantă, situată la jumătate distanţă dintre Cebrus şi Oescus, la vărsarea rîului Ogost în Dunăre [4].

Burgus Novus, ocupat de comandamentul unui *peaefectus legionis tertiae decimae Geminae* (*Not. dig. or.* XLII, 36), restaurat de Iustinian (Procop. *loc. cit:* Βουργόνοβορε) se localizează pe lîngă Ad Aquas (Negotin-Prahovo) [5].

Burgozono, sediul unui *auxilium secundorum Daciscorum* (*Not. dig. or.* XLII, 28) este de căutat în vecinătatea celui precedent [6].

Crispitia (probabil Κρίσπας la Procop. *loc. cit.)* era apărată de un *auxilium Crispitense* (*Not. dig. or.* XLII, 25) şi locul ei este de căutat nu departe de Bononia [7].

---

[1] Ritterling, în *AEM*, XIX, 1896, p. 220 şi Vetters, *op. cit.*, p. 9, n. 59. Cf. şi cazul Diana Veteranorum = Zana din Numidia, sau Dierna = Zernis.

[2] Patsch, în *RE*, V/2, 1982 şi urm. şi Vetters, *op. cit*, p. 10.

[3] Tomaschek, în *RE*, I, 1590 şi Vetters, *op. cit.*, p. 12.

[4] *Tab. Peut.*, VII, 5; *Itin. Ant.*, 220 şi Theophan. I, 4, p. 40, Cf. Tomaschek în *RE*, II, 2345, nr. 8 şi Vetters, *loc. cit.* La Pliska, (cf. Detschew, *art. cit.*, p. 124 şi urm., nr. 3 şi 4) au apărut pe cărămizi stampilele AVGG. SAR şi AVGG. AVX. Cum în această localitate se cunosc detaşamente militare venite de la Oescus, Cebrus şi Varinia (nr. 30—32), nu este exclus ca în cele două stampile amintite mai sus să fie vorba de *Augustae* de pe Dunăre şi de două unităţi auxiliare, una din *Sar(mati)?* şi alta, un *aux(ilium)*, necunoscute de altfel în *Not. dig.*, ca staţionînd la Augustae, dar plauzibile ca existente cu un secol mai înainte de redactarea *Notiţiei.*

[5] Vetters, *op. cit.*, p. 13.

[6] *Ibidem.*

[7] Patsch, în *RE*, IV, 1722 şi Vetters, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Dorticum avea în castelul său pe un *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* (*Not. dig. or.*, XLII, 14) şi s-a încercat identificarea sa cu satul Racoviţa dintre Bononia şi Ad. Aquas [1].

Siosta avea în garnizoană pe un *tribunus cohortis secundorum reductum* (*Not. dig. or.*, XLII, 40), dar o localizare aproximativă a ei nu este posibilă azi.

Sostica apărată de un *tribunus cohortis novae* (*Not. dig. or.*, XLII, 41) se găseşte în aceeaşi incertitudine.

Transalba, supravegheată de un *auxilium Milliarensium Daciae* (*Not. dig. or.*, XLII, 23), contrar părerii lui Boecking (*Not. dig.*, I, 499, n. 10 -ap. Polaschek) nu este de căutat în *Dacia vettus*, ci pe malul drept al Dunării, pe care apar toate toponimicele formate cu *trans* (cf. Transdierna, Transdrobeta, Transmarisca). Aceasta presupune însă şi existenţa pe malul opus a unui toponimic *Alba*, ambele greu de localizat azi. Se pare de asemenea că în loc de *Daciae* (pleonasm faţă de titlul cap. XLII al *Not. dig. or.*) este de corectat *Dacorum* sau *Daciscorum* [2].

Translucum, locul de staţionare pentru un *auxilium Claustrinorum* (*Not. dig. or.*, XLII, 27) este de căutat tot pe malul drept al Dunării şi presupune pe ţărmul opus un toponimic *Lucus* sau *Lucum* [3].

După *Not. dig. or.*, XLII, 13—43 — izvor ce ne prezintă o imagine legată de un anumit moment din viaţa militară a provinciei şi în care se recunosc o serie de transformări în dislocarea trupelor petrecută în secolul IV e.n. — existau în *Dacia Ripensis* şase *auxilia*; nouă *prefecturi de legiuni*, nouă *cunei*; două *cohorte auxiliare*, un *praefectus militum exploratorum* şi două staţiuni pentru *flota* dunăreană.

Dintre cele şase *auxilia*, se pare că numai unul poate fi identificat pe o stampilă (nr. 17). Ca formaţie tactică, un *auxilium*, compus din 500 oameni şi comandat de un *tribunus* sau *praepositus*, era inferior faţă de o *legio* şi conţinea multe elemente barbare [4]. Este posibil că şi slaba cunoştinţă a scrisului ce exista în sînul acestor *auxilia* să fie una din explicaţiile absenţei lor în epigrafia stampilelor.

Dintre cele nouă sedii de *praefecti legionis*, stampilele cărămizilor noastre ne-au confirmat pe cele de la Oescus, Sucidava, Varinia, Ratiaria, Transdrobeta şi Dierna (nr. 1—9; 14, 23—27; 30; 31; 33; 36; 37; 42; 47; 52 şi 54). Rămîn încă nemenţionate cele de la Cebrus, Aegeta şi Burgus Novus (*Not. dig. or.*, XLII, 32, 34 şi 36). Este însă de presupus că multe detaşamente de legiuni, ca şi dintre trupele auxiliare ale provinciei îşi ascund numele în simpla menţionare a toponimicului ce reprezenta garnizoana lor de plecare (nr. 9, 19; 20; 29; 32; 34; 39—41; 43—46; 48—51; 53; 55; 56). Mulţimea stampilelor aparţinînd legiunilor face dovada răspîndirii ştiinţei de carte printre soldaţii lor. Dar faţă de ceea ce cunoaştem noi din *Not. dig. or.*, XLII, 31—38, stampilele

---

[1] Patsch, în *RE*, V, 1756 şi Vetters, *op. cit.*, p. 11.

[2] Polaschek, în *RE*, VI A/2, 2147 şi urm.

[3] Polaschek, în *RE*, VI, A/2, 2170. Propunerea de a se identifica cu fortăreţele *Laccoburgus* şi *Lucernariaburgus* cunoscute la Procopius (*loc. cit.*), nu apare probabilă, cf. Vetters, *op. cit.*, p. 13.

[4] Grosse, *op. cit.*, p. 38 şi 41. Numele trupelor din categoria *auxilia* nu apare nici în stampilele cărămizilor din Moesia prima şi secunda, dar se întîlneşte la Vindobona şi Lauriacum, cf. Egger, *art. cit.*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro

noastre fac şi dovada existenţei unor *praefecti legionis V Macedonicae* la *Utus* (nr. 25) şi *Valeriana* (nr. 28), dispăruţi în epoca redactării amintitului izvor. Procesul divizării legiunii, care începe cu reformele lui Diocleţian, continuă în tot secolul IV şi V [1]. Se creează noi prefecturi cu numele aceleiaşi legiuni, fracţiuni ce se deosebesc între ele numai prin indicarea locului de staţionare stabilă. Dar în această perioadă, unele dispar, cum este cazul cu cele de la Utus şi Valeriana. Legiunea V Macedonica a fost în stare a trimite vexilaţii pînă în Egipt. Un papir descoperit la Oxyrhynchus, datînd din primele luni ale anului 295 e.n., menţionează, între cele 18 detaşamente de legiuni venite în valea Nilului pentru a potoli răscoalele locale, şi fracţiuni din legiunile a V-a Macedonica şi a XIII-a Gemina ale Daciei Ripense. Prelungindu-se starea de revoltă din Egipt, cele două vexilaţii de la Dunăre sînt fixate definitiv în oraşele din provincia Herculia, Memphis şi Babylon, unde le şi înregistrează mai tîrziu *Not. dig. or.* XXVIII, 14 şi 15 [2].

Împărţirea legiunilor în mai multe prefecturi, operaţie ce începe cu reformele militare ale lui Diocleţian, se continuă în tot secolul IV e.n., determinînd pe turnătorii de cărămizi şi ţigle ca să arate în stampilele lor numele unităţii urmat de un toponimic ce indica garnizoana stabilă a fracţiunii respective (nr. 2, 8, 14, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 36, 37, 42, 47, 52) [3]. În cazul unor *cunei* în a căror titulatură apare frecvent în Dacia Ripensis etniconul *Dalmati*, spre a nu se face confuzie între diferite atare formaţii, s-a procedat la fel (nr. 10). Dacă de foarte multe ori, mai ales cînd într-un detaşament în deplasare sau angajat la lucrări locale, intră fracţiuni militare din mai multe unităţi, nu se mai înscrie nici un nume de formaţie militară, şi stampila se limitează numai la indicarea printr-un toponimic a locului staţionării de bază a acestora (nr. 9, 32, 34, 41, 44, 49). În această privinţă cel mai clar exemplu îl avem în cazul stampilelor din Varinia (nr. 8—10) [4].

S-a presupus, o dată cu descoperirea primelor exemplare, că stampila Varidal (nr. 10) ar conţine tot numele unei localităţi, ca *Varidal(ia)* [5]. Apariţia

---

[1] Grosse, *op. cit.*, p. 33.

[2] *Pap. Oxyr.* nr. 43. Ritterling, în *RE*, XII, 1581 şi urm., 1356, 1360 şi 1723; W.Ensslin, *Zur Ostpolitik des Kaisers Diokletian* (Sitzber. Bayer. Akad. Wiss. Phil. hist. Abt.), München, 1942, p. 30 şi 36 şi Berchem, *op. cit.*, p. 60, 105 şi urm.

[3] În provinciile vecine, stampilele dau aceleaşi indicaţii; *CIL.*, III, 12526, *(leg IX Cl. f. Tram(arisca)*; *CIL*, III, 12527 (cf. 7619, b) şi Detschew, *art. cit.*, p. 122, nr. 6, b: *leg. XI Cl.. f. Cand(idiana)*; *CIL*, III 8071, g; 14496, 2 şi Tudor în *SCIV*, IX, 1958, nr. 2, p. 373: *legi(o) VII Cl. Cup(pis)*; *CIL*, III, 13814: *leg. VII Cl. Ta(liatis)*; *CIL*, III, 13815, a: *leg. IIII Fl. Cup(pis)*. Cf. Premerstein-Vulić, *art. cit.*, p. 7 şi urm.; Ritterling, în *RE*, XII, 1624 şi Swoboda, *op. cit.*, p. 41 şi urm. Tot numele unei localităţi este şi în *CIL*, III, 13814, *a* (şi Swoboda, *op. cit.*, p. 34): *su(b) c(ura) Hermogeni p(rae)p(ositi) rip(ae), leg(io) VII Cl(audia) Parce...* Alföldi, *op. cit.*, I, p. 85 face remarca despre apariţia în stampilele cărămizilor din secolul IV a unor topice şi formaţii militare despre care nu se spune nimic în *Not. dig.*

[4] Situaţii similare în stampilele *Pinco* şi *Cast(ra) Pinc(entia)* din Moesia prima, cf. Premerstein — Vulić, *art. cit.*, p. 56, nr. 83—84; *Vincentia (CIL*, III, 10692 = 3773, a-c); *Quadribur(is), (CIL.* III, 10691, a—b = 3769 = 3771 = 3772); Alföldi, *op. cit.*, I, p. 83 şi urm. şi Szilágyi, *op. cit.*, 104, nr. 84—92). Numeroasele stampile marcate SISC*(ia)*, descoperite în Pannonia inferioară şi la Cenad *(CIL*, III, 4671, 11377, 15175, 1, Szilágyi, *op. cit.*, p. 104, nr. 93—101 şi *Dacia*, IX—X, p. 553) pot fi (cel puţin unele) dintr-o vreme posterioară lui Diocleţian.

[5] *Dacia*, V—VI, p. 413.

https://biblioteca-digitala.ro

în săpăturile ulterioare a unor variante VARI DAL şi DAL VARI, indică două cuvinte prescurtate, unul fiind al castelului *Vari(nia)*, iar altul arătînd o unitate militară de *Dal(mati)* [1]. *Not. dig. or.* XLII, 18 menţionează la Varinia pe un *cuneus equitum Dalmatarum*, ce va fi trimis detaşamente la Sucidava, cărora le aparţine şi stampila CAD (nr. 18). Dar cum în armata din Dacia Ripensis existau cinci *cunei Dalmatarum* (*Not. dig. or.*, XLII, 13, 14, 16—18) şi în diferite localităţi (Bononia, Dorticum, Drobeta, Augusta şi Varinia), în conţinutul stampilei era necesară înscrierea unui toponimic, spre a se face deosebire între ei.

Not. dig. or. XLII şi textele epigrafice nu menţionează în armata Daciei Ripense nici un fel de formaţie militară cu denumirea iniţială de *equites*, astfel cum le întîlnim în provinciile Pannonia secunda şi Valeria (*Not. dig. occ.* XXXII, 28—38; XXXIII, 29—45 şi XXXIV, 16—23). De aceea, lectura stampilei EQNC din Sucidava (nr. 15) cere o justificare mai precisă. Prin numeroase exemple, Mommsen a demonstrat primul, că prin reformele militare iniţiate de către Diocleţian, termenul *numerus* nu-şi mai păstra înţelesul pe care-l avea în organizarea armatei din secolele II—III, ci acum el poate fi întrebuinţat ca o denumire generală pentru orice formaţie militară (legio, ala, cohors, cuneus etc.) [2]. Această constatare ne permite ca în acei *equites* din stampila descoperită la Sucidava să identificăm o vexilaţie din *cuneus equitum Constantinianorum* cu sediul la Utus (*Not. dig. or.* XLII, 21). *Numerus* pro *cuneus* se foloseşte aici şi pentru evitarea unui pleonasm (*equites cunei...*), deoarece este ştiut că, aceşti *cunei* constituiau formaţii călări. Un exemplu clar în această privinţă îl găsim pe o piatră funerară a unui *exar(chus) num(eri) Dal(matarum) Divit(ensium)*, unde unitatea din care făcuse parte era un *cuneus* cu acelaşi nume cunoscut la *Dorticum, sub dispositione ducis Daciae ripensis* (*Not. dig. or.*, XLII, 14) [3].

Formaţiile de cavalerie dalmată se constituie prin reformele făcute de către Gallienus [4], cresc ca număr şi forţă în timpul lui Claudius II şi Aurelian [5], ca în secolul IV, astfel cum rezultă din listele *Not. dig.*, atare *cunei equitum*, cu multe elemente barbare în sînul lor, să aibă un rol important în apărarea directă a frontierelor. Ca efectiv, *cuneus equitum* dispunea teoretic de 500 călă-

---

[1] *Dacia*, XI—XII, p. 161 şi *OR*, p. 410.

[2] Mommsen, *Ges. Schriften* VI, p. 104, n. 3. Cf. ca exemple *ILS*, 2796—2812. În acelaşi sens: Cagnat în *DA*, IV, 1, p. 118; Grosse, *op. cit.*, p. 26 cu n. 4 şi 6 care constată şi la Ammianus Marcellinus folosirea termenului cu această accepţiune; Rowell, în *RE*, XVII, 1340 şi 2544; Egger, *art. cit.*, 105 şi 109 şi Berchem, *op. cit.*, p. 57 şi 61, la care formaţiile de *equites* sînt elemente caracteristice armatei tetrarhiei. Aceasta se confirmă şi din limbajul *Not. dig. or.* VII: . . . *qui numeri. . . per infrascriptas provincias habebentur = distributio numerum*.

[3] *CIL*, V, 700 = *ILS*, 2629. Acelaşi *cuneus* din Dorticum (sau cel vecin de la Bononia, cf. *Not. dig. or.* XLII, 13) apare şi în două pietre funerare descoperite în regiunea Vidin, unde este denumit tot *numerus*, cf. Danoff, *art. cit*, p. 108 şi urm., nr. 13 şi 14. Pentru alte exemple, vezi *CIL*, V, 5823; *CIL*, III, 727; Hekler, în *AE*, XXIX, 1909, p. 323; Grosse, *op. cit.* p. 28; Alföldi, *op. cit.*, I, p. 88; Tudor, în *Dacia*, XI—XII, p. 164. *Equites sagittarii* şi *equites Dalmatae*, cunoscuţi epigrafic în Moesia prima, sînt fracţiuni din *cunei* acelei provincii (*Not. dig. or.* LXI, 14—18) cf. Premerstein-Vulić, *art. cit.*, p. 55 şi urm., nr. 81—82.

[4] Zosimus, I, 40, 2 şi *Vita Gall. duorum*, 14, 4 şi 9. Cf. Ritterling, în *RE*, XII, 1347 şi Grosse, *op. cit.*, p. 15.

[5] Zosimus, I, 43, 2 şi 52, 3. Denumirea de *Illyriciani* ce li se dă adesea este în legătură tocmai cu această epocă, cf. Grosse, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

rași puși sub comanda unui *praefectus* sau a unui *praepositus* [1]. Cu excepția celui de la Drobeta, cei nouă cunei menționați de *Not. dig. or.* 13—21 în Dacia Ripensis sînt plasați pe malul drept al Dunării, în punctele cele mai expuse pentru atacurile barbare. Se observă din aceasta, misiunea acestei cavalerii de a interveni rapid în atare puncte nevralgice.

În comparație cu stampilele similare descoperite în alte provincii dunărene, cele din Dacia Ripensis sînt foarte sărace în indicații privitoare la funcții și nume de comandanți. Absența acestora îngreuiază știrile privitoare la fluctuația hotarelor provinciei, la colaborarea militară cu provinciile vecine, la organizarea pazei împotriva acțiunii *latrunculi*-lor etc.

Ca provincie romană, Dacia Ripensis se constituie sub Aurelian [2], ca pe vremea lui Diocleţian să fie una din cele 11 provincii ale diocezei Misia [3], iar în 396, o dată cu formarea prefecturii Illyricum, împreună cu dioceza respectivă să intre în componența acesteia [4]. Despre extinderea graniței ei nordice în lungul Dunării, ne putem informa din *Not. dig.*, în care unitățile militare cu locul lor de staționare ce intrau în sfera ducelui provinciei sînt înșiruite de la Transdierna la Utus. Masa stampilelor privitoare la acestea s-a descoperit tot în acest sector, care are ca limită vestică rîul Porećka, ce se varsă în Dunăre, între castrele de la Taliata (Moesia prima) și *Gerulata* (Dacia Ripensis) — iar ca limită estică rîul *Utus*, în fața gurii Oltului [5]. Față de momentul redactării *Not. dig.*, stampilele noastre sînt mai vechi și imprimate pe o perioadă de timp ce poate atinge trei sferturi de veac. Din această concordanță între cele două categorii de documente, putem conchide că hotarul nordic al provinciei s-a menținut tot timpul între aceleași limite estice și vestice, dar s-a extins spre nord, mai ales pe timpul domniei lui Constantin cel Mare.

Dacă în sectorul de pază pe Dunăre rezervat trupelor din Dacia Ripensis apar stampile cu numele unor unități străine de ea, faptul trebuie explicat în sensul colaborării interprovinciale în caz de războaie sau de nevoia ridicării în comun a unor importante construcții strategice. Deocamdată, această colaborare cu Moesia prima (nr. 13) și Pannonia secunda (nr. 16) apare în importantul punct strategic de la Sucidava, arhiva cea mai bogată de stampile legată de istoria Daciei Ripense. Dar la rîndul lor și trupele Daciei Ripense sînt active în lucrările de fortificare a Moesiei prima *(CIL*, III, 8075, 48, b și nr. 20) și în regiunile de coastă ale Mării Negre (nr. 30—32). Prezența unor atare stampile identice, în centre mai apropiate sau mai îndepărtate unele față de altele, nu indică export de cărămidă sau țiglă [6], ci deplasări temporare de detașamente care-și duc cu ele matrița-stampilă [7]. Un rol activ în transportul

---

[1] Amm. Marcell., XVII, 11,5 și XXV, 6,7 subliniază vitejia acestei cavalerii, iar despre rolul ei ca pavăză la hotare, se găsesc destule referințe în *Cod. Theod.*, V, 6 (4) 1 (= *Cod. Just.* VI, 62,2 — din anul 347) și *Cod. Theod*, VII, 13,7 (anul 375). Vezi încă Grosse, *op. cit.*, p. 51 și urm.; Alföldi, *loc. cit.* și W. Seston, *Dioclétien et la tétrarchie I. Guerres et réformes (284—300)*, Paris, 1946 (Bibl. Éc. Fran. d'Ath. et Rome, fasc. 162), p. 298, după care, sub Diocleţian se dublează efectivul cavaleriei.

[2] *AnnÉp.*, 1912, nr. 200. Cf. Filow, în *Klio*, XII, 1912, p. 234, și Vetters, *op. cit.*, p. 6.

[3] E. Stein, *Gesch. d. spätröm. Reiches*, I, Viena, 1928, p. 102, n. 3.

[4] Vetters, *op. cit.*, p. 37 și n. 339.

[5] *Ibidem*, p. 5 și urm.

[6] Frova, *Rend.*, p. 4 și *OR*, p. 81 și 88.

[7] D. Tudor, în *Dacia*, VII—VIII, p. 378, n. 3 și în *SCIV*, IX, 1958, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro

acestor detaşamente temporare l-a avut flota Dunării, despre ale cărei baze ne informează deocamdată numai *Not. dig.* O *classis Ratianensis* (sic) era la Ratiaria şi o *classis Histrica* la Aegeta, ambele comandate de cîte un *praefectus* (*Not. dig. or.*, XLII, 42 şi 43).

Nu trebuie să ne închipuim că vasele acestei flote se menţineau grupate numai în cele două baze amintite. Ele se găseau dislocate în numeroase porturi şi una din principalele lor misiuni consta în a asigura legătura permanentă cu capetele de pod de pe malul stîng al Dunării (Dierna, Drobeta, Desa, Bistreţ, Sucidava etc.), continuu ameninţate de blocada « barbară ». Prin flotă se împiedica şi acţiunea dusă de *latrunculi*, cete prădalnice care treceau fluviul prin surprindere cu mici ambarcaţiuni, spre a jefui satele şi oraşele riverane. Ştiri despre activitatea lor nu avem pe limesul Daciei Ripense, dar acţiunea lor apare în provinciile vecine [1].

Repertoriul stampilelor noastre ne oferă puţine nume de comandamente şi ofiţeri, faţă de bogăţia acestui material în provinciile vecine. Ele nu menţionează nici un *praeses provinciae*, ca guvernator civil şi nici chiar pe *dux limitis*, în calitatea lui de comandant militar suprem al armatei provinciei, frecvent menţionat în alte părţi [2].

O stampilă cu numele legiunii V Macedonica şi descoperită în Sucidava (nr. 7) indică turnarea cărămizilor *sub cura* unui *Ro[mulus]*?, care poate fi şef de atelier, dar şi un ofiţer comandant de unitate, situaţii duble, întîlnite mai des pe frontiera dunăreană din Moesia prima (cf. nr. 13, p. 338 şi 348). Este probabil că în corpul unităţilor mai mari, ca legiunile, se specializau subunităţi în tehnica construcţiilor sub comanda unui ofiţer sau gradat, care se deplasa pentru lucrări pe întregul limes al provinciei şi chiar mai departe.

În numeroase cazuri, în sectoarele prefecturilor legiunii V Macedonica întîlnim abreviată pe stampile funcţia de *praefectus*, ceea ce nu se constată şi în zonele supravegheate de fracţiunile legiunii XIII Gemina, unde aceste documente epigrafice ne oferă doar numele unităţii şi un toponimic. Sînt menţionaţi prefecţii de legiuni de la Oescus (nr. 24, 26, 27 şi 37), apoi cei de la Utus (nr. 25), Valeriana (nr. 28) şi Varinia (nr. 31) ultimul, se pare, ca *praefectus ripae*.

Folosind numai datele oferite de *Not. dig.*, Mommsen a fost primul care a observat că legiunile din Dacia Ripensis au avut cele mai multe fracţiuni; şapte pentru legiunea XIII Gemina şi şase pentru legiunea V Macedonica [3]. Stampilele noastre arată că legiunea V Macedonica a ajuns la un moment dat

[1] *CIL*, III, 12483 = *ILS*, 724, cf. şi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobrudja*, Bucureşti, 1938, p. 307. Măsurile de apărare împotriva lor apar încă din secolul III (cf. Vetters, *op. cit.*, p. 24 şi Berchem, *op. cit.* p. 5) ca sub Theodosius I, în 391, provincialii să aibă obligaţia acestor măsuri de prevedere (cf. *Cod. Theod.*, IX, 14,2).

[2] Frecvent menţionat în stampilele cărămizilor din Pannonia secunda şi Moesia prima, cf. *CIL*, III, 8075,2; 10676, a—c; 10677, a—f; Premerstein-Vulić, *art. cit.*, p. 56, nr. 86 şi Szilágyi, *op. cit.*, p. 100, nr. 48—50 etc. Pentru cel din Moesia prima şi Scythia, vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 283 şi urm. *Dux Daciae ripensis*, în afară de *Not. dig. or.* I, 35 şi XLII, este menţionat şi în *Cod. Theod.*, XV, 1, 3. Cf. încă Grosse, *op. cit.*, p. 152; Seston, *op. cit.*, p. 307 şi Vetters, *op. cit.*, p. 20. De asemenea nu apar în stampilele noastre nici *tribuni*, care deţineau un rol de seamă în cadrele armatei, cf. Grosse, *op. cit.*, p. 34 şi 145 şi urm. Ei sînt însă menţionaţi în textele epigrafice pannonice, cf. *CIL*, III, 3767; 3768; 10678—10681 şi Szilágyi, *op. cit.*, p. 98 şi urm., nr. 30—32; 34—35; 39—47 etc.

[3] Mommsen, *op. cit.*, VI, p. 225 şi Kubitschek, în *RE*, XII, 1585 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

a avea chiar opt prefecturi. Dacă sub tetrarhie nu s-a dezvoltat prea mult această fracţionare permanentă, în schimb acest proces se dezvoltă foarte mult în timpul lui Constantin cel Mare şi a altor împăraţi din secolul IV [1]. Fenomenul a dus la o scădere substanţială a acestor fracţiuni de legiuni, care aveau că efectiv cel mult 1000 de oameni, corespunzător unei *cohors milliaria* de odinioară. Natural, în asemenea situaţie, fracţiunea de legiune comandată tot de un *praefectus legionis*, nu se mai putea diviza tactic în cohorte, ci în centurii [2], iar importanţa militară a comandantului scădea foarte mult, în cazul cînd în aceeaşi garnizoană nu mai existau şi alte trupe. Pe acest modest *praefectus legionis* îl întîlnim pe cîteva stampile ale fracţiunilor legiunii V Macedonica (nr. 24—28 şi 37), căruia i se încredinţa un sector de pe graniţă, în care deţinea şi comanda supremă peste *cunei* sau *auxilia*, fiind pus direct sub ordinele unui *dux* [3]. Stampilele menţionate arată că tot în sarcina sa cădea în parte, grija pentru producţia cărămidăriei necesară fortificaţiilor.

Avem o singură stampilă (din păcate nu prea sigură ca lectură), în care am putea descoperi pentru prima dată şi prezenţa unui *praefectus ripae* în Dacia Ripensis (nr. 31). Dacă între literele P şi R există un punct şi lectura propusă de noi ar fi justă, atunci această stampilă ne-ar indica pe un *praefectus ripae* cu sediul la Varinia, pus sub ordinele unui *praefectus legionis* local. Atare comandanţi de pe limes apar clar în mai multe garnizoane din Moesia secunda şi Scythia (*Not. dig. or.* XXXIX, 30—31, 33—35 şi XL, 31, 32, 34, 35), unde ei sînt subordonaţi unui prefect de legiune [4]. Dar în aceste provincii existau cîte două legiuni şi un sistem de apărare mult asemănător cu cel din Dacia Ripensis, încît putem presupune că cel puţin într-un anumit moment, acest comandament a putut exista şi în această ultimă provincie.

Stampilele noastre atestă pentru prima dată în Dacia Ripensis, existenţa unor *praepositi*. *Praepositus cohortis*, în fruntea cohortei a III-a din legiunea V Macedonica apare sigur pe o stampilă din Sucidava (nr. 5) şi după cîte m-am putut informa, este pentru prima oară documentat epigrafic în stampilele cărămizilor din secolele III—IV. Aceasta contribuie ca să lămurească definitiv spusele neclare ale lui Vegetius, care afirma că după placul împăratului o cohortă putea fi comandată, fie de un *tribunus*, fie de un *praepositus* [5]. Stampila sucidavensă atestă deci, că la comanda unei atare cohorte de legiune putea fi şi un *praepositus*.

Trei dintre stampile vorbesc despre *praepositi ripae*, pînă acum nedocumentaţi astfel în sectorul Dunării inferioare. De fapt, aci este a se înţelege *praepositus limitis*, în sensul că *ripa* era sinonimă cu *limes*, pe frontiera nordică a Daciei Ripensis. În descoperirile de la Sucidava şi Bononia (nr. 12 şi 38)

---

[1] Ritterling, în *RE*, XII, 1357, 1400 şi 1451 şi Berchem, *op. cit.*, p. 95.

[2] Grosse, *op. cit.*, p. 29 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 38 şi 159 şi urm., Berchem, *op. cit.*, p. 100 şi W. Ensslin, în *RE*, XXII, 2, 1327 şi urm. Cf. şi Morfova, *art. cit.*, p. 644.

[4] Mommsen, *op. cit.*, VI, p. 222; Grosse, *op. cit.*, p. 74, n. 22 şi p. 151; Ritterling, *art. cit.*, 1359 şi urm.; Polaschek, în *RE*, II, 6, 2171 şi urm.; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 300 şi urm.; Berchem, *op. cit.*, p. 90 şi urm. şi 100 şi Ensslin, în *RE*, XXII, 2, 1335 şi urm.

[5] Vegetius II, 12: . . . *reliquae cohortes, prout principi placuisset, a tribunis vel a praepositis regebantur*. Asupra discuţiei acestui pasaj cf. Ensslin, în *RE*, Suppl. VIII, 553 iar în privinţa feluritelor categorii de *praepositi*, v. Grosse, *op. cit.*, p. 143 şi Ensslin, *ibidem*, p. 539 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

o stampilă identică menţionează pe un *Nu...* (poate *Numerianus?*), în această funcţie, dar nu putem şti unde se găsea comandamentul lui stabil, fiindcă nu se indică nici un toponimic. Este probabil a fi un *praepositus ripae* din Varinia (nr. 11) care se deplasează cu detaşamentul lui în două localităţi îndepărtate de pe limes. *P(rae)p(ositus) rip(ae) Var(iniae)*, prezent la Sucidava (nr. 11), vine acolo în capul unui detaşament de lucru şi într-un sector, supravegheat de fapt de către prefectul fracţiunii legiunii V Macedonica din Oescus. Un atare *praepositus* era însă în subordinea unui *praefectus legionis V Macedonicae* din Varinia, sub a cărui comandă activa în sectorul respectiv, dar din ordinul dat de *dux provinciae* se putea deplasa şi în alte sectoare. Prezenţa şi atribuţiile lui sînt bine cunoscute pînă acum pe limesurile provinciilor Mauretania şi Tripolitania (*Not. dig. occ.* XXV, 21—26, XXX, 12—19 şi XXXI, 18—28, 31 şi *AnnÉp*, 1950, nr. 128), dar în regiunea noastră ştirile asupra lui şi a raporturilor dintre el şi celelalte categorii de comandanţi ne lipsesc [1]. Stampilele noastre dovedesc însă că, în funcţia sa, ca şi prefecţii de legiuni, avea un rol însemnat în asigurarea reţelei de fortificaţii de pe malurile Dunării. După Constantin cel Mare, grija pentru fortificaţii a mai cunoscut un moment de o atenţie deosebită în urma ordinului dat de împăraţii Valentinian I şi Valens, la 19 iunie 365, lui *Tautomedes, dux Daciae ripensis* [2]. Din păcate, cronologia stampilelor noastre nu ne ajută la o datare a construcţiilor militare noi sau reparate în această epocă tîrzie.

Primele măsuri importante luate de către Aurelian pentru organizarea şi fortificarea limesului Daciei Ripense în urma evacuării Daciei Traiane, rămîn încă necunoscute pentru noi, deoarece în ultimul sfert al secolului III e.n. stampilele se aplică foarte rar pe cărămizile produse de oficinele militare. Prin natura sa geologică, malul drept al Dunării constituia o adevărată *ripa* şi se suprapunea cu sistemul de organizare a unui *limes*, încît cei doi termeni au aici un conţinut identic [3]. Pe o atare frontieră cele două categorii de armate, *ripensis* şi *comitatus* stau unele lîngă altele şi numai cu Constantin cel Mare se ajunge la o delimitare precisă a lor din punct de vedere tactic, social şi economic [4]. *Ripenses* sau *limitanei*, ca soldaţi de pe hotar sînt legaţi de *terrae limitanae* sau *fundi limitrofi*, timp cel puţin de 24 de ani, pe cînd armata mobilă *(comitatus)* trebuia să se deplaseze în orice moment la ordinele împăratului sau ale ducelui. De aceea, *limitanei* sînt un fel de soldaţi-coloni care îşi apără şi pămîntul dat lor în această calitate, scutit de impozite şi transmisibil fiilor, dacă ei acceptă obligaţiile pentru folosirea acestor *agri limitanei*. Ca « miliţie teritorială şi hereditară », constituiau un prim cordon de apărare a graniţelor şi din *barbaricum* absorbeau în sînul lor numeroase elemente ce se angajau a

---

[1] Grosse, *op. cit.*, p. 144 şi urm ; Seston, *op. cit.*, p. 299 ; Egger, *art. cit.*, p. 105 ; Berchem, *op. cit.*, p. 40 şi Ensslin, *loc. cit.* Un atare *praepositus* s-ar putea identifica în stampila fragmentară de la Boljetin (Moesia prima), publicată de Swoboda, *op. cit.*, p. 34, fig. 5.

[2] *Cod. Theod.*, XV, 1, 13. Cf. şi Vetters, *op. cit.*, p. 23 şi 26. O febrilă activitate de întărire a fortificaţiilor are loc în aceeaşi vreme, în Noricum şi Pannonii, pentru care vezi Egger, *art. cit.*, p. 111.

[3] Fabricius, în *RE*, XIII, 573 şi urm.

[4] Alföldi, *op. cit.*, I, p. 88 şi Seston, *op. cit.*, p. 304, de aci şi denumirea generală dată soldaţilor de pe limes ca *ripenses* sau *riparienses*, deşi unii făceau parte din *comitatus* *(Cod. Theod.* VII, 20, 4, 4 şi 20, 4, 1, cf. şi Egger, *art. cit.*, p. 105).

https://biblioteca-digitala.ro

îndeplini serviciul de limitanei. Ei locuiau în satul învecinat burgului sau castelului pe care-l apărau, unde adesea își găseau refugiul cu averea și familia lor [1]. Descoperirile arheologice făcute în cetatea Sucidava au confirmat existența felului de viață al acestor *ripenses-limitanei*, precum și prezența printre ei a unor elemente barbare [2].

În faza actuală a descoperirilor arheologice, cea mai bogată arhivă documentară pentru activitatea din Dacia Ripensis a armatei o constituie stampilele aflate la Sucidava. Pe baza lor și a situației similare ce a avut loc în Moesia secunda și Scythia [3], deducem că sub Diocleţian, legiunea V Macedonica (cu excepția detașamentelor trimise în Egipt) se împarte în două fracțiuni cu sediile la Oescus și Varinia (nr. 2, 8, 9, 23, 30), iar după aceasta, în decursul secolului IV, prefecturile independente ale acestei legiuni se înmulțesc treptat (nr. 24—28, 31, 37) [4]. Stampilele din Sucidava care menționează cohorte ale acestei legiuni (nr. 3—6) sînt deci dintr-o epocă anterioară lui Constantin cel Mare, căci după domnia acestuia, efectivul redus al fracțiunilor de legiuni nu mai permitea o împărțire în cohorte [5]. *Praefectus legionis* cunoscut de *Not. dig. or.* XLII, 39 la Sucidava nu apare însă în repertoriul stampilelor noastre, iar în amintitul izvor figurează separat de grupul celorlalte fracțiuni ale legiunilor provinciei (*Ibidem*, 31—38), ceea ce dovedește constituirea tîrzie a lui, către finele secolului IV e.n.

Pe același drum se profilează și fracționarea legiunii XIII Gemina. Sub Diocleţian se rupe în cele două fracțiuni fixate la Ratiaria (nr. 33 și 36) și Pontes (nr. 14, 42, 47 și 52). Fragmentarea ei continuă după aceea, dar în urmărirea acestui proces nu ne mai ajută stampilele și numai datele din *Not. dig. or.* XLII, 34—38. Harta dislocării fracțiunilor ale legiunii din timpul lui Diocleţian, arată stabilirea lor în castre situate la distanțe aproximativ egale.

Spre deosebire de situația întîlnită în Moesia secunda și Scythia, unde s-a menținut o unitate de comandament în persoana unui *praefectus legionis* asistat de doi *praefecti ripae* [6], această unitate a legiunii, așa cum alături de *Not. dig.* o arată și stampilele, a fost mereu pulverizată prin treptata instituire de *praefecti legionis*, în centre diferite, dar legați direct de *dux provinciae Daciae ripensis*. Acest proces a avut și unele urmări nefaste în sistemul de apărare a provinciei, căci efectivele rămîneau adesea numai pe hîrtie [7] și concentrarea de comandament în caz de efort însemnat devenea greoaie. Attila va putea ușor mătura, rînd pe rînd, cetățile și efectivele reduse ale acestor trupe. Modestia ca efectiv a acestor unități de pe limes o arată mulțimea și varietatea stampilelor lor găsite la Sucidava, unde, pentru apărarea și fortificarea unei cetățui destul de modeste ca suprafață, se face apel la ajutoare din întreaga provincie și chiar

---

[1] O. Seeck, în *RE*, II/1, 916 și urm.; Grosse, *op. cit.*, p. 20 și urm. și 101.

[2] *OR*, p. 353. Cf. și Vetters, *op. cit.*, p. 19; Jordanes, *Get.* 138 arată pătrunderea în mase mari a elementelor « barbare » la sud de Dunăre sub Theodosius I și așezarea lor în sate.

[3] Berchem, *op. cit.*, p. 99.

[4] Sub Diocleţian, de la 34 legiuni se ajunge la 68, ca pe timpul *Not. dig.*, cifra lor să fie de 174 pentru tot imperiul, V. Ritterling, *art. cit.*, 1350 și urm.; Besnier, *op. cit.*, p. 304 și urm.; Seston, *op. cit.*, p. 295 și urm. și Vetters, *op. cit.*, p. 19.

[5] Grosse, *op. cit.*, p. 37.

[6] Berchem, *op. cit.*, p. 93.

[7] Grosse, *op. cit.*, p. 33 și Vetters, *op. cit.*, p. 35 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

de mai departe. Se trimiteau detaşamente cu un efectiv redus şi din diferite cetăţi, fiindcă în general, armata era săracă în oameni apţi pentru luptă şi construcţii. Atare înjghebări de detaşamente modeste şi mixte provenite din aceeaşi garnizoană sau din întreaga provincie, explică şi menţionarea lor în stampile colective, prin înscrierea unor toponimice (nr. 9, 19, 20, 29, 32, 34, 35, 39—41, 43—46, 48—51, 53, 54 şi 56). Folosirea acestui tip de stampilă este mult mai frecventă în sectorul legiunii XIII Gemina (între Ratiaria şi Dierna), în care lipsa de efective se pare a fi fost mai acută. De cele mai multe ori, comanda unor atare detaşamente se încredinţa unor *praepositi*.

Se recunoaşte în general că Diocleţian a fost preocupat mai mult de întărirea frontierelor decît de o reformă accentuată a armatei, operă ce se va desăvîrşi de către Constantin cel Mare şi succesorii săi [1]. Întărirea sistemului defensiv al Daciei Ripense de către capul tetrarhiei se realizează în trei etape, în anii 294, 297 şi 303, cînd împăratul inspectează garnizoanele ei, călătoreşte per *circuitum ripae Istriae* şi se opreşte în castele de seamă, ca Ratiaria, Cebrus, Varinia şi Oescus [2]. Înmulţirea şi întărirea substanţială a capetelor de pod de pe malul stîng al Dunării se deschide tot prin Constantin cel Mare.

În urma războiului cu Licinius din anul 314 e.n., Constantin îşi atribuie întreaga Dacie Ripensis, în care îl vom găsi mereu prezent [3]. Dar marile construcţii de pe malul opus (cetatea Sucidava, podul pe Dunăre, cetatea constantiniană Dafne, restaurarea drumului pe Olt etc.), precum şi lărgirea cuceririlor în fosta Dacie Traiană, îl preocupă pe acest împărat numai o dată cu lichidarea definitivă a rivalului său (anul 324 e.n.) [4]. Cu domnia lui Constantin se efectuează cele mai însemnate schimbări în organizarea şi repartizarea trupelor din Dacia Ripensis, impuse de noile condiţii create de el la nordul Dunării [5]. Întreaga armată de pe *ripa fluminis* trecea sub ordinele unui *dux* care trebuia să realizeze unitatea de comandă dintre diferitele fracţiuni militare. Acestei epoci de înviorare a sistemului de apărare din Dacia Ripensis care se petrece de la Diocleţian la Constantin cel Mare îi aparţine cea mai mare parte din grupul stampilelor discutate mai sus. Cu toate fisurile sale, acest scut organizat la Dunăre sub tetrarhie şi pe timpul dinastiei constantiniene va asigura prosperitatea centrelor urbane din Dacia Ripensis în secolul IV e.n. [6]. Limesul acestei provincii este însă total destrămat în timpul celor două campanii întreprinse la Dunărea de jos de către Attila în al cincilea deceniu al secolului V.

D. TUDOR

[1] Zosimus II, 34, 1. Grosse, *op. cit.*, p. 58; Besnier, *op. cit.*, p. 393 şi urm.; Seston, *op. cit.*, p. 135 şi urm. şi 303 şi Berchem, *op. cit.*, p. 113 şi urm.

[2] Mommsen, *op. cit.*, II, p. 195 şi urm. 238, 290; Patsch, *Beiträge*, III, 1, p. 8; Seston, *op. cit.*, p. 132 şi urm. Vetters, *op. cit.*, p. 20 şi urm. şi Berchem *op. cit.*, p. 98. Seston, *ibidem*, p. 133 presupune că expresia *Dacia restituta* din *Pan.*, VIII, 5,3, se referă la restaurări în Dacia Ripensis pe urmele pustiirilor carpo-bastarnice din anul 297 şi nu la recuceriri în Dacia Traiană cum admit cercetătorii de pînă acum.

[3] Vetters, *op. cit.*, p. 21 şi n. 210.

[4] *OR*, p. 338 şi urm.

[5] Berchem, *op. cit.*, p. 85, 87, 108 şi 115, ajunge la concluzia că numai acum se realizează o delimitare precisă ca funcţie, între armata sedentară de *ripenses* şi aceea de manevră *comitatus*.

[6] V. Velcov, *Die thrakische und dakische Stadt in der Spätantike* (4—6 Jh.), Sofia, 1959, p. 260 (în l. bulgară cu rezumat german).

https://biblioteca-digitala.ro

К ВОПРОСУ О ВОЙСКЕ В DACIA RIPENSIS

РЕЗЮМЕ

В работе исследуются 56 клейм на кирпичах и черепице, датируемых периодом после ухода римлян из Дакии при Аврелиане и найденных в 11 римских крепостях по обоим берегам Дуная. Этот материал был найден в дунайской пограничной полосе, в провинции *Dacia Ripensis*, между реками Поречка (Югославия) и Вит (Болгария). Анализ этого эпиграфического материала позволил автору внести определенный вклад в изучение военной истории этой области — вопроса, до сих пор изучавшегося лишь на основании сведений, сохранившихся в *Not. Dig. or., XLII, 12—43.*

Прежде всего автор дает новую расшифровку некоторых клейм. Так буквы DR, DRP, DAR и DRI (№№ 35, 39, 40, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 55, 56), предшествующие топонимическому названию могут читаться как название провинции *Dacia Ripensis*. Та же расшифровка предложена и для клейма DARP (№№20, 29 и *CIL*, III, 8075, 48 *a — b*). Для букв PR, за которыми следует название *Легиона V Macedonica* и топонимическое название (№№ 24, 25, 26, 28, 37), предложено дополнение pr(aefectus).

Эти клейма значительно содействуют и уточнению топонимических терминов. Название местности *Varinia* (№№ 8—11 и 31) появляется у античных авторов в различных вариантах, но никогда в правильном написании. Клейма сообщают подлинную форму: *Varinia*. Форма *Valeriana*, оспариваемая некоторыми современными авторами и рассматриваемая как искажение слова *Variniana*, подтверждается клеймом (№28). *Pontes* встречается на ряде клейм *Легиона* XIII *Gemina* (№№14, 42, 47 и 52) начала IV в. н.э. еще до переименования его в Трансдробету, как это указано в *Not. Dig. or. XLII*, 35. Как топонимический термин *Диана* еще невыяснена, однако она тождественна *Zanes* (Кладово в Югославии), где находятся значительные укрепления (№№ 40, 46, 48, 55). Исследуемые клейма не дают сведений о римских гарнизонах в Егете, Алмусе, Августе, Бургус Новусе, Бургозоно, Криспитии, Дортикуме, Сиосте, Состике, Трансалбе и Транслукуме, указанных в *Not. Dig. or.* Зато этот археологический материал доказывает существование в IV в. некоторых *praefecti legionis* в Утуме и Валериане, не известных по другим источникам. Их существование привело к сильному раздроблению *Легиона* V *Macedonica* в IV в. н.э. Из числа *cunei Dacia Ripensis* клейма указывают лишь на двух (№№10, 15, 18).

Клейма еще свидетельствуют о военном и строительном сотрудничестве между войсками провинции и войсками из *Moesia Prima* и Паннонии (№№ 13, 16, 20). Отряды из войска *Dacia Ripensis* были посланы также в Египет (стр. 352), в *Moesia Prima* (*CIL*, III, 8075, 48, *b*) и на восточное побережье Черного моря (№№30—32). В этих областях найдены их клейма.

Из числа военачальников клейма указывают на *praefecti legionis* (№№ 24, 28 и 37), заботившихся об укреплении лимеса фортификациями. В одном случае документирован и один *praefectus ripae* с местопребыванием вВаринии (№ 31).

Совершенно новым является указание одного клейма на существование *praepositus cohortis* (командующего когортой Легиона V *Macedonica* (№ 5).

https://biblioteca-digitala.ro

Наименование *praepositus ripae* (или *limitis*), подчиненного префекту Легиона и ответственного за охрану и укрепления границы на меньшем участке, также встречается на нескольких клеймах (№№11, 12, 38).

В крепостях, выстроенных по обоим берегам Дуная главным образом Диоклетианом и Константином Великим, войска, составленные из *ripenses* и *comitatenses*, размещались одно возле другого. Археологические открытия в Сучидаве показывают, что в их ряды проникло много варваров в качестве наемников и колонов.

На основании указаний на клеймах можно установить, что при Диоклетиане оба легиона *Dacia Ripensis* разделились, имея по одному *praefectus* в Эскусе, Варинии, Ратиарии и Понтесе. В IV в. продолжалось умножение фракций в легионах; некоторые из них, например в Утусе и Валериане, исчезли: о них не упомянуто в *Not. Dig. or.* Поэтому в отличие от положения в соседних провинциях (*Moesia Secunda* и Скифия) в *Dacia Ripensis* не сохранилось единства командования вокруг одного *praefectus legionis*, и все префекты различных участков подчинялись непосредственно *dux provinciae*. Хотя количество частей умножилось, численность их непрерывно уменьшалась. Об этом свидетельствует большое число и разнообразие клейм из Сучидавы, куда на работы посылали отряды из разных областей провинции, так как численный состав их был сокращен. Кроме крепостей на южном берегу Дуная войско провинции занимало многочисленные плацдармы и в бывшей *Dacia Traiana* (Диерна, Дробета, Бистрец, Сучидава и др.), что подтверждается археологически и исследуемыми клеймами. Большинство этих северо-дунайских укреплений возвел Константин Великий, расширивший завоевания на левом побережье Дуная.

Лимес *Dacia Ripensis* с его крепостями и военной организацией был опустошен нападениями Аттилы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Dacia Ripensis* (карта).
Рис. 2. — Сучидава. Клейма на кирпичах и черепице.
Рис. 3. — Сучидава. Клейма на кирпичах и черепице.
Рис. 4. — Сучидава и Дробета. Клейма на кирпичах и черепице.
Рис. 5. — Эскус. Клейма на кирпичах и черепице.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DE L'ARMÉE DE LA DACIA RIPENSIS

RÉSUMÉ

L'auteur a recueilli 56 estampilles imprimées sur des briques et des tuiles, postérieures à l'évacuation de la Dacie par Aurélien, et trouvées dans onze forteresses romaines des deux rives du Danube. Ce matériel a été découvert sur le limes danubien de la province de Dacia Ripensis, entre les rivières de

https://biblioteca-digitala.ro

Porécka (Yougoslavie) et de Vit (Bulgarie). L'examen de ce matériel épigraphique permet à l'auteur d'apporter des données nouvelles relatives à la connaissance de l'histoire militaire de cette région, question étudiée jusqu'ici sur la seule base des renseignements fournis par la *Not. dig. or.*, XLII, 12—43.

On donne d'abord des solutions nouvelles pour la lecture de certaines estampilles. Ainsi les lettres DR, DRP, DAR et DRI (nos 35, 39, 40, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 55 et 56), précédant un toponyme, représentent le nom de la province, *Dacia Ripensis*. Cette lecture est également proposée pour l'estampille DARP (nos 20, 29 et *CIL*, III 8075, 48 a—b). Pour les lettres PR suivies du nom de la Ve Légion *Macedonica* et d'un toponyme (nos 24, 25, 26, 28, 37), l'auteur propose la lecture *pr(aefectus)*.

Ces estampilles fournissent aussi d'importantes précisions sur certains toponymes. Le nom de la localité de *Varinia* (nos 8—11 et 31) apparaît sous différentes variantes de transcription chez les auteurs de l'antiquité, mais jamais correctement. Les estampilles nous en donnent la véritable forme: *Varinia*. *Valeriana*, nom contesté par des auteurs modernes et considéré comme une corruption de *Variniana*, voit confirmer son existence par une estampille (no 28). On rencontre *Pontes* sur une série d'estampilles de la XIIIe Légion *Gemina* (nos 14, 42, 47 et 52), du début du IVe siècle de notre ère, lorsqu'elle ne s'appelait pas encore Transdrobeta, comme c'est le cas dans la *Not. dig. or.*, XLII, 35. Comme toponyme, *Diana* était encore incertain, mais c'est le même nom que *Zanes* (Kladovo en Yougoslavie), localité ayant des fortifications importantes (nos 40, 46, 48 et 55). Les estampilles examinées par l'auteur n'ont pas encore fourni d'indications au sujet des garnisons romaines de: Egeta, Almus, Augusta, Burgus Novus, Burgozono, Crispitia, Dorticum, Siosta, Sostica, Transalba et Translucum, localités mentionnées dans la *Not. dig. or.* En revanche, ce matériel archéologique prouve l'existence, au IVe siècle, de *praefecti legionis* à Utum et à Valeriana, ignorés des autres sources. Les estampilles ne connaissent que deux des *cunei* de la Dacia Ripensis (nos 10, 15, 18).

Les estampilles dévoillent encore une collaboration militaire et de constructions, entre les troupes de la province et celles de la Moesia prima et de Pannonie (nos 13, 16, 20). De même, le groupe de troupes de la Dacia Ripensis a envoyé des détachements en Egypte (p. 352), en Moesia prima (*CIL*, III, 8075, 48, b) et sur la côte orientale de la mer Noire (nos 30—32), régions où apparaissent leurs estampilles. Parmi les commandants, les estampilles font connaître les *praefecti legionis* (nos 24, 28 et 37), auxquels incombait aussi le soin de fortifier le limes. Un seul cas semble attester un *praefectus ripae*, siégeant à Varinia (no 31).

Tout à fait nouvelle est l'apparition sur une estampille d'un *praepositus cohortis* (qui commandait une cohorte de la Ve Légion Macédonienne (no 5). On rencontre également un *praepositus ripae* (ou *limitis*), dans plusieurs cas (nos 11, 12, 38), lequel était subordonné à un préfet de légion et chargé de la garde et de la fortification d'une portion de la frontière.

Dans les forteresses des deux rives du Danube, construites surtout par Dioclétien et Constantin le Grand, les armées formées de *ripenses* et *comitatenses* étaient placées l'une à côté de l'autre. Les découvertes archéologiques faites à Sucidava montrent que ces armées comprenaient de nombreux éléments barbares, qui y avaient été admis en qualité de mercenaires ou de colons.

https://biblioteca-digitala.ro

Les informations fournies par les estampilles permettent à l'auteur d'établir que, sous Dioclétien, les deux légions de la Dacia Ripensis se sont divisées, envoyant chacune un *praefectus* à Oescus, Varinia, Ratiaria et Pontes. Ces fractions de légions ont continué à se multiplier au IVe siècle, tandis que d'autres, comme celles d'Utus et de Valeriana, ont disparu, car la *Not. dig. or.* ne les connaît plus. C'est pourquoi, à la différence de la situation existant dans les provinces voisines (Mésie seconde et Scythie), il n'y eut plus en Dacia Ripensis une unité de commandement autour d'un *praefectus legionis*, et tous les préfets des différents secteurs obéissaient directement au *dux provinciae.* Bien que l'on ait multiplié le nombre des unités, leur effectif diminua constamment. Cette situation se reflète dans la multitude et la variété des estampilles découvertes à Sucidava, où l'on envoyait pour certains travaux des détachements prélevés dans différentes régions de la province. Outre les forteresses de la rive méridionale du Danube, l'armée occupait encore de nombreuses têtes de pont dans l'ancienne Dacia Traiana (Dierna, Drobeta, Bistreţ, Sucidava, etc.) attestées archéologiquement aussi par les estampilles dont on s'occupe ici. La majorité de ces fortifications nord-danubiennes ont été édifiées par Constantin le Grand, qui a augmenté aussi ses conquêtes au nord du Danube.

Le limes de la Dacia Ripensis, avec ses fortifications et son organisation militaire, fut désorganisé par les attaques d'Attila.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la *Dacia Ripensis.*
Fig. 2. — *Sucidava.* Estampilles sur briques et tuiles.
Fig. 3. — *Sucidava.* Estampilles sur briques et tuiles.
Fig. 4. — *Sucidava et Drobeta.* Estampilles sur briques et tuiles.
Fig. 5. — *Oescus.* Estampilles sur briques et tuiles.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O AȘCHIE PALEOLITICĂ DESCOPERITĂ LA DRIDU

În timpul săpăturilor de la Dridu (r. Urziceni reg. Ploiești) efectuate de către prof. Ion Nestor și Eugenia Zaharia în vara anului 1956, s-a găsit în pămîntul de azvîrlitură o așchie de silex paleolitică (fig. 1) [1].

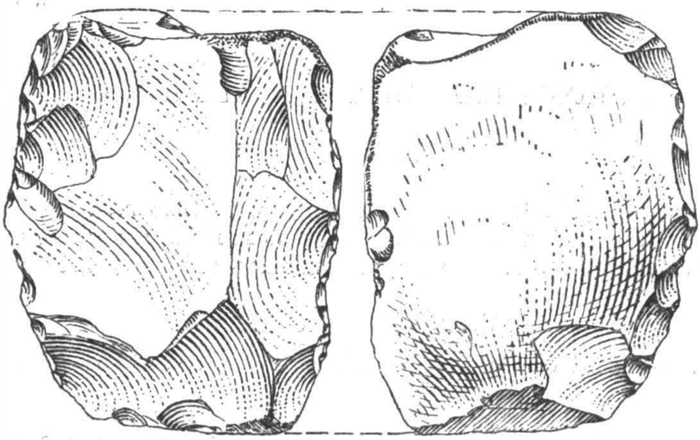

Fig. 1. — Dridu — așchie clactoniană.

Sondajele și săpăturile făcute acolo n-au mai scos la iveală alte obiecte paleolitice, fapt care ne face să credem că piesa a fost adusă aici din altă parte.

Așchia e lucrată dintr-un silex cu granulație fină. Suprafața ei e acoperită în întregime de o patină albă puternică, încît nu se poate observa culoarea silexului din care e lucrată.

Dimensiuni: 57×43×19 mm.

Suprafața de lovire e largă, puțin înclinată spre partea ventrală, bulbul de percuție mare, proeminent. Partea dorsală poartă negativele a mai multe

---

[1] Mulțumim și pe această cale prof. I. Nestor și Eug. Zaharia care ne-au pus piesa la dispoziție spre a o publica.

https://biblioteca-digitala.ro

desprinderi anterioare şi alte negative de desprinderi provenite în urma unor lovituri din părţile laterale pentru subţierea şi ascuţirea marginilor.

Astfel, pe partea dreaptă se pot vedea uşor urmele a trei desprinderi mari, două din margine spre centru, cea de-a treia dată de pe planul de lovire.

Partea stîngă a piesei fiind puternic uzată, ulterior a fost reascuţită prin mai multe lovituri din margine spre centru de data aceasta însă pe partea ventrală.

Piesa e în stare fragmentară. Spărtura s-a produs în vechime, probabil în timpul folosirii ei. Susţinem că spărtura s-a produs în vechime întrucît suprafaţa rupturii e tot atît de puternic patinată ca şi restul suprafeţelor piesei.

Atît dimensiunile, forma piesei cît şi mărimea planului de lovire, patina şi luciul de rulare, pledează pentru încadrarea acesteia în paleoliticul inferior-clactonian.

Avînd însă în vedere faptul că piesa e izolată, şi nu se ştie din ce complex provine, întrucît această formă dăinue şi mai tîrziu, încadrarea piesei este provizorie, făcută numai pe bază tipologică.

Important însă e faptul semnalării paleoliticului aici, rămînînd pe mai departe ca o sarcină a noastră cercetarea acestor locuri.

M. BITIRI

ОТЩЕП ЭПОХИ ПАЛЕОЛИТА, НАЙДЕННЫЙ В ДРИДУ

РЕЗЮМЕ

При раскопках в Дриду, проводившихся в 1956 г., был найден кремневый отщеп, эпохи палеолита. Поскольку комплекс, к которому он принадлежит, неизвестен, его можно характеризовать только типологически.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Дриду. Отщеп, относящийся к клактонианскому периоду.

ÉCLAT PALÉOLITHIQUE EN SILEX DÉCOUVERT À DRIDU

RÉSUMÉ

Pendant les fouilles effectuées à Dridu en 1956, on a trouvé un éclat paléolithique en silex. Comme on ignore le complexe dont il faisait partie, on ne peut l'encadrer que provisoirement, à l'aide de la typologie, dans le clactonien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dridu. Eclat clactonien en silex.

https://biblioteca-digitala.ro

UN ATELIER NEOLITIC PENTRU CONFECȚIONAREA VÎRFURILOR DE SĂGEATĂ: « GRINDUL LUI IANCU MUȘAT » - ORLEA
(r. Corabia, reg. Craiova)

Vizitînd în anul 1946 șantierul arheologic Vădastra, m-am deplasat împreună cu membrii colectivului acestui șantier, pînă la satul Orlea, spre a cerceta colecțiile de antichități ale învățătorilor C. Cumpănașu, C. Iliescu și E. Cumpănașu.

Atrași de informația că pe « Grindul lui Iancu Mușat » se găsesc așchii de cremene în mare cantitate, am făcut împreună cu colecționarii locali, o deplasare la acest grind.

În adevăr, din toate grindurile bălților Dunării oltene cercetate pînă la acea dată, pe nici unul nu am aflat o bogăție atît de mare de silexuri. În cîteva ore s-au putut culege sute de așchii, care nu reprezentau altceva decît rămășițe de prelucrare.

Din cele cîteva sute de piese culese cu ușurință de la suprafață, nu s-a putut trage nici o concluzie avînd în vedere că toate erau așchii atipice, cîteva fragmente de lamă și un singur răzuitor.

Cum pe suprafața grindului apăreau și resturi ceramice aparținînd culturilor Cornișor și Coțofeni, o săpătură de verificare pentru stabilirea epocii căreia aparțin aceste silexuri pe acest grind s-a impus. Astfel, în anul 1946, B. Mitrea, Ion Nestor și Vl. Zirra, au executat aici cîteva sondaje ale căror rezultate nu le cunoaștem întrucît nu au fost publicate.

În urmărirea unor probleme legate de schimburi și ateliere de prelucrat unelte, precum și în dorința de a vedea dezvoltarea celui mai bogat muzeu sătesc oltean, a căruia activitate am sprijinit-o, am făcut o nouă deplasare la fața locului.

În lumina noilor metode de cercetare și a observațiilor din alte părți am dorit să știu care este rostul acestei profuziuni de rămășițe de prelucrare, ce anume s-a lucrat aici și cînd?

Mărturisesc că față de ultimele descoperiri și observații făcute la Giurgiu — Malu Roșu, Bodron în Moldova, Iosășel și Țara Oașului precum și față de importanța tot mai mare pe care o au descoperirile din vremea de trecere de

https://biblioteca-digitala.ro

la sfîrşitul paleoliticului spre începuturile neoliticului, bănuiam a afla, aci, unele dovezi materiale aparţinînd acestei perioade.

O cercetare amănunţită de numai cîteva ore, a infirmat din plin această bănuială, iar truda nu a fost zadarnică, întrucît putem spune că în linii mari, răspunsul la întrebarea ce ne-am pus-o cu atîţia ani în urmă l-am aflat.

În colectiv restrîns învăţătorul C. Iliescu directorul muzeului şi unul din vechii colecţionari, E. Cumpănaşu—un tînăr amator—şi un sătean apropiat de interesele acestui muzeu sătesc, am reuşit să dezlegăm enigma silexului de pe « Grindul lui Iancu Muşat ».

Metoda de lucru, simplă; am cernut circa numai 1/2 m^3 din prundişul de pe marginea de sud a grindului, spălat de apele bălţii în creştere, acolo unde la suprafaţă se vedeau nenumărate silexuri şi destul de frecvente resturi ceramice, fragmente de scoici de apă dulce şi alte resturi de locuire umană.

Cu această metodă am reuşit să colectăm peste cîteva mii de deşeuri de prelucrare a silexului şi cîteva zeci de fragmente ceramice.

Ca materie primă, ne aflăm în faţa unui silex organogen, caracteristic depunerilor mezozoice din sudul Dunării.

Deci aprovizionarea cu materie primă era sigur de peste Dunăre, întrucît în nordul Dunării în preajmă, nu cunoaştem asemenea depozite de silex cretacic şi nici aluvionate de apele Dunării. Către aceeaşi concluzie ne duce şi faptul că grindul respectiv este situat la numai circa 200—300 m de Dunăre.

E vorba de un grind care nici astăzi cînd nivelul apelor de inundaţie este mult superior nivelului de altă dată, nu intră sub apă. Chitia lui ca şi a grindurilor vecine: Grindul lui Viţa şi Picior-Gros, grindul Cremenarul şi Măgura Grădiştea nu este acoperită de apele în creştere.

Sîntem pe un grind — o dună — fixată de vegetaţie. Avînd în vedere ultima transgresiune marină care a inundat spre gurile Dunării însăşi terasa inferioară, şi o serie de lucrări de îndiguire în susul Dunării, lucrări care au dus la împotmolirea continuă a bălţilor şi deci a creşterii nivelului apelor, în timpurile din urmă, ne putem da seama în ce siguranţă erau vechii locuitori ai acestor grinduri cînd apele de inundaţie nu atingeau în vremea aceea nici măcar poalele grindurilor.

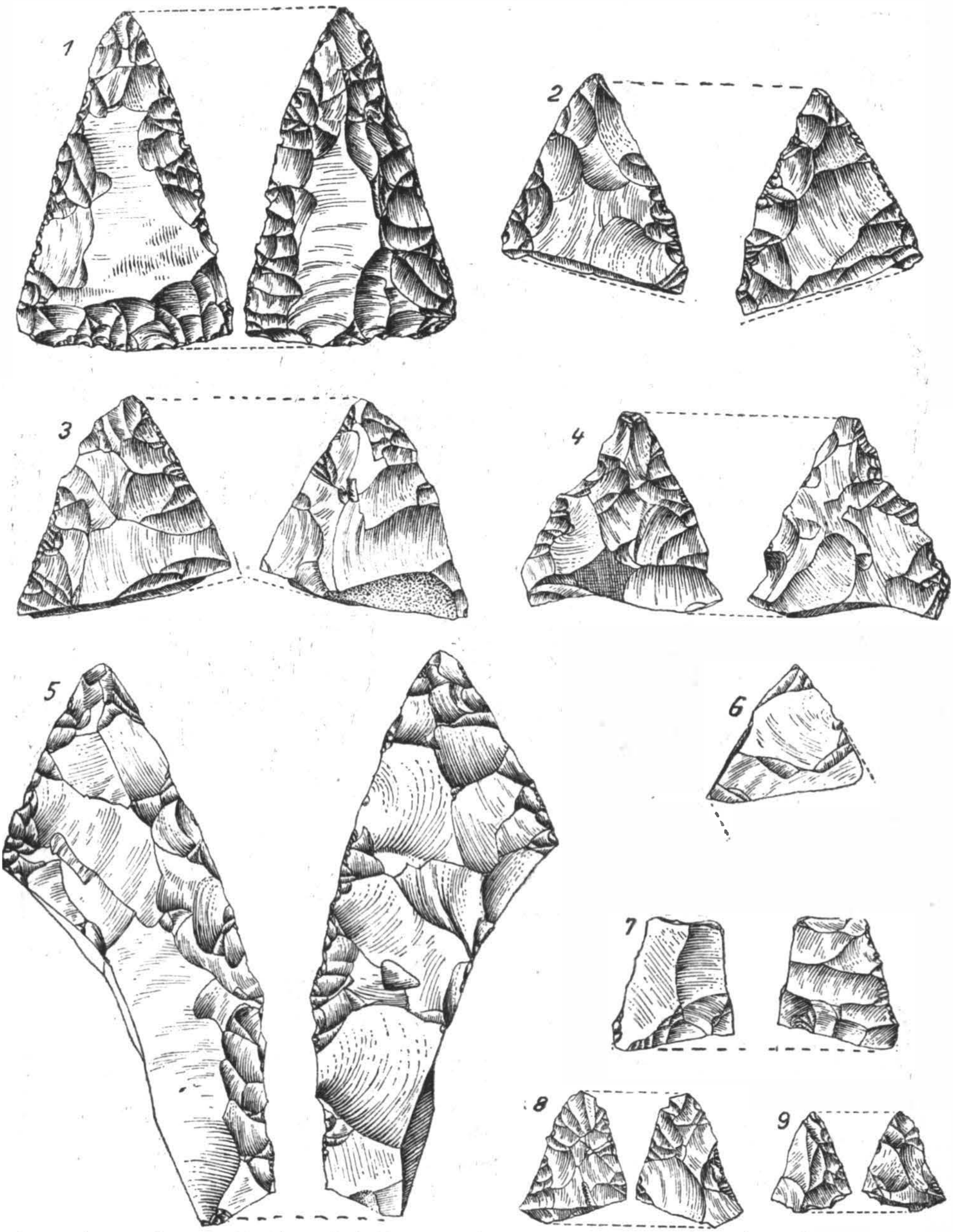
Faţă de marele număr al rămăşiţelor de prelucrare descoperite numai la circa 1/2 m^3 de prundiş de plajă cernut, e de observat că nu am aflat măcar un singur nucleu — aşchiile de descojire, aşchiile de intrare în miez şi o mulţime de aşchioare microlitice ne-au îndreptat gîndul către prelucrarea unor unelte foarte fine. O săgeată întreagă şi opt fragmente de săgeată triunghiulare, cu baza puţin arcuită în sus, ne îndreptăţesc să spunem că « pe Grindul lui Iancu Muşat » ne aflăm în faţa unui atelier pentru prelucrarea săgeţilor.

În ceea ce priveşte tehnica de lucru, metoda folosită era modelarea bifacială prin presiune.

Cunoaştem tipul acesta de săgeată, obişnuit în cultura neolitică olteană Cornişor.

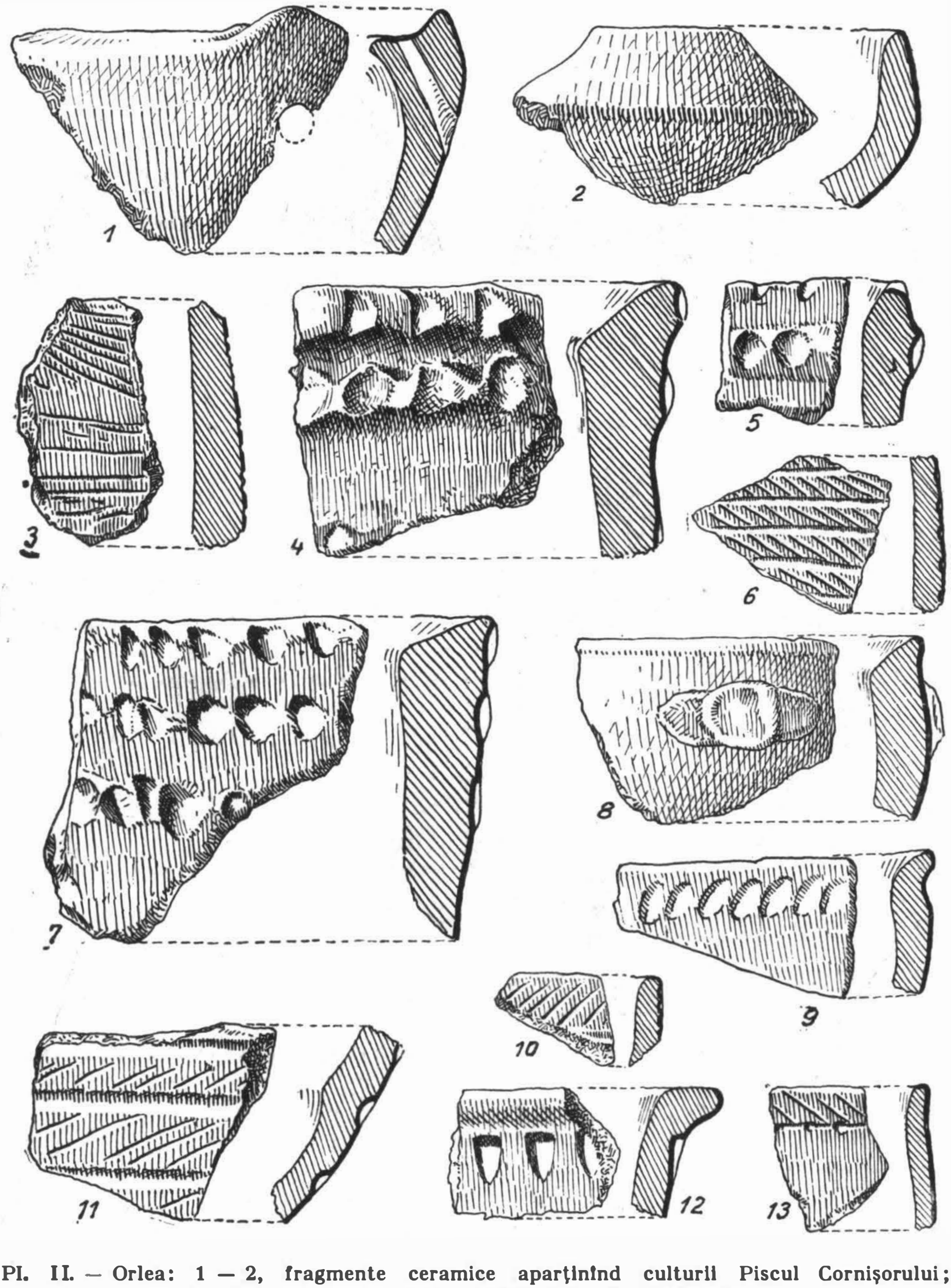
Cîteva observaţii sumare făcute în malul unuia din şanţurile săpăturilor anterioare, ne arată că în momentul în care duna de nisip a început să fie solificată, adică unde peste nisipul eolian curat, a început să se depună un sol mai bogat în humus, la o adîncime variind între 38 şi 50 cm adîncime, apare şi primul semn de muncă şi viaţă omenească pe acest grind.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. I. — Orlea: 1, vîrf de săgeată; 2—9, fragmente de vîrfuri de săgeată.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. II. — Orlea: 1 — 2, fragmente ceramice aparţinînd culturii Piscul Cornişorului; 3—13, fragmente ceramice aparţinînd culturii Coţofeni.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca hrană sînt prezente scoicile de Dunăre, nu cele de baltă, şi peştele. Cele cîteva fragmente ceramice, descopérite în poziţie stratigrafică precisă în asociere cu aşchiile tipice rezultate de la prelucrarea săgeţilor, după pastă şi decor aparţin culturii Cornişor. Altele în partea superioară aparţin culturii Coţofeni.

În concluzie, putem afirma că ne aflăm în faţa unui atelier de prelucrare a săgeţilor, atelier a cărui activitate s-a desfăşurat aici pe baza materiei prime aduse de pe malul drept al Dunării în perioada neolitică, aparţinînd culturii Cornişor.

Problema are, fără îndoială, o deosebită importanţă pentru circulaţia materiei prime, pentru centrele de prelucrare şi în general pentru problema schimbului în această epocă.

Această descoperire este de natură să ducă şi la alte concluzii de ordin social-economic, şi anume: tehnica superioară de prelucrare bifacială prin presiune a vîrfurilor de săgeată, nu era la îndemîna oricui. Încă din această vreme se ajunsese la specializări tehnice în anumite ramuri de producţie. Nu oricine în vremea aceea putea făuri un astfel de vîrf de săgeată, după cum nu oricine putea fi olar. Ne aflăm în faţa unor produse create anume pentru schimb.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR

МАСТЕРСКАЯ ЭПОХИ НЕОЛИТА ДЛЯ ИЗГОТОВЛЕНИЯ НАКОНЕЧНИКОВ СТРЕЛ

РЕЗЮМЕ

По случаю исследований, проведенных в Орле на холме «Гриндул луй Янку Мушат», было установлено, что на этом холме находилась мастерская по обработке стрел с использованием сырья, получаемого с правого берега Дуная; деятельность мастерской относится к эпохе неолита в период культуры Корнишор.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Орля. 1, наконечник стрелы; 2 — 9, фрагменты наконечников стрел.

Табл. II. — Орля. 1 — 2, фрагменты керамики, принадлежащей культуре Корнишор; 3 — 13, фрагменты керамики, принадлежащей культуре Коцофень.

ATELIER NÉOLITHIQUE POUR LA CONFECTION DES POINTES DE FLÈCHES

RÉSUMÉ

Les recherches effectuées à Orlea, au lieu dit «Grindul lui Iancu Muşat», ont permis d'y constater la présence d'un atelier destiné à la production des flèches. Cet atelier fonctionnait à l'époque néolithique (utilisant des

https://biblioteca-digitala.ro

matières premières provenant de la rive droite du Danube) et appartenait à la civilisation de Cornişor (Sălcuţa).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Orlea. 1, pointe de flèche; 2—9, fragments de pointes de flèches.

Pl. II. — Orlea. 1—2, fragments céramiques appartenant à la civilisation de Cornişor; 3—13, fragments céramiques de la civilisation de Coţofeni.

https://biblioteca-digitala.ro

MORMÎNTUL SCITIC DE LA SF. GHEORGHE

(r. Sf. Gheorghe, Reg. Aut. Maghiară)

Cu prilejul instalării unor apeducte într-o uliţă nouă, numită str. Umbrei, în vara anului 1958 s-au descoperit mai multe mărgele colorate şi verigi de bronz.

Direcţiunea Muzeului regional Sf. Gheorghe fiind sezisată a întreprins o săpătură de salvare.

Pe terenul unde s-a făcut descoperirea, care se află pe panta unui deal (fig. 1), a fost săpat un şanţ lung de 200 m care a fost continuat în spre sud

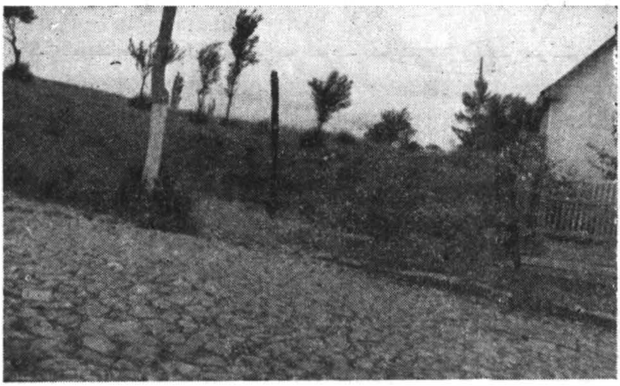

Fig. 1. — Mormîntul scitic de la Sf. Gheorghe. Locul descoperirii.

pînă la pavajul străzii K. Marx, iar pe locul mormîntului a fost deschisă o suprafaţă de 5×4 m. Nici un obiect nu a fost găsit *in situ*. Prin urmare pentru aşezarea scheletului şi a inventarului în mormînt putem cita numai spusele muncitorului Pilbáth Francisc şi ale locuitorului Nyilas János, în apropierea terenului căruia s-a făcut descoperirea. Din schelet au rămas numai dinţii, descoperiţi în partea nordică a şanţului, unde au fost găsite mărgelele şi celelalte obiecte. S-a putut constata că orientarea scheletului — care aparţinea probabil unei fete — a fost nord-est — sud-vest. Adîncimea gropii a fost de 0,60 m;

https://biblioteca-digitala.ro

după cît s-a putut observa, ea a fost ovală, cu fundul uşor albiat avînd dimensiunile de 2×1 m.

Pămîntul a fost cercetat cu mare grijă şi astfel au fost descoperite cîteva mărgele, o aplică de bronz în formă de cerb şi o brăţară de bronz. Adăugîndu-se şi obiectele găsite de Pilbáth şi de Nyilas — care au fost achiziţionate pentru Muzeul Sf. Gheorghe — inventarul mormîntului constă din următoarele: 1, mărgele de pastă de sticlă, ornamentate cu ochiuri în diferite mărimi; cîteva sînt de culoare albastră; 2, o perlă de sticlă verzuie; 3, un mic disc de grafit, perforat şi decorat cu şase alveole pe una din feţe; 4, o perlă ovoidă de chihlimbar; 5, patru brăţări de bronz; 6, o verigă mare de bronz, avînd pe marginea ei şase verigi mai mici; 7, două bucăţi de bară de fier; 8, o fibulă; 9, o aplică de bronz în formă de cerb; 10, un nasture de bronz; 11, un inel de buclă din bronz; 12, o verigă de bronz; 13, resturi de spirale şi de plăci de bronz. Vase nu s-au găsit.

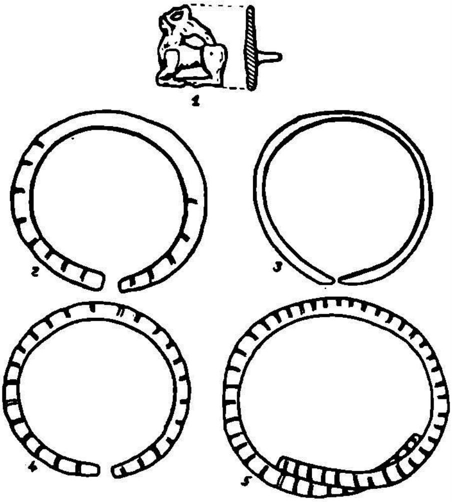

Fig. 2. — Aplica şi brăţările de bronz descoperite în mormînt.

Dăm aici descrierea obiectelor, care formau inventarul mormîntului.

1. *Mărgele* (fig. 3). Acestea sînt:

a) Mărgele de pastă ornamentate cu ochiuri, colorate în galben, alb şi albastru. Dintre acestea, 36 de bucăţi întregi şi cinci fragmentare sînt cu două rînduri de ochiuri şi au dimensiuni între 31×19 mm şi 9×8 mm (fig. 3/6). Una este tubulară. Cu un singur rînd de ochiuri sînt 31 de bucăţi cu dimensiuni între 24×17 mm şi 10×5 mm (fig. 3/7).

b) În afară de acestea zece mărgele mai mici sînt colorate pe fond verzui cu ochiuri duble de culoare albă şi albastră (fig. 3/5). O mărgea, păstrată fragmentar, e de culoare neagră şi ornamentată cu ochiuri albe, iar şase mărgele mici, dintre care una e mai mare, sînt de culoare albastră. O singură mărgea de culoare albastră e ornamentată în culoare albă cu zig-zaguri; la aceasta cei doi poli sînt şlefuiţi. O mărgea mică de culoare galbenă este prevăzută cu mici puncte împunse.

c) În afară de mărgelele descrise mai sus, s-a mai găsit o mărgea de sticlă cu suprafaţa crestată şi cu dimensiunile de 12×15 mm (fig. 3/4), una de chihlimbar de formă ovoidă (fig. 3/3) şi un mic disc de grafit perforat, avînd dimensiunile de 21×11 mm. Pe o faţă a discului se află şase puncte incizate (fig. 3/2).

2. *Brăţări de diferite tipuri: a)* brăţară de bronz cu capetele petrecute, de secţiune rotundă; suprafaţa externă e crestată vertical. Are o formă ovală, cu dimensiunile de 7,9×7 cm, grosimea barei fiind de 6 mm (fig. 4/3, 3 a şi fig. 2/5).

b) Brăţară de bronz cu capetele deschise; la suprafaţă e ornamentată cu linii crestate vertical, care se repetă după un mic spaţiu lăsat neornamentat.

https://biblioteca-digitala.ro

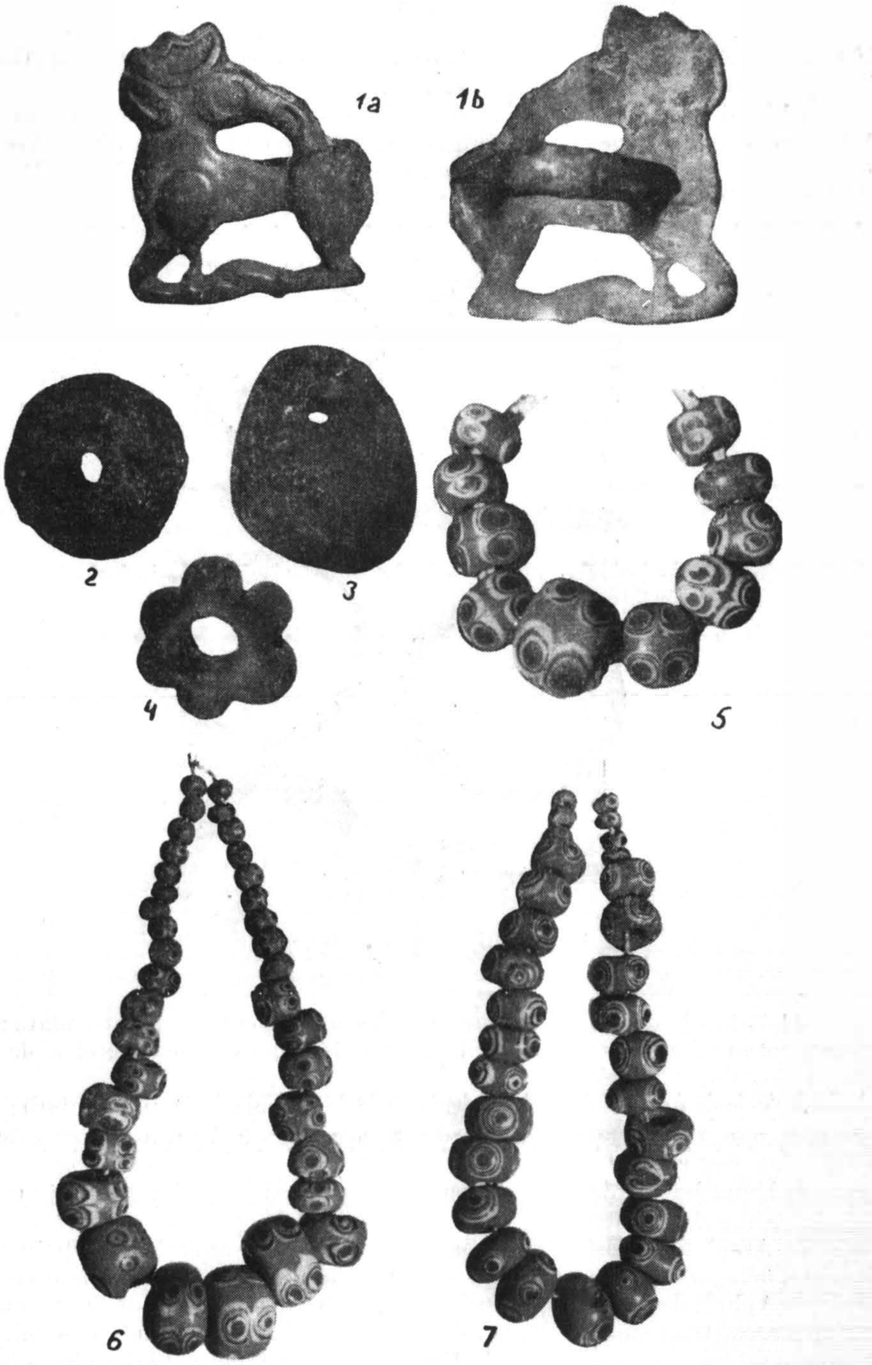

Fig. 3. — Aplică de bronz, mărgele de pastă de sticlă şi alte obiecte din mormînt.

https://biblioteca-digitala.ro

Forma e ovală, bara de secţiune rotundă, dimensiunile de 6,8 × 6,3 cm. Grosimea barei e de 6 mm (fig. 4/2,2a şi fig. 2/2).

c) Brăţară de bronz cu capetele deschise şi secţiunea rotundă, ornamentată prin crestături verticale, care se repetă după un spaţiu liber. Are forma ovală cu dimensiunile de 6,6 × 6,2 cm, grosimea barei fiind de 5 mm. Pe partea de jos sînt lipite resturi de fier (fig. 4/1,1a şi fig. 2/4).

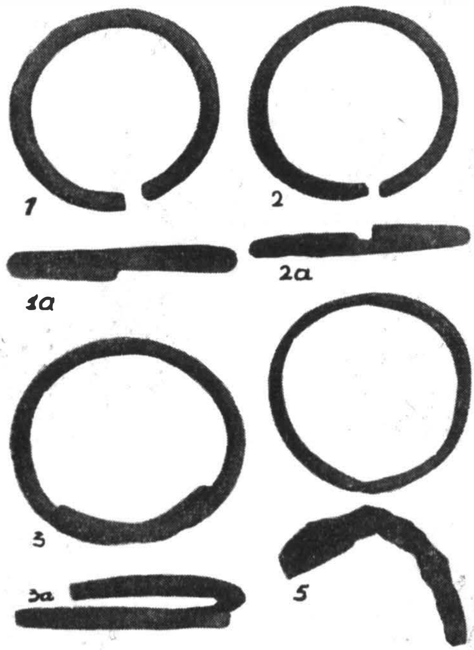

Fig. 4. — Brăţările de bronz şi fragmente de fier.

d) Brăţară de bronz cu capetele deschise, făcută din bară plată; are o formă rotundă cu dimensiunile de 6,1 × 6,3 cm; grosimea barei e de 5 mm (fig. 4/4 şi fig. 2/3).

3. Verigă de bronz cu diametrul de 6,1 cm, măsurat pe dinafară; are pe margine şase verigi mai mici. Una dintre acestea a fost ruptă de către descoperitor, dar s-a păstrat (fig. 5/2).

4. Două bucăţi de bară de fier; sînt probabil părţi dintr-o brăţară de fier cu o grosime de 1 cm (fig. 4/5).

5. Arcul unei fibule de bronz, cu spirală la amîndouă capetele; acul lipseşte. Fragmentul are o lungime de 6,2 cm; firul e gros de 3 mm (fig. 5/1).

6. Aplică de bronz reprezentînd un cerb culcat cu capul întors înapoi şi cu picioarele trase sub corp. Coarnele sînt reprezentate printr-o semilună în forma unui scut grecesc *(pelte)*. Urechea e ovală iar ochiul redat printr-un cerc incizat. Pulpele sînt accentuate prin relief. Pe dos se află o ureche, care

https://biblioteca-digitala.ro

servea pentru fixarea obiectului. Dimensiunile aplicii sînt: 2,4×2,7 cm cu o grosime de 3 mm (fig. 2/1 şi fig. 3/1,1 a).

7. Nasture de bronz, cu o gaură provenind dintr-o greşeală de turnare; este prevăzut cu o ureche şi are diametrul de 3,1 cm (fig. 5/5, 5 a).

8. Inel de buclă de bronz cu capetele conice; mărimea este de 2,1 cm (fig. 5/6).

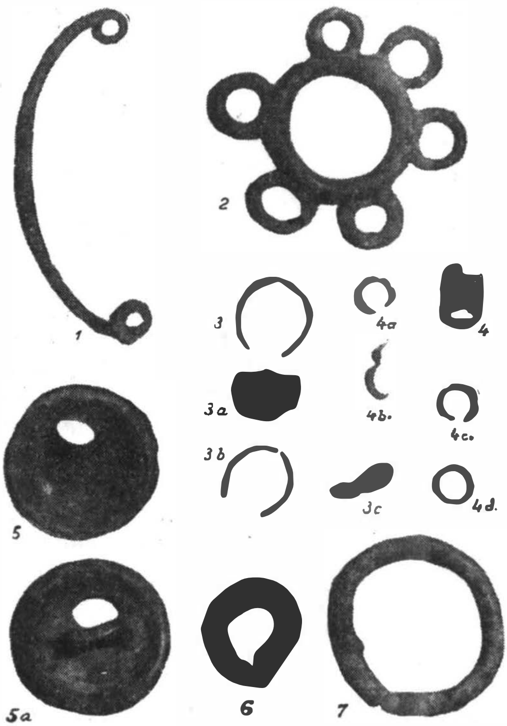

Fig. 5. — Obiecte de podoabă.

9. Verigă de bronz de formă ovală, din bară cu secţiunea rotundă. Diametrul este de 36×35 mm; grosimea barei, de 5 mm (fig. 5/7).

10. Spirale de bronz şi bucăţi de plăci de bronz; sînt lucrate dintr-o placă cu o grosime de 3 mm. O bucată de placă de bronz, după restul unui nit pare a fi fost fixată pe un obiect de piele sau de lemn (fig. 5/3—4 d).

Analogii pentru inventarul mormîntului de la Sf. Gheorghe, afară de cele cunoscute din Transilvania, se găsesc în cimitirul hallstattian de la Szentes Vekerzug în R. P. Ungară.

Mărgelele de pastă ornamentate cu ochiuri sînt cunoscute din inventarele mormintelor nr. 34, 35 de la Szentes Vekerzug [1]. Tot în aceste morminte au

---

[1] M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes Vekerzug*, II, în *ActaArch*, 4, 1954, pl. X/13—15, 16; XI/1—23, 33, 35.

https://biblioteca-digitala.ro

mai fost găsite şi mărgele de sticlă cu suprafaţa crestată, ca şi în mormîntul de la Sf. Gheorghe. Mărgelele de chihlimbar sînt cunoscute din cimitirul de la Tiszalök Vásárhalom [1].

Brăţara cu capetele încălecate şi ornamentată cu crestături verticale, cu secţiunea rotundă, precum şi cele cu capetele deschise, figurează tot în materialul mormintelor nr. 39, 63, 147 din cimitirul de la Szentes Vekerzug [2]. Acest tip de brăţară, cu capetele deschise, confecţionat din bară plată neornamentată, cu secţiune ovală, precum şi cel făcut din fier se găsesc de asemenea în inventarul acestui cimitir [3]. Inelul de buclă de bronz, cu capetele conice şi spiralele de bronz, sînt cunoscute şi din descoperirile din Transilvania [4] şi din mai multe morminte ale cimitirului de la Szentes Vekerzug [5].

Pentru fibulă, analogia cea mai exactă o găsim în Transilvania, în fibula din mormîntul scitic de la Proştea Mică [6]; dar ea este cunoscută şi din cimitirul de la Szentes Vekerzug [7]. Acestea din urmă sînt prevăzute cu placă la picior, ca şi cea de la Tg. Mureş [8], şi reprezintă un tip mai vechi ca exemplarul nostru.

Veriga de bronz, avînd de obicei pe margine patru ineluşe — în timp ce la exemplarul nostru sînt şase — este cunoscută din mormintele aşa-zise «scitice» descoperite în Transilvania la Aiud [9], la Simeria [10], şi din R. P. Ungaria din cimitirele de la Nyíregyháza-Vágóhíd şi Tiszalök Vásárhalom [11]. Aplica de bronz, reprezentînd un cerb culcat este deocamdată singura piesă de acest fel cunoscută în Transilvania. Din punct de vedere al concepţiei artistice şi al prelucrării stilistice, ea prezintă analogii cu cerbii de aur descoperiţi în mormintele de incineraţie de la Zöldhalompuszta şi Tápiószentmárton [12], în R. P. Ungară. Unele caracteristici de stil ale aplicii, ca prelucrarea ochiului şi reprezentarea figurii cerbului, cu linii accentuate, arată multe asemănări cu figurile de leu de pe mînerul săbiei găsite la Dobolii de Jos [13]. Deosebirile ce se constată între aplicile de cerb descoperite în R. P. Ungară şi cerbul găsit la Sf. Gheorghe se datoresc şi procedeurilor diferite de lucrare a lor. Piesele din Ungaria au fost ciocănite din placă de aur, iar cea de la Sf. Gheorghe a fost turnată.

---

[1] A. Bottyán, *Szkiták a Magyar Alföldön. Rég. Füzetek (Sciţi pe cîmpia maghiară. Caiete de arheologie)*, 1, 1955, pl. III/26.

[2] M. Párducz, *op. cit.*, pl. XII/4—5; XIX/4—5; *ibidem*, III, 1955, pl. XI/2.

[3] *Ibidem*, II, pl. XIV/6; *ibidem*, III, pl. III/5 şi XIX/12.

[4] M. Roska, *Skytha sirok Piskiről (Morminte scitice de la Piski)* (azi Simeria), în *Dolg*Cluj, IV, 1913, fig. 6, 17, 19.

[5] M. Párducz, *op. cit.*, III, p. II/9—24; pl. III/19—20.

[6] M. Roska, *Skytische Altertümer Siebenbürgens*, în *ESA*, XI, p. 175, fig. 13 d.

[7] M. Párducz, *op. cit.*, II, pl. XVII/3 şi XIX/17.

[8] I. Kovács, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorláskori temető (Aşezarea preistorică de la Tg. Mureş, cimitirul scit şi din epoca migraţiilor)*, în *Dolg*Cluj, VI, 1915, fig. 30/15 *a—c*.

[9] M. Roska, *op. cit.*, fig. 23/4,

[10] M. Roska, *Skytha sirok Piskiről (Morminte scitice de la Piski)* (azi Simeria), în *Dolg*Cluj, IV, 1913, fig. 2/1.

[11] A. Bottyán, *op. cit.*, pl. III/18—28.

[12] N. Fettich, *A tápiószentmártoni aranyszarvas (Cerbul de aur de la Tápioszentmarton)*, în *AÉ*, 1927, p. 138—145; idem, *A zöldhalompusztai szkitalelet (Descoperirea scitică de la Zöldhalompuszta)*, în *ArchHung*, III, 1928.

[13] N. Fettich, *Az aldobolyi kard koráról (Despre vîrsta săbiei de la Dobolii de Jos)*, în *Emlékkönyv*, 1929, p. 352, fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Prototipul acestei aplici trebuie să fie căutat în aria civilizaţiei greceşti, fapt dovedit şi de reprezentarea coarnelor printr-o *pelte*, scut ionic cunoscut, din lumea grecească. Materialul aplicii diferă de materialul celorlalte obiecte de bronz descoperite în mormînt; prin urmare se poate presupune că aplica nu e un produs local, ci un import grecesc dintr-un oraş de pe litoralul Mării Negre, probabil din Olbia.

Deşi obiectele n-au putut fi studiate *in situ* în mormînt, totuşi inventarul descoperit contribuie mult la lărgirea cunoştinţelor noastre referitoare la cultura materială aşa-zisă «scitică» din Transilvania.

Mărgelele de pastă cu ochiuri, precum şi cea de sticlă sînt produse greceşti ca şi aplica de cerb; restul inventarului este de origine locală. Prototipurile podoabelor de bronz se găsesc în cultura locală din prima vîrstă a fierului (Hallstatt). Acest fapt e dovedit de brăţările de bronz şi de fibulă, care sînt obiecte tipice cunoscute din prima vîrstă a fierului din Europa Centrală. Veriga de bronz cu ineluşe pe margine arată, după Meliukova, o influenţă celtică din perioada timpurie, ca şi brăţările crestate [1]. După părerea noastră, aceste obiecte îşi au prototipurile tot în cultura locală hallstattiană, după cum dovedesc depozitele de bronz din Transilvania, care se datează din prima vîrstă a fierului.

Aplica de cerb descoperită într-un mormînt feminin de inhumaţie arată că acest obiect a fost întrebuinţat nu numai ca aplică de scut [2] după cum se presupune despre cele găsite în mormintele de incineraţie din Ungaria, dar probabil indică şi starea socială. Părerea cercetătoarei sovietice Meliukova, că aplica de aur în formă de cerb de la Zöldhalompuszta nu este o lucrare scitică, ci numai inspirată din artă scitică, se poate accepta şi pentru cerbul găsit la Sf. Gheorghe [3].

În mormînt nu s-au găsit vase. Inventarul nu conţine însă nici un obiect despre care să se poată afirma cu siguranţă că este de origine scitică. O parte din inventar este de factură grecească, iar restul aparţine culturii materiale a populaţiei locale băştinaşe din prima vîrstă a fierului. Acest inventar e cunoscut şi din R. P. Ungară, din cimitirul de la Szentes Vekerzug. Legăturile ce există între descoperirile aşa-zise «scitice» din Transilvania, cu cele din cimitirul de la Szentes Vekerzug au fost observate şi de alţi cercetători. Iar ultimele cercetări executate de Párducz la Szentes Vekerzug au dovedit şi mai pregnant legăturile culturale ce au existat între Transilvania şi cîmpia ungară [4]. Singura deosebire este numai că în R. P. Ungară acest inventar se găseşte şi în morminte de incineraţie şi în cele de inhumaţie. În Transilvania însă sînt cunoscute numai morminte de inhumaţie şi nici înmormîntări cu cai nu sînt pînă în prezent atestate, cum crede Párducz. Ştefan Kovács crede, pe baza mormintelor de la Tg. Mureş, că este vorba de o cultură locală izolată [5]. Săpăturile executate la

---

[1] A. I. Meliukova, *К вопросу о памятниках скифской культуры на территории средней Европы*, în *SA*, XXII, p. 248–249.

[2] N. Fettich, *A garcsinovoi szkíta lelet (Descoperirea scitică de la Garcinovo)*, în *ArchHung*, XV, 1934, p. 30.

[3] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 248.

[4] M. Párducz, *Szkítakori kutatásunk újabb eredményei (Rezultatele mai noi ale cercetărilor noastre asupra epocii scitice)*, în *AÉ*, 82, 1955, 2, p. 160.

[5] I. Kovács, *op. cit.*, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro

Cristeşti[1] au dovedit că descoperirile din Transilvania cu aspect scitic aparţin unei culturi ale cărei urme se găsesc pe tot teritoriul Transilvaniei. Această cultură, în care elementele locale sînt dominante, reflectă şi o influenţă greco-scitică. Caracterul comun al inventarelor mormintelor din Transilvania cu cele din Ungaria arată că această cultură a fost răspîndită pe un teritoriu destul de vast, cuprinzînd şi Podolia de vest[2]. Fiecare teritoriu are la baza lui cultura locală, în Transilvania ca şi în Ungaria, Hallstatt tîrziu, iar în Polonia cultura Wysocko. Diferitele aspecte ale acestei culturi pe teritoriul respectiv derivă din cultura locală şi din compoziţia populaţiei băştinaşe. În Ungaria se pare că în această epocă populaţia nu era unitară din punct de vedere etnic, după cum reiese şi din folosirea celor două rituri de înmormîntare[3]. În Transilvania ritul de înmormîntare al inhumaţiei, precum şi ceramica arată că populaţia nu era stratificată şi că era aceeaşi ca şi populaţia locală de la sfîrşitul primei vîrste a fierului.

Deocamdată nu sîntem în stare să stabilim cu siguranţă dacă a fost numai o influenţă de cultură sau au existat şi legături etnice cu sciţii. Însă descoperirile aşa-zise « scitice » din Transilvania, printre care şi cea de la Sf. Gheorghe, nu pot fi atribuite sciţilor, ci populaţiei locale influenţate de cultura scitică. Acest fapt e dovedit şi de ultimele cercetări sovietice[4] şi romîne[5], care arată că în Transilvania cultura aşa-zisă « scitică » e un rezultat al influenţei, nu al prezenţei sciţilor.

Mormîntul de la Sf. Gheorghe se poate data, pe baza inventarului de caracter hallstattian, în secolele VI-V î.e.n.

SZÉKELY ZOLTÁN

СКИФСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ ИЗ СФЫНТУ ГЕОРГЕ

РЕЗЮМЕ

В городе Сфынту Георге, на улице Карла Маркса при рытье канав для водопровода было обнаружено погребение с трупоположением, содержавшее скелет молодой женщины.

Погребение ориентировано с северо-востока на юго-запад. Инвентарь погребения состоит из глазчатых бусин, сделанных из стекловидной массы, стеклянной бусины, янтарной бусины, маленького графитного диска, четырех бронзовых браслетов, одного железного браслета в фрагментарном состоянии, одного бронзового звена с шестью маленькими звеньями, фибулы с пружинкой, бронзовой бляшки, изображающей оленя, височного кольца,

---

[1] Z. Székely, *Cercetări arheologice în Reg. Aut. Maghiară*, în *Materiale*, VI, p. 191.

[2] T. Sullmirski, *Scytowie na Zachodnem Podolu*, 1936, p. 119—120.

[3] M. Párducz, *op. cit.*, p. 159.

[4] A. I. Meliucova, *op. cit.*

[5] D. Popescu, *Problema sciţilor din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 31—32.

https://biblioteca-digitala.ro

звена, остатков пружинок и бронзовых пластинок. Найденные предметы имеют аналогии в инвентаре погребений в Сентеш Векерцуг.

Погребение принадлежит так называемому скифскому населению, проживавшему в VI—V вв. до н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Скифское погребение из Сфынту Георге. Место, где оно было найдено.
Рис. 2. — Бляшка и бронзовые браслеты, найденные в погребении.
Рис. 3. — Бронзовая бляшка, бусины из стекловидной массы и другие предметы из погребения.
Рис. 4. — Бронзовые браслеты и железные фрагменты.
Рис. 5. — Украшения.

LA TOMBE SCYTHIQUE DE SFÎNTU GHEORGHE

RÉSUMÉ

Une tombe à inhumation, d'une jeune femme, a été découverte dans la ville de Sfîntu Gheorghe, lors de l'ouverture, rue Karl Marx, d'une tranchée destinée à une conduite d'eau.

Cette tombe était orientée nord-est — sud-ouest. Son mobilier consistait en: perles de pâte de verre munies d'œillets, une perle de verre et une autre en ambre, un petit disque de graphite, quatre bracelets de bronze, un fragment de bracelet en fer, un anneau de bronze muni de six petits anneaux, une fibule à arc, une applique de bronze en forme de cerf, un anneau de boucle, un anneau, des débris de spirales et de plaques de bronze. Tout cela indique des analogies avec le mobilier funéraire des tombes de Szentes Vekerzug.

Cette tombe appartient à la population dite scythique des VIe — Ve siècles avant notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe scythique de Sf. Gheorghe. Emplacement de la découverte.
Fig. 2. — Applique et bracelets en bronze trouvés dans la tombe.
Fig. 3. — Applique de bronze, perles en pâte de verre et autres objets provenant de la tombe.
Fig. 4. — Bracelets en bronze et fragments de fer.
Fig. 5. — Parures.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU STATUILE «SCITICE»

Într-un articol recent, N. G. Elaghina prezintă două stele antropomorfe scitice din muzeul Nikolaev [1]. Prima a fost găsită în 1917 pe un kurgan în partea de nord-est a satului Kalinovka; cea de-a doua a fost descoperită în 1955 pe teritoriul satului Ternovka, la gura rîului Ingul.

Pornind de la cea de-a doua descoperire, autoarea încearcă datarea piesei şi face o serie de consideraţii în legătură cu semnificaţia acestui grup de monumente pe care le leagă neîndoios de cultul morţilor, iar în legătură cu prezenţa akinakes-ului, crede că probabil nu era socotit ca insignă a puterii regale. Totodată prezintă şi un tabel al celor 13 statui cunoscute pînă acum de pe teritoriul U.R.S.S.

Statuia de la Ternovka ne cere să reluăm problema statuii de la Sibioara cu care aceasta prezintă multe asemănări. Într-un articol privitor la statuile din Dobrogea, luasem în consideraţie şi statuia de la Sibioara [2] şi pornind de la desenul publicat [3] făcusem unele apropieri nepotrivite cu una din stelele cimitirului de la Ananino. La o examinare atentă a statuii de la Sibioara am putut constata că pumnalul scitic este reprezentat pe statuie atîrnînd uşor oblic de la centură şi nu vertical, şi nicidecum fără teacă, ci în teacă cu prelungire laterală pentru suspendare de formă alungită şi cu capătul rotunjit, ceea ce evident face ca orice comparaţie cu stela mai sus amintită să nu mai fie valabilă (fig. 1). Această observaţie permite şi discutarea problemei datării monumentului, data propusă anterior urmînd a fi modificată [4].

Statuia de la Ternovka, pînă în prezent cea mai bună paralelă pentru statuia de la Sibioara, este sculptată în calcar, are înălţimea de 0,93 m şi este deosebit de îngrijit lucrată pentru această serie de monumente. Aparţine tipului cu multe reprezentări: rhyton, centură, akinakes, goryt şi în plus o cute de ascuţit de tip obişnuit scitic. Datarea piesei a prezentat unele difi-

[1] N. G. Elaghina, *Скифские антропоморфные стелы Николаевского Музея*, în *SA*, 2, 1959, p. 187 şi urm.

[2] A. D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 292 şi urm.

[3] V. Canarache, *Consideraţii asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 709 şi urm., pl. II şi IV.

[4] Mulţumesc direcţiunii Muzeului din Constanţa pentru fotografia trimisă.

https://biblioteca-digitala.ro

cultăţi: tipul pumnalului cu mînerul terminat în antene are o bună paralelă în akinakes-ul de la Solocha datat la începutul secolului al IV-lea î.e.n., totuşi tăişul lat poate fi datat cel mai tîrziu la sfîrşitul secolului al V-lea î.e.n. Pe de altă parte, pasărea stilizată de pe rhyton şi capătul arcului sînt tipice pentru secolele VI şi V î.e.n., iar buzunarul pentru săgeţi al goryt-ului se datează în a doua jumătate sau la sfîrşitul secolului al V-lea î.e.n. Statuia de la Ternovka prezintă o modelare îngrijită a părului şi trăsăturilor feţei precum a omoplaţilor şi braţelor, iar prezenţa mustăţilor face ca asemănarea cu statuia de la Sibioara să fie şi mai evidentă. Trebuie să subliniem însă faptul că statuia de la Sibioara este mult mai rudimentar lucrată.

Fig. 1.— Statuia de la Sibioara. Muzeul regional Constanţa.

Reluarea încercării de datare a piesei de la Sibioara nu este lipsită de dificultăţi. Teaca pumnalului de tip Kelermes-Melgunov ne duce către jumătatea secolului al VI-lea î.e.n., dar asemănarea cu Ternovka precum şi prezenţa atributelor mai numeroase ne impune o datare în cuprinsul secolului al V-lea. Este probabil ca Sibioara să fie ceva mai timpurie decît Ternovka, fără ca să fie vorba de o deosebire mare de timp. Astfel ni se pare că mijlocul secolului al V-lea î.e.n. ar fi cea mai potrivită dată, cu toată prezenţa elementului arhaic reprezentat de teaca pumnalului.

Această datare este permisă şi de toporul cu două tăişuri ce apare pe statuie atîrnat la centură alături de pumnal. Topoare din fier asemănătoare ca formă s-au găsit pe teritoriul R.P.R. în necropolele de la Ferigele [1], Gogoşu [2] şi Bîrseşti [3]. La Ferigele şi Bîrseşti topoarele au apărut în complexe în care se găsesc şi pumnale de tip akinakes, deşi pînă acum nu s-au găsit niciodată chiar în acelaşi mormînt. În ambele necropole predomină elementele tracice.

[1] Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigele*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 241 şi fig. 3/5.

[2] D. Berciu şi Eug. Comşa, *Săpăturile de la Balta Verde şi Gogoşu (1949–1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 419, fig. 147/1 = 181/8.

[3] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti-Vrancea*, în *Materiale*, V, 1959, p. 358, fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Cea de la Bîrseşti se datează în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi în prima jumătate a secolului al V-lea, iar Ferigele între secolele VI—IV î.e.n. Topoarele amintite mai sus se deosebesc însă de cel reprezentat pe statuia de la Sibioara prin linia lor arcuită cu tăişurile lăţite şi căzute. La Sibioara, toporul are axul drept, aşa cum apare pe unele basoreliefuri persane [1].

N. G. Elaghina făcuse o apropiere între statuia de la Ternovka şi statuia I de la Krasnodar [2]. Apropierea este justificată de modelarea îngrijită a pieselor faţă de celelalte cunoscute, care se prezintă mult mai schematic realizate. Dar statuia de la Krasnodar reprezintă tipul cel mai evoluat al statuilor scitice sau mai degrabă piesa la care influenţa artei statuare greceşti se resimte cel mai mult, căci merge pînă acolo încît braţul să fie modelat desprins de corp, ceea ce nu e cazul nici la Ternovka şi cu atît mai puţin la Sibioara.

★

Ni se pare util a reproduce tabelul întocmit de Elaghina pentru statuile scitice cu toate atributele ce apar pe ele, adăugînd piesele descoperite pe teritoriul R.P.R.

Din acest tabel se pot desprinde unele date interesante. Dintre cele 13 statui cunoscute de pe teritoriul U.R.S.S., 12 prezintă mai multe atribute. O singură piesă, cea de la Alexandrovsk păstrată în muzeul din Kherson [3], nu are reprezentate decît colierul, centura şi akinakes-ul (în teacă de tip Kelermes-Melgunov). Din cele trei statui de pe teritoriul R.P.R., cea de la Sibioara prezintă mai multe atribute din care însă lipseşte rhyton-ul tipic. Celelalte două fac parte din seria cu puţine reprezentări [4].

Astfel statuile se pot împărţi în două grupe după numărul atributelor. În prima grupă ar intra deci numai statuile de la Alexandrovsk, Stupina şi cea cu loc de găsire neprecizat din Dobrogea. Toate celelalte statui intră în grupa a doua.

Mai este însă un fapt care întăreşte această grupare. Statuile din prima grupă îl reprezintă pe decedat cu mîinile pe piept, într-o atitudine cel puţin statică. În grupa a doua cei reprezentaţi ţin într-o mînă rhyton-ul, iar cealaltă mînă ţine akinakes-ul sau tinde să-l apuce, excepţie făcînd numai statuia de la Ternovka, la care mîna stîngă este aşezată pe goryt. Dacă la prima grupă de statui nu se materializa decît ideea reprezentării celui decedat, războinic fără îndoială, în a doua grupă se trece la reprezentarea unui anumit ritual la care participau numai războinicii. Astfel rhyton-ul ar putea reprezenta fie cupa cu sîngele primului duşman omorît (Herodot, IV, 64), fie cupa de vin amestecat cu apă pe care aveau dreptul să o bea la sărbătoarea anuală acei dintre sciţi care au omorît duşmani (Herodot, IV, 66). Fiind vorba de imagini idealizate ale decedaţilor, statuile reprezintă pe războinici tineri şi nu cu plete şi barbă aşa cum apar în majoritatea cazurilor în reprezentările din arta greco-scită.

---

[1] Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, fig. 12.

[2] A. A. Miller, *Новый источник к изучению связй Скифии с Кавказом*, în *IRAIMK*, IV, 1925, p. 107 şi urm., pl. II.

[3] Tatiana Passek şi B. A. Latinin, *Sur la question des «Kamennie baby»*, în *ESA*, IV, 1929, p. 296—297, fig. 4.

[4] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 1—4.

	Pumnal	Centură	Rhyton	Goryt	Colier	Topor	Bici	Cute	Platoşă	Arc
Kalinovka	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−
M. Kiev	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−
M. Dnepropetrovsk I	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−
M. Dnepropetrovsk II	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−
Pervomaisk	+	+	+	+	?	−	−	−	−	−
Krasnodar II	+	+	+	+	?	−	−	−	−	−
Erdelevki	+	+	+	+	?	−	−	−	−	−
Jdanovsk	+	+	?	+	?	+	+	−	−	−
Krasnodar I	+	+	+	+	−	−	+	−	+	−
Ternovka	+	+	+	+	−	−	−	+	−	−
Stanişino	+	+	+	−	+	+	−	−	−	−
M. Kherson	+	+	−	−	+	−	−	−	−	−
Delta Donului	+	−	+	+	+	−	−	−	−	−
Sibioara	+	+	−	?	+	+	−	−	−	+
Stupina	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−
Dobrogea	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−

https://biblioteca-digitala.ro

Toate acestea ni se par a permite şi o încercare de datare în sensul că statuile din prima grupă ar fi cele mai vechi ţinînd seamă atît de felul de reprezentare a celui decedat cît şi de numărul redus de atribute precum şi de datarea permisă de acestea (teacă de tip Kelermes-Melgunov la Alexandrovsk, teacă cu prelungire laterală alungită la Stupina — nu vedem de ce aceasta din urmă nu ar putea fi datată timpuriu). Datarea statuilor în general se poate

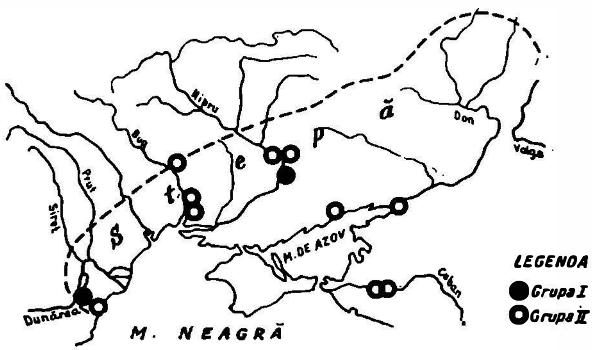

Fig. 2. — Aria de răspîndire a statuilor « scitice ».

face în secolul al V-lea î.e.n. Cele din prima grupă aparţin probabil primei jumătăţi a secolului; nu este exclus să dateze şi din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., dar nu există destule dovezi pentru aceasta.

Statuile de la Sibioara şi Ternovka datează probabil de la mijlocul secolului al V-lea, Sibioara fiind ceva mai veche prin lipsa rhyton-ului înlocuit cu arcul, iar Ternovka ceva mai nouă, dar deosebindu-se totuşi de toate celelalte prin poziţia mîinii stîngi. Tot restul grupei a doua se poate data în a doua jumătate a secolului al V-lea şi poate unele chiar în secolul al IV-lea î.e.n.

Pe teritoriul R.P.R. cea de-a doua grupă de statui nu este reprezentată, căci după cum s-a văzut mai sus, Sibioara nu aparţine cu totul acestei grupe.

Pentru moment este foarte greu de stabilit ce a determinat schimbarea felului de reprezentare a decedatului în cele două grupe de statui. Este posibil ca aceasta să se fi datorat în parte influenţei greceşti care se face tot mai simţită în cursul secolului al V-lea î.e.n. Numai pe această cale ne putem explica şi pătrunderea şi adoptarea rhyton-ului, care devine un element nelipsit în cea de-a doua grupă de statui scitice.

Este însă semnificativ faptul că din aria de răspîndire a statuilor « scitice » (fig. 2) reiese că acestea aparţin unei populaţii care a locuit numai stepa [1]. Rămîne însă deschisă problema apartenenţei etnice a războinicilor reprezentaţi de statui.

A. D. ALEXANDRESCU

[1] În hartă nu au putut fi trecute cîteva statui şi anume: cea cu loc de găsire neprecizat din Dobrogea, cea din muzeul Kiev descoperită pe cursul mijlociu al Niprului precum şi statuile de la Erdelevki şi Stanişino pe care nu am avut posibilitatea de a le localiza.

https://biblioteca-digitala.ro

ПО ПОВОДУ «СКИФСКИХ» СТАТУЙ

РЕЗЮМЕ

В результате находки статуи в Терновке (СССР) вновь возник вопрос о датировке статуи из Сибиоары, которую предположительно можно отнести к середине V в. до н.э.

«Скифские» статуи разделяются на две группы по своему внешнему виду и количеству атрибутов.

Группы различаются между собой и хронологически. К первой группе, которая датируется первой половиной V в. до н.э. (что, однако, не исключает возможности отнесения ее к второй половине VI в. до н.э.), относится небольшое число статуй с малым количеством атрибутов, представляющих в неподвижно статическом виде мертвого воина.

Вторая группа, датируемая серединой V в. до н.э. и, возможно, первой половиной IV в. до н.э., включает изображения мертвых воинов, участвующих в исполнении какого-то ритуала; число атрибутов в этой группе, включая и rhyton, значительно больше.

«Скифские» статуи принадлежали населению, проживавшему исключительно в степной местности, однако вопрос этнической принадлежности людей, изображенных статуями, остается открытым.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Статуя из Сибиоары. Областной музей в Констанце.
Рис. 2. — Ареал распространения «скифских» статуй.

À PROPOS DES STATUES « SCYTHIQUES »

RÉSUMÉ

La découverte de la statue de Ternovka (U.R.S.S.) a permis de reprendre la question de la datation de la statue de Sibioara (Dobrogea), en assignant comme date probable le milieu du Ve siècle avant notre ère.

Les statues « scythiques » sont divisées en deux groupes, d'après leur mode de représentation et le nombre de leurs attributs. Ces groupes se différencient chronologiquement aussi. Dans le premier — daté de la première moitié du Ve siècle avant notre ère, sans exclure la possibilité de le dater de la seconde moitié du VIe siècle avant notre ère — il entre un petit nombre de statues, ayant peu d'attributs et représentant le guerrier décédé, dans une attitude statique. Dans le second groupe — qui date du milieu du Ve siècle et subsiste probablement encore dans la première moitié du IVe — les guerriers décédés sont représentés en train de participer à un certain rituel; le nombre des attributs, dont le rhyton ne manque pas, est plus grand.

https://biblioteca-digitala.ro

Les statues « scythiques » ont appartenu à une population qui n'a habité que la steppe, mais la question de l'appartenance ethnique de ceux qu'elles représentent n'a pas encore reçu de réponse.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La statue de Sibioara. Musée régional de Constanţa.
Fig. 2. — Aire d'expansion des statues « scythiques ».

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN DEPOZIT DE UNELTE, CÎTEVA STAMPILE ANEPIGRAFICE ŞI O MONEDĂ DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

Între comunele Coteneşti şi Cetăţenii din Vale (r. Muscel, reg. Piteşti), se află aşa-zisa « Cetăţuia şi Schitul lui Negru Vodă » situate pe un colţ de munte, în partea stîngă a rîului Dîmboviţa. La poalele Cetăţuii valea se strîmtează, de-abia făcîndu-şi loc printre feţele munţilor (fig. 1). De-a lungul malurilor se întinde cîte o terasă îngustă, care e cuprinsă, în partea dreaptă a rîului, între colţul Doamna şi Valea Doamnei; în partea stîngă, între Valea Chiliilor şi Valea lui Coman, ambele străbătute de cîte un pîrîu ce se varsă în Dîmboviţa. Pe această din urmă terasă trecea vechiul drum: Braşov—Rucăr—Tîrgovişte, cu ramificaţii spre Giurgiu, prin Bucureşti şi de-a lungul Ialomiţei, prin Piua Petrei, spre Hîrşova. Din acesta se mai păstrează, în stîncă, la picioarele cetăţuii lui «Negru Vodă», făgaşele săpate de roţile carelor în trecerea lor, de-a lungul veacurilor, pe acelaşi loc îngust sugrumat de stînci (fig. 2).

Pe Cetăţuie şi pe terasa de la poalele ei, în afară de vestigii aparţinînd orînduirii feudale (sec. XIII—XV, XVII), au fost descoperite, ca şi pe terasa din dreapta rîului, numeroase materiale arheologice, indicînd o aşezare daco-getică. Această aşezare deşi cunoscută de pe la mijlocul veacului trecut [1], a intrat în literatura noastră de specialitate în mod eronat, sub denumirea de « Cetatea de la Stoieneşti » dînd adeseori naştere unor confuzii [2]. E adevărat

---

[1] D. Butculescu în lucrările sale o menţionează sub denumirea « Cetăţuia lui Negru-Vodă ». Manuscrisul Butculescu la Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti.

[2] Denumirea greşită se datoreşte în parte relatărilor răposatului Tache Băjan din Rucăr, a cărui colecţie, alcătuită din obiecte găsite pe terasele de sub Cetăţuia lui Negru-Vodă, se află astăzi în muzeele din Cîmpulung şi Piteşti purtînd etichete cu menţiunea « Cetatea de la Stoieneşti ». De la acesta a luat şi Vasile Pârvan denumirea pe care o dă în lucrările sale aşezării daco-getice, *Getica*, p. 219, şi *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *BSH*, X, p. 39; idem, *Dacia: Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, Bucureşti, 1958, p. 103—104: « ...în ruinele cetăţii de la *Stoieneşti*, care în evul mediu păzea tot trecătoarea Cîmpulungului şi a Rucărului, s-a găsit de asemenea o mănuşă de amforă greacă — preromană — avînd o pecete cu inscripţia ΗΡΩΝΟΣ ». Al. Odobescu o situează la Bădeni-Pămînteni, Acad. R.P.R., manuscrisul 228, 1641: «... pe înălţimea Pleaşa-Popii, în stînga Dîmboviţei, pe locul numit Cetatea lui Negru-Vodă».

https://biblioteca-digitala.ro

că la Stoieneşti, localitate situată la vreo 8 km mai la nord de aşezarea noastră, se află o cetăţuie de pămînt, care datează însă din vremea lui Mihai Viteazu. Ca atare, aşezarea din epoca mai nouă a fierului de la Cetăţuia, zisă a lui Negru Vodă, confundată prin denumirea « Cetatea de la Stoieneşti » trebuie

Fig. 1. — Cetăţenii din Vale. Terasa de pe malul stîng al Dîmboviţei văzută de la Vadul Lin înspre Valea Chiliilor. În capătul blocurilor de stîncă se întinde aşezarea daco-getică (vedere din anul 1941).

identificată cu aşezarea situată între comunele Coteneşti şi Cetăţeni, aşezare pe care o vom denumi « Cetăţenii din Vale ».

Cu prilejul săpăturilor arheologice, pe care le-am întreprins aici, în vara anului 1956 (ca delegat al Institutului de Arheologie al Academiei R.P.R. şi cu fondurile Muzeului regional Piteşti) am aflat de o descoperire întîmplătoare făcută într-o viroagă aparţinînd terasei de sub Cetăţuie. Prăbuşirea unui mal, în urma unei ploi torenţiale, a dat la iveală cîteva unelte de fier. Din aceste obiecte, aflătoare astăzi în Muzeul raional Cîmpulung, ni s-a păstrat un brăzdar, avînd un capăt în formă de lingură, cu o lungime de 25,5 cm şi grosimea maximă a corpului, prevăzut la extremitatea opusă cu un cîrlig de fixare, de 1 cm (fig. 3/2); un cuţit de plug în lungime de 29 cm (vîrful rupt) şi cu grosimea maximă de 1,5 cm (fig. 3/5); o nicovală în formă de piron, pentru a putea fi fixată într-un butuc, înaltă de 18 cm, lungă în partea de sus de 14 cm şi avînd o lăţime maximă a suprafeţei expusă bătăii de 2 cm (fig. 3/3) şi în sfîrşit un cleşte, care a servit drept foarfecă pentru tăiat tabla, avînd 30 cm lungime (fig. 3/4).

https://biblioteca-digitala.ro

Brăzdarul daco-getic de la Cetăţeni aparţine aceluiaşi tip ca brăzdarul pe care l-am descoperit în cetatea de la Popeşti, regiunea Bucureşti, avînd 34 cm lungime (fig. 3/1) şi ca brăzdarul găsit de Radu Vulpe la Tinosul [1], avînd 19 cm lungime. În Moldova acest tip de brăzdar e reprezentat în cetatea de

Fig. 2. — Terasa de pe malul stîng al Dîmboviţei. În planul întîi urmele vechiului drum cu făgaşele săpate în piatră de roţile carelor; în planul al doilea una din stîncile cu semne alfabetiforme (vedere luată în anul 1958).

la Poiana [2], cu o lungime de 31 cm şi în sfîrşit, dincolo de munţi, la Grădiştea Muncelului [3], unde are dimensiuni mai mari (36 cm), şi capătul triunghiular mai lat, întruchipînd, cum ni se pare, o formă mai evoluată faţă de brăzdarele din Muntenia şi Moldova. Această ipoteză se sprijină pe faptul că fiarele de

[1] R. şi Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 218, fig. 47/24 şi fig. 48/9. Autorii nu aveau la acea dată « indicii sigure pentru a-l clasa printre obiectele antice sau mai de grabă printre obiectele moderne » (p. 219).

[2] Radu Vulpe, *La civilisation dace à la lumière des fouilles de Poiana*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 148, fig. 3/2.

[3] În colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi, nr. inv. IV, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

plug descoperite în Dobrogea la Peceneaga lîngă Mangalia [1], care sînt de dată mai recentă (sec. II—III e.n.) nu mai au capătul triunghiular, asemănător unei linguri ovoidale, ca brăzdarele din Muntenia şi Moldova ci suprafeţele aproape plane, asemănător unei cazmale. Brăzdarul de la Grădiştea Muncelului care e atribuit secolelor I î.e.n. — I e.n., pare a reprezenta o formă de tranziţie între aceste tipuri. În sprijinul acestei aserţiuni stă faptul că brăzdarul de la Popeşti, aşezare în care viaţa încetează în primele decade ale secolului I e.n., a fost găsit într-un mediu aparţinînd celei de-a doua jumătăţi a secolului II î.e.n. Această observaţie stratigrafică este valabilă şi pentru brăzdarul de la Cetăţeni, provenind, ca şi întregul lot de unelte, dintr-un strat mai vechi în care predomină ceramica lucrată cu mîna.

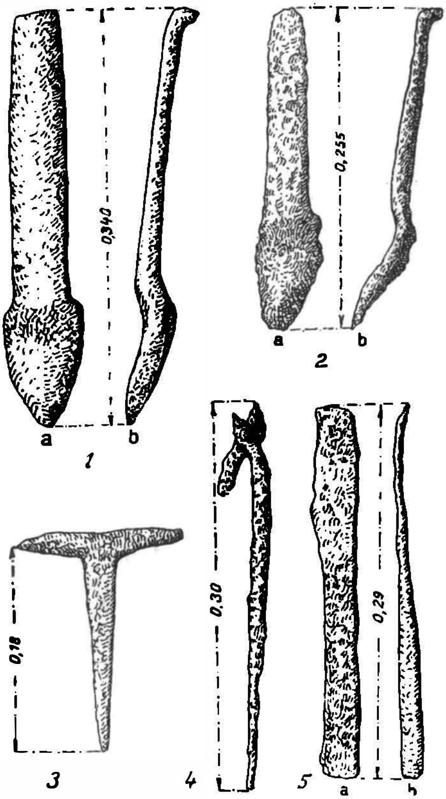

Fig. 3. — 1, brăzdar de fier (Popeşti); 2, brăzdar de fier; 3, nicovală; 4, foarfece-cleşte (Cetăţenii din Vale); 5, cuţit de plug.

Aceste brăzdare sînt însoţite adeseori de cuţitul de plug, cum e cazul la Cetăţeni (fig. 3/5), la Popeşti, la Poiana [2], şi la Grădiştea Muncelului [3]. Acest cuţit spintecător care preceda şi uşura acţiunea brăzdarului în timpul aratului, denotă un nivel mai ridicat al plugăritului.

Nicovala de la Cetăţeni îşi găseşte o soră mai mare la Grădiştea Muncelului [4]. Dimensiunile ei reduse indică scopul la care era menită a servi: la prelucrarea unor metale mai rare, sau a fierului pentru unelte mai mici. Nicovala şi cleştele-foarfecă nu par a fi făcut parte din sculele unui atelier, nici din inventarul unei gospodării. Uneltele, în afară de cuţitul de plug, care şi-a pierdut vîrful, poate cu prilejul surpării malului, nu prezintă, în mod vădit, urme de uzură datorită întrebuinţării. Ele au putut aparţine, mai probabil, unui depozit de diverse unelte, păstrate în cuprinsul unei locuinţe, urmînd a lua calea schimburilor [5].

---

[1] În colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi, nr. inv. IV, 2017, cf. V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 101, fig. 16.

[2] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 148, fig. 3/1.

[3] În colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti.

[4] În colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi; C. Daicoviciu şi colaboratori, *Şantierul arheologic Grădiştea Muncelului-Blidarul*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1955, p. 209.

[5] Recent am identificat în Muzeul raional R. Vîlcea, un brăzdar de fier de tip dacic; locul de găsire necunoscut.

https://biblioteca-digitala.ro

Ţinînd seama de situaţia aşezării de la Cetăţeni, unde se poate presupune un important punct de schimburi intertribale, ultima ipoteză pare acceptabilă.

La Cetăţeni situaţia geografică şi topografică era propice acestei stări. Drumul condiţiona trecerea prin această aşezare întinsă de-a lungul său, care putea fi la nevoie uşor apărată, datorită poziţiei strategice. Aici s-au găsit numeroase fragmente de amfore majoritatea provenind din Rhodos, chiupuri şi vase cu grîu şi mei, alături de produse aduse prin schimburi (cupe deliene şi vase elenistice), cît şi produse locale. Prosperitatea acestui *emporium* e atestată şi prin faptul că aici s-au găsit tezaure monetare (republicane-romane) în cuprinsul unor amfore [1].

Acest drum lega valea din munţi de lunca Dîmboviţei, a Argeşului şi a Dunării spre sud. La nord era calea de pătrundere în Ţara Bîrsei şi spre munţii bogaţi în metale. Dinspre luncă veneau cerealele şi produsele viilor sudice [2], dinspre munţi minereuri de fier şi de cupru, sau unelte finisate.

Dar au fost şi alte cauze, ce par a fi favorizat afluenţa spre acest *emporium*. În acest loc valea are un aspect ciudat. Colţii munţilor, datorită erodării prin acţiunea vîntului şi a apelor, au luat uneori aspecte ciudate antropomorfe ori zoomorfe. Numeroasele stînci, prăbuşite de-a lungul terasei pînă în apa Dîmboviţei, prăbuşiri survenite într-o eră geologică îndepărtată, contribuie la rîndul lor, a da acestor meleaguri o privelişte pe cît de măreaţă pe atît de stranie. Pe alocuri aceste stînci alcătuiesc peşteri, altele au fost prelucrate de mîna omului ca nişte uriaşe mese sau altare, purtînd pe tăblia lor concavităţi alveolare; într-un caz chiar o concavitate mai mare, din care se desprinde, pe un plan uşor înclinat, un jghiab îngust săpat în piatră. Toate acestea îndeamnă a întrezări aici un străvechi loc de cult.

Am menţionat mai sus numărul mare de amfore cu stampile rhodiene, care denotă folosirea şi tranzitul vinurilor greceşti [3]. Dar pe lîngă aceste amfore, s-au găsit aici destul de numeroase mănuşi cu stampile anepigrafice [4] provenind de la amfore de factură getă, care mai păstrează forma celor rhodiene (fig. 4).

Această observaţie ar situa, din punct de vedere cronologic, pe ultimele ca succedînd celor dintîi dacă nu s-ar opune faptul că stampilele anepigrafice au fost descoperite în toate straturile aşezărilor de la Cetăţeni şi Popeşti, alături de fragmente de amfore rhodiene ceea ce indică folosirea lor simultană. Datorită prezenţei acestor stampile se pun mai multe întrebări: *a)* care au fost cauzele

---

[1] Manuscrisul Butculescu la Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti.

[2] O cale de pătrundere peste munţi care nu este menţionată de V. Pârvan în *Getica*, p. 619: « ...Grecii nu s-au oprit cu negoţul lor de vinuri la poalele Carpaţilor, ci au trecut pe văile Oltului ori Buzăului şi dincolo ». Menţionată de Radu Vulpe, *Şantierul arheologic Popeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 260: « valea Argeşului... ducînd prin afluenţii săi, spre cele mai practicabile trecători ale Carpaţilor meridionali — defileul Oltului şi pasul Bran ».

[3] D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în R.P.R.*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, 1958, p. 83: « ...103 mănuşi de amfore cu inscripţii.» După locul de producţie mănuşile de amfore de la Stoieneşti se repartizează astfel: 84 rhodiene, cinci cnidiene, 13 prea fragmentare dar sigur egeene şi una din Sinope ».

[4] D. Tudor, *op. cit.*, p. 83: « ...4 stampile de imitaţie locală, după cele greceşti aplicate pe vase cu silueta amforei greceşti, ce s-au produs în tehnica olăritului specific La Tène-ului » şi p. 87 « ...precum şi un număr de 29 mănuşi, la care stampilele... se reduc la zig-zaguri, forme unghiulare, puncte, linioare etc. ».

https://biblioteca-digitala.ro

ce au determinat apariţia amforelor locale? Au folosit pentru păstrarea şi transportul vinurilor indigene, mai ieftine, deci accesibile celor mai puţin avuţi, ori drept ambalaj secundar pentru vinurile sudice transportate din Grecia în burdufuri (poate din cauza fragilităţii amforelor) şi ulterior transvazate în amfore getice cu stampile anepigrafice, în emporii din valea Dunării? [1]; *b)* s-a recurs la produsele viţei indigene datorită unor conjuncturi economice nefavorabile, sau altor cauze, care au determinat lipsa vinurilor sudice?

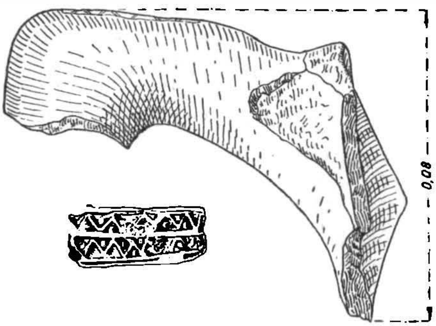

Fig. 4. — Cetăţenii din Vale. Mănuşă de amforă cu stampilă anepigrafică (săpăturile din 1958).

Ultima presupunere ar putea fi sprijinită prin argumente istorice dacă nu s-ar opune faptul, cum vom vedea mai jos, că aceste stampile anepigrafice au fost descoperite în mai toate nivelurile aşezărilor daco-getice din Muntenia secolelor II—I î.e.n. pînă la începutul secolului I e.n.

Aceste probleme nu pot fi tratate mai amplu în cadrul scrierii de faţă, şi nici rezolvate în stadiul actual al cercetărilor, din lipsa unor date istorice şi arheologice mai concludente.

În ce ne priveşte, putem cel mult postula că amforele anepigrafice provin din emporii situate într-o zonă propice cultivării viţei de vie, zonă situată undeva în Muntenia [2]. În sprijinul acestei ipoteze stă faptul că stampilele anepigrafice nu sînt cunoscute în dreapta Dunării [3]. În aşezările din stînga fluviului, în afară de numeroasele stampile de acest fel de la Popeşti şi de la Cetăţeni, cunoaştem cîteva exemplare provenind de la Zimnicea [4], Piscul Crăsani [5].

La Poiana, în sudul Moldovei, cu toată amploarea săpăturilor de pînă acum, nu s-au găsit de loc, precum nu s-au găsit nici în regiunea din dreapta Oltului.

În cetatea daco-getică de la Popeşti stampilele anepigrafice s-au găsit în toate nivelurile culturii materiale din epoca a doua a fierului (fig. 5), datată aici din secolele II—I î.e.n. pînă la începutul secolului I e.n. [6].

---

[1] Bunăoară regiunea *Carsium* (Hîrşova).

[2] D. Tudor, *op. cit.*, p. 87: « ...cînd transporturile rhodiene şi cnidiene au încetat, s-a dezvoltat cultura viţei de vie în regiunile viticole de pe teritoriul actualei Muntenii şi paralel cu aceasta, un comerţ cu vinuri locale, documentat de aceste amfore de imitaţie». În ce ne priveşte data acestui comerţ nu este în funcţie de încetarea importurilor greceşti, întrucît stampile anepigrafice au fost găsite, cum am menţionat mai jos, alături de amfore rhodiene.

[3] În depozitul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti se găseşte o astfel de stampilă cu indicaţie « Histria », provenienţa însă nu e sigură.

[4] În depozitul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti.

[5] I. Andrieşescu, după o comunicare verbală.

[6] Astfel de stampile au fost descoperite aici ulterior şi de R. Vulpe, vezi *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 252, fig. 17/3 şi *Materiale*, VI, p. 321; D. Tudor, *op. cit.*, p. 84, referindu-se la stampilele anepigrafice descoperite în cursul primelor săpături de la Popeşti afirmă că « ...multe atare descoperiri zac inedite, cum sînt cele de la fostul Muzeu al Municipiului Bucureşti, găsite tot la Stoieneşti. În realitate acestea nu provin de la Cetăţeni, ci de la Popeşti ».

https://biblioteca-digitala.ro

În sprijinul aserţiunii lui Strabo, care ne spune că geţii cultivau viţa de vie pînă la Burebista, cînd marele preot Deceneu a convins pe geţi să-şi distrugă viile, stă faptul că la Popeşti, cu prilejul demontării vetrei de foc a unei locuinţe aparţinînd nivelului superior, s-a găsit, în lipitura lutului ars, urma întipărită a unei frunze de viţă. Ca atare cultivarea acestei plante de către geţi e atestată şi prin descoperiri arheologice.

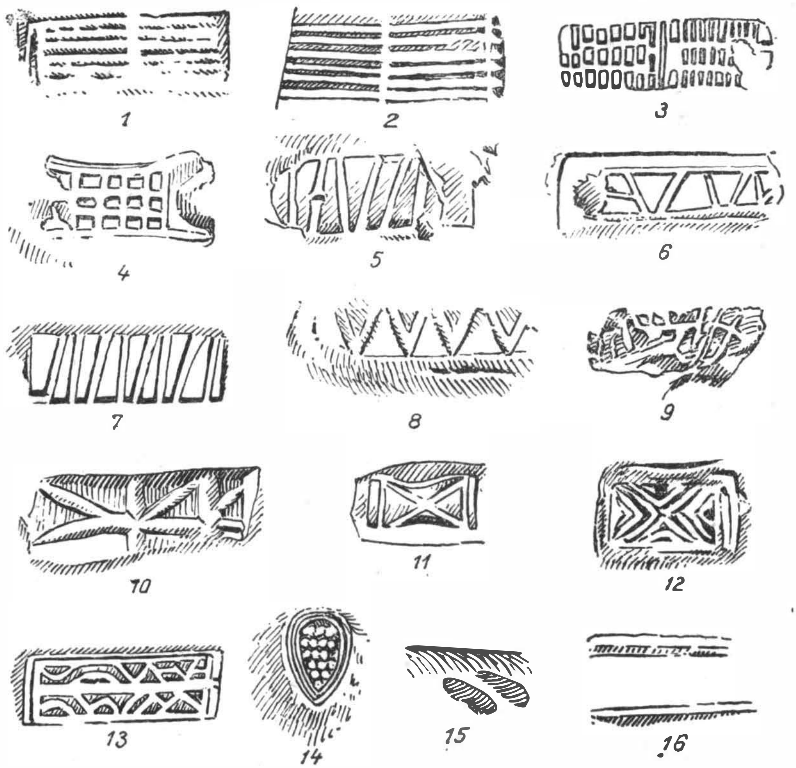

Fig. 5. — Popeşti. Stampile anepigrafice (din săpăturile anilor 1943—1947).

Uneori, stampilele anepigrafice se repetă nu numai în cuprinsul aceleiaşi aşezări, dar se regăsesc în aşezări distanţate teritorial mult una faţă de alta. Astfel vom da un exemplu, la Cetăţeni, motivele de la Popeşti, (fig. 5/1—2, 10—12) apar în mai multe exemplare (fig. 6/1, 4, 2, 3, 6); cu toate acestea nu poate fi vorba de o identitate perfectă între motivele stampilelor dintre aceste aşezări. Ele diferă din punct de vedere stilistic.

De ce au recurs geţii la stampile anepigrafice şi nu au folosit scrierea? Răspunsul vine de la sine. Amforele, menite unui larg consum nu erau destinate cum am menţionat mai sus, numai celor avuţi, ci unei pături care aproape în întregime nu cunoştea scrierea. Motivele geometrice din componenţa stam-

https://biblioteca-digitala.ro

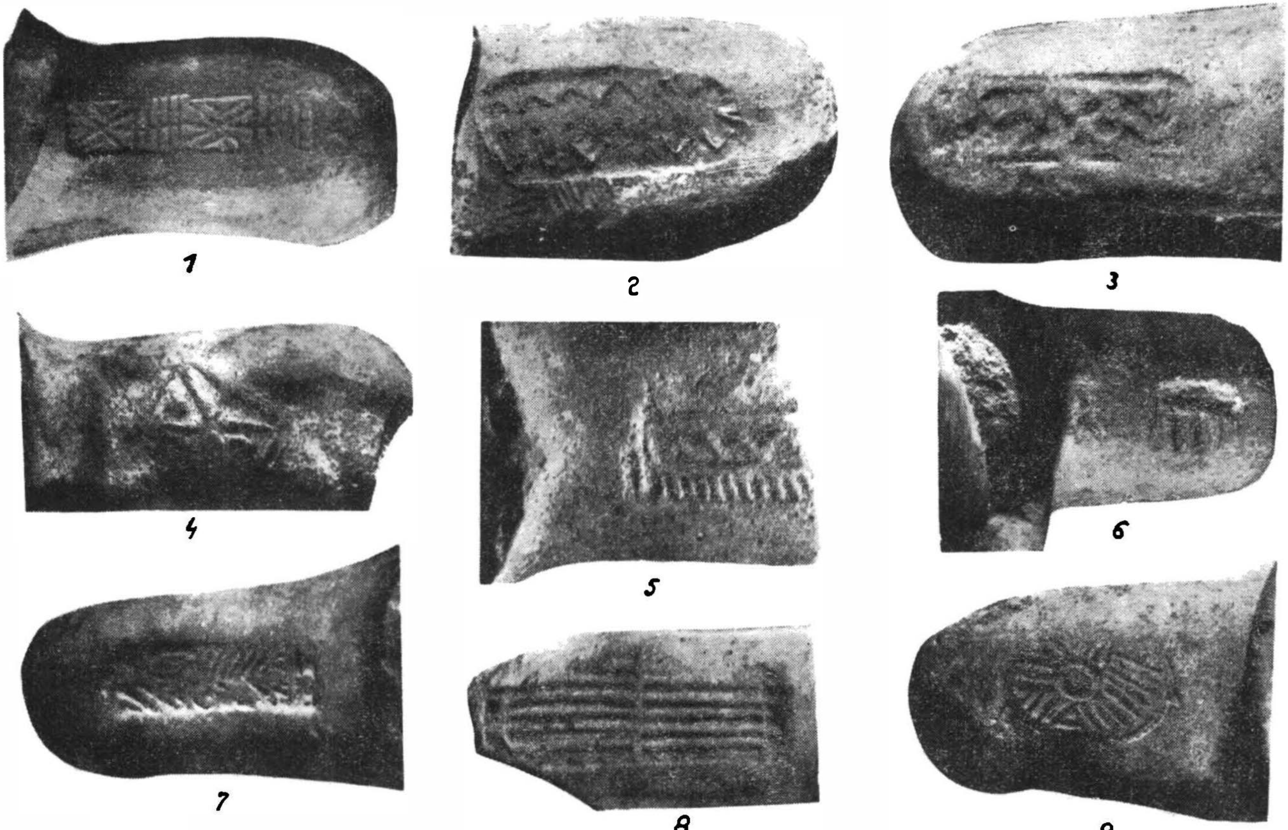

Fig. 6. — Stampile anepigrafice de la Cetăţeni, din colecţia Băjan, Muzeul raional Cîmpulung-Muscel.

https://biblioteca-digitala.ro

pilei erau mai sugestive pentru a putea distinge o marfă faţă de alta şi a stabili preferinţele.

Ceva similar s-a petrecut şi în numismatica daco-getică. Cum e ştiut, imitaţiile locale după monedele greceşti şi macedonene, nu redau decît o schematizare mai mult sau mai puţin accentuată a efigiilor, caracterele scrise sînt înlocuite prin linii şi puncte [1].

O astfel de monedă, bătută probabil de triburile locale, a fost găsită la Cetăţeni (fig. 7/*a*—*b*) în săpături arheologice (diam. 23,5 mm, greutate 5,045 gr). Deoarece conţine puţin argint şi mult cupru, datorită compoziţiei solului, a căpătat o patină asemănătoare fierului. Descoperirea unei monede similare este atestată de C. Aricescu, cu prilejul unei excursii, făcută în anul 1851: « o monetă de fier [2] ». Moneda de la Cetăţeni se deosebeşte întrucîtva de celelalte tipuri monetare bătute de triburile daco-getice din Cîmpia Munteană şi circumscrise în anumite zone, pe care le depăşesc în mod izolat, bunăoară tipurile Bucureşti—Piteşti, Petreşti—Patruzeci de Cruci, Buzău etc. Moneda de la Cetăţeni ne indică, pe lîngă altele, stadiul la care ajunsese, la un moment dat, dezvoltarea socială şi economică a populaţiei din această aşezare. Aceste monede au fost întrebuinţate ca un mijloc de circulaţie mai restrînsă, în cuprinsul ariei confederaţiei triburilor locale, spre deosebire de moneda republicană romană cu o mai mare putere de circulaţie. Moneda romană republicană datorită metalului bun din care era confecţionată şi prestigiului de care se bucura era adesea tezaurizată (vezi nota 1, p. 395). Constatăm întrucîtva o analogie între circulaţia monedelor locale, îngrădită în cuprinsul unor anumite zone şi aria mai vastă de răspîndire a amforelor cu stampile anepigrafice. Ambele au o circulaţie limitată pe un anumit teritoriu întrepătruns de monede şi de amfore provenind dinafară. Fără a se exclude unele pe altele, cele indigene corespund unor necesităţi locale; cele dinafară sînt efectul unor cauze ce trebuie căutate în sistemul economic al schimburilor intertribale, deci în mod firesc reies ca un rezultat al acestor schimburi, care au provocat, ceva mai tîrziu, apariţia monedelor şi amforelor locale.

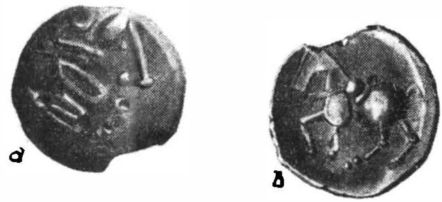

Fig. 7. — Cetăţenii din Vale. Monedă daco-getică de argint inferior.

În privinţa amforelor cu stampile anepigrafice va trebui rezolvată şi problema dacă acestea provin dintr-un singur centru de fabricare sau din diferite centre avînd fiecare stampila sa distinctivă. Ipoteza din urmă ne pare

[1] Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 87: « ...s-a întîmplat acelaşi lucru ca şi cu imitarea de către aceleaşi triburi a monedelor macedonene şi thasiene ». În privinţa « problemei scrisului la geţi » Radu Vulpe este de părere că aceasta « nu este o chestiune de clasă. Nobilii ignorau scrierea ca şi poporul. Cunoscători ai alfabetului mai de grabă se puteau găsi printre sclavi, care uneori proveneau din dreapta Dunării. Ca toţi „barbarii", şi Tracii dispreţuiau scrisul (Androtion în *FHG*, I, 375, frag. 36; cf. G. Katzarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, p. 92) ».

[2] C. D. Aricescu, *Istoria Kîmpulungului, Prima Residenţă a Romîniei*, Bucureşti, 1855, p. 98, nota 3: « Damicella Anika Racoviţă posedă un bănişor de fer aflat pe clina dealului, cînd cu călătoria din 3 iunie 1851 ».

https://biblioteca-digitala.ro

mai plauzibilă. Pentru aceasta va trebui să recurgem la analiza petrografică, comparînd rezultatele analizelor obţinute la mănuşile cu stampile similare cu analizele mănuşilor cu stampile diferite. Nădăjduim că obţinerea acestor date va contribui la elucidarea problemei asupra căreia ne propunem a reveni în cadrul unei lucrări viitoare.

DINU V. ROSETTI

КЛАД ОРУДИЙ, НЕСКОЛЬКО АНЭПИГРАФИЧЕСКИХ КЛЕЙМ И МОНЕТА ВТОРОЙ ЭПОХИ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА

РЕЗЮМЕ

В гето-дакийском поселении в Четэцени дин Вале был обнаружен клад сельскохозяйственных и ремесленных орудий, состоящий из сошника (лемеха), плужного ножа, железной наковальни и ножниц клещей. До сих пор были известны сошник из Тиноса и сошник из Попешти (рис. 3/1), в Молдавии — сошник из Пояны, а в Трансильвании — сошник из Грэдиштя Мунчелулуй. Сошники из Валахии древнее (II—I в. до н.э.); сошник из Грэдиштя Мунчелулуй, датируемый I в. до н. э. — I в.н.э., по-видимому, является промежуточным типом между сошником из Валахии и Молдавии, с одной стороны, и сошниками II-III вв. н.э., найденными в Печеняге близ Мангалии (Добруджа), с другой стороны. Сошники, как правило, были обнаружены вместе с плужными ножами, что свидетельствует о сравнительно высоком уровне земледелия. Поселение Четэцени дин Вале было важным центром межплеменного обмена. Здесь проходила одна из дорог, связывавших долину Дуная с трансильванским плоскогорьем. С юга привозили амфоры с греческими винами, эллинистические сосуды и т.п., с севера — руду, железо, золото, медь и, вероятно, готовые орудия. Наряду с многочисленными клеймами, большей частью родосскими, были обнаружены и клейма гетских амфор — местных имитаций родосских сосудов (рис. 4,6). Такие анэпиграфические клейма известны в гето-дакийских поселениях в Валахии, их много и на поселении второй эпохи железного века в Попешти, Бухарестской области (рис. 5). Возникает вопрос, происходили ли эти амфоры из местного emporium, расположенного где-то в долине Дуная, где греческие вина, перевозившиеся в мехах из-за хрупкости амфор, переливали в амфоры с анэпиграфическими клеймами, или же в какой-то определенный момент, по другим причинам, ввоз южных вин был прекращен. Последнее предположение, по-видимому, опровергается тем, что анэпиграфические клейма обнаруживаются во всех горизонтах гето-дакийской культуры в период между II—I вв. до н.э. и началом I в. н.э. Следовательно, весьма возможно, что эти амфоры употребляли для перевозки местных вин. Кроме письменных источников существует и археологическое доказательство существования виноградарства в Валахии: в Попешти, при разборке очага в жилище верхнего слоя, в глине обнаружили отпечаток виноградного листа. Очень вероятно, что, наряду с потреблением южных вин, предназначен-

https://biblioteca-digitala.ro

ных для зажиточных слоев, менее состоятельное население потребляло местные вина. Этим объясняется и наличие анэпиграфических клейм. Большинство гето-дакийского населения не знало письменности, товар различали по геометрическим знакам на клеймах. Аналогичное явление наблюдается в гето-дакийской нумизматике: на имитациях греческих и македонских монет изображения схематичны, а письменные знаки заменены линиями и точками (рис. 7/a—b). Их хождение ограничено, как и более обширный ареал распространения амфор с анэпиграфическими клеймами. Как обращение монет, так и амфор ограничивалось известной территорией, на которую проникали монеты и амфоры извне. Они не исключали одни других: местные отвечали местным потребностям, привозные же появлялись вследствие причин экономического характера, связанных с межплеменным обменом, были результатом этого обмена, вызвавшего немного позднее появление местных монет и амфор.

Что касается амфор с анэпиграфическими клеймами, то здесь возникает и такой вопрос: происходят ли они из одного или нескольких центров, имеющих каждый свое отличительное клеймо. Последнее предположение кажется более вероятным. Для решения вопроса надо прибегнуть к петрографическому анализу и сравнить результаты исследования ручек с одинаковыми и разными клеймами.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Четэцени дин Вале. Левобережная терраса Дымбовицы со стороны Вадул Лин в направлении Валя Килиилор. Там, где кончаются скалы, находится гето-дакийское поселение (вид в 1941 г.).

Рис. 2. — Левобережная терраса Дымбовицы. На первом плане следы старой дороги с колеями, проложенными в камне колесами колесниц; на втором плане — одна из скал с букровидными знаками (снимок 1958 г.).

Рис. 3. — 1, железный сошник (Попешть); 2, железный сошник; 3, наковальня; 4, ножницы-клещи (Четэцени дин Вале); 5, нож плуга.

Рис. 4. — Четэцени дин Вале. Ручка амфоры с анэпиграфическим клеймом (раскопки 1958 г.).

Рис. 5. — Попешть. Анэпиграфические клейма (из раскопок 1943—1947 гг.).

Рис. 6. — Анэпиграфические клейма из Четэцени из коллекции Бэжан, Районный музей в гор. Кымпулунг Мусчел.

Рис. 7. — Четэцени дин Вале. Гето-дакийская монета из низкопробного серебра.

DÉPÔT D'OUTILS, ESTAMPILLES ANÉPIGRAPHIQUES ET MONNAIE DATANT DU IIe ÂGE DU FER

RÉSUMÉ

La station daco-gète de Cetăţenii din Vale a livré, entre autres, un dépôt d'outils agricoles et artisanaux, à savoir: un soc de charrue, un coutre, une enclume en fer et une tenaille-cisaille. On connaissait déjà le soc trouvé à Tinosul et celui de Popeşti (fig. 3/1); en Moldavie, le soc de Poiana, et en Transylvanie le soc découvert à Grădiştea Muncelului. Les socs de Valachie

https://biblioteca-digitala.ro

sont plus anciens (IIe — Ier siècles avant notre ère); celui de Grădiştea Muncelului, daté du Ier siècle av. n.è. — Ier siècle n. è., semble représenter un type de transition entre les socs de Valachie et de Moldavie et les socs découverts à Peceneaga, près Mangalia (Dobrogea), appartenant aux IIe—IIIe siècles de notre ère. Les socs sont généralement accompagnés de coutres, ce qui dénote un stade plus avancé du labourage. La station de Cetăţenii din Vale constituait un point important dans les échanges entre tribus. C'est par là que passait l'un des chemins qui rattachaient la vallée du Danube au plateau de la Transylvanie. Le Sud envoyait des amphores de vins grecs, des vases hellénistiques, etc., le Nord, des minerais, du fer, de l'or et du cuivre et, probablement, des outils tout confectionnés. Outre de nombreuses estampilles, rhodiennes pour la plupart, on a trouvé aussi des estampilles d'amphores gètes, imitations locales d'amphores rhodiennes (fig. 4,6). Des estampilles anépigraphiques de ce genre ont été trouvées dans les stations daco-gètes de Valachie, y compris la station de Popeşti (région de Bucarest), qui date du IIe âge du fer (fig. 5). L'auteur se demande si ces amphores proviennent d'un *emporium* local, situé quelque part dans la vallée du Danube — où les vins grecs, arrivant dans des outres à cause de la fragilité des amphores, étaient transvasés dans des amphores à estampilles anépigraphiques — ou si, pour d'autres raisons, on dut renoncer à un moment donné à l'importation des vins méridionaux. Cette dernière hypothèse paraît infirmée par le fait que des estampilles anépigraphiques ont été découvertes dans tous les niveaux de la civilisation daco-gète datables entre les IIe et Ier siècles av. n. è. et le commencement du Ier siècle n. è. Il est donc très probable que ces amphores aient servi à transporter des vins indigènes. Les sources écrites mises à part, on détient également la preuve archéologique de la présence de la vigne en Valachie: à Popeşti, à l'occasion du démontage d'un âtre à l'intérieur d'une habitation appartenant à la couche supérieure, on a trouvé l'empreinte dans l'argile d'une feuille de vigne. Il est très probable que, à côté de la consommation des vins méridionaux, réservée aux riches, les vins indigènes fussent destinés à de moins fortunés. Cela expliquerait aussi la présence des estampilles anépigraphiques. La majorité de la population daco-gète ignorant l'écriture, les signes géométriques figurant sur les estampilles étaient tout indiqués pour permettre de reconnaître les marchandises. A ce propos, on observe quelque chose de similaire dans la numismatique daco-gète qui, imitant les monnaies grecques et macédoniennes, schématise leurs effigies, tandis que les caractères écrits sont remplacés par des lignes et par des points (fig. 7, *a*—*b*). La circulation de ces imitations était limitée, tout comme l'aire — plus étendue — d'expansion des amphores à estampilles anépigraphiques. Toutes deux ont une circulation limitée à un certain territoire, où pénètrent d'ailleurs des monnaies et des amphores provenant de l'extérieur. Sans s'exclure mutuellement, si les monnaies et amphores indigènes correspondent à des nécessités locales, la circulation de celles de l'extérieur est due à des causes que l'on doit rechercher dans le système économique des échanges entre tribus. C'est un résultat de ces échanges, qui ont provoqué, un peu plus tard, l'apparition des monnaies et des amphores indigènes.

En ce qui concerne les amphores à estampilles anépigraphiques, on peut se demander aussi si elles proviennent d'un centre de fabrication unique ou

https://biblioteca-digitala.ro

de plusieurs, ayant chacun sa propre estampille. Cette dernière hypothèse semble plus plausible. Pour répondre à cette question, il faudra recourir à l'analyse petrografique des anses et comparer les résultats obtenus pour des anses à estampilles semblables, à ceux fournis par des estampilles différentes

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Cetăţenii din Vale. La terrasse de la rive gauche de la Dîmboviţa vue de Vadul Lin vers la vallée dite « Valea Chiliilor ». A l'extrémité des rochers, la station daco-gète (vue prise en 1941).

Fig. 2. — Terrasse de la rive gauche de la Dîmboviţa. Au premier plan, les vestiges de l'ancien chemin et les ornières creusées dans la pierre par les roues des chars; au second plan, l'un des rochers portant des signes alphabétiformes (vue prise en 1958).

Fig. 3. — 1, soc en fer (Popeşti); 2, soc en fer; 3, enclume; 4, tenaille-cisaille (Cetăţenii din Vale); 5, coutre.

Fig. 4. — Cetăţenii din Vale. Anse d'amphore à estampille anépigraphique (fouilles de 1958).

Fig. 5. — Popeşti. Estampilles anépigraphiques (provenant des fouilles des années 1943—1947).

Fig. 6. — Estampilles anépigraphiques trouvées à Cetăţenii din Vale et provenant de la collection Băjan, Musée du district de Cîmpulung-Muscel.

Fig. 7. — Cetăţenii din Vale. Monnaie daco-gète en argent de mauvais aloi.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE EPIGRAFICE

Seria V*

Este cunoscut caracterul obscur şi « enigmatic » al unor texte epigrafice antice, în primul rînd cele fragmentare şi lacunoase, care uneori prin lipsa unei lecturi clare şi fireşti au generat şi pus în circulaţie cuvinte şi nume insolite, bizare, ireale. Adevărat că dificultatea obiectivă a descifrării e cauzată în majoritatea cazurilor de golurile din text, de felul stîngaci al grafiei şi formele limbii populare a unor « scriitori » cu modeste şi confuze cunoştinţe de gramatică şi ortografie, ale căror produse epigrafice constituie adesea veritabile ghicitori, « rebus » pentru cei ce se îndeletnicesc cu descifrarea scrisului anticilor pe piatră, obiecte şi materiale de lut, metal etc. Semnalăm aici două exemple de stranii lecturi de inscripţii din Dacia ce sînt totodată instructive din punct de vedere al criticii şi al metodologiei epigrafice, urmate de o tăbliţă votivă grecească.

1. CIL, III, nr. 1120 („Suaemedus")

Placa de marmură cu relief închinată de un « Suaemedus, zeului nebiruit Mithras » din Apulum [1] prezintă un element epigrafic interesant şi preţios din punct de vedere social-istoric: numele credinciosului dedicant, a cărui formă echivocă s-a pretat la lecturi şi interpretări diferite. În 1823, P. Köppen citea: DEO INVICTO MI-THRE/SV.EMED-S EX VOTO/POSVIT [2]; francezul Lajard propunea [3] SVMEMEDIVS; medicul ardelean Ign. Reinbold (manuscris) SVPREMIS DIVIS, acceptat de Neigebaur [4], iar Ackner-Müller [5]:

---

* Seria I în *Dacia*, XI–XII, 1948, p. 269–270; II, în *Epigraphica*, Milano, X, 1950, p. 14–20; III, în *Godişnik-Plovdiv*, 1954, p. 199–201; IV, în *SCIV*, X, 1959, p. 139–143.

[1] În Muzeul din Alba Iulia, nr. inv. 209/I, nou 196/1957; provenită din fosta colecţie « Battyanica ».

[2] P. Köppen, *Jahrbücher der Literatur*, Viena, 1823, XXIV, Anzeiger-Blatt, p. 14.

[3] Lajard, *Mémoires de l'Institut*, Paris, XIV, 2, p. 91, introd. pl. XCVIII, 1.

[4] J. F. Neigebaur, *Dacien*, Braşov, 1851, p. 158.

[5] M. I. Ackner-F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, nr. 367.

https://biblioteca-digitala.ro

SVPERMFDIVIS, observînd că « supremis divis » este inacceptabil, fără sens; Th. Mommsen văzînd epigrafa la Alba Iulia în 1857 citea S V A E M E D V S, lectură ce a rămas consacrată ca « oficială » *(CIL*, III, 1120*)*, aproape unanim admisă [1]. Dar Cserni [2] despărțea numele în două, observînd că « literele sînt foarte prost executate și de aceea textul epigrafic e dat greșit de mulți. Trebuie citit: Deo invicto Mithre suae medus ex voto posuit », — ceea ce este evident lipsit de sens. Pus în circulație și girat de prestigiul imens al patriarhului epigrafiei latine, numele « Suaemedus » a devenit cînd celtic [3] ori între « nomina illyro-celtica » [4], cînd oriental-semit [5], ori trac [6] sau « nehotărît » [7]. Asemenea unui biet « copil al nimănui », acest « Suaemedus » a peregrinat prin repertoriile de nume proprii, deși n-avea nicăiri corespondente și analogii convenabile, aruncat dintr-un tabel în altul, revendicat de mulți și neexplicat de nimeni, nefiind explicabil decît ca produs al unei lecturi greșite a lui Mommsen. Diversele păreri și ipoteze, pe cît de savante, pe atît de complicate și dificile, în legătură cu forma și originea numelui devin inutile după reexaminarea ceva mai atentă a textului epigrafic, ale cărui litere sînt de fapt cam stîngaci executate (cum releva Cserni) și destul de rău conservate, indicînd însă clar că trebuie să fie vorba de un nume total diferit de hibridul « Suaemedus »: prima literă este nu S, ci E, a treia nu AE ci H+E în ligatură, iar D este de fapt P (rest din R erodat la marginea de jos; cf. fig. 1). Astfel, lectura firească este E V H E-M E R V S (restul textului fiind deplin valabil, după lectura îndeobște admisă), adică grecescul *Euhemerus*, — nume devenit celebru prin filozoful raționalist care pe la a. 300 î.e.n. explica pe zeii mitologiei grecești ca persoane umane. Om cu o situație materială mai bună (în urma unor afaceri ori ca gestionar la vreo întreprindere economică etc. din marele centru de la Apulum), Euhemerus

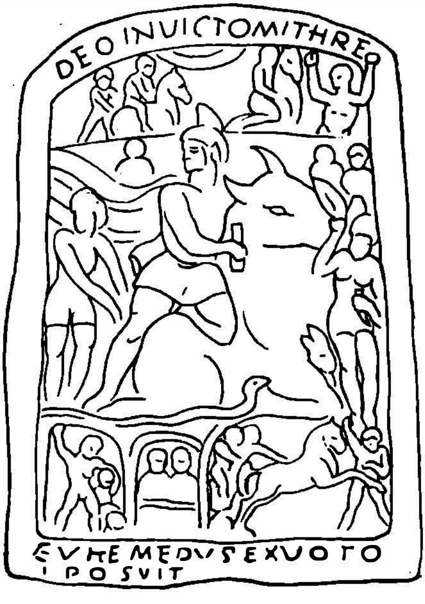

Fig. 1. — Relieful mitriac, *CIL*, III, nr. 1120.

[1] De ex.: F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, Bruxelles, 1896, p. 133, nr. 247 și p. 315, nr. 199, fig. 175.

[2] B. Cserni, *Alsófehérmegye monográfiája* (Monografia județului Alba), Aiud, II/1, 1901, p. 339, fig. 45, p. 365, nr. 81.

[3] A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Lipsca, II, 1904, col. 1644? *Suaemedus*.

[4] A. Kerényi, *A Daciai személynevek* (Die Personennamen von Dacien), Budapesta, 1941, nr. 1718; « nume celtic? », I. I. Russu, în *AISC*, IV, 1944, p. 232.

[5] *AISC*, V, 1949, p. 291.

[6] D. Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 468; dar cf. *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 526.

[7] Al. Philippide, *Originea romînilor*, I, Iași, 1925, p. 603.

https://biblioteca-digitala.ro

era un personaj venit din orient (poate chiar din Grecia), foarte probabil de condiţie socială libertină (fost sclav), cum ar indica faptul că numele său în epoca romană este purtat mai ales de sclavi şi liberţi [1]. Fictivul « Suaemedus » confecţionat de epigrafişti dispare lăsînd locul grecescului autentic *Euhemerus* şi sporind cu un exemplu lista de vreo 390 nume greceşti din Dacia romană.

2. CIL, III, nr. 8076, 19 („Iavido")

În unele cazuri, greutatea lecturii ori greşeala e provocată în epigrafie direct de eruditii ori informatorii moderni, de felul cum ei privesc obiectele scrise şi cum le aşează ori le ţin în mînă. A fost semnalată o inscripţie greacă « ilizibilă » din Bulgaria copiată de fotograf după un clişeu (film) inversat (răsturnat), din care a rezultat un text cu litere scrise. . . de la dreapta spre stînga [2]. Un caz apropiat este copia ce au făcut în a. 1842 fruntaşii secui din Mihăileni după o inscripţie răsturnată [3], cu care se aseamănă « lectura » originală dată de G. Téglás unui opaiţ stampilat din Sarmizegetusa. Publicînd o serie de materiale epigrafice romane [4] el menţionează « Lampenstempel, 1) Várhely (Grădişte — Sarmizegetusa) *a)* LVPATI, *b)* IAVIDO ». Pe al doilea, *CIL*, III, 8076, 19, îl reproduce la « lucernae, Várhely (Devae in museo) IAVIDO », iar în index p. 2395 reface un cognomen « Iavidus » [5]. Este un nume absolut original, izolat la Sarmizegetusa, « unicum » pentru care în zadar ai căuta exemple ori analogii în orice parte, la oricare din grupele de provinciali. În afară de romanul *Iavolenus*, nimic din bogata şi variata onomastică a numeroşilor supuşi ai imperiului nu se aseamănă cu « Iavido ». Dar opaiţul lui Téglás nu iese din seriile obişnuite ale acestor produse cu «marca fabricii» bine cunoscute în Dacia, căci lectura reală o dă obiectul

Fig. 2. — Lucerna (opaiţul), *CIL*, III, nr. 8076, 19.

[1] De ex.: *CIL*, III, 8807 C. Volusione Euhemero conlibert.; *Vjesnik Split*, LIII, 1952, p. 248, Euhemerus servus aug.

[2] *Godişnik-Plovdiv*, 1954, p. 199—200.

[3] În a. 1842, la demolarea vechii biserici, în stil gotic (sec. XV—XVI), din satul Mihăileni (Székelyszentmihály, r. Odorhei) s-a scos din zidurile ei o serie de şapte altare cu inscripţie; pe unul, meşterii din Mihăileni l-au aşezat cu capul în jos şi astfel l-au citit şi copiat fruntaşii satului, încît textul lui devenit « enigmatic » este indescifrabil şi inutilizabil în afară de literele V S L M de la sfîrşit; cf. *Un raport epigrafic de la Mihăileni*, în *Emlékkönyv Kelemen L.* (Volum omagial K.L.), Cluj, 1957, p. 538.

[4] G. Téglás, în *AEM*, IX, 1885, p. 245.

[5] Înregistrat de Philippide, *op. cit.*, p. 603 « Iavido, dativ ? ». R. Vulpe, în *ED*, III, 1925, p. 158, *Iavidus*. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Viena, 1957, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

însuşi dacă-l răsturnăm printr-o învîrtire de 180°: din IAVIDO rezultă OCIAVI, în care nu e greu de recunoscut (în lectură incompletă) numele roman la genetiv OCTAVI; literele CT în poziţie răsturnată uşor au fost citite ca D de către naturalistul-arheolog Téglás din Deva. Este unul din cele mai frecvente nume pe opaiţele din provincia carpatică (cf. fig. 2), descoperite în multe localităţi [1]. Numele « Iavido » fabricat de G. Téglás trebuie scos din lista fabricanţilor de lămpi din imperiul roman şi pus în locul lui un alt exemplar din opaiţul lui OCTAVIVS.

3. CIG, III, nr. 6814

Medalion votiv de lut, bine ars, rotund, încadrat în dublu chenar cu diametru 11 cm; pe faţă inscripţia în relief, litere înalte r. I—III 15 mm, r. IV—V 10 mm. Se păstrează în colecţia arheologică a Şcolii medii nr. 7 « Brassai Samuel » (fostul « colegiu unitarian [al arienilor] ») din Cluj. Informaţiile existente în bibliografie despre natura şi materialul epigrafei (« urcior ») sînt incomplete ori incorecte, încît piesa necesită o nouă publicare, pentru a zecea oară, cu ilustrare (fig. 3), după « redescoperirea » ei în vechiul loc de păstrare. Mai întîi a fost semnalată în secolul XVIII de Mihail Pap-Szatmáry cu precizarea « in Bibliotheca collegii unitariorum ad fundum vasis testacei » [2], apoi tot ca « urcior » de Köppen [3]; republicată şi reluată de vreo opt ori de eruditi [4], fără a vedea piesa, reproducînd cele spuse de Köppen, ea a rămas totuşi necitată de unii cercetători care s-au ocupat de cultele orientale [5] ori de inscripţiile greceşti din Dacia [6]. Informaţia cu privire la locul descoperirii medalionului indică: Abrud, unde exista probabil o mică aşezare antică din epoca romană; aici însă piesa — la fel ca alte obiecte arheologice-epigrafice romane şi greceşti existente acum ori mai demult în oraşul Abrud — a fost adusă foarte probabil de la Roşia Montană (r. Cîmpeni), vechiul Albūrnus Maior, marele centru al mineritului aurifer al Daciei romane, unde

---

[1] Cunoscut în Sarmizegetusa, Alba Iulia, Almaşu Mare (r. Alba), Cristeşti (r. Tg. Mureş), Turda, Ilişua (r. Beclean), Buciumi (r. Zălau); Oltenia (Răcari, Romula, Sucidava etc.). Cf. şi Dóra Iványi, *Die pannonischen Lampen*, 1935, p. 31—33, 212—216, 275—276, 317 şi planşe.

[2] *Numophylacium Tsepregianum*, descriptum labore Michaelis Pap-Szathmári, Claudiopoli (Cluj), 1758 şi următorii, p. 151.

[3] P. Köppen, *Jahrbücher der Literatur*, 1823, XXIV, Anz.-Blatt, 22 « die folgende griechische Inschrift copierte ich von einem irdenen Kruge, der in Abrudbánia (Auraria Major) gefunden seyn soll und nun im Collegium der Socinianer (Arianer) zu Klausenburg aufbewahrt wird ».

[4] *CIG*, III, 1853, nr. 6814 (in urceo qui asservatur Klausenburg in collegio Arianorum); Ackner-Müller, *op. cit.*, nr. 608; Bursians *Jahresbericht*, 36, Bd. 11, 1883, 3, p. 144; *Wochenschrift für klassische Philologie*, 1886, p. 1273, citat de W. Drexler, *Mythologische Beiträge*, I. *Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländer*, Leipzig, 1890, p. 53 (« Krug zu Klausenburg im Colleg der Arianer »); B. Cserni, *Alsófehérmegye monográf.*, II/1, 1901, p. 537; *IGR*, I, nr. 538; Fried. Jacobi, *Pantes Theoi*, Dissert. Halle, 1930, p. 31, nr. 5.

[5] Dorin O. Popesco, *Le culte d'Isis et de Serapis en Dacie*, în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, Paris, 1927, p. 159; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, 1936, p. 220.

[6] M. Macrea, *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro

s-au găsit şi alte epigrafe greceşti[1], dovadă că elementele greco-orientale, numeroase, se manifestau şi prin scris, în dedicaţii făcute zeilor. Textul medalionului (probabil piesă de import) este clar şi simplu, bine citit şi interpretat de toţi care l-au menţionat:

E I Λ E	milostiv
ω C M O I	să-mi (fie)
O C E P A Π I C	Serapis
KAIOIΘEOI	şi zeii
ΠANTEC	toţi

Fig. 3. — Medalionul votiv, *CIG*, III, nr. 6814.

I. I. RUSSU

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ

V-ая серия

РЕЗЮМЕ

В этой серии «Эпиграфических заметок» исправлено чтение двух латинских надписей и снова опубликован посвятительный медальон с греческой надписью.

1. — *CIL*, III, 1120, посвятительный рельеф богу Митра; имя дарителя «SVAEMEDVS» исправлено на *Euhemerus*, общее число греческих имен в латинских и греческих надписях в Дакии достигает 390.

2. — *CIL*, III, 8076,19, глиняный светильник с именем «IAVIDO» должена быть повернут на 180°, чтобы таким образом можно было прочесть имя OCTAVI, постоянно встречающееся на светильниках в Дакии.

3. — *CIG*, III, 6814, глиняный посвятительный медальон, обнаруженный в коллекции одного из лицеев в Клуже.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Рельеф бога Митра *CIL*, III, 1120.
Рис. 2. — Светильник, *CIL*, III, 8076, 19.
Рис. 3. — Посвятительный медальон, *CIG*, III, 6814.

[1] *CIL*, III, p. 933, cerata IV, cf. p. 959, cerata XXV «Alexandrei Antipatri sekodo auktor segnai» scris cu litere greceşti; inscripţiile votive greceşti din Roşia şi zona minieră: C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 301—303.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTES ÉPIGRAPHIQUES
Ve série

RÉSUMÉ

Cette nouvelle série de « Notes épigraphiques » rectifie la lecture de deux pièces latines et publie à nouveau un médaillon votif à inscription grecque.

1. *CIL*, III, 1120, relief votif mithriaque; le nom du dédicateur « SVAEMEDUS » est corrigé en EVHEMERUS; le nombre total des noms grecs des inscriptions latines et grecques, trouvées en Dacie, s'élève à 390.

2. *CIL*, III, 8076, 19. Cette lampe en terre cuite, sur laquelle on lisait « IAVIDO », doit subir une rotation de 180°, ce qui permet de lire OCTAVI, nom fréquent sur les lampes de Dacie.

3. *CIG*, III, 6814. Il s'agit d'un médaillon votif en terre cuite, retrouvé dans la même collection d'un lycée de Cluj.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Relief mithriaque; *CIL*, III, 1120.
Fig. 2. — Lampe portant le nom de l'artisan; *CIL*, III, 8076, 19.
Fig. 3. — Médaillon votif; *CIG*, III, 6814.

https://biblioteca-digitala.ro

MITUL LUI MARSYAS PE O GEMĂ DESCOPERITĂ LA POROLISSUM

Silenul Marsyas este un personaj mitologic bine cunoscut, atît din operele scriitorilor antici, cît şi din reprezentările artistice antice. Din ţara sa de baştină — Frigia — unde era divinitate a izvoarelor şi cîntăreţ din flaut, legendele în legătură cu el se răspîndesc încă de timpuriu în Grecia. Aici el este asociat cu două din principalele zeităţi ale pantheonului grec, protectoare ale muzicii: Athena şi Apollo [1].

Episodul la care se referă mai frecvent autorii antici este acela al concursului muzical dintre Apollo şi Marsyas. Silenul, maestru în arta cîntatului din flaut, îl provoacă la un concurs pe Apollo, care cîntă din liră. Arbitrii sînt muzele şi regele Midas. Apollo, declarat învingător, îl atîrnă pe Marsyas de un copac şi îl jupoaie de viu, oficiul de călău fiind făcut fie de el, fie de un sclav « barbar » scit sau frigian. Din pielea lui Marsyas se face apoi un burduf, depus într-o grotă din Celaenae, oraşul său natal [2].

Diferitele momente ale concursului sînt înfăţişate pe toate categoriile de monumente figurate: sculpturi, reliefuri, picturi, pietre de inel şi chiar pe monede [3].

De mitul lui Marsyas este legată reprezentarea unei geme descoperite în 1956 la Moigrad, anticul Porolissum [4]. Piatra gravată, găsită de un localnic la « Bisericuţa » (colţul de NE al castrului mare roman de pe Pomet), face

---

[1] Jessen, în *Roscher's Lexikon*, II_2, s.v. *Marsyas*; J. Burchardt, în *RE*, XIV_2, s.v. *Marsyas* şi G. Nicole, în *DA*, IV_2, s.v. *Satyri, Sileni*.

[2] Pentru concursul propriu-zis vezi bibliografia citată la nota 1 şi orice tratat sau manual de mitologie ca de ex.: P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. V, Paris, p. 478; Popa-Lisseanu, *Mitologia greco-romană*, ediţia VI, Bucureşti, 1924, p. 166—168; M. Meunier, *La légende dorée des dieux et des héros*, Paris, 1946, p. 54—55; N. A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice*, Bucureşti, 1958, p. 40. Pentru interpretarea mitului vezi şi L. Preller, *Griechische Mythologie*, Berlin, 1894, p. 734 şi în special S. Reinach, *Cultes, mythes et religions*, IV, Paris, 1912, p. 29—44.

[3] Vezi B. V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, p. 455, 510, 666, 708, 798 şi 801.

[4] Pentru cercetările întreprinse la Porolissum vezi: C. Daicoviciu, în *RE*, XXII_1, s.v. *Porolissum*, cu bibliografia mai veche, iar pentru cercetările mai noi, M. Macrea şi col. în *Materiale*, VII—VIII, în curs de apariţie.

https://biblioteca-digitala.ro

astăzi parte din interesanta colecţie de geme şi obiecte antice a lui S. Papiriu Pop din comuna Buciumi, r. Zalău [1].

Gema (fig. 1) este din jaspis roşu, de formă ovală şi are dimensiunile: 17,5 × 13 × 2,5 mm. În stînga scenei gravate de-a latul pietrei este reprezentat un copac cu rădăcini puternice şi cîteva ramuri (un pin?). De crengile de sus ale copacului este atîrnat un personaj nud, iar de capătul celei mai lungi — un arc. În centru se află un personaj îngenunchiat care poartă o chlamydă umflată de vînt şi pe cap o cunună (sau este doar părul bătut de vînt ?). Cu mîna stîngă el cuprinde un obiect de forma unui fus scurt de coloană, ornamentat cu caneluri circulare (sau sînt doar patru pietre puse una peste alta?), iar în dreapta ţine un cuţit pe care pare să-l ascută pe piatră. Deasupra lui, deci în centrul scenei, se află o liră de dimensiuni neobişnuit de mari (raportată, bineînţeles, la mărimea figurilor reprezentate). În dreapta scenei se află o coloană pe al cărei capitel este aşezat un obiect de formă imprecisă, asemănător unui burduf.

Fig. 1. — Gema de la Porolissum.

Arcul şi lira — atributele caracteristice lui Apollo — atrag atenţia la prima examinare a gemei. Fie că zeul apare sau nu în scenă, prezenţa celor două atribute ale sale dovedeşte că scena este în legătură cu el, aşa că personajul nud, atîrnat de copac, nu poate fi altul decît Marsyas.

În timpul supliciului Marsyas este înfăţişat pe monumentele artistice în două ipostaze: legat sau atîrnat de copac. Pe gema de la Porolissum silenul apare în această din urmă ipostază. Nu se poate însă distinge dacă are trăsături de om bătrîn, cum este redat în mod obişnuit [2].

Dacă identificarea lui Marsyas este sigură, în schimb, aceea a personajului îngenunchiat este ceva mai dificilă. Faptul că lira şi arcul se află în imediata apropiere a personajului îngenunchiat şi că acesta poartă o chlamydă bogată şi, poate, o cunună, sugerează identificarea lui cu Apollo însuşi. Dar pe monumentele figurate cu acest subiect Apollo apare în picioare sau şezînd, ţinînd, de obicei, lira în mînă [3]. Este puţin probabil ca lithoglyphii antici să-l fi înfăţişat pe zeu la picioarele celui învins. De cînd, în urma influenţei dramei attice, oficiul de călău este îndeplinit de un sclav «barbar» [4], zeul apare frecvent doar în postură de concurent sau învingător, care asistă cu nepăsare la supliciul adversarului său.

[1] Mulţumim şi pe această cale pasionatului colecţionar de antichităţi S. Papiriu Pop pentru a ne fi dat spre cercetare colecţia sa de geme.

[2] Vezi S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, I, Paris, 1897, p. 249, pl. 486 B; p. 258, pl. 541 şi 542; p. 159, pl. 313.

[3] A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen, Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum*, Leipzig-Berlin, 1900, pl. XLVI, fig. 16 şi 28; S. Reinach, *Répertoire de reliefs grecs et romains*, II, Paris, 1912, p. 8, 3; p. 249, 1; p. 60, 5; p. 84, 5 şi III, p. 155, 3; 232, 4; 291, 1; 381, 1; 354, 1 şi C. Robert, *Das Mosaik von Portus Magnus*, in *Jahrb. d. Arch. Inst.*, V, 1860, p. 227—230 şi pl. VI.

[4] Böttinger, *Kleine Schriften*, I, 21 (după Jessen, *op. cit.*, col. 2442).

https://biblioteca-digitala.ro

Cea mai plauzibilă identificare a personajului îngenunchiat este aceea a barbarului scit sau frigian pus să-l jupoaie de viu pe Marsyas şi redat, în cazul nostru, în momentul în care îşi ascute cuţitul [1]. Scena interpretată în acest fel are variate analogii [2] şi după constatarea că lira şi arcul din apropierea personajului îngenunchiat nu-l indică neapărat pe Apollo, singurele obiecţii ce s-ar putea aduce identificării propuse de noi ar fi: situarea personajului în centrul scenei, chlamyda prea bogată pentru un sclav şi absenţa bonetei frigiene, în general nelipsită din îmbrăcămintea lui. Deşi aceste elemente nu apar îmbinate într-o scenă identică celei de pe gema de la Porolissum, ele se găsesc izolat pe diferite monumente înfăţişînd supliciul lui Marsyas. De pildă, sclavul barbar ocupă locul central, fiind încadrat de Apollo şi Marsyas, pe mult discutata « bază a lui Praxiteles » de la Mantinea sau pe relieful de pe un sarcofag descoperit la Szekszárd [3]. În privinţa îmbrăcămintii sclavului « barbar » se pare că artiştii nu au adoptat forme comune şi caracteristice deoarece, chiar dacă boneta frigiană apare în mod obişnuit, costumul frigian — cu pantalonii asemănători iţarilor şi cu tunica cu mîneci lungi — apare arareori reprezentat. De cele mai multe ori, sclavul poartă chitonul grecesc şi boneta frigiană. Există însă cazuri similare celui de pe gema de la Porolissum, cînd el are capul descoperit [4]. Deşi chlamyda nu constituie un veşmînt obişnuit pentru sclavul « barbar », o gemă de nicolo din epoca imperială îl înfăţişează pe acesta cu bonetă frigiană şi cu o chlamydă fluturîndă în spate, ascuţind cuţitul la picioarele lui Marsyas [5].

Semnificaţia coloanei din dreapta scenei şi mai ales a obiectului de pe capitel este cu totul şi cu totul ipotetică. Pe de o parte, este evident că acest element corespunde unor cerinţe de simetrie şi a fost introdus pentru echilibrarea scenei, dar pe de altă parte, fiind situat într-un loc în care putea să fie reprezentat Apollo însuşi, trebuie să aibă vreo legătură cu mitul lui Marsyas. Repetăm, doar ca ipoteză, ne-am gîndit la faptul că obiectul de pe capitel ar putea să fie burduful făcut din pielea lui Marsyas despre care vorbeşte şi Herodot (C. VII, 26) sau burduful unui instrument de suflat (asemănător cimpoiului) din care să fi cîntat silenul [6]. În orice caz, este evidentă tendinţa gravorului de a înfăţişa maximum de conţinut într-un spaţiu limitat, motiv pentru care

---

[1] Această identificare corespunde pe deplin cu una din variantele pedepsirii lui Marsyas amintită de Jessen, *op. cit.*, col. 2457: „Eine weitere Gruppe von Denkmälen behält diesen das Messer schleifenden Skythen bei, zeigt aber den Marsyas nicht einfach gefesselt, sondern am Baume aufgehängt".

[2] Vezi A. Furtwängler, *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896, nr. 8233; S. Reinach, *Répertoire de reliefs*, II, p. 249, 1 şi III, p. 241, 3; 321, 3 şi 338, 4; idem, *Répertoire des vases peints grecs et étrusques*, I, Paris, 1889, p. 406; A. Michaelis, *Marsyas*, în *Archäologische Zeitung*, 1869, p. 41—50; A. Schöber, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 62—63, fig. 64.

[3] Vezi S. Reinach, *Répertoire de reliefs*, I, p. 185; J. N. Svoronos, *Athener Nationalmuseum*, Atena, 1908, p. 179—215, fig. 215, pentru relieful de la Mantinea şi S. Reinach, *op. cit.*, II, p. 122, 2 şi A. Kubinyi, *Szekszárder Alterthümer*, Budapesta, 1857, p. 15—16, pl. II a, pentru sarcofagul de la Szekszárd.

[4] S. Reinach, *Répertoire de reliefs*, III, p. 232, 5; 249, 1 şi p. 381, 1.

[5] A. Furtwängler, *Beschreibung der geschnittenen Steine*, nr. 8233.

[6] Un instrument muzical similar în *Buletin i Universitetit Shteteror te Tiranës*, nr. 3, 1959, p. 108, fig. 3 (inform. H. Daicoviciu).

https://biblioteca-digitala.ro

au fost introduse în scenă şi atributele lui Apollo [1]. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere faptul că anticii obişnuiau să reprezinte momente sau faze diferite ale unui mit pe aceeaşi scenă [2].

Pentru scena de pe gema de la Porolissum, luată în întregime, cunoaştem o analogie apropiată. Este vorba despre relieful unui sarcofag (fig. 2) descoperit la Aquincum [3]. În dreapta scenei, lîngă un copac, apare Marsyas nud, legat

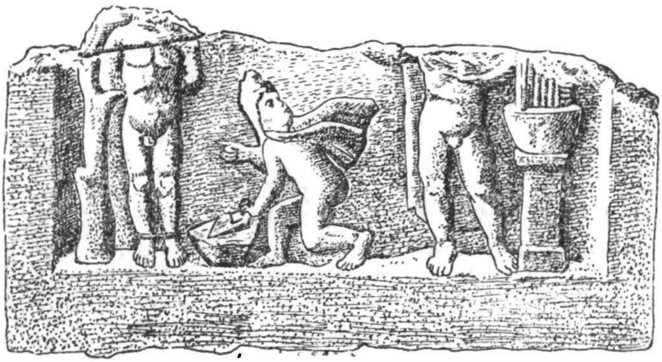

Fig. 2. — Relieful sarcofagului de la Aquincum.

de mîini şi de picioare, în faţa lui sclavul, cu bonetă frigiană şi chlamydă fluturîndă, ascute pe piatră specificul *cultrum*. În stînga este reprezentat Apollo. Lîngă zeu se află o coloană cu un obiect — greu de determinat din cauza deteriorării sarcofagului la partea superioară — pe un capitel. Obiectul nu are formă de liră aşa cum susţin cei care au publicat sarcofagul. Credem mai degrabă că el ridică probleme similare cu ale gemei de la Porolissum.

Deşi există deosebiri inerente între gemă şi relief (lipsa lui Apollo a fost compensată prin reprezentarea atributelor lui), este evidentă concepţia mult asemănătoare a doi artişti diferiţi, care nu este exclus să fi lucrat după un model comun, fie un grup statuar sau un baso-relief celebru, fie un album de modele de largă circulaţie în imperiu [4].

Revenim la gema de la Porolissum a cărei datare, cum se întîmplă îndeobşte în glyptică, se poate face doar cu aproximaţie. Dacă subiectul şi

---

[1] Tendinţa de a se reprezenta cît mai mult pe aceeaşi scenă o sesizează şi G. Ziechen, în *AÉ*, 1889, p. 299, în comentarea sarcofagului de la Szekszárd, arătînd că deşi este înfăţişată doar pedepsirea lui Marsyas, Apollo apare cîntînd din liră, ca o aluzie la faza precedentă a mitului.

[2] Pentru a cita un singur exemplu vezi la S. Reinach, *Répertoire de reliefs*, II, p. 22, 2, un relief de sarcofag reprezentînd mitul lui Theseu. În dreapta, eroul îl părăseşte pe Egeu şi se îndreaptă pe un vas către Creta, la mijloc Ariadna părăsită la Naxos şi în stînga, din nou Theseu cu piciorul pe capul Minotaurului.

[3] Sarcofagul a fost publicat de G. Ziehen, în *AÉ*, IX, 1889, p. 226—230, fig. 3, reluat de G. Schön-R.Weisshäupl, în *AEM*, X, 1886, p. 116—117 şi de J. Hampel, în *Budapest Régiségei*, III, 1891, p. 64—66, pl. IV, 1.

[4] Despre albume folosite în Pannonia vezi A. Hekler, *Forschungen in Intercisa*, în *JÖAI*, XV, 1912, p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro

chlamyda fluturîndă, element de tradiţie elenistică, ne indică secolele I î.e.n. — I e.n., stilul şi materialul gemei permit o datare mai recentă. Credem că gema datează din secolul II e.n., eventual chiar din prima jumătate a lui, cînd, cu toate că glyptica este în decadenţă, tradiţia secolelor precedente persistă încă.

Ar fi interesant să se poată preciza atelierul în care a fost lucrată gema de la Porolissum. În stadiul actual al cunoştinţelor nu avem nici un indiciu că ea ar fi fost lucrată pe loc. Dacă ţinem seama de faptul că în antichitate Porolissum era nod de drumuri şi, probabil, staţiune vamală, putem presupune că gema provine tot aşa de bine din orient, ca şi din occident. Totuşi, oarecare indicaţii asupra locului de fabricare al gemei poate da analogia cu sarcofagul de la Aquincum. Acesta a fost lucrat chiar la Aquincum, dar manifestă în stil influenţa şcolii din Virunum (Noricum) [1]. Admiţînd că pietrarul şi gravorul s-au inspirat dintr-un model comun, am fi îndreptăţiţi să credem că şi gema a fost lucrată la Aquincum. Dar, constatarea lui J. Szilágyi [2] că toate gemele descoperite la Aquincum sînt produse de import, exclude această posibilitate. În schimb, există un element al scenei de pe sarcofag, care poate, eventual să indice locul unde a fost lucrat prototipul. Sclavul ţine în mînă acel *culter* — cuţitul pentru sacrificii specific latin [3] — şi doar pe baza lui s-ar putea presupune că modelul folosit la Aquincum şi chiar în Noricum a fost un produs italic.

Rămînînd pe tărîmul ipotezelor, ne putem pune întrebarea dacă absenţa bonetei frigiene de pe capul « barbarului » n-ar constitui un indiciu al provenienţei italice a gemei. Deşi cunoscută la Roma, apărînd poate pe presupusul « model comun », ea putea să fie mai uşor omisă de un gravor italic sau în orice caz dintr-o provincie vestică, decît de unul din Asia Mică sau chiar din Grecia. În sprijinul ipotezei noastre vine şi faptul că, reliefurile pe care apare sclavul fără bonetă provin toate din Italia [4]. Pe relieful unui sarcofag din colecţia Campana apar doi sclavi dintre care doar unul poartă bonetă, ceea ce ar arăta că nu este obligatoric reprezentarea ei.

Aşadar, este vorba de un prototip italic care, în cazul reliefului de la Aquincum, trece printr-o filieră norică, iar în cel al gemei de la Porolissum se pare că avem de-a face cu o piesă lucrată în Italia sau într-una din provinciile occidentale ale imperiului.

O ultimă problemă care cere să fie pusă în discuţie este aceea a semnificaţiei gemei şi, implicit, a destinatarului ei iniţial. Dacă gemele se întrebuinţau în antichitate nu numai ca obiecte de podoabă ci şi ca talismane şi sigilii, e puţin probabil ca pe purtătorii lor să nu-i fi interesat ceea ce ele reprezentau. R. Ménard şi Cl. Sauvageot [5], ocupîndu-se succint de pietrele gravate şi de semnificaţia lor, arată printre altele că supliciul lui Marsyas era un subiect preferat de oamenii legii. Această ipoteză nu pare plauzibilă, deoarece anticii socotesc că zeul a cîştigat concursul pe nedrept, uzînd de subterfugii, fapt

---

[1] A. Alföldi, L. Nagy şi G. László, *Budapest az ókorban*, p. a II-a, Budapesta, 1942, p. 601 şi 611.

[2] *Aquincum*, Budapesta, 1956, p. 101—102.

[3] Vezi S. Reinach, în *DA*, I_2, p. 1585, fig. 2118.

[4] Vezi p. 413, n. 4.

[5] *Vie privée des anciens*, VI, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro

ce rezultă clar din variantele legendei. De pildă, Apollo îi cere lui Marsyas să cînte din flautul întors, sau, după prima probă, cînd juriul este încă nedecis, Apollo se acompaniază cu vocea, probă neprevăzută în concurs. Nedreaptă este şi pedepsirea regelui Midas pentru a-i fi acordat întîietate lui Marsyas. Oamenii legii aveau posibilitatea să-şi aleagă imagini mult mai adecvate pentru gemele pe care le purtau, ca de pildă Justitia, aşa cum apare pe monedele imperiale, cu balanţa şi perthica în mînă. Credem că supliciul lui Marsyas era mai degrabă un subiect preferat de artişti, care purtau gema ca talisman, crezînd că astfel ar fi protejaţi de zeu şi ar obţine o victorie tot aşa de definitivă ca şi acesta.

Chiar dacă în amfiteatrul de la Porolissum nu aveau loc numai lupte de gladiatori ci şi întreceri artistice, e hazardat să credem că cel care a pierdut gema la Porolissum a fost tocmai un artist. Cum a ajuns gema la Porolissum şi cine a purtat-o pînă atunci şi de atunci încolo, nu ştim. Probabil că ea a fost purtată şi ca talisman şi ca obiect de podoabă şi poate chiar ca sigiliu, dar despre cei cărora le-a aparţinut ea nu ne spune nimic precis.

LUCIA ŢEPOSU-DAVID

ИЗОБРАЖЕНИЕ МИФА О МАРСИАСЕ НА ГЕММЕ, НАЙДЕННОЙ В ПОРОЛИССУМЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает гемму из красной яшмы, найденную в 1956 г. в Мойграде (древний Пороллиссум).

На гемме имеется рисунок, изображающий миф о Марсиасе: силен, подвешенный к дереву, раб-скиф, натачивающий нож, чтобы содрать с силена кожу, лира и лук Аполлона, а также колонна, на верхней части которой виден предмет, схожий с бурдюком.

Описав каждый элемент этой сцены и проанализировав аналогию между сценой, представленной на гемме из Пороллиссума, и той, что изображена на саркофаге из Аквинкума, автор переходит к рассмотрению вопроса датировки геммы, устанавливая, что, судя по стилю и материалу, она может быть отнесена к II в.

Далее автор рассматривает вопрос относительно места, в котором был изготовлен этот резной камень, а также занимается разъяснением смысла геммы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Гемма из Пороллиссума.
Рис. 2. — Рельеф на саркофаге из Аквинкума.

https://biblioteca-digitala.ro

LE MYTHE DE MARSYAS SUR UNE GEMME DE POROLISSUM

RÉSUMÉ

L'auteur présente un jaspe rouge, découvert en 1956 à Moigrad (l'antique Porolissum).

Sur cette gemme, représentant le mythe de Marsyas, apparaissent: Silène accroché à l'arbre, l'esclave scythe qui aiguise son couteau pour l'écorcher vif, la lyre et l'arc d'Apollon, ainsi qu'une colonne dont le chapiteau porte un objet semblable à une outre.

Après s'être occupé de chaque élément de cette scène, et de l'analogie entre la scène représentée sur la gemme de Porolissum et celle figurant sur un sarcophage d'Aquincum, l'auteur discute la datation de cette gemme et établit que le style et la matière permettent de la dater du IIe siècle de notre ère. La question de l'endroit où a été gravée la pierre et, finalement, la signification de cette gemme sont également discutées.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La gemme de Porolissum.
Fig. 2. — Le bas-relief du sarcophage d'Aquincum.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O FIBULĂ «DIGITATĂ» DESCOPERITĂ LA CĂSCIOARELE

În anul 1942, pe teritoriul comunei Căscioarele (r. Oltenița, reg. București) la punctul numit « Ostrovel », unde se afla și o așezare neolitică tîrzie aparținînd culturii Gumelnița, a fost descoperită întîmplător o fibulă « digitată » de bronz, care în prezent se află în colecția Muzeului raional din Oltenița.

Corpul fibulei este alcătuit dintr-o singură piesă executată prin turnare într-un tipar monovalv. Pe reversul corpului, marginile de jur împrejur au fost pilite, pentru a îndepărta unele neregularități rămase în urma turnării.

Partea superioară a corpului fibulei este formată dintr-o placă semidiscoidală terminată în cinci butoni («degete»), dispuși radial. Placa semidiscoidală este decorată cu mici dreptunghiuri alăturate, dispuse în formă de două semicercuri concentrice.

Piciorul fibulei este alcătuit dintr-o placă romboidală alungită, care în partea inferioară se termină printr-un buton ovoidal neornamentat, despărțit de placa rombică prin două linioare orizontale. Placa romboidală este decorată cu un fel de spirale. Detaliile decorului nu se pot distinge din cauza patinei groase, care acoperă întreaga suprafață a obiectului.

Placa romboidală a piciorului este mărginită în părți de cîte trei proeminențe laterale, semicirculare. Două dintre acestea, mai mari, la partea superioară a plăcii sînt ornamentate prin cîte un capăt de spirală în relief și au avut incrustate pe mijloc cîte o piatră colorată. Alte două proeminențe (ce au fost de asemenea incrustate cu cîte o piatră colorată) sînt mai mici și dispuse la cele două colțuri laterale ale plăcii rombice. Ultimele două proeminențe de formă semicirculară se află la partea inferioară a plăcii (fig. 1*a)*.

Partea care leagă placa semidiscoidală de piciorul fibulei este puțin reliefată și decorată cu două linii verticale.

Fibula « digitată » de la Căscioarele este una din puținele piese păstrate cu toate părțile sale componente. La fibula descrisă s-a constatat că dispozitivul pentru fixarea resortului acului era alcătuit din două urechiușe (aflate pe reversul plăcii semidiscoidale, la baza acesteia) prin care era trecută o sîrmuliță tot de bronz. Pe aceasta era fixat resortul cu două spire ale acului tot de bronz.

https://biblioteca-digitala.ro

Extremităţile sîrmuliţei au fost apoi îndoite în formă de S, pentru a fi fixate împreună cu resortul (fig. 1*b*).

Urechiuşele dispozitivului cît şi portagrafa (aflată pe reversul plăcii rombice, pe la mijlocul ei) au fost turnate o dată cu corpul fibulei.

O fibulă « digitată » identică (numai arcul şi placa discoidală cu butoni) cu cea de la Căscioarele se află în colecţia Muzeului Naţional de Antichităţi

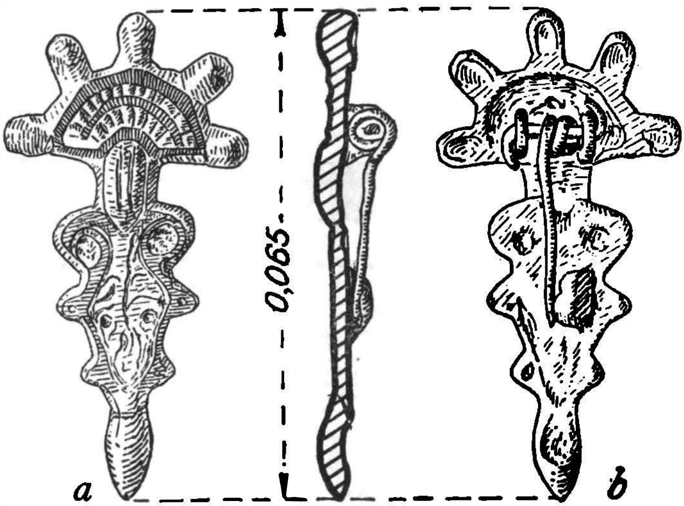

Fig. 1. — Fibulă « digitată » de bronz, descoperită la Căscioarele.

din Bucureşti, a cărei loc de descoperire nu se cunoaşte, cert este numai că a fost găsită în Muntenia [1].

Din punct de vedere tipologic, fibula « digitată » de la Căscioarele se încadrează în grupa D (după clasificarea lui J. Werner). Ea are analogii apropiate la Pastîrskoe, într-o localitate necunoscută din regiunea Kiev, precum şi în regiunea Olsztyn din nord-estul R. P. Polone [2]. Din punct de vedere cronologic, fibula de la Căscioarele poate fi datată către sfîrşitul secolului VI şi în prima jumătate a secolului VII, iar din punct de vedere etnic, credem că trebuie pusă în legătură cu migraţia către Peninsula Balcanică a unui grup de slavi (anţi), veniţi din regiunea Niprului mijlociu [3].

MARIA COMŞA şi BARBU IONESCU

[1] Dorin Popescu, *Fibeln aus Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia*, IX—X, 1945, p. 505 şi fig. 11/123 de la p. 504.

[2] Joachim Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 153 şi pl. 29/26—29.

[3] Consideraţii mai amănunţite în legătură cu problema atribuirii fibulelor « digitate » unor grupuri de anţi veniţi pe teritoriul ţării noastre din regiunea Niprului mijlociu cf. Maria Comşa, *Slavii*, în *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 728—747; idem, *Discuţii în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor pe teritoriul R.P.R.* în *SCIV*, XI, 1, p. 171—172; independent de noi J. Werner, în lucrarea sa, *Neue Beiträge zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus den südosteuropäischen Ländern*, în *Germania*, 38, 1960, 1—2, p. 114—120, ajunge la aceeaşi concluzie, că fibulele « digitate » din sud-estul Europei trebuie puse în legătură cu migraţia anţilor în aceste ţinuturi către sfîrşitul sec. VI şi în sec. VII (p. 120).

https://biblioteca-digitala.ro

«ПАЛЬЧАТАЯ» ФИБУЛА, НАЙДЕННАЯ В С. КЭСЧИОАРЕЛЕ

РЕЗЮМЕ

В 1942 г. на территории села Кэсчиоареле, Олтеницкого района, Бухарестской области в месте, называемом Островел, была случайно найдена «пальчатая» бронзовая фибула, в настоящее время находящаяся в районном музее г. Олтеницы.

Типологически она включается в группу D (по классификации И. Вернера), имея близкие аналогии в Пастырском, в Киевской области, и в Олштинской области на северо-востоке Польши. Хронологически она может быть датирована концом VI в. и первой половиной VII в.; что касается этнической принадлежности, автор полагает, что она должна быть связана с переселением на Балканский полуостров группы славян (антов), пришедших из среднеднепровских областей.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бронзовая «пальчатая» фибула, найденная у с. Кэсчиоареле.

DÉCOUVERTE D'UNE FIBULE DIGITÉE À CĂSCIOARELE

RÉSUMÉ

On a découvert fortuitement en 1942 sur le territoire de la commune de Căscioarele (district d'Olteniţa, région de Bucarest), au lieu dit « Ostrovel », une fibule digitée en bronze, qui se trouve actuellement au Musée du district d'Olteniţa.

Au point de vue typologique, elle s'encadre dans le groupe D (selon la classification de J. Werner). Elle a des analogies proches dans la région de Kiev, à Pastyrskoïé, ainsi que dans la région d'Olsztyn (Nord-Est de la Pologne). Au point de vue chronologique, on peut la dater de la fin du VIe siècle et de la première moitié du VIIe . Les auteurs estiment que, au point de vue ethnique, on doit la mettre en rapport avec la migration vers la péninsule des Balkans d'un groupe de Slaves (Antes), venus de la région du Moyen-Dnieper.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule « digitée » en bronze, découverte à Căscioarele.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MORMÎNT DIN EPOCA AVARĂ LA SÎNPETRU-GERMAN

În vara anului 1958, Muzeul regional din Arad a intrat în posesia unei importante descoperiri arheologice făcute în hotarul comunei Sînpetru-German (r. Pecica, reg. Timişoara). Localitatea amintită se află la circa 19 km vest de

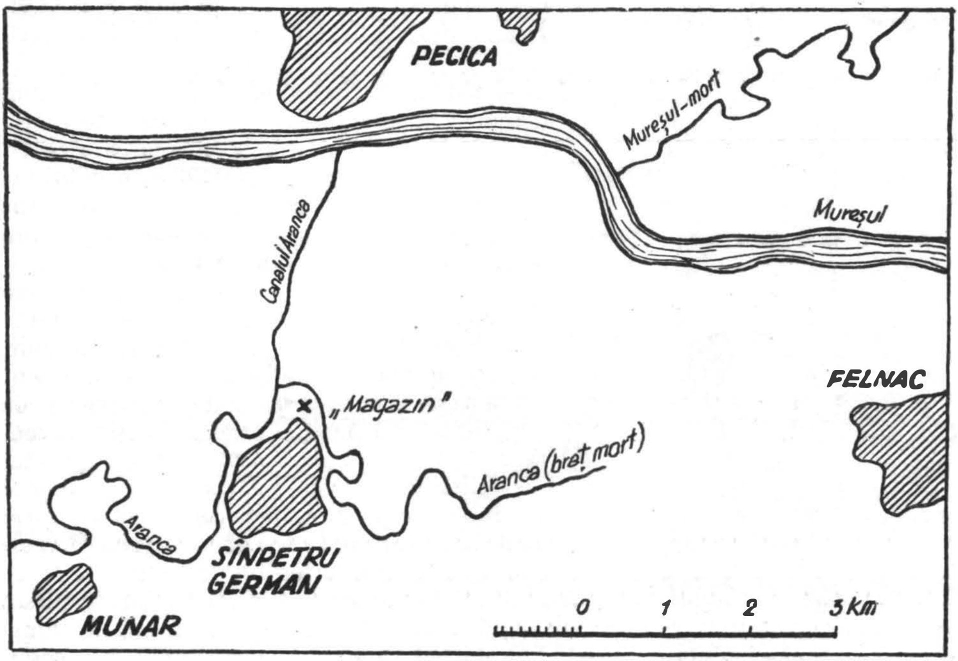

Fig. 1. — Schiţa regiunii cu locul descoperirii mormîntului.

oraşul Arad şi la 3,5 km sud de Mureş, care desparte hotarul acestei comune de cel al localităţii Pecica (fig. 1).

La marginea de nord a comunei Sînpetru, în apropierea unei bălţi formate din scurgerea canalului Aranca, mai mulţi săteni au lucrat la scoaterea

https://biblioteca-digitala.ro

şi transportarea de nisip din cariera numită de localnici « Magazin », proprietatea Sfatului Popular comunal. Aici, în timpul lucrului au dat de un schelet uman, cu un inventar bogat, alcătuit din piese de fier, bronz, argint şi aur. Datorită intervenţiei prompte a învăţătorului pensionar Hamerak Anton din localitate, o mare parte din piesele mormîntului au putut fi salvate, iar Muzeul regional din Arad a fost imediat anunţat. Cu ocazia a două recunoaşteri efectuate de personalul muzeului la faţa locului, s-au mai putut salva, în afară de piesele donate de A. Hamerak şi alte piese predate de locuitorul Zappel Iosif, provenind din acelaşi mormînt distrus.

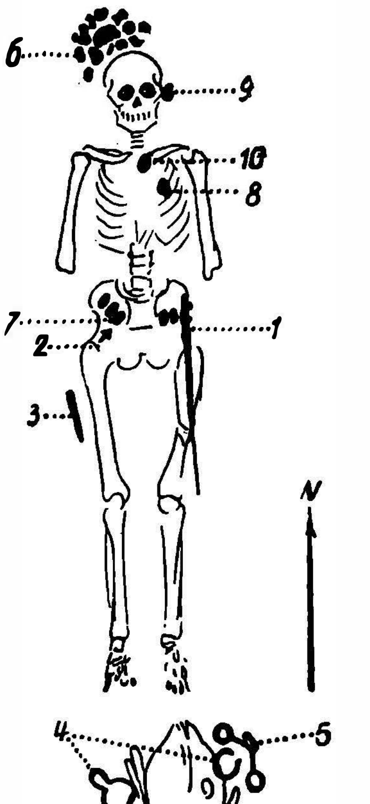

Fig. 2. — Încercare de reconstituire a poziţiei scheletului şi a inventarului arheologic.

În urma cercetării locului şi pe baza informaţiilor date de descoperitori, s-au putut stabili mai multe amănunte legate de acest mormînt de inhumaţie.Astfel, scheletul se afla la adîncimea de 1,20 m, culcat pe spate în poziţie orizontală, orientat cu capul spre nord iar picioarele spre sud, cu privirea spre sud. Despre poziţia braţelor ca şi aceea a majorităţii obiectelor de inventar nu s-au putut culege date sigure, informaţiile primite fiind deseori contradictorii. Pare corectă informaţia că la circa 1,30 m SSE de picioarele scheletului, s-au descoperit părţi dintr-un craniu şi cîteva oase ale unui cal, din care s-au putut salva pentru muzeu un fragment de craniu şi un molar din maxilarul inferior.

După cum s-a amintit, poziţia multora din piesele de inventar funerar nu a putut fi lămurită. Fac excepţie moneda de aur, sabia din fier şi piesele de harnaşament (zăbala şi scăriţele din fier). Încercarea de reconstituire a poziţiei scheletului şi a inventarului (fig. 2), nu poate avea decît un caracter ipotetic, cu toate că s-a ţinut seama în caz de dubiu de plasarea fiecărui obiect conform analogiilor privind descoperirile din aceeaşi epocă în spaţiul carpato-dunărean.

Inventarul mormîntului (fig. 3—4) se compune din următoarele piese:

1. *Sabie de fier*, dreaptă, din două fragmente (fig. 3/6). E formată numai din lama sabiei, mînerul lipsind. În partea superioară are numai o proeminenţă-buton. Lama se îngustează înspre ambele extremităţi. Lungimea: 90 cm, lăţimea: 3,1 cm, grosimea: 0,7 cm.

2. *Vîrf de săgeată din fier* (fig. 3/2). Avea iniţial trei aripioare, din care s-a găsit la salvare doar una singură. Pe suprafeţele rămase se observă urmele a cîte unei găuri. Lungimea: 11,5 cm, lăţimea superioară a aripioarei intacte: 2 cm, diametrul orificiului: 0,5 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

3. *Lance din fier* (fragment) (fig 3/3). Are vîrf ascuţit cu secţiunea romboidală. Lungimea: 18,7 cm.

4. *a) Scăriţă din fier*, de formă rotundă, cu ochiul format prin îndoirea barei din care e făcut şi arcul scăriţei (fig. 3/4 a). Din bară lipseşte o parte. Înălţimea: 13 cm, diametrul: 11,5 cm, lăţimea plăcii de sprijin: 2,9 cm; b) *Scăriţă din fier*, identică cu cea anterioară, lipseşte însă partea cu arcul (fig. 3/4 b). Diametrul: 12 cm, lăţimea plăcii de sprijin: 2.,9 cm.

5. *Zăbală din fier*, compusă din două bare legate între ele prin belciuge (fig. 3/5). Lungimea totală: 19 cm, diametrele capetelor de la bare: 3,5 cm.

6. *Părţi dintr-un coif* (?) din fier, compuse dintr-o parte centrală conică şi numeroase fragmente de plăci de diverse mărimi din fier (fig. 3/1). Pe partea exterioară a bazei obiectului conic sînt dispuse în intervale neregulate nouă nituri semisferice din bronz (fig. 4/1 a). Aceste nituri se observă şi pe un fragment mai mare din plăcile din fier (fig. 4/1 b), găsite toate împreună. Diametrul părţii centrale conice: 6,1 cm, înălţimea acesteia: 4,1 cm. Lungimea plăcii cu nituri: 7,8 cm, grosimea ei: 0,2 cm.

7. *Cinci capete de curea* de la centură, din plăci presate de argint, din care patru întregi, a cincea fragmentară. Plăcile, din lame subţiri dreptunghiulare, se termină la un capăt în formă semi-ovală. Toate cele cinci plăci aparţin unui singur tip cu partea superioară ornamentată cu motive geometrice (fig. 4/2). Dimensiunile plăcilor: Lungimea: 3,2 cm, lăţimea: 2 cm, grosimea 0,3 cm. Greutatea unei plăci: 4,5 gr.

8. *Agrafă de păr din bronz*. Are forma dreptunghiulară cu capetele deschise şi îndoite în afară (fig. 4/3). Pe partea exterioară are ornamentaţie formată din trei şiruri a cîte opt figuri romboidale de aceleaşi mărimi, executate prin incizie. Lungimea: 2,8 cm, lăţimea 0,7 cm, grosimea plăcii 0,1 cm.

9. *Cercel din aur*. Se compune din inelul de argint, din care s-a păstrat doar partea inferioară, de legătură, de care atîrnă trei globuri de aur goale în interior, sub care se află un al patrulea glob mult mai mare (fig. 4/4). Părţile de împreunare a globurilor între ele precum şi a acestora cu inelul, sînt ornamentate cu granulaţii de aur. Înălţimea totală: 1,9 cm, diametrul globului mare: 1 cm, greutatea cercelului: 2 gr.

10. *Monedă de aur (solidus)* a lui Heraclius şi Heraclius Constantin (613—641), găurită (fig. 4/5):

Av. [d]d NN ERACLIUS ET [hER]A CONST PP AV — Bustul cu coroană al lui Heraclius în stînga, cu barbă scurtă, redat în faţă în paludament şi cuirasă. În dreapta, la spate, bustul fiului său în îmbrăcăminte asemănătoare, tot cu coroana pe cap. La mijloc, deasupra capetelor, o cruce.

Rv. În cerc perlat VICT[O]RIA AVGU . La sfîrşitul inscripţiei I[1]. În mijloc o cruce pe trei trepte. În exergă: BOXX. Diametrul: 20 mm. Greutatea 4 gr. Conservarea foarte bună.

Inventarul bogat al acestui mormînt de călăreţ înlesneşte încadrarea sa cronologică, iar în parte şi cea etnică. Analogiile pentru piesele din acest mormînt se pot găsi şi în unele descoperiri privind epoca avară din Transilvania,

---

[1] Sabatier, I, p. 274, nr. 48; Wroth, I, p. 186, nr. 14 cu B la finele inscripţiei de pe revers şi p. 187, nr. 25 cu S la finele legendei pe revers.

https://biblioteca-digitala.ro

dar şi în cele din vest de Tisa de la Ürböpuszta [1], Rákospalota [2] şi alte descoperiri din Cîmpia Pannonică.

Dintre piesele de harnaşament, cele două scăriţe din fier aparţin uneia din cele trei variante cunoscute ale epocii avare, anume formei avînd ochiul lucrat prin îndoirea barelor laterale. Acest tip este cel mai des întrebuinţat în Transilvania [3], spre deosebire de alte două variante — una avînd ochiul de formă patrulateră, despărţit de arc şi lucrat separat, alta avînd ochiul arcuit în partea superioară, iar placa pentru sprijinirea tălpii îndoită spre interior şi trasă în sus — cu care apare însă deseori în acelaşi timp [4]. Pe teritoriul Uniunii Sovietice, tipul de la Sînpetru-German e răspîndit pînă în regiunea Volga-Kama, dar s-a găsit şi între Oka şi Kama în cimitirul de la Maximov, ca şi pe teritoriul oraşului Murom [5]. În Transilvania, el s-a găsit la Aiud [6], Gîmbaş [7], Teiuş şi Stremţ [8], dar analogii perfecte se găsesc şi la Sekič (Szeghegy) în Iugoslavia [9], apoi la Szentendre [10], Török-Kanizsa, Czikó [11] şi alte localităţi în Ungaria.

Zăbala din fier este diferită de tipul ardelean, care apare cu inele laterale. Cea mai perfectă analogie o are scăriţa noastră cu cea descoperită la Sekič — Iugoslavia [12], unde piesele de harnaşament similare au fost găsite de altfel şi ele împreună cu un solidus de aur al lui Heraclius şi Heraclius Constantin, ca la Sînpetru-German.

Ca piesă de îmbrăcăminte, folosită însă mai ales pentru apărare, considerăm părţile din fier şi partea centrală conică cu nituri din bronz, care împreună par a fi aparţinut tipului bine cunoscut de coifuri din perioada prefeudală cu coaste şi segmente (Spangenhelm) [13]. Neobişnuită este folosirea acestei categorii de coifuri şi într-un mormînt avar.

---

[1] Bona István, în *AÉ*, 1957, p. XL, fig. 1.

[2] Ágnes Cs.-Sós, *Archaeologische Funde in Ungarn*, Budapesta, 1956, p. 334 şi fig. la p. 335.

[3] K. Horedt, *op. cit.*, p. 76.

[4] De exemplu, în descoperirile de la Szentendre—Ungaria (cf. Hampel, *op. cit*, I, p. 223, fig. 510) iar pe teritoriul Uniunii Sovietice în curganul de la Taseba şi în colecţia Ermitajului—Leningrad (cf. Posta Béla, *Zichy Jenö grof harmadik ázsiai utazása*, IV, Budapesta—Leipzig, 1905, p. 330, fig. 198 şi p. 333, fig. 200).

[5] Posta, *op. cit.*, p. 332—333 cu fig. 200 (Perm) şi p. 332 (Maximov, Murom).

[6] K. Horedt, *op. cit*, p. 91 şi p. 71 fig. 10/11, 12.

[7] *Ibidem*, p. 77, fig. 14/17, 18.

[8] *Ibidem*, p. 82, fig. 17/9 (Teiuş) şi p. 85, fig. 19/23 (Stremţ).

[9] *AÉ*, 1903, p. 273, fig. 2.

[10] Hampel, *op. cit.*, I, p. 223, fig. 510.

[11] *Ibidem*, p. 224 şi 226.

[12] *AÉ*, 1903, p. 273, fig. 3 — dar şi în descoperirile din Bácska de la Davod, cf. *AÉ*, 1908, p. 420, fig. 1—4 sau de la Bácsfeketehegy, cf. *AÉ*, 1908, p. 421, fig. 1—2, unde apare împreună cu săgeţi trilobate.

[13] Analogia cea mai apropiată din punct de vedere teritorial o oferă coiful din mormîntul 10 al cimitirului de la Band, r. Tîrgu-Mureş, datînd la fel din prima jumătate a secolului VII, I. Kovács, în *Dolg*Cluj, IV, 1913, p. 285, fig. 14. Pentru alte exemplare şi literatura acestor coifuri, cf. M. Ebert, în *PZ*, I, 1909, p. 65—77; L. Lindenschmidt, în *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, V, p. 191—195; J. Werner, *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, Berlin, 1935, p. 66 şi urm.; Idem, *PZ*, 1949—1950, p. 178—193, J. Eisner, în *JPEK*, XIII—XIV, 1939—1940, p. 145—148. K. H. Dittmann, în *Germania*, XXIV, 1940, p. 54—58. Datele din nota prezentă mi-au fost comunicate de către prof. K. Horedt, căruia îi datorez cu mulţumiri şi unele sugestii privind definitivarea prezentului articol.

https://biblioteca-digitala.ro

Dintre piesele de îmbrăcăminte, folosite și ca podoabe, cele cinci capete de centură din plăci subțiri presate de argint sînt datate în epoca avară timpurie. Acest tip încă necunoscut pînă în prezent în inventarul mormintelor avare din Transilvania [1] își găsește analogia perfectă în unul din tiparele de bronz avare găsite la Felnac [2], datate mai nou în ultima treime a secolului al VI-lea [3]. Faptul că localitățile Sînpetru-German și Felnac se află în imediată vecinătate (vezi fig. 2) ne face să credem că o legătură între cele două descoperiri nu ar fi exclusă. Un obiect de podoabă destul de rar este agrafa de păr din bronz. Exemplare similare, neornamentate însă, au fost găsite în trei morminte din cimitirul din epoca avară de la Gátér-Kiskunszállás [4].

O piesă de podoabă valoroasă a mormîntului de la Sînpetru-German o constituie cercelul cu globuri de aur. Analogia cea mai perfectă o găsim în piesele similare de aur găsite în mormîntul avar de la Szentendre în Ungaria [5], datat printr-o monedă de la Heraclius. Cercei asemănători de aur s-au mai aflat și la Oroszlámos, com. Torontal [6], la Prigrevica Sv. Ivan în Banatul iugoslav [7], ca și în alte descoperiri din Ungaria [8].

Datarea mormîntului este ușurată și de prezența monedei de aur a lui Heraclius și Heraclius Constantin [9]. Monede de aur, argint și bronz a lui Heraclius singur sau împreună cu ceilalți membri ai familiei sale se găsesc în mai multe descoperiri din spațiul carpato-dunărean și în Cîmpia Pannonică [10]. Piesele de aur însă cu figurile lui Heraclius și Heraclius Constantin, mai ales de tipul sau cu inscripția asemănătoare celei găsite la Sînpetru-German sînt destul de rare. Pînă acum singurul exemplar asemănător găsit pe teritoriul țării noastre este cel cunoscut din tezaurul de monede bizantine de la Firtușu (r. Odorhei) [11]. Pe teritoriul învecinat al Ungariei s-a găsit cîte un solidus de aur al lui Heraclius și Heraclius Constantin în mormintele din epoca avară de la Szentes Jaksor

---

1 Cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 74—75, fig. 12, 13.

2 J. Hampel, în *AÉ*, 1900, p. 121, pl. II, fig. 5.

3 I. Kovrig, *AÉ*, 1955, p. 38; Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, București, 1956, p. 50.

4 Gy. László, *op. cit.*, pl. LXX/a, fig. 11, pl. LXX/b, fig. 26; *AÉ*, 1906, p. 151, morm. 171, fig. 3 și p. 218, fig. 4; *AÉ*, 1908, p. 352, morm. 246, fig. 5.

5 J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 263, fig. 1 și 2/a, b. Indicația bibliografică o datorez prof. I. Nestor. Un exemplar identic descoperit în mormîntul 141 de la Band, St. Kovács, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 346, fig. 66/4. Un alt cercel a fost găsit împreună cu un solidus al lui Phokas (602—610) la Kiszombor, D. Csallány, în *FoliaArch*, I—II, 1939, p. 135, pl.3/2. Date comunicate de către prof. K. Horedt.

6 *AÉ*, 1904, p. 269.

7 Csallány, *Denkmäler*. . ., p. 85, nr. 38.

8 De exemplu, în mormîntul princiar de la Bocsa, cf. Gy. László, *op. cit.*, pl. XXXV, fig. 21 și pl. XXXVI, fig. 21, ca și altele fără specificarea exactă a locului de descoperire; cf. Hampel, *op. cit*, I, p. 355, fig. 933—935.

9 Mulțumesc colegei I. Winkler pentru indicarea bibliografiei privind determinarea exactă a monedei.

10 I. Dimian, în *SCN*, I, p. 195—200; II, p. 451—453; L. Huszár, *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken*, în *ActaArch*, V, Budapesta, 1954.

11 A. Ferenczi, *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, LXII, 1939, p. 69, D. Csallány, în *ActaArch*, II, 1952, p. 239; idem, *Denkmäler*. . ., p. 234; K. Horedt, *op. cit.*, p. 105; idem, în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, 1958, p. 94 (în exergă cu inscripția CONOB).

https://biblioteca-digitala.ro

şi de la Nemeskereki-Mezöberény [1]. Alte două exemplare s-au descoperit pe teritoriul Iugoslaviei la Sekič şi la Banatsko-Petrovoselo [2]. Gohl şi după el Csallány mai amintesc un solidus de aur al lui Heraclius şi Heraclius Constantin găsit în fostul comitat Torontal (Iugoslavia ?), fără specificarea locului de descoperire. Conform descrierii sale acest exemplar poate fi considerat drept cel mai apropiat de solidus-ul de aur al lui Heraclius şi Heraclius Constantin, descoperit la Sînpetru-German [3].

Avînd în vedere că pe moneda de aur de la Sînpetru-German, împăratul Heraclius este reprezentat cu barbă scurtă iar fiul său [4] apare ca un copil de 8—10 ani — (spre deosebire de alte emisiuni, unde tatăl are barbă lungă iar Heraclius Constantin e arătat ca un tînăr) — opinăm că moneda s-a bătut în jurul anului 620. Faptul că moneda este găurită — a fost folosită deci drept podoabă şi nu ca valoare de schimb — ne îndreptăţeşte să credem că mormîntul de la Sînpetru-German poate fi datat la un interval anumit de timp după emisiunea monedei, eventual pe la mijlocul secolului al VII-lea.

Celelalte piese caracteristice ale mormîntului nu pot infirma această încadrare cronologică. Cercelul cu globule de aur e documentat şi el în secolele VI—VII [5]. Perioadei timpurii avare (568—679), caracterizate prin preponderenţa influenţei bizantine, îi aparţin şi plăcile presate din argint, care, documentate în ultima treime a secolului al VI-lea, au putut fi întrebuinţate şi în secolul următor [6].

Mormîntul de la Sînpetru-German confirmă întru totul obiceiul practicat de avari de a îngropa mortul împreună cu armele şi obiectele de podoabă, lîngă care se punea apoi deseori craniul calului şi membrele inferioare ale acestuia. Inventarul bogat al călăreţului avar găsit la Sînpetru-German e un indiciu că mormîntul era cel al unei căpetenii.

În stadiul actual al cercetărilor la faţa locului nu se poate specifica dacă în cazul descoperirii de la Sînpetru-German ne aflăm în faţa unui mormînt izolat sau dacă acesta face parte dintr-un cimitir. Pe locul descoperirii s-a putut săpa cu ajutorul muncitorilor o porţiune de circa 3 m în jurul locului unde s-a găsit mormîntul, fără însă a se afla vreo altă urmă. Actualmente, terenul de exploatare a nisipului de la « Magazin » s-a oprit la vreo 4 m E de locul descoperirii mormîntului, iar în continuare spre est se întinde acum pămînt arabil, posesiunea Sfatului Popular al comunei Sînpetru. Acest teren fiind folosit pentru grădinărit, deocamdată eventualele morminte ce ar putea exista aici sînt puse la adăpost de orice distrugere. Evident că numai săpături de verificare vor putea da un răspuns clar dacă mormîntul salvat de la Sînpetru-German face ori nu parte dintr-un cimitir.

Mormîntul avar de la Sînpetru-German vine să întregească descoperirile relativ puţine din vestul ţării noastre aparţinînd perioadei stăpînirii acestui

---

[1] Csallány, *Denkmäler*. . . , p. 197, nr. 912 (Szentes Jaksor) şi p. 161, nr. 644 (Nemeskereki-Mezöberény) cu toată bibliografia anterioară.

[2] *Ibidem*, p. 193, nr. 870 (Sekič) şi p. 240 (Banatsko-Petrovoselo).

[3] Gohl Ödön, în *NK*, XIII, 1914, p. 17. — Csallány, *op. cit.*, p. 240 (exemplar cu inscripţia în exergă BOXX).

[4] Heraclius Constantin, născut în 3 mai 612 şi asociat la domnie în 22 ianuarie 613.

[5] *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapesta, 1956, p. 320.

[6] I. Kovrig, în *AÉ*, 1955, p. 38; D. Popescu, *op. cit.*, p. 44, 45 şi 50.

https://biblioteca-digitala.ro

popor nomad. Urmele din epoca avară pe acest teritoriu provin din descoperiri răzleţe, întîmplătoare. În Crişana şi Banat morminte din epocă avară încă n-au fost salvate prin săpături sistematice.

Ultima lucrare de sinteză privind descoperirile din epoca avară în Europa Centrală [1] menţionează pe teritoriul din vestul ţării noastre, între Mureş şi Timiş, descoperirile avare timpurii de la Felnac, Beşenova Veche şi Sînnicolaul Mare [2]. Din epoca avară mai tîrzie sau încă neprecizate exact din punct de vedere cronologic sînt descoperirile de la Pecica, Cenadul Mare, Orţişoara şi Vizejdia [3], iar între Timiş şi Dunăre, la Denta, Moldova Veche şi la Orşova [4]. În afară de acestea mai trebuie amintite şi descoperirile din epoca avară timpurie de la Peregul Mare [5] şi limba de curea din bronz cu scăriţa de şa din epoca avară tîrzie (sec. VIII) găsită la Socodor [6], ambele localităţi în nordul Mureşului.

În legătură cu moneda de aur a lui Heraclius şi Heraclius Constantin de la Sînpetru-German e de remarcat că descoperirile monetare din epoca stăpînirii avare se restrîng deocamdată în vestul ţării noastre mai ales pe ambele versante ale Mureşului, cu excepţia Orşovei pe Dunăre, unde s-au găsit monede de bronz de la Iustinian, Mauriciu Tiberiu şi Leo VI [7]. În sudul Mureşului întîlnim descoperiri de monede la Beba Veche (Constans II), la Sînnicolaul Mare (Iustinian) şi la Orţişoara (solidii de aur ai lui Constans şi Constantin Pogonatul), iar la nord de Mureş, un solidus de aur al lui Iustinian la Pecica [8]. În afară de acestea trebuie adăugate şi monedele de bronz de la Iustinian, găsite, una mai de mult, altele mai recent, la Arad [9].

Luînd în considerare descoperirile înşirate mai sus, mormîntul avar de la Sînpetru-German, prin inventarul său relativ bogat, datat în mod sigur mai ales prin moneda lui Heraclius şi Heraclius Constantin, constituie un adaos destul de preţios la repertoriul descoperirilor privind epoca avară de pe teritoriul vestic al ţării noastre.

EGON DÖRNER

---

[1] Csallány, *Denkmäler*. . ., Budapesta, 1956. Această lucrare reproduce pentru fiecare descoperire şi bibliografia apărută anterior.

[2] *Ibidem*, p. 115, nr. 293 (Felnac); p. 174, nr. 782 (Beşenova Veche); p. 169, nr. 699 (Sînnicolaul Mare).

[3] *Ibidem*, p. 179, nr. 773 (Pecica); p. 167, nr. 682 (Cenadul Mare); p. 173, nr. 720 (Orţişoara); p. 216, nr. 1060 (Vizejdia).

[4] *Ibidem*, p. 103, nr. 206 (Denta); p. 174, nr. 732 (Moldova Veche); p. 173, nr. 726 (Orşova).

[5] J. Hampel, în *AÉ*, 1900, p. 113; L. Kovrig, *ActaArch*, 1955, p. 173.

[6] D. Popescu, *op. cit.*, p. 42—43 cu fig. 39—40.

[7] Csallány, *op. cit.*, p. 238.

[8] *Ibidem*, p. 238 (Beba Veche); p. 237 (Sînnicolaul Mare); p. 238 (Orţişoara); p. 239 (Pecica).

[9] Márki Sándor, *Arad. sz. kir. város és Arad vármegye története*, I, Arad, 1892, p. 39 (monedă descoperită în malul Mureşului). Trei monede similare de alt tip, de la Iustinian, găsite la Arad lîngă turnul de apă — în colecţia Gh. Miloi-Arad, căruia îi datorez informaţia şi cunoaşterea lor.

https://biblioteca-digitala.ro

ПОГРЕБЕНИЕ АВАРСКОЙ ЭПОХИ В СЫНПЕТРУ-ДЖЕРМАН

РЕЗЮМЕ

Летом 1958 г. на территории села Сынпетру-Джерман (р-н Печика) поблизости от пруда, образовавшегося у канала Аранка, в песчаном карьере «Магазин» было обнаружено погребение с трупоположением аварской эпохи. Костяк лежит в вытянутом положении на спине, головой на север, ногами и лицом на юг. Точное положение рук не установлено. Примерно в 1,30 м к юго-юго-востоку от ног скелета найдены части черепа и несколько костей коня. В состав инвентаря погребения входят: железный меч, трехгранный наконечник стрелы, острие железного копья, две железные шпоры, железные удила, части железного шлема, пять кусков ремня, бронзовые заколки для волос, золотая серьга и золотая монета с отверстием, относящаяся к периоду правления Гераклия и Гераклия Константина (613—641 гг.). Что касается датировки погребения, то, судя по тому, что на золотой монете из Сынпетру-Джерман император Гераклий изображен с короткой бородой, а его сын — как восьми-десятилетний ребенок, автор считает, что приблизительная дата чеканки монеты — 620 г. Наличие отверстия в монете — что свидетельствует об использовании ее в качестве украшения, а не в качестве разменной единицы — заставляет автора полагать, что можно датировать погребение в Сынпетру-Джерман периодом спустя некоторое время чеканки монеты, возможно, серединой VII в.

Погребение в Сынпетру-Джерман иллюстрирует аварский обычай погребать умерших вместе с оружием и украшениями, около которых часто клали голову коня и его ноги. Богатый инвентарь погребения аварского всадника указывает на то, что он был вождем. На настоящем этапе исследований нельзя уточнить, идет ли речь об отдельном погребении или о части могильника.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Чертеж участка с местом находки погребения.

Рис. 2. — Попытка восстановления положения скелета и археологического инвентаря.

Рис. 3. — Железные предметы из погребения в Сынпетру-Джерман: 1, части шлема; 2, наконечиик стрелы; 3, обломок копья; 4, (*a* — *b*), стремена; 5, удила; 6, меч.

Рис. 4. — 1, железная пластинка и коническая центральная часть; 2, кусок серебряного пояса; 3, бронзовая пряжка; 4, золотая серьга; 5, золотая монета, относящаяся к правлению Гераклия и Гераклия Константина.

TOMBE DE L'ÉPOQUE AVARE DÉCOUVERTE À SÎNPETRU-GERMAN

RÉSUMÉ

Pendant l'été de l'année 1958, une tombe à inhumation, datant de l'époque avare, a été découverte sur le territoire de la commune de Sînpetru-German (district de Pecica), près d'un petit étang formé à proximité du canal d'Aranca,

https://biblioteca-digitala.ro

dans la sablonnière dite « Magazin ». Le squelette de cette tombe était étendu sur le dos, la tête au nord et les pieds au sud. On ignore la position exacte des bras. A environ 1^{m} 30 au SSE des pieds il y avait des débris d'un crâne et quelques os de cheval. L'inventaire de cette tombe se composait d'un sabre en fer, d'une pointe de flèche à trois ailerons, d'une pointe de lance en fer, de deux petites étriers en fer, d'un mors en fer, de parties d'un casque en fer, de cinq extrémités de courroie en argent, d'une agrafe à cheveux en bronze, d'une boucle d'oreille en or et d'une monnaie percée en or, à l'effigie d'Héraclius et d'Héraclius Constantin (613—641). En ce qui concerne la date de cette tombe, considérant que l'empereur Héraclius est représenté sur la pièce d'or avec une barbe courte et que son fils paraît avoir de 8 à 10 ans, l'auteur pense que cette monnaie a dû être frappée vers l'an 620. Le fait qu'elle est percée — ayant donc servi comme pièce de parure et non pas comme valeur d'échange — l'autorise à croire que la tombe de Sînpetru-German pourrait dater d'une époque peu postérieure à l'émission de la pièce de monnaie, éventuellement du milieu du VIIe siècle environ.

La tombe de Sînpetru-German confirme la coutume des Avars d'enterrer le défunt avec ses armes et ses objets de parure et de déposer souvent à côté de lui le crâne et les membres inférieurs de son cheval. Le riche inventaire accompagnant ce cavalier avar est un indice qu'il s'agit de la tombe de quelque chef. Le stade actuel des recherches ne permet pas à l'auteur de préciser s'il s'agit d'une tombe isolée ou si celle-ci fait partie d'une nécropole.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Croquis de la région indiquant l'endroit de la découverte de la tombe.

Fig. 2. — Essai de reconstitution de la position du squelette et de l'inventaire archéologique.

Fig. 3. — Objets en fer trouvés dans la tombe de Sînpetru-German: 1, débris de casque; 2, pointe de flèche; 3, fragment de lance; 4, a—b, petits étriers; 5, mors; 6, sabre.

Fig. 4. — 1, partie centrale conique et plaque de fer; 2, extrémité de courroie en argent; 3, agrafe en bronze; 4, boucle d'oreille en or; 5, pièce de monnaie en or, frappée par Héraclius et Héraclius Constantin.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DOUĂ TUBURI DINTR-O CONDUCTĂ DE APĂ DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE DESCOPERITE LA CĂSCIOARELE

În Muzeul raional din Oltenița, se află două tuburi de lut ce au făcut parte dintr-o conductă de apă. Cele două piese au fost descoperite în anul 1957 pe teritoriul comunei Căscioarele, r. Oltenița și anume la extremitatea estică a teritoriului. Obiectele de care ne ocupăm au fost aflate pe terasa inferioară a Dunării, într-o vie a unui locuitor din Chirnogi[1].

Cele două tuburi sînt lucrate la roată dintr-o pastă relativ omogenă și care conține pietricele ca degresant. Ele au fost bine și relativ uniform arse la galben-cărămiziu.

Una din cele două piese este păstrată întreagă, fapt care ne îngăduie să dăm și toate dimensiunile tehnice necesare (fig. 1/1 și fig. 2/1). Lungimea totală a tubului este 0,429 m. În această lungime este cuprinsă și mufa cu dimensiunea de 0,053 m. Diametrul exterior la capătul larg al tubului este de 0,151 m, iar grosimea pereților de 0,011 m. Pe o lungime de 0,053 m el are lățimea de 0,129 m pentru a se putea îmbuca cu piesa următoare. Mai departe diametrul se strîmtează pînă la 0,082 m. La capătul opus tubul se strîmtează și formează o mufă, lungă de 0,053 m, cu diametrul de 0,090 m ce se introduce în cea următoare.

În interiorul tubului, pe o înălțime de 0,050 m se vede clar urma lăsată de depunerile din apă pe pereții conductei, indicînd nivelul pînă la care curgea apa în mod obișnuit.

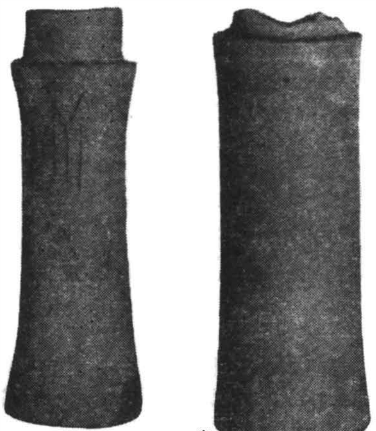
Nu se observă la nici unul din capete și nici pe corpul conductei urme de mortar cît de neînsemnate. Aceasta înseamnă că la capetele de joncțiune piesele nu erau legate cu mortar, ci așezate și potrivite una într-alta.

Ceea ce formează elementul esențial al acestui obiect arheologic este prezența unei sigle incizate pe pereții exteriori, în pasta încă crudă a tubului (fig. 1/1 și fig. 2/1). Asupra siglei și importanței ei vom reveni mai jos.

[1] Mulțumesc tov. Barbu Ionescu de la Muzeul din Oltenița pentru permisiunea ce ne-a dat-o de a fotografia și studia cele două tuburi de conductă. Tot d-sa ne-a întovărășit în mai 1958 la o cercetare la fața locului.

https://biblioteca-digitala.ro

În acelaşi loc în care s-a aflat prima piesă, s-a mai găsit şi o a doua. Aceasta din urmă (fig. 1/2 şi fig. 2/2) are corpul aproape cilindric, cu uşoare lărgiri înspre cele două capete şi ni s-a păstrat aproape întreagă, lipsindu-i doar o parte din mufă. Este lucrată din aceeaşi pastă şi tehnică, întocmai ca şi prima şi este arsă la galben-cărămiziu. Corpul propriu-zis al tubului de conductă are lungimea de 0,40 m, la care se adaugă cea a mufei, păstrată fragmentar, pe o lungime de 0,028 m. Ţinînd seama că din acest capăt al tubului mai lipsesc cîţiva cm, putem aprecia lungimea lui totală la circa 0,46 m. Diametrul exterior la capătul lărgit al tubului este de 0,16 m, iar pereţii au grosimea de 0,01 m. La capătul opus, care se strîmtează pentru a se introduce în tubul următor, diametrul interior este de 0,091 m, iar urma lăsată de apă arată un nivel înalt de 0,047 m. Urmele lăsate de depunerile din apa care s-a scurs pe cele două tuburi indică un nivel constant. Mica diferenţă ce se constată la înălţimea apei ce s-a scurs prin ele, 0,050 m şi 0,047 m se explică prin înclinarea lor pe teren.

1 2

Fig. 1. — Căscioarele, r. Olteniţa. Tuburi de conducte de apă din epoca feudală timpurie (fotografie).

★

Menţionam mai sus că pe unul din tuburile de conductă se află incizat în pasta nearsă o siglă în formă de Y flancat atît la stînga cît şi la dreapta de cîte o hastă verticală şi paralelă la sigla din mijloc. Această siglă a mai fost întîlnită de D. Tudor pe gîtul unei amfore descoperite la punctul numit valea Sneagului, în apropiere de Celei[1]. Aceeaşi siglă a apărut şi în Muntenia. Aşa N. Constantinescu a aflat-o în săpăturile de la Tîrgşor[2] pe un fragment de vas cenuşiu, aparţinînd epocii feudale timpurii. În Dobrogea, aceeaşi siglă s-a descoperit pe unele vase la Dinogetia-Garvăn[3].

Mult mai frecvent apare această siglă, atît pe vase, cît şi pe alte diferite categorii de obiecte, descoperite la sud de Dunăre. Cercetătoarea bulgară Iordanka Čiangova a semnalat această siglă pe unele vase de lut descoperite la Preslav[4], iar mai apoi pe amforele feudale timpurii din Bulgaria[5]. Cu prilejul studierii unei sigle înrudite îndeaproape cu cea pe care o studiem noi, cercetătorul N. Constantinescu a strîns la un loc toate siglele de acest fel ce i-au

[1] D. Tudor, *Vase « protobulgare » descoperite în Oltenia*, în *SCIV*, II, 1, 1950, p. 141, fig. 2.

[2] N. Constantinescu, *În legătură cu o siglă de pe un vas din specia cenuşie prefeudală de la Tîrgşor*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 462 şi urm., cu fig. 1, p. 462.

[3] *Ibidem*, p. 463, nota 10.

[4] I. Čiangova, *Търговски помещения край южната крепостна стена в Преслав*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 233 şi urm. şi pl. I şi II de la p. 273 şi 274. Cf. şi rezumatul în limba franceză de la p. 272.

[5] I. Čiangova, *Средновековни амфори в България*, în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 243 şi urm. şi în special fig. 8 de la p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro

fost cunoscute ca descoperite pe teritoriul carpato-balcanic [1]. Ele apar în număr mult mai mare la sud de Dunăre, decît la nordul ei și mai ales pe un număr mult mai mare şi mai variat de obiecte. Aşa găsim exact aceeaşi siglă ca cea de pe tubul de conductă de la Căscioarele pe o olană descoperită de Kr. Miiatev în săpăturile de la Pliska [2]. În cursul aceloraşi lucrări, acelaşi învăţat bulgar a mai descoperit alături de o mulţime de alte sigle diferite ca formă şi unele asemănătoare cu cele de care ne ocupăm noi, dar de data aceasta incizate pe pietre de construcţii sau pavaj de la Pliska [3]. Altele asemănătoare au mai fost întîlnite pe monumente similare la Madara, Preslav, Kalugheriţa, Gözeken.

Numărul covîrşitor de exemple de diferite obiecte ce poartă sigla amintită, găsite la sudul Dunării, ne arată că şi sigla de pe tubul de conductă descoperit la Căscioarele trebuie pusă în legătură cu descoperirile similare din Bulgaria. De altfel la Pliska [4], ca şi în alte părţi, s-au descoperit apeducte ce alimentau cu apă marile centre bulgăreşti din această vreme [5].

Tuburi de conductă similare ca formă cu cele de la Căscioarele, publică Kr. Miiatev din apeductul de la Pliska [6].

Din faptele amintite reiese că a trebuit să existe o strînsă legătură între apeductul de la Căscioarele şi monumentele similare descoperite în Bulgaria. Ca timp el poate fi atribuit secolului IX—X şi prezenţa lui la nord de Dunăre poate fi explicată în legătură cu stăpînirea bulgară în aceste părţi în epoca menţionată.

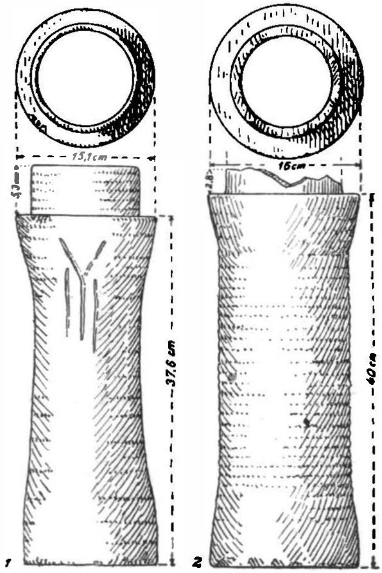

Fig. 2. — Căscioarele, r. Olteniţa. Tuburi de conducte de apă din epoca feudală timpurie (desen).

Cercetările sumare efectuate de noi la locul descoperirii, ne-au arătat că în acel punct se mai găsesc şi alte bucăţi de tuburi de conductă, prin care curge apa şi astăzi. Ele par a fi în legătură cu unele rezervoare de apă ce au fost refăcute în diferite epoci, pînă aproape de vremea noastră. Cînd cercetările de teren vor fi reluate ele vor putea aduce completări în această privinţă.

Tot cu prilejul investigaţiilor sumare făcute de noi la faţa locului am descoperit şi diferite fragmente ceramice databile în etapa feudală timpurie, fapt care documentează existenţa unei aşezări în împrejurimile imediate ale cişmelei.

[1] N. Constantinescu, *op. cit.*

[2] Kr. Miiatev, *Крумовиятъ дворецъ и други новооткрити и постройки въ Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, p. 93 şi fig. 160.

[3] *Ibidem*, p. 80 cu fig. 146, 25, 34, 41. Tot la Pliska, I. Čiangova, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 262 şi fig. 24, găseşte aceeaşi siglă pe o cărămidă.

[4] Kr. Miiatev, *op. cit.*, p. 96 şi urm. şi p. 132.

[5] R. Popov, *Мадара*, I, Sofia, 1934, p. 206 şi fig. 180.

[6] Kr. Miiatev, *op. cit.*, p. 95, cu fig. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Conducta de apă de la Căscioarele aduce un nou document în sprijinul stăpînirii bulgare la nordul Dunării în secolele IX—X [1].

BUCUR MITREA

ДВЕ ВОДОПРОВОДНЫЕ ТРУБЫ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, НАЙДЕННЫЕ В С. КЭСЧИОАРЕЛЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает две глиняные трубы для водопровода, открытые на нижней террасе Дуная, на территории с. Кэсчиоареле, Олтеницкого района, Бухарестской области (рис. 1 и 2).

На одной из этих труб (рис. 1/1 и 2/1) вырезано клеймо, состоящее из Y, справа и слева от которого проведены две вертикальные параллельные черточки. Это клеймо присутствует на многочисленных глиняных сосудах и трубах, черепицах, строительных камнях и т.д., производившихся в болгарских центрах: Плиске, Мадаре, Преславе, Калугерице, Гезекене и др.

Существование акведука с глиняными водопроводными трубами автор связывает с господством болгар на севере Дуная, а датировку его предположительно относит к IX—X вв.

Поблизости от этого акведука были найдены фрагменты керамики, характерной для этой эпохи, документирующие существование в этом месте поселения, относящегося к тому же времени.

Речь идет о работах, ограничившихся каптированием нескольких источников с богатым и постоянным притоком воды в течение круглого года, и об использовании их для домашних нужд.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — С. Кэсчиоареле, Олтеницкого р-на. Водопроводные трубы, относящиеся к раннефеодальной эпохе (фотография).

Рис. 2. — С. Касчиоареле, Олтеницкого р-на. Водопроводные трубы, относящиеся к раннефеодальной эпохе (рисунок).

DEUX TUYAUX DE CANALISATION D'EAU DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE DÉCOUVERTS À CĂSCIOARELE

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux tuyaux en terre cuite (fig. 1 et 2) ayant fait partie d'un aqueduc découvert sur la terrasse inférieure du Danube, à savoir sur le territorie du village de Căscioarele (district d'Olteniţa, région de Bucarest).

[1] M. Chişvasi-Comşa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în sec. IX—X*, în volumul *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. 69—81.

https://biblioteca-digitala.ro

L'un de ces tuyaux (fig. 1/1 et fig. 2/1) porte incisé un sigle formé d'un Y flanqué, à droite et à gauche, de deux hastes verticales et parallèles au sigle central. Ce sigle est connu, car il apparaît sur de nombreux vases en terre cuite, tuyaux, tuiles, pierres de construction, etc., dans les centres bulgars de Pliska, Madara, Preslav, Kalugheriţa, Gözeken, etc.

La présence de l'aqueduc et des conduits d'eau — que l'auteur propose de dater des IXe — Xe siècles — est mise en relation avec la domination des Bulgares au nord du Danube.

A proximité de cet aqueduc, on a trouvé des fragments céramiques caractéristiques de cette époque, qui attestent l'existence d'un établissement datant de la même époque.

Il s'agit de travaux limités au captage de certaines sources d'un débit abondant et constant durant toute l'année, et de leur utilisation pour des besoins domestiques.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Căscioarele (district d'Olteniţa). Tuyaux de conduits d'eau de haute époque féodale (photographie).

Fig. 2. — Căscioarele (district d'Olteniţa). Tuyaux de conduits d'eau de haute époque féodale (dessin).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN NOU CENTRU PROTOPALEOLITIC ÎN ASIA

Un nou centru cu descoperiri protopaleolitice începe a se profila în Kazahstan datorită cercetărilor tînărului arheolog H. A. Alpîşbaev [1].

Pe teritoriul acestei republici sovietice, cunoscută prin bogata ei faună antropozoică, s-au descoperit de curînd, în Karatau, în jurul localităţii Tokala, 18 km NV de Suleimansai, circa 300 de aşchii, nuclee şi cioplitoare aparţinînd paleoliticului inferior.

Piesele descoperite sînt lucrate dintr-o cremene neagră-cenuşie şi dintr-o gresie silicioasă, sînt rulate şi acoperite cu o patină puternică.

Aşchiile sînt grosolane, masive, cu planul de lovire larg neregulat în unghi larg deschis mai rar drept faţă de suprafaţa de desprindere. Bulbul de percuţie proeminent, acopere prin cercurile lui largi concentrice aproape jumătate din suprafaţa ventrală a pieselor. Ca dimensiuni variază între 4—15 cm lungime, 4—9 cm lăţime şi 1—3 cm grosime.

Nucleele sînt mari, obişnuit discoidale, cu diametrul de 7—20 cm şi o grosime de 4—10 cm, fiind acoperite de suprafeţele negativelor de desprindere triunghiulare pornite obişnuit de la margini spre centru.

În asociaţie cu aşchiile şi nucleele, tot în aceste locuri s-au descoperit şi o serie de cioplitoare lucrate din bolovani de rîu avînd o parte acoperită de crusta naturală, aleşi pentru a se potrivi bine în căuşul mîinii, avînd extremitatea ascuţită în zig-zag realizată prin lovituri alterne. Aşchiile masive de caracter clactonian sînt cunoscute pe o arie geografică destul de mare şi analogiile pe care le face descoperitorul cu altele asemănătoare, cunoscute în diferite aşezări aparţinînd paleoliticului inferior ca cele de la Satani-Dar şi Iasturh, sînt foarte potrivite. Descoperitorul este de asemenea bine orientat cînd alătură cioplitoarele cazahstane de cele descoperite în Africa la Oldoway şi în Asia la Soan. De aceea credem că încadrarea în acheullean şi apropierea cu achelleo-musterianul din Osetia de nord şi mai ales a legăturilor cu descoperirile de la Kük-Koba nu rezistă. Ne aflăm mai degrabă în faţa unui nou centru aparţinînd ariei culturii de prund asiatice, cultură căreia ii aparţin desigur şi majoritatea aşchiilor descoperite.

Din nefericire, din cele 300 de piese descoperite ni se fac cunoscute prin desene doar cinci exemplare: trei cioplitoare şi două aşchii. Dar acestea sînt îndeajuns de grăitoare pentru încadrarea lor culturii de prund. Descoperirile din Karatau arată că aria geografică a protopaleoliticului sud-asiatic se întinde în dreptul Indiei mult mai la nord decît se cunoştea din

[1] H. A. Alpîşbaev, *Нижнепалеолитические местонахождения в Малом Каратау*, în *Вестник Акад. Наук Казахской СССР*, febr. 1959.

https://biblioteca-digitala.ro

cercetările anterioare. Noul centru protopaleolitic din Kazahstan reprezintă deocamdată probabil o iradiere spre nord a soanianului din Pakistan.

Subliniind importanța acestor descoperiri, sîntem încredințați că cercetările din Karatau vor continua fără răgaz pînă la stabilirea poziției stratigrafice și geocronologice a stratelor geologice din care provin aceste prime forme de unelte de muncă cunoscute de om. Prezența frecventă a resturilor fosile de climă caldă ca *Rhinoceros etruscus*, *Equus Stenonis*, *Paracamellus gigas Schlosser*, *Elephas antiquus* și altele, ne îndreptățesc această speranță.

Ţinînd seama de recentele descoperiri de la Oldoway, resturi fosile de antropoid asemănător australopitecilor dar apropiat în unele privințe mai mult de om în asociere cu unelte protopaleolitice și oase ale unor viețăți mărunte, socotim că orice semnalare a unor piese aparținînd protopaleoliticului, în cele trei continente reprezintă o verigă din lanțul originei evoluției și răspîndirii primilor oameni purtători ai acestei culturi.

Alături de Soanul din Pundjab, de Irrauadi din Burma superioară și Patjitanul din sudul Javei, noul centru protopaleolitic al Karataului din Kazahstan va avea de spus un cuvînt în această problemă. Numai astfel prin înlănțuirea acestor descoperiri în timp și în spațiu, vom ajunge să stabilim centrul de ivire a zorilor umanizării, căile de răspîndire și rolul pe care l-a jucat pămîntul țării noastre în acest atît de covîrșitor proces.

Ştafeta africană purtătoare a făcliei umanizării, a făcut totuși un popas și la noi pe valea Dîrjovului. Va trebui să aflăm calea pe care a venit, cînd a venit și încotro și-a îndreptat mai apoi pașii.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR

O NOUĂ METODĂ DE PROSPECTARE ARHEOLOGICĂ: MĂSURAREA REZISTENŢEI ELECTRICE A SOLULUI

Tehnica nu stă pe loc. Această arhicunoscută maximă își demonstrează tot mai convingător valabilitatea nu numai în industrie, ci și în diversele domenii ale cercetării științifice, inclusiv arheologia. Desigur, vechea și încercata tehnică a tîrnăcopului, lopeții, hîrlețului și șpaclului n-a fost înlocuită și nici nu credem că va putea fi vreodată înlocuită cu desăvîrșire. Dar în ajutorul ei au venit în ultimii ani numeroase metode și procedee tehnice noi de determinare, cercetare și prospecțiune arheologică. Dacă, pînă la urmă, cuvîntul hotărîtor continuă să-l aibă ochiul și cunoștințele de specialitate ale arheologului și istoricului, noile metode tehnice îl ajută pe cercetător să economisească timp și mijloace materiale, reducînd, în același timp, posibilitatea erorilor.

Cîtorva din aceste noi metode și procedee tehnice le este închinată o culegere de studii și articole, apărută acum cîțiva ani la Paris [1]. Nu intenționăm să facem aici o recenzie a acestei culegeri și nici să enumerăm toate inovațiile și perfecționările tehnice elaborate și experimentate în arheologie în ultima vreme. Am dori să prezentăm pe scurt una singură

[1] *La découverte du passé. Progrès récents et techniques nouvelles en préhistoire et en archéologie*. Études réunies et présentées par A. Laning, Paris, 1952.

https://biblioteca-digitala.ro

din aceste noi metode, mai puţin cunoscută, pe cîte ştim, la noi: metoda electrică de prospectare arheologică folosită de arheologul englez R. J. C. Atkinson [1].

Metoda lui Atkinson nu este singura metodă de prospectare arheologică bazată pe folosirea electricităţii. Ea pare să fie însă, deocamdată, cea mai simplă şi mai eficace. Ca şi celelalte metode electrice (de exemplu metoda liniilor echipotenţiale, aplicată în Mexic), ea are la bază măsurarea variaţiunilor conductibilităţii electrice a solului.

Două cuvinte numai despre aceste variaţiuni.

Rocile şi elementele minerale care formează stratul superior al scoarţei terestre nu sînt, cu excepţia minereurilor metalice, bune conducătoare de electricitate. Conductibilitatea lor depinde de apa conţinînd săruri minerale, care le pătrunde pe toate mai mult sau mai puţin, în funcţie de densitatea şi mărimea particulelor care le compun, deci în funcţie de structura fizică a solului.

Unei anumite structuri fizice a solului îi corespunde un anumit grad de îmbibare a lui cu săruri minerale dizolvate în apă şi, implicit, un anumit grad de conductibilitate electrică, sau, dacă vreţi, de rezistenţă electrică (rezistenţa fiind inversa conductibilităţii). Orice modificare a structurii fizice a solului, indiferent de cauza şi de natura ei, determină o modificare corespunzătoare a rezistenţei sale electrice. Măsurînd, pe o anumită suprafaţă, rezistenţa electrică a solului în diferite puncte, e posibil, cel puţin teoretic, să se stabilească, pe baza diferenţelor constatate, cauzele fizice care le-au dat naştere. În condiţii favorabile, arată Atkinson, raporturile între caracteristicile fizice şi cele electrice ale solului pot fi atît de strînse, încît e posibil, plecînd de la măsurători electrice, să se localizeze cu mare precizie ariile de deranjare caracteristice ale unui obiectiv arheologic.

Aceste afirmaţii ar putea să pară oarecum utopice, ideale, dacă practica nu le-ar fi confirmat în mare parte. Atkinson a elaborat şi aplicat cu succes, în Anglia, pe baza lor, o metodă pe care a botezat-o *metoda hărţilor de rezistivitate*. Cu un utilaj relativ simplu s-au obţinut rezultate remarcabile.

Aparatura necesară aplicării acestei metode constă dintr-un generator de curent electric, un instrument pentru măsurarea rezistenţei circuitului şi patru electrozi (baghete de oţel de 1 m lungime şi 1 cm în diametru) legaţi de generator prin fire izolate. Electrozii sînt bine înfipţi în pămînt, pînă la circa 20 cm adîncime, la distanţe egale, de-a lungul unei linii drepte. Cu ajutorul unei manivele fixate pe generator şi pe care o învîrtim cu viteză constantă se produce un curent care trece prin cei doi electrozi exteriori şi prin terenul care-i separă. Se generează astfel o diferenţă de potenţial electric între cei doi electrozi exteriori şi, prin urmare, o diferenţă mai puţin importantă între cei doi electrozi interiori (intermediari). Prin aceştia, o parte din curentul total ajunge la aparatul de măsurare a rezistenţei electrice. Raportul dintre cei doi curenţi (curentul produs de generator care trece prin electrozii exteriori şi curentul care se întoarce la aparat prin electrozii intermediari) e măsurat automat şi indicat pe un cadran gradat aşezat pe faţa superioară a aparatului. Acest raport reprezintă măsura rezistenţei medii a unui volum de teren, în general o emisferă al cărei centru e situat la jumătatea distanţei dintre cei doi electrozi exteriori şi a cărei rază e egală cu distanţa dintre doi electrozi consecutivi.

Să ilustrăm aceste date printr-un exemplu practic pe care-l dă Atkinson (vezi fig. 1).

Se alege pe teren o linie de-a lungul căreia se întinde ruleta. Cei patru electrozi sînt înfipţi în pămînt de-a lungul liniei, la intervale egale. Cînd se învîrteşte manivela, acul se mişcă pe cadranul gradat şi se opreşte la o cifră care reprezintă valoarea rezistenţei. Se

[1] Cf. *op. cit.*, p. 59—70.

https://biblioteca-digitala.ro

notează această valoare pentru prima poziţie (A pe figură). Electrodul e deplasat în poziţia 5, cele patru fire sînt legate de aparat în aceeaşi ordine şi o a doua măsurătoare se face în punctul B ş.a.m.d. Valorile citite pe cadran sînt date în ohmi, unitatea de rezistenţă electrică. Întrucît rezistenţa aparentă a unei porţiuni date de teren variază şi în funcţie de distanţa dintre electrozi, e necesar ca citirile să fie reduse la o unitate comună. Pentru aceasta se înmulţeşte rezistenţa măsurată în ohmi cu distanţa dintre doi electrozi măsurată în centi-

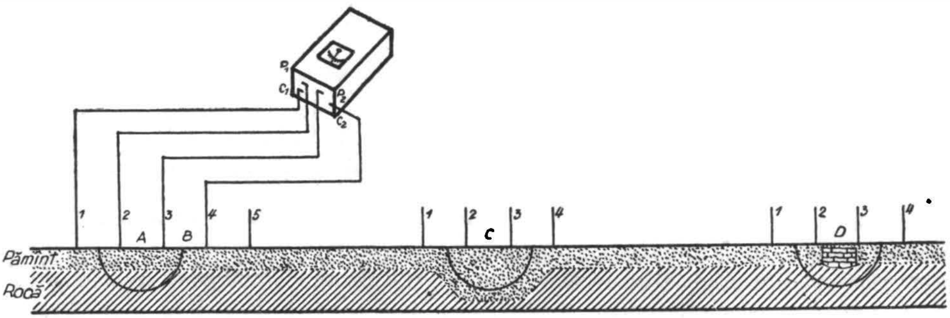

Fig. 1. — Ilustrarea aplicării practice a metodei electrice a lui Atkinson *(după Atkinson)*.

metri. Cifra obţinută este o unitate de ohm × cm şi reprezintă rezistenţa medie a unui cm^3 de pămînt, măsurată prin feţele opuse ale cubului. Acest calcul nu e absolut necesar dacă păstrăm întotdeauna aceeaşi distanţă între electrozi; el este însă indispensabil dacă vrem să comparăm două serii de date, obţinute plecînd de la intervale diferite între electrozi. Valorile sînt reprezentate grafic, pe hîrtie milimetrică.

În fig. 1, care reprezintă un exemplu de aplicare practică a metodei, solul se compune dintr-un strat superficial de pămînt (de rezistenţă electrică mică) şi din roca subiacentă (de rezistenţă electrică foarte înaltă). În punctele A şi B, solul e intact, nederanjat. În aceste puncte, rezistenţa medie (dată de rezistenţa mică a stratului superficial şi de rezistenţa foarte înaltă a rocii subiacente) e destul de ridicată şi, totodată, relativ uniformă, variaţiunile de mică însemnătate datorîndu-se inegalităţilor naturale ale solului.

În punctul C e o groapă antică, plină mai ales cu pămînt foarte umed; rezistenţa electrică scade brusc şi locul gropii e marcat printr-o cădere a curbei grafice. În punctul D se află un zid antic de piatră de mare rezistenţă şi, fireşte, aici curba grafică marchează o ascensiune rapidă. În dreapta zidului, ea cade din nou, menţinîndu-se, totuşi, la o valoare mai ridicată decît în punctele A şi B, ca urmare a existenţei unui sol antic astăzi acoperit.

Atkinson a prevăzut aparatul de măsurare (un potenţiometru conceput pentru măsurarea rezistenţelor pămîntului) cu un electrod suplimentar şi cu un comutator de invenţie proprie. Cei cinci electrozi sînt legaţi în permanenţă de aparat. La început, comutatorul conectează electrozii 1—4 şi citirea se face pentru punctul A. Apoi, printr-o simplă răsucire a comutatorului, se face legătura între electrozii 2—5 şi se efectuează citirea pentru punctul B. În acest timp, electrodul e dus mai departe, în poziţia 6 etc. Această perfecţionare permite citiri mai rapide.

Natural, prima problemă este alegerea liniilor de-a lungul cărora să se efectueze măsurătorile electrice. Dacă se dispune de anumite indicaţii prealabile (urme la suprafaţă, fotografii aeriene etc.); cîteva linii aproximativ perpendiculare pe principalele vestigii arheologice (şanţuri, ziduri, drumuri etc.) sînt suficiente. Dacă însă indicaţiile prealabile lipsesc sau dacă

https://biblioteca-digitala.ro

e nevoie de detalii precise, atunci întreaga suprafață care urmează a fi studiată trebuie acoperită cu o rețea de linii paralele. După efectuarea măsurătorilor și trecerea rezultatelor pe un plan, se unesc toate liniile de rezistență egală și se trece la interpretarea hărții astfel obținute.

În condiții favorabile, rezultatele sînt uneori de o surprinzătoare exactitate. Astfel, la Dorchester, lîngă Oxford, Atkinson a determinat planul unei așezări neolitice pe baza măsurătorilor electrice făcute după metoda descrisă mai sus. Ulterior, așezarea a fost săpată și s-a constatat că cele două planuri (de dinainte și de după dezvelire) coincid aproape exact. Poziția centrului șanțului exterior, de exemplu, a fost determinată prin măsurarea rezistenței electrice cu o eroare mai mică de 2% (vezi fig. 2)[1].

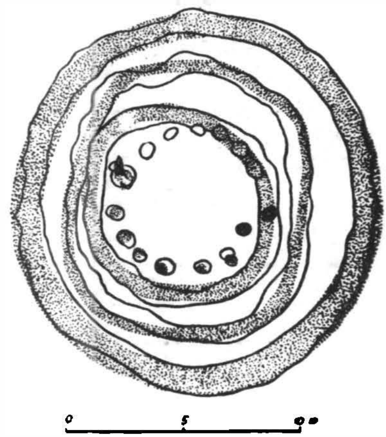

Fig. 2. — Planul așezării neolitice de la Dorchester; *punctat:* planul ridicat pe baza măsurării rezistenței electrice a solului; *cu linii pline:* planul ridicat după săpăturile ulterioare *(după Atkinson)*.

Metoda elaborată de Atkinson nu e, firește, infailibilă. Succesul sau insuccesul aplicării ei depinde în mare măsură de natura vestigiilor arheologice și de natura solului în care sînt îngropate acestea, de alegerea unei distanțe convenabile între electrozi și de alegerea celor mai bune poziții pentru efectuarea măsurătorilor. Atkinson arată că metoda e utilă atunci cînd stratul superior se compune din pămînt fin, fără pietriș sau sfărîmături de stîncă; stratul superior trebuie să aibă mai mult de 1,25 m adîncime. De asemenea, pentru obținerea unor rezultate bune e necesar ca subsolul să fie omogen, iar resturile arheologice să fie bine delimitate și izolate unele de altele. Cele mai prielnice subsoluri sînt: pietrișul, nisipul, argila, turba, creta, precum și anumite tipuri de gresie, de roci calcaroase și vulcanice. Cele mai bune rezultate se obțin acolo unde vestigiile arheologice sînt de dimensiuni mari (cel puțin 1 m), deși s-a reușit să se determine, de pildă, și gropi de numai 0,60 m în diametru și 1 m adîncime. Dificilă, dacă nu cu totul imposibilă, este interpretarea hărților de rezistivitate întocmite pe terenul unor așezări mari și de lungă durată (romane, medievale etc.), cu resturi de construcții care se întrepătrund și se acoperă.

Pentru aplicarea cu succes a acestei metode se mai cere o bună doză de experiență. Trebuie, de exemplu, să se țină seama de faptul că forma curbei rezistențelor electrice nu corespunde întotdeauna exact cu forma reală a obiectivelor arheologice. O mică groapă umplută cu pămînt fin și umed are o rezistență electrică mai mică decît o groapă de dimensiuni mari, umplută însă cu pietriș grosolan și relativ uscat.

E riscant să încercăm a prezice viitorul acestei metode aflate abia la începutul aplicării ei și susceptibile, fără doar și poate, de perfecționări. Credem, totuși, că nu greșim cînd afirmăm că ea se va dovedi în multe cazuri de un real folos.

Această afirmație nu se referă atît la posibilitățile de interpretare pe care ni le oferă metoda lui Atkinson, cît la posibilitățile de prospectare. Într-adevăr, oricît de strălucit ar

---

[1] Exemplul așezării neolitice de la Dorchester e citat și de S. J. de Laet în lucrarea sa *L'archéologie et ses problèmes*, Collection Latomus, vol. XVI, Berchem-Bruxelles, 1954, p. 36—37 și fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

fi exemplul aşezării de la Dorchester, nimeni nu va risca să întocmească planul definitiv al unei aşezări, al unei fortificaţii etc., exclusiv pe baza măsurării rezistenţei electrice. De asemenea, nu credem că cineva ar putea fi absolut convins, fără o verificare printr-o secţiune, că într-un punct de maximă rezistenţă se găseşte neapărat un zid şi nu altceva. În această direcţie, metoda hărţilor de rezistivitate va trebui întotdeauna verificată, măcar parţial, prin săpături.

Cele mai mari foloase le poate aduce această metodă nouă în determinarea şi orientarea suprafeţei care urmează să fie săpată. Cu un aparataj relativ simplu şi nu prea costisitor, ea permite economisirea multor zile şi braţe de muncă, ea poate reduce simţitor numărul cercetărilor infructuoase, cruţîndu-i astfel pe arheologi de eforturi zadarnice şi dezamăgiri.

Meritele incontestabile ale metodei măsurării rezistenţei electrice a solului ne îndeamnă să dorim aplicarea ei într-un viitor cît mai apropiat şi de către cercetătorii trecutului îndepărtat al ţării noastre.

HADRIAN DAICOVICIU

https://biblioteca-digitala.ro

Археологический Сборник, I (Эпоха камня) publicat de Muzeul Ermitaj, Leningrad, I, 1959, 201 pag.

Semnalăm atenției arheologilor apariția unei noi publicații sovietice de specialitate, *Археолочигеский Сборник*. Această îngrijită culegere de studii se tipărește de către Muzeul Ermitaj din Leningrad sub redacția profesorului M. I. Artamonov și a unui colectiv de redacție. Conducerea Muzeului Ermitaj, cel mai vechi muzeu din Uniunea Sovietică, fondat cu peste 100 de ani în urmă, consideră ca o datorie a sa de prim ordin, publicarea științifică a materialelor arheologice mai vechi și mai noi, pe care le are în păstrare.

De fapt, se reia astfel o tradiție deja existentă, fiind cunoscute publicațiile Muzeului Ermitaj pînă la cel de-al doilea război mondial, care, din motive obiective, nu au putut avea o apariție regulată.

În această revistă se vor publica atît vechile fonduri cît și materialele rezultate din noile campanii de săpături, care se întreprind în fiecare an sub auspiciile Muzeului. Primul volum pe anul 1959 conține 201 pagini ca și numeroase desene și fotografii, fiind publicat în condiții tehno-grafice excelente. Acest prim fascicul este dedicat în întregime epocii pietrei, cuprinzînd trei studii importante și anume: M. Z. Panicikina, *Nucleele paleolitice*, p. 7—77, cu 34 pl. în text; A. D. Stoliar, *Primul cimitir mezolitic de la Vasilevski*, p. 78—158, cu 30 fig. în text și cu un supliment: *Cercetarea celui de-al treilea cimitir de la Vasilevski și studiul înmormîntărilor izolate din raionul Vasilevski;* p. 159—165 și 3 fig. în text; E. K. Cernîș, *Așezarea cu mai multe straturi de cultură din satul Peciora pe Bugul de sud*, p. 166—201, cu 26 fig. în text.

Studiul M. Z. Panicikinei asupra nucleelor, *Палеолитические нуклеусы*, are un evident caracter monografic, fiind primul de acest fel în literatura de specialitate. Autoarea analizează în detaliu tehnica cioplirii silexului ca și procesul de evoluție a acestei tehnici de-a lungul perioadelor paleolitice; de la protochellean, Chelléan, Acheulléan timpuriu, Acheulléan dezvoltat și tardiv la Mousterian și pînă la paleoliticul superior inclusiv. Pe lîngă analiza foarte minuțioasă a acestei categorii de obiecte, autoarea nu neglijează nici problema evoluției paralele a omului comunei primitive în funcție și în raport direct cu această activitate de făuritor de unelte.

În studiul următor, *Первий Васильевский мезолитический могильник*, A. D. Stoliar publică importante rezultate ale cercetărilor sale asupra unei anumite categorii de monumente arheologice—necropole mezolitice — din regiunile europene de sud ale U.R.S.S. Autorul se bazează în studiul său pe materialele noi, provenind din cimitirul nr. 1, descoperit pe malul stîng al Niprului, în vecinătatea satului Vasilevski, r. Sinelinikovo, ținutul Dnepropetrovsk, dar în același timp analizează și alte materiale mai vechi, deja cunoscute. Această necropolă

https://biblioteca-digitala.ro

a fost săpată în anul 1953, în cadrul expediţiei arheologice de sub conducerea prof. P. P. Efimenko. Între anii 1952—1955 s-au găsit în regiunile Dneprovskoe-Nadporojie, trei necropole mezolitice, încît această regiune a devenit al doilea centru pentru descoperirea mormintelor străvechi, pe lingă cel clasic de la Kostenki-Borşevo, unde această categorie de morminte începe din paleoliticul superior. Într-adevăr, de unde pînă la descoperirile celor trei necropole mezolitice din reg. D.N. se cunoşteau numai mormintele de acest fel din Crimeia, de la Fatima Koba şi Murzak-Koba, azi se cunosc pe ţărmul înalt al Niprului, în regiunea vestitelor praguri şi cataracte ale fluviului, peste 90 de morminte contemporane cu acele din Crimeia. A. D. Stoliar studiază complexul arheologic nr. 1 de la Vasilevski cu o metodă riguroasă, folosind şi datele antropologice necesare (p. 135—138). Mormintele mezolitice din cimitirul nr. 1 de lingă satul Vasilevski s-au găsit în general în partea superioară a stratului de loess, de culoare gălbuie deschis, ceea ce reprezintă, în medie, o adîncime între 1,50—1,75 m—deşi unele schelete au fost găsite şi la adîncimea de 2,25 m. După poziţia scheletelor, care este aceea chircită (cu mîinile aduse spre faţă) uneori foarte strînsă (cu genunchii la gură), iar alte ori mai destinsă, autorul le împarte în trei grupe pe baza cărora va încerca să stabilească şi unele diferenţieri cronologice. Se observă, de asemenea, că unele schelete sînt întregi şi că din altele lipsesc unele părţi, ceea ce presupune anumite practici rituale. Tot astfel este evident că unele cadavre au fost depuse chiar pe solul vechi de locuire, pe cînd pentru altele au fost săpate gropi. Unele morminte sînt colective; iar altele se deosebesc prin faptul că s-a găsit în ele şi ocru roşu. Unelte de silex, tipic mezolitice (trapeze şi semilună) ca şi scoici au fost găsite atît pe lîngă schelete cît şi pe solul străvechi de locuire, pînă la adîncimea de 2,10 m. Concluzia ultimă la care ajunge autorul acestui documentat studiu este că monumentele mezolitice din regiunea Nadporojie de pe Nipru, exprimate mai ales prin necropole, ca şi prin morminte izolate, trebuie considerate ca aparţinînd unei zone periferice a întinsei provincii culturale mediterano-africane. În aceeaşi regiune, pe stînga Niprului, s-au găsit şi trei necropole aparţinînd epocii neolitice timpurii: nr. 4, 5 şi 6 — ultimele aflîndu-se în dreptul satului Marievka. Aceste complexe vechi neolitice reprezintă o cultură unitară, care în totalitatea ei indică provenienţa etnică a triburilor respective dintr-o regiune situată în spre nord. Părerea autorului este că neoliticul local se datoreşte unor grupe protoeuropene, care pornind din regiunile de silvo-stepă din nordul R.S.S. Ucrainene, au ajuns aci, înglobînd în formaţia lor şi elementele preexistente de caracter sudic. Deşi aceasta este deocamdată numai o ipoteză, fără îndoială că lucrarea aduce un nou punct de vedere şi un aport ştiinţific de o semnificaţie deosebită pentru înţelegerea perioadei de trecere de la paleolitic la epoca neolitică timpurie, în regiunile europene de sud ale U.R.S.S.

În cel de-al treilea studiu, *Многослойный памятник у с. Печоры на южном Буге*, E. K. Cernîş prezintă aşezarea neolitică tripoliană, cu două straturi de cultură, de lîngă satul Peciora, r. Spikovsk, ţinutul Viniţa, situată în bazinul superior al Bugului de sud. Aşezarea a fost identificată încă din anul 1947, în cadrul expediţiei arheologice din Podolia de sud, de sub conducerea profesorului M. I. Artamonov. Săpăturile s-au efectuat în anul următor, 1948. Primul strat de cultură aparţine fazei vechi Tripolie A (= Precucuteni III) şi este datat de autoare la începutul mileniului III î.e.n. Al doilea strat de cultură, care suprapune pe primul, este evident mai nou, aparţinînd fazei Tripolie C II = Gorodsk-Usatovo, după periodizarea T. Passek, datînd de la începutul mileniului II î.e.n. Pe teritoriul patriei noastre acestei faze îi corespunde, precum se ştie, cultura de caracter păstoresc Horodiştea-Folteşti din Moldova. Deasupra stratului al doilea de cultură s-au găsit şi

https://biblioteca-digitala.ro

resturi din epoca feudală, fapt care se datorește desigur și poziției naturale a locului, prielnică pentru așezare: un pinten de deal înalt, situat pe țărmul drept al Bugului. Autoarea analizează și descrie inventarul ambelor straturi de cultură de la Peciora. Pe baza unor particularități de caracter local, stratul inferior este atribuit grupei culturale a Bugului de sud. Autoarea nu stabilește însă și relațiile acestei grupe cu regiunile din vest, de pildă din R. P. Romînă, unde în mil. III î.e.n. se dezvolta aceeași cultură, cunoscută sub denumirea de Precucuteni III. Interesul pe care îl prezintă acest studiu constă în primul rînd în datele noi pe care le aduce autoarea pentru cunoașterea fazei Tripolie A, cît și în faptul că Peciora este una dintre puținele așezări cu straturi de cultură suprapuse din R.S.S. Ucraineană. Întrucît acest ultim studiu prezintă pentru noi un interes deosebit, vom reveni asupra lui în chip special, printr-o recenzie.

*

Pentru numerele viitoare ale acestei publicații, care se găsesc deja sub tipar, sînt anunțate studii despre epoca *scito-sarmată*, ca și articole în legătură cu problemele de arheologie din Siberia și din Orientul Apropiat.

Cunoașterea unor materiale arheologice ca acelea cuprinse în primul număr al publicației Muzeului Ermitaj ne sînt de un real ajutor pentru lămurirea diferitelor probleme de istorie străveche care se pun concomitent și pentru regiunile patriei noastre. Întradevăr, vecinătatea geografică, nemijlocită, dintre țara noastră și U.R.S.S., cît și caracterul unitar, pe spații întinse, al culturilor străvechi din centrul și răsăritul Europei, explică existența acestor probleme comune în domeniul arheologiei. De aceea așteptăm cu tot interesul viitoarele numere ale revistei *Археологический Сборник*, despre care nu ne îndoim că va ocupa un loc de seamă în literatura arheologică.

Hortensia Dumitrescu

ZLATKA MORFOVA, *Briques et tuiles à estampilles d'Ulpia Oescus*, în *Latomus*, XVIII, 3, 1959, p. 640–648, 2 fig.

Folosindu-se de materialul descoperit, atît de misiunea italiană în anii 1940–1941, precum și de noile cercetări ale Muzeului național bulgar făcute la Oescus (Ghighen), în anii 1948–1949, Zlatka Morfova publică țiglele și cărămizile cu ștampile, provenite din atelierele militare ale legiunilor V Macedonica, I Italica și XI Claudia, precum și un număr mai restrîns ieșite din ateliere civile.

Cele mai numeroase cărămizi și țigle aparțin legiunii V Macedonica—148 de bucăți—, 7 legiunii XI Claudia și 28 legiunii I Italica (fig. 1). Din prima fază — sec. I— începutul sec. II — găsim, într-un număr destul de redus, atît pe țigle, cît și pe cărămizi, două stampile cu grijă lucrate: LEGVMAC — LEG(ionis) V MAC(edonicae) — asemănătoare cu cele de la Bogata de Mureș (*CIL*, III, 8066[d]), Drajna de Sus (Frova, *op. cit.*, p. 22) și LEGVMC — LEG(ionis) V M(a)C(edonicae) — împodobită, între litere, cu imaginea în relief a unui vultur, cu capul întors spre dreapta, la fel cu acela de pe monedele lui Gallienus.

Din a doua fază — după 271, pînă în secolul V — se găsesc stampilele:

a) LVMOES — L*(egionis)* V M*(acedonicae)* OES *(co)* — ca și la Sucidava o stampilă dreaptă și îngrijită, alta răsturnată și mai grosolană.

b) PRLVMOES — PR *(aefectus)?* L*(egionis)* V M*(acedonicae)* OES*(co)* — o mare cantitate. Lectura PR — *Praefectus, praedia, praefectura, praepositus* — îndelung discutată, în legătură cu propunerea lui D. Tudor de a se citi *praefectura*. Autoarea este de părere că titlul de *praefectus* este cel mai acceptabil, el fiind în armonie cu epoca și cu *Notitia Dignitatum*. De altfel și D. Tudor în ultima sa lucrare — *Oltenia romană* — nu mai susține lectura *praefectura* (p. 87). Cît privește celelalte variante ale stam-

https://biblioteca-digitala.ro

pilelor de acest tip, multe descoperite şi la Sucidava = PRVAR, PRRIPVAR, PRLVMOS şi PPRIPVAR, — se pot citi: PR(aefectus) VAR(iniae), PR(aefectus) RIP (ae) VAR(iniae), PR (aefectus) L(egionis) V M(acedoniae) OES(co) şi PR(ae)P(ositus) RIP(ae) VAR(iniae);

c) PRLVMVTO — PR (aefectus)? L(egionis) V M*(*acedonicae) UTO — exemplare găsite în unul din turnurile incintei de la Oescus, probabil că la zidirea lui a luat parte şi unitatea, care îşi avea cartierul în castelul de la UTUM, situat la gura rîului Vit. S-au găsit şi la Sucidava *(Oltenia romană*, p. 87, nr. 176);

d) PRELVM — PRE (fectus)? L(egionis) V M(acedonicae) — E, L şi V şi M în ligatură, ştampilă negativă;

e) PROE — PR(aefectus)? OE (sco) — ca şi PRVAR, pe un singur fragment de ţiglă.

Numărul mare de cărămizi şi ţigle cu indicaţia OES *(co)* indică faptul că şi la Oescus au fost mari fabrici de ţiglă şi cărămidă, nu numai la Sucidava.

Aceste ştampile ale legiunii V Macedonica coroborate cu date din *Notitia Dignitatum* (XLII, 9 şi 31, 5, 32, 39, 33) aduc o precizare în privinţa localităţilor, unde erau cantonate detaşamentele acestei unităţi, în regiunea Oescus: cartierul general, la *Oescus*, unde se găseşte în această a doua fază a doua incintă a oraşului şi unde staţiona şi un *Auxilium Martensium (Not. Dig.)*; cohorta III a legiunii V Mac. era staţionată la *Sucidava*, aşa cum arată numărul mare de cărămizi cu stampile (LMV CORS III, *CIL*, III, 12523 şi *Oltenia romană*, p. 87—88). Tot aci era şi cohorta IV, după descoperirile mai recente (LEGVMC IIII, *Oltenia romană*, p. 88, *SE*, 169); la *Variana* sau Varinia (cum arată ştampilele) era sediul unui detaşament — *Cuneus equitum Dalmatarum* — cum dovedesc şi ruinele castellumului din apropierea satului Lescovetz, la est de Orjahovo; la *Cebrus*, situat la gura rîului cu acelaşi nume, se afla o altă unitate de cavalerie, *Cuneus equitum scutariorum;* existau detaşamente ale legiunii şi la *Utus* (sau Utum), pe malul stîng al rîului cu acelaşi nume, unde era un *Equitum numerus Constantiniorum* — EQNC, la Sucidava — şi la *Valeriana*, aşezată pe drumul principal roman, lîngă Dolni Vadin (fig. 2).

De la legiunea I Italica, al cărei cartier general era la Novae (lîngă Siştov) s-au găsit multe ştampile, puţin deosebite între ele: LEG I ITAL — LEG*(ionis)* I ITAL*(icae)*, iar de la legiunea XI Claudia, care împreună cu legiunea I Italica formează garnizoana permanentă a Moesiei Inferioare, începînd cu secolul II al e.n., s-au descoperit numai cîteva exemplare: LEGXICPF — LEG*(ionis)* XI C*(laudiae)* P*(iae)* F*(idelis)*.

Aceste interesante precizări ale Z. Morfova puse în legătură cu cercetările de la noi, îndeosebi ale lui D. Tudor, pot lămuri multe probleme şi pot fi un îndemn pentru alte studii în legătură cu stampilele de pe cărămizi, ţigle şi lucerne din Dacia.

Ion Berciu

CH. DELVOYE, *Recherches récentes sur les origines de la basilique paléochrétienne*, în *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, t. XIV (1954—1957), Bruxelles, 1957, p. 205—228.

Acest documentat studiu este un bilanţ al cercetărilor cu privire la o problemă de arhitectură mult dezbătută.

Pentru prima oară în secolul al XV-lea arhitectul florentin L. B. Alberti deriva bazilica paleocreştină din bazilica romană. Abia după patru secole, în anul 1846, A. Zestermann aducea cele dintîi obiecţii împotriva teoriei lui Alberti. După aceea s-au născut ipotezele care puneau bazilica paleocreştină în legătură cu diferite alte construcţii, cum sînt: casa romană, bazilicile din casele particulare, templul din Ierusalim,

https://biblioteca-digitala.ro

sinagogile iudaice, capelele funerare din catacombe etc., ori care vedeau în aceasta o creaţie originală, cerută de nevoile liturgice. Insuficienţele fiecăreia dintre ipotezele menţionate au dus pe unii cercetători la adoptarea unei poziţii eclectice, după care bazilica paleocreştină ar fi rezultat din combinarea unor elemente diferite: sala longitudinală ar fi fost împrumutată de la bazilica civilă, absida de la monumente religioase sau funerare, atriul de la casa greco-romană ş.a.m.d.

Concepţiile eclectice despre originea bazilicii paleocreştine au fost înlăturare de W. von Sybel şi Gabriel Leroux, care considerau această construcţie o variantă a sălii de adunare de plan bazilical, adaptată cultului creştin. Pornind de la ideea că arta paleocreştină nu e decît un aspect al artei antice, ultimul conchidea că bazilicile păgînă şi creştină nu sînt decît produse ale uneia şi aceleiaşi arte. Tipul de construcţie longitudinală cu trei nave aparţinea, după G. Leroux, tuturor arhitecţilor antichităţii. Descoperirea bazilicii de la Porta Maggiore, din Roma (sec. I e.n.), confirma din plin această teorie şi făcea pe G. Giovannoni să constate că arhitecţii bazilicii paleocreştine din secolul al IV-lea n-au făcut altceva decît să folosească un plan arhitectonic constituit la Roma cu cîteva secole mai înainte, avînd destinaţii multiple şi fiind larg răspîndit în cuprinsul imperiului roman. Arhitectul şi arheologul italian vedea lucrurile just, dar greşea socotind numai Roma centrul din care s-a răspîndit bazilica paleocreştină, ale cărei variante indică mai multe prototipuri şi centre de origine a acesteia.

În chip deosebit a atras atenţia, prin ingeniozitatea sa, teoria mai nouă a arhitectului şi arheologului danez Ejnar Dyggve, cu privire la aşa-numita *basilica discoperta*. După această teorie, bazilica paleocreştină ar fi rezultat din contopirea sălii de adunări, de plan dreptunghiular şi fără absidă, cu bazilica funerară fără acoperiş, influenţată la rîndul său de planul unor palate imperiale. Fuziunea celor două categorii de construcţii ar fi avut loc în momentul în care cultul funerar practicat *extra muros* s-a contopit cu cel obişnuit, din locaşurile de cult aflate în interiorul cetăţilor. Teoria, ori, mai bine zis, teoriile lui E. Dyggve au întîmpinat o puternică opoziţie din partea mai multor specialişti, care au ajuns la concluzia că *basilica discoperta* nu e atestată sigur nici de izvoare, nici de monumente. Curţile descoperite, mărginite de portice, nu sînt în realitate decît atrii, corespunzînd nu naosului, ci atriului bazilicii paleocreştine. Bazilica descoperită nu poate explica unele din trăsăturile principale ce caracterizează bazilicile urbane, cum sînt acoperişul în două pante şi zidurile supraînălţate, cu ferestre pentru luminat, ale navei centrale. Despre cultul funerar, căruia E. Dyggve îi acordă o deosebită atenţie în această privinţă, se poate spune că el a influenţat asupra evoluţiei bazilicii, nu asupra alegerii acesteia ca sală de cult creştin. Pe de altă parte, bazilica paleocreştină nu poate fi socotită o copie a palatului imperial roman, nava centrală şi cele laterale ale acelela imitînd peristilul, iar transeptul şi absida, — sala tronului cu anexele acesteia din urmă. O astfel de ipoteză nu poate explica trecerea de la peristilul descoperit la nava acoperită. Ea se loveşte apoi de constatarea ultimelor cercetări arheologice, după care cea mai veche bazilică a lui Constantin cel Mare, ce se cunoaşte, bazilica de la Lateran, n-avea transept încă de la început [1].

În cercetările lor mai noi, A. M. Schneider înclina să vadă originea bazilicii paleocreştine în bazilicile civile din forul roman (*basilicae forenses*), iar A. von Gerkan, în

[1] A. Prandi, *Questioni vecchie e nuove su alcuni tipi di basiliche paleocristiane*, în *Byzantion*, t. XXV—XXVII, 1955—1957, fasc. 2 (Mélanges Ejnar Dyggve), p. 539—580 ia din nou poziţie contra teoriei cu privire la « basilica discoperta » şi susţine ipoteza formulată mai înainte de autor, despre existenţa unui tip de bazilică avînd faţada deschisă (*basilica aperta*).

https://biblioteca-digitala.ro

bazilica din marile case romane, din care s-ar trage şi bazilica palatelor imperiale. A. Grabar a plecat de la un punct de vedere asemănător cu al lui G. Giovannoni: arhitectura creştină nefiind la început decît un aspect al artei romane monumentale, constructorii bazilicilor lui Constantin cel Mare au împrumutat ca sală pentru adunările creştinilor tipul bazilical profan, cu multiplele lui întrebuinţări. Bazilicile folosite pentru cultul păgîn erau prea rare pentru a fi servit ca prototip bazilicii paleocreştine. Edificiul bazilical, de origine profană, adoptat de creştinism, a suferit în cursul evoluţiei sale diferite influenţe ale arhitecturii sacre antice (plăcile pentru *cancelli*, ciboriul, cupola şi bolţile). F. W. Deichmann leagă de asemenea bazilica paleocreştină de bazilicile profane ale romanilor.

P. Lemerle şi arhitectul Anastasios Orlandos au prezentat « o nouă teorie eclectică », după care bazilica paleocreştină şi-ar trage originea din bazilica funerară, iar anexele acesteia ar fi fost împrumutate de la casele folosite în timpul primelor secole ale e.n. pentru cultul creştin. Unei asemenea concepţii i se potriveşte însă critica adusă şi teoriei lui E. Dyggve că în arhitectura paleocreştină există o deosebire clară între monumentele de cult funerar, cunoscute sub numele de *martyria extra muros* şi bazilicile din interiorul cetăţilor, destinate adunării obişnuite a creştinilor.

Bazilicile din Siria şi din alte regiuni ale lumii vechi au împrumutat forme şi elemente din arhitectura profană locală.

După constatările de mai sus se poate spune că mai obscură apare obîrşia bazilicii păgîne însăşi, al cărei nume arată o origine elenistică, deşi săli susţinute de coloane a cunoscut şi vechea arhitectură egipteană. Dar fără a merge prea departe în trecut, în căutarea originii tipului arhitectonic bazilical, trebuie recunoscut că acesta era mult folosit în lumea romană ori de cîte ori se punea problema construirii unor săli pentru adunări, fie ele judiciare, politice, comerciale, militare sau religioase. Pentru a construi săli asemănătoare, necesare adunării creştinilor după anul 313, arhitecţii au procedat, ca şi în celelalte cazuri, alegînd acelaşi tip bazilical, larg răspîndit şi cu întrebuinţări diferite. Acest lucru nu înseamnă însă că unele au servit în chip necesar ca model direct pentru celelalte, ci constituie o dovadă că planul bazilical era socotit cel mai potrivit pentru sălile de adunări.

Autorul studiului de mai sus înclină, pe bună dreptate, pentru această ultimă teorie în ceea ce priveşte originea bazilicii paleocreştine, acordînd o importanţă secundară însemnărilor simbolice. Construcţiile de plan bazilical din perioada romano-bazantină (sec. IV—VI), asemănătoare între ele ca formă, dar diferite ca întrebuinţare, descoperite la noi în săpăturile arheologice de la Histria, deşi sînt mai tîrzii, confirmă o astfel de ipoteză cu privire la originea unuia din cele mai răspîndite tipuri de construcţie ale lumii vechi.

I. Barnea

---

https://biblioteca-digitala.ro

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA — *Archäologischer Anzeiger.*
ACMI — *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, 1942, 1943.
ActaArch — *Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ — *Archaeologiai Értesitő.*
AEM — *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.*
AISC — *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnnÉp — *Année Epigraphique.*
AntJ — *The Antiquaries Journal.*
AnzWien — *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften*, Viena, Phil.-hist. Klasse.
AO — *Arhivele Olteniei*, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
AR — *Arheologické Rozhledy.*
ArchHung — *Archaeologia Hungarica.*
ARS — *Analele Romîno-Sovietice.*
BCH — *Bulletin de Correspondance Hellénique.*
BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I — XXXVIII București.
BerRGK — *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BSA — *Annual of the British School at Athens.*
BSH — *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, București, 1912—1947.
BSNR — *Buletinul Societății Numismatice Romîne*, București, I—XLI, 1904—1947.
CIG — *Corpus Inscriptionum Graecarum.*
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
DA — *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.*
Dacia — *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; N.S., II, 1958.
DissPann — *Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj — *Dolgozatok-Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
DolgSzeged — *Dolgozatok-Travaux de l'Université Fr. Joseph*, Szeged.
ED — *Ephemeris Dacoromana*, București-Roma, I—X, 1923—1945.
ESA — *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
FHG — *Fragmenta Historicorum Graecorum.*

https://biblioteca-digitala.ro

FoliaArch	— *Folia Archaeologica.*
Histria, I, 1954	— *Histria, Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954.
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae.*
IGRR	— *Inscriptiones graecae ad Res Romanas pertinentes.*
IOSPE	— Latischew, *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.*
ILS	— Dessau, *Inscriptiones latinae selectae.*
IRAIMK	— *Известия Российской Академии истории материальной культуры.*
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
JÖAI	— *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien.*
JPEK	— *Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst.*
JRS	— *The Journal of Roman Studies.*
KS	— *Краткие сообщения Института истории материальной культуры.*
*Ksia*Kiev	— *Краткие сообщения Института Археологии*, Kiev.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. II (1956). vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1958), vol. VI (1959).
NK	— *Numizmatikai Közlöny.*
NZ	— *Numismatische Zeitschrift.*
OGIS	— W. Dittenberger, *Orientis graeci inscriptiones selectae.*
PA	— *Památky Archeologické.*
PrzegArch	— *Przeglad Archeologiczny.*
PZ	— *Prähistorische Zeitschrift.*
RA	— *Revue archéologique.*
RE	— Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
RÉG	— *Revue des Études Grecques.*
RevPhil	— *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire ancienne.*
RIR	— *Revista istorică romînă*, Bucureşti, 1931—1947.
SA	— *Советская археология.*
*SB*Wien	— *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe.*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
*SCŞ*Iaşi	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
Syll	— *W.* Dittenberger, *Syllogae Inscriptionum Graecarum.*
TAM	— *Tituli Asiae Minoris.*
VDI	— *Вестник древней истории.*

*Pentru a vă asigura o colecţie completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul Dvs. pentru **1961**.*

ABONAMENTELE SE FAC LA OFICIILE POŞTALE, AGENŢIILE POŞTALE, FACTORII POŞTALI ŞI DIFUZORII VOLUNTARI DIN ÎNTREPRINDERI ŞI INSTITUŢII.

https://biblioteca-digitala.ro

ERATĂ

Pag.	rîndul.	în loc de:	se va citi:	din vina:
223	8 de jos	Raikovețkaia	Vrublevețkaia	autorului
251	7 de sus	capul	corpul	,,
251	7 ,, ,,	timpurie	mijlocie	,,
307	6 de jos	De civitatium Graecarum orae occidentalis Ponti Euxini sitarum rebus	De civitatium Graecarum in Ponti Euxini ora occidentali sitarum rebus	,,
321	13 ,, ,,	peut-être	très probable	editurii

SCIV, XI, 2, 1960

C. 972

https://biblioteca-digitala.ro

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I,	1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II,	1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III,	1952 (8 lei);
anul IV,	1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V,	1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI,	1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
auul VII,	1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII,	1957, 4 n-re (nr, cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX,	1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X,	1959, 2 n-re (a 12 lei);
anul XI,	1960, nr. 1 (12 lei).

Numerele se pot comanda, direct sau prin poştă, prin

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.

Bucureşti, Calea Victoriei nr. 27

Numerele curente se găsesc de vînzare la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Abonamentele se fac la oficiile poştale prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Întreprinderea de stat pentru comerţ exterior „CARTIMEX“ I.S.C.E. str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

Lei 12.—

https://biblioteca-digitala.ro